

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
НАПН УКРАЇНИ**

На правах рукопису

ПІДДЯЧИЙ Микола Іванович

УДК 37.048.4

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО
НАВЧАННЯ**

13.00.02 – теорія та методика трудового навчання

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Науковий консультант:
доктор філософських наук, професор,
дійсний член НАПН України
Зязюн Іван Андрійович

Київ – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В СТАРШІЙ ШКОЛІ	
1.1. Сучасні тенденції розвитку суспільства і їх впливи на визначення змісту навчання	22
1.2. Концептуальні підходи до формування курикулуму для старшої профільної школи	36
1.3. Теоретичні аспекти змісту загальної та профільної освіти	55
1.4. Порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду підготовки учнів до професійної діяльності	68
Висновки до першого розділу	86
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
2.1. Традиційна система трудової підготовки старшокласників	89
2.2. Виховний і розвивальний потенціал трудової діяльності особистості старшокласника	103
2.3. Формування трудових якостей старшокласників в умовах профільного навчання	117
2.4. Аналіз стану профільної технологічної підготовки старшокласників	131
2.5. Організація діяльності профільного навчально-виховного закладу	145
Висновки до другого розділу	161
РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ	
3.1. Становлення і розвиток системи професійної орієнтації учнів	167
3.2. Профінформаційна робота зі старшокласниками як передумова здійснення профільного навчання	178
3.3. Професійне консультування – складова системи підготовки	

	3
старшокласників до професійної діяльності	192
3.4. Професіографічна діяльність учнів старших класів	207
3.5. Професійне самовизначення як результат дієвості системи підготовки учнів старших класів до майбутньої професійної діяльності	233
Висновки до третього розділу	248
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ПРОФІЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
4.1. Вплив соціокультурного та виробничого середовища на вибір старшокласниками майбутньої професійної діяльності	252
4.2. Технологічний профіль та його місце у виборі майбутньої професійної діяльності старшокласників	266
4.3. Предметно-перетворювальний та художньо-естетичний компоненти профільної технологічної підготовки старшокласників	280
4.4. Орієнтація старшокласників на професію вчителя технологій в умовах профільного навчання	292
4.5. Форми і методи профільної підготовки старшокласників до професійної діяльності	308
Висновки до четвертого розділу	320
РОЗДІЛ 5. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФІЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
5.1. Етапи та методика проведення експерименту	324
5.2. Зміст дослідно-експериментальної роботи та аналіз динаміки готовності учнів старших класів до професійної діяльності	337
5.3. Експериментальне підтвердження ефективності підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання	360
Висновки до п'ятого розділу	377
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	381

	4
ДОДАТКИ	388
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	467

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціально-економічні зміни у житті суспільства, зумовлені входженням України у світову спільноту, впливають на процес модернізації національної освіти. Зростання вимог до фахової діяльності у соціально-економічній сфері обумовлено потребою кваліфікованого обслуговування наявних технологій та швидкого опрацювання і впровадження нових інформаційних ресурсів.

Процеси глобалізації, інтеграції, демократизації, підвищення ролі соціуму в формуванні якостей і цінностей особистості висувають принципово нові вимоги до технологічної освіти учнівської молоді. Актуальність профільно-технологічної підготовки старшокласників не зникає у зв'язку із прийняттям Закону про одинадцятирічну освіту. Адже профільно-технологічна підготовка здійснюється з метою розвитку відповідних якостей і цінностей старшокласників, які формуються в зазначеному напрямі профільного навчання. Наукового значення набуває з'ясування теоретичних засад формування освітньо-наукового простору, сприятливого для підготовки старшокласників до професійної діяльності.

Напрями та вимоги до сучасної організації підготовки учнів до професійної діяльності ґрунтуються на законодавчих і правових актах. У Національній доктрині розвитку освіти України виокремлена вимога виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя. У Законі України «Про освіту» йдеться про необхідність забезпечення соціально-економічної сфери кваліфікованими фахівцями, а в загальних положеннях регламентується професійне консультування і підготовка робітничих кадрів для регіонального ринку праці. Державний стандарт освітньої галузі «Технологія» передбачає забезпечення умов для професійного самовизначення, вироблення навичок трудової діяльності, виховання культури праці, здійснення допрофесійної та професійної підготовки з урахуванням індивідуальних можливостей. У Концепції

профільного навчання в старшій школі виокремлені завдання виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їх професійного самовизначення, формування готовності до оволодіння професією, підготовки до професійної діяльності тощо. Законом України «Про загальну середню освіту» визначено міжшкільний навчально-виробничий комбінат для забезпечення потреб учнів загальноосвітніх навчальних закладів у профорієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці, а «Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат» передбачає забезпечення потреб особистості в отриманні професії і кваліфікації відповідно до її інтересів, здібностей, наявних умов.

Аналіз знань та сформованих умінь і навичок у старшокласників профільно-технологічного напрямку засвідчив недостатній рівень їх підготовленості до професійної діяльності в умовах профільного навчання. Більшість учнів не володіє достатньою інформацією про професії на ринку праці, має проблеми щодо роботи з психодіагностичними методиками, а значна їх кількість не має уявлення про сучасні методики психологічного тестування, що застосовуються з метою вивчення емоційно-почуттєвих, інтелектуальних, особистісних якостей і цінностей людини.

Сучасний стан організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах базується на стереотипах, не завжди враховується особистісно орієнтована парадигма української освіти. Специфіка профільно-технологічної освіти в усіх сучасних інструктивно-нормативних і методичних документах подана без належного наукового обґрунтування. Немає чітко сформульованих завдань і кінцевої мети здійснення навчально-виховного процесу з технологічним напрямом у загальноосвітніх навчальних закладах.

Проблемам виховання особистості, трудового навчання учнів, активізації їх підготовки до професійного самовизначення та професійної діяльності в системі загальної середньої освіти присвячені численні розробки вітчизняних і зарубіжних учених-педагогів. Загальні концептуальні засади

означених філософських і психолого-педагогічних напрямів постійно розкриваються на різного рівня зібраннях фахівців та в наукових працях: з питань філософії освіти у В.П.Андрущенка, І.А.Зязюна, В.Г.Кременя; з теорії педагогічних систем у С.У.Гончаренка, А.І.Дьоміна, П.М.Олійника; з питань неперервної професійної освіти у П.С.Атаманчука, П.М.Воловика, Р.С.Гуревича, В.А.Козакова, О.Г.Мороза, Н.Г.Ничкало, О.М.Пехоти, В.О.Радкевич, С.О.Сисоєвої; з політехнічних принципів навчання учнів у П.Р.Атутова, Ю.К.Васильєва, В.М.Мадзігона; з теорії змісту і технології психолого-педагогічної підготовки фахівця у Г.О.Балла, І.Д.Беха, П.Я.Гальперіна, Г.С.Костюка, О.І.Кульчицької, О.М.Леонтєва, І.Я.Лернера, В.В.Рибалки, Б.О.Федоришина; з консультування в системі професійної орієнтації особистості у Д.О.Закатнова, Н.Н.Захарова, Є.О.Климова, Н.А.Побірченко, В.В.Синявського, Б.О.Федоришина, В.В.Чебишевої; з підготовки учнів до професійного самовизначення та структури соціалізації у С.Я.Батишеав, Г.С.Костюка, Н.М.Лавриченко, В.В.Мачуського, Є.М.Павлютенкова, М.П.Тименка, С.М.Чистякової; з трудового та профільного навчання учнів у А.В.Вихруща, Н.А.Калініченко, О.М.Коберника, Г.Є.Левченка, О.І.Ляшенка, В.Ф.Моргуна, А.П.Самодрина, Г.В.Терещука, О.Т.Шпака; з інтеграції знань у професійній підготовці майбутніх фахівців - І.І.Лукінова, В.О.Подолька, Д.О.Тхоржевського.

Проте проблема підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання ще недостатньо досліджена у теоретичному та методичному аспектах. Зокрема, вимагають уваги дослідників такі важливі питання, як: наукові положення про організацію профільно-технологічної підготовки старшокласників до регіонального ринку праці; теоретико-методичні засади модернізації змісту профільно-технологічного навчання старшокласників: підходи, критерії відбору і принципи моделювання; наукові положення про створення профільно-центричної системи технологічної освіти. Особливо перспективною видається профільна підготовка старшокласників на засадах проектно-технологічного підходу, з

урахуванням об'єктно орієнтованого проектування. Перспективність такого підходу відзначена у працях Т.О.Бойка, В.В.Вдовченка, В.О.Моляки, А.С.Синожка, В.П.Тименка. У кожного типу професій є свій специфічний проектувальний компонент. Так, у професіях типу «людина-природа» він виявляється у ландшафтному дизайні, «людині-техніці» відповідає промисловий (індустріальний дизайн), «людині-людині» – дизайн костюма, «людині-художнім образам» – дизайн середовища (інтер'єрів), «людині-знаковій системі» – графічний дизайн. Але у профільно-технологічній підготовці старшокласників до професійної діяльності на перспективність проектно-технологічної підготовки звертається недостатня увага.

Специфічною ознакою організації профільної підготовки старшокласників на заняттях технологічного напрямку є створення навчального середовища наближеного до професійного. Наукове обґрунтування шляхів зближення середовища профільного навчання і професійного середовища є важливим для розв'язання низки суперечностей між: соціальним замовленням до якісної підготовки учнів, конкурентоспроможних на ринку праці, і недостатнім рівнем їхньої реальної підготовки до професійної діяльності в умовах технологічного профілю; значним обсягом інформації в умовах швидкозмінних технологій і неадаптованістю навчального середовища шкіл технологічного профілю до інноваційних змін; розвитком інфраструктури шкіл технологічного профілю і необхідністю розробки теоретико-методичних засад функціонування профільно-центричної системи технологічної освіти старшокласників; впровадженням інтегративного підходу в особистісно зорієнтований навчально-виховний процес і необхідністю його врахування у профільній підготовці старшокласників до професійної діяльності; наявністю нових інформаційних технологій для однієї із змістових ліній технологічної освіти і недостатністю використання таких технологій у профільній підготовці старшокласників до професійної діяльності.

Враховуючи соціальне значення підготовки старшокласників до регіонального ринку праці, з одного боку, і розвиток особистості старшокласника у процесі профільної підготовки до професійної діяльності, з другого боку, темою дисертаційного дослідження обрано «Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертаційного дослідження є складовою комплексних програм науково-дослідної роботи Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України (до 20.02.07 – Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України): «Дидактичні засади професійного навчання в умовах неперервної освіти». Номер державної реєстрації РК № 0102U000398; «Теорія і методика проектування професійного навчання кваліфікованих робітників». Номер державної реєстрації РК № 0104U009941.

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (протокол № 14 від 25 грудня 2003 року), та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 30 березня 2004 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження обрано теоретичне обґрунтування, розробку та експериментальну перевірку ефективності системи профільно-технологічної підготовки старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів до професійної діяльності в умовах регіонального ринку праці.

Відповідно до мети виокремлені такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан профільної підготовки старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів до професійної діяльності і сформулювати методологічні основи модернізації профільно-технологічної освіти.

2. З'ясувати теоретичні засади створення профільно-центричної системи технологічної освіти, сприятливої для підготовки старшокласників до регіонального ринку праці.

3. Теоретично обґрунтувати систему орієнтації учнів на професійну діяльність з урахуванням пріоритетних напрямів регіонального ринку праці. Розробити модель системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом.

4. Розробити методичну систему профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах регіонального ринку праці.

5. Здійснити дослідно-експериментальну перевірку ефективності профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах регіонального ринку праці.

6. Узагальнити результати дослідно-експериментальної роботи і забезпечити їх упровадження у мережі загальноосвітніх навчальних закладів технологічного профілю.

Об'єкт дослідження: процес профільно-технологічної підготовки старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності.

Концепція дослідження. Система підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом включає взаємопов'язані і взаємообумовлені суб'єктно-діяльнісні, структурні та функціональні складові. Суб'єктно-діяльнісні складові такої підготовки зумовлені: закономірностями діяльності учня й педагога; мотиваційними чинниками неперервного учіння; рефлексією, розвитком, активністю учня; спілкуванням, взаємодією і співробітництвом між суб'єктами навчання; результатами підготовки. Структурні складові такої підготовки уособлюють: цілі, принципи, зміст, методи і форми підготовки до професійної діяльності; навчально-методичний комплекс дисциплін; способи

контролю та корекції знань, умінь і навичок учнів; засоби педагогічної комунікації та засоби організації зворотних зв'язків у навчально-виховному середовищі. Функціональні складові включають: гностичну, проектувальну, інтегративну, конструктивну, комунікативну, корективно-регулятивну спрямованість підготовки суб'єкта учіння до майбутньої професійної діяльності.

Профільно-технологічну підготовку старшокласників до професійної діяльності важливо здійснювати з урахуванням потреб регіонального ринку праці, а тому і теоретичні засади створення профільно-центричної системи технологічної освіти повинні розглядатись як наукове обґрунтування профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах регіонального ринку праці.

Профільно-центрична система теоретичних основ – це сукупність принципів профільної підготовки старшокласників в умовах регіонального середовища, якими зумовлюється розвиток їхніх домінуючих здібностей з урахуванням стану ринку праці.

Системний підхід до розробки концепції, окрім теоретичних основ профільно-центричної системи технологічної підготовки, увиразнюється профорієнтацію старшокласників на пріоритетні технології регіонального ринку праці, з одного боку, і створенням методичної системи профільно-технологічної підготовки до професійної діяльності, з другого боку.

Профорієнтація – це комплексна науково обґрунтована система форм, методів і засобів впливу на особистість з метою оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування індивідуально-психологічних характеристик та потреб регіонального ринку праці в кадрах.

Методична система профільно-технологічної підготовки – це сукупність взаємодоповнюваних соціальних, організаційних і педагогічних умов підтримки розвитку профільних здібностей старшокласників в умовах регіонального ринку праці.

Отже, система профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності включає три взаємодоповнювані підсистеми: профільно-центричну (методологічну); профорієнтаційну (психодіагностичну); методичну (педагогічну).

Теоретична модель профільно-технологічної підготовки учнів до професійної діяльності включає інтелектуальний, мотиваційний, когнітивний і професійно-діяльнісний компоненти, які виявляються в ході реалізації адаптивно-професійного, професійно-розвивального, професійно-продуктивного і професійно-дослідницького етапів профільного навчання.

Гіпотеза дослідження. Процес профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності буде більш ефективним, якщо здійснюватиметься системний підхід до відбору теоретичних основ і розробки методики профільного навчання, а також профорієнтації старшокласників на пріоритетні технології регіонального ринку праці; якщо забезпечуватиметься реалізація інтегративного та діяльнісного підходів до змістового забезпечення і педагогічної організації профільно-технологічної підготовки старшокласників; якщо відбудеться впровадження середовищного підходу до розробки змісту, яким зумовлюватиметься індивідуальна траєкторія підготовки; якщо комплексним методичним впливом досягатиметься створення перцептивного образу фахівця; якщо система профорієнтації завершиться соціально-професійною адаптацією учнів до регіонального ринку праці.

Теоретичну основу дослідження становлять базові положення психолого-педагогічних досліджень із проблеми загальної та профільної освіти, що знайшли розкриття в працях:

- з питань філософії освіти - І.А.Зязюна, В.Г.Кременя;
- з теорії педагогічних систем у С.У.Гончаренка, А.І.Дьоміна, П.М.Олійника;
- з політехнічних принципів трудового навчання учнів у П.Р.Атутова, Ю.К.Васильєва, В.М.Мадзігона;

- з теорії змісту і технології психолого-педагогічної підготовки фахівця у Г.О.Балла, П.Я.Гальперіна, Г.С.Костюка, О.І.Кульчицької, О.М.Леонтьєва, В.В.Рибалки, Б.О.Федоришина;

- з консультування в системі професійної орієнтації та професійного самовизначення особистості у С.Я.Батишева, І.Д.Беха, Д.О.Закатнова, Н.Н.Захарова, Є.О.Климова, Г.С.Костюка, В.В.Мачуського, Є.М.Павлютенкова, Н.А.Побірченко, В.В.Синявського, М.П.Тименка, Б.О.Федоришина, В.В.Чебишевої, С.М.Чистякової;

- з трудового та профільного навчання учнів у Н.В.Абашкіна, О.М.Коберника, Є.В.Кулика, Г.Є.Левченка, В.К.Сидоренка, Г.В.Терещука, Д.О.Тхоржевського, О.Т.Шпака (взаємозв'язок трудового і економічного виховання).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс методів дослідження:

- *теоретичні:* аналіз філософських, психолого-педагогічних теоретичних джерел; вивчення та узагальнення досвіду профільно-технологічної підготовки старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах; використання положень нормативних документів щодо профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності, синтез яких дає можливість систематизувати виокремлені теоретичні основи як сукупність принципів профільної підготовки старшокласників у регіональному середовищі, якою зумовлюється розвиток їхніх домінуючих здібностей;

- *емпіричні:* анкетування та соціологічні опитування педагогічних працівників і учнів загальноосвітніх шкіл та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів; спостереження; експертна оцінка; експеримент; методи математичної статистики та комп'ютерної обробки експериментальних даних, які сприяли реалізації систем профорієнтації і методики профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах регіонального ринку праці;

- експериментальні (констатувальний і формувальний експерименти) виокремлено з метою апробації методологічної системи підготовки старшокласників до професійної діяльності за технологічним напрямом.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася в загальноосвітніх навчальних закладах: Боярському міжшкільному навчально-виробничому комбінаті, Боярській загальноосвітній школі I-III ступенів № 2, Тарасівській загальноосвітній школі I-III ступенів (Києво-Святошинський район, Київська область); Ізюмському міжшкільному навчально-виробничому комбінаті, Ізюмській загальноосвітній школі I-III ступенів № 5, Ізюмській загальноосвітній школі I-III ступенів № 2 (Харківська область); Чортківському міжшкільному навчально-виробничому комбінаті, Чортківській загальноосвітній школі I-III ступенів № 2, Чортківській загальноосвітній школі I-III ступенів № 6 (Тернопільська область); Сімферопольському міжшкільному навчально-виробничому комбінаті (Автономна Республіка Крим); Павлоградському міжшкільному навчально-виробничому комбінаті, Павлоградській загальноосвітній школі I-III ступенів № 5, Павлоградській загальноосвітній школі I-III ступенів № 17 (Дніпропетровська область); Степанівському міжшкільному навчально-виробничому комбінаті, Жовтневській загальноосвітній школі I-III ступенів, Кисилівській загальноосвітній школі I-III ступенів Менського району (Чернігівська область). У дослідно-експериментальній перевірці загалом брало участь 876 осіб: 820 учнів, 56 педагогічних працівників.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що:

– *вперше* науково обгрунтовану концепцію системи профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності, у якій виокремлено три взаємодоповнювані підсистеми: профільно-центричну (методологічну), профорієнтаційну (психодіагностичну), методичну (педагогічну); уточнено зміст і структуру категорій «підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання

за технологічним напрямом», «готовність старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом»;

– *обґрунтовано* педагогічну систему формування у старшокласників готовності до професійної діяльності засобами орієнтації учнів на професійну діяльність в умовах профільно-технологічного навчання, яка враховує особистісні, регіональні та державні особливості відповідно до фактичного і прогнозованого стану регіонального ринку праці та визначає етапи, зміст і методику відповідної підготовки до професійної діяльності;

– *виявлено* теоретико-методологічні й організаційно-методичні засади функціонування педагогічної системи формування у старшокласників готовності до професійної діяльності за технологічним напрямом, розкрито її зміст і структуру та експериментально перевірено ефективність;

– розроблено модель системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом, складовими якої є мета, завдання, етапи, компоненти, зміст, методи, форми, засоби, полікультурні та соціально-економічні умови середовища, соціальна суб'єкт-суб'єктна взаємодія та вплив, організаційно-педагогічна структура тощо;

– *визначено* системний підхід та педагогічні умови підвищення ефективності процесу орієнтації учнів на професійну діяльність в умовах профільного навчання за технологічним напрямом на етапах підготовки до професійного самовизначення та корегування в процесі навчально-виховної суб'єкт-суб'єктної взаємодії;

– з'ясовано і сформульовано критерії, показники і рівні профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності;

– *подальшого розвитку* набули форми, методи та технології формування готовності старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом; зміст діяльності профільного навчально-виховного закладу.

Практичне значення дослідження полягає в розробці й упровадженні системи підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом, яка відображена: у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти та Державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки для старшої школи в освітній галузі «Технологія»: «Соціально-професійне орієнтування на ринку праці»; «Концепції профільного навчання у старшій школі» (2003); розроблених навчально-методичних матеріалах для освітньої галузі «Технологія» (старша школа) у структурі загальної середньої освіти (2004); методичних матеріалах для керівників та педагогічних працівників міжшкільних навчально-виробничих комбінатів у підготовці старшокласників до професійної діяльності (2005); методичних матеріалах для вчителів трудового навчання у проєкті «Рівний доступ до якісної освіти. Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (курукулуму) загальної середньої освіти для 21-го століття» (2006-2007); методичних рекомендаціях щодо взаємодії МНВК України та місцевих органів влади у підготовці старшокласників до професійної діяльності за технологічним напрямом (2005); Концепції підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах взаємодії «Міжшкільний навчально-виробничий комбінат – загальноосвітній навчальний заклад» з корегуючим органом «Координаційна рада міжшкільних навчально-виробничих комбінатів при Міністерстві освіти і науки України» (2003); «Програми підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом у взаємодії загальноосвітньої школи та МНВК» (2006); дидактичних та методичних матеріалів «Організація самодіагностики учнів у підготовці до професійної діяльності» (2004).

Результати дослідження можуть бути використані у масовій практиці профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності; процесі професійної підготовки вчителів технологій профільної школи у вищих педагогічних навчальних закладах; системі післядипломної

педагогічної освіти.

Впровадження результатів дослідження. Положення, висновки й рекомендації розроблено на основі узагальнення дослідницьких матеріалів, впроваджено в систему загальної середньої освіти, а саме: Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України (довідка № 47 від 02.02.2009 р.); Боярського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (довідка № 10 від 02.02.2009 р.) у взаємодії із Боярською загальноосвітньою школою I-III ступенів № 2 (довідка № 11 від 02.02.2009 р.) та Тарасівською загальноосвітньою школою I-III ступенів (довідка № 56 від 02.02.2009 р.) Києво-Святошинського району Київської області; Ізюмського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (довідка № 206 від 02.02.2009 р.) у взаємодії із Ізюмською загальноосвітньою школою I-III ступенів № 5 (довідка № 24 від 02.02.2009 р.) та Ізюмською загальноосвітньою школою I-III ступенів № 2 (довідка № 38 від 02.02.2009 р.) Харківської області; Чортківського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (довідка № 7 від 02.02.2009 р.) у взаємодії із Чортківською загальноосвітньою школою I-III ступенів № 2 (довідка № 23 від 02.02.2009 р.) та Чортківською загальноосвітньою школою I-III ступенів № 6 (довідка № 28 від 02.02.2009 р.) Тернопільської області; Сімферопольського міжшкільного навчально-виробничого комбінату Автономної Республіки Крим (довідка № 8 від 10.02.2009 р.); Павлоградського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (довідка № 56 від 06.02.2009 р.) у взаємодії із Павлоградською загальноосвітньою школою I-III ступенів № 5 (довідка № 4 від 05.02.2009 р.) та Павлоградською загальноосвітньою школою I-III ступенів № 17 (довідка № 58 від 05.02.2009 р.) Дніпропетровської області; Степанівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (довідка № 12 від 09.02.2009 р.) у взаємодії із Жовтневською загальноосвітньою школою I-III ступенів (довідка № 14 від 02.02.2009 р.) та Кисилівською загальноосвітньою школою I-III ступенів (довідка № 17 від 12.02.2009 р.) Менського району Чернігівської області.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалася методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням психолого-педагогічного інструментарію, адекватного меті, завданням і логіці розв'язання проблеми; репрезентативністю вибірки досліджуваних, експериментальною перевіркою гіпотези: кількісним і якісним аналізом експериментальних даних, методами математичної статистики, результатами експериментальної перевірки педагогічних моделей, а також схваленням і рекомендаціями навчально-методичної комісії з трудового навчання і креслення Міністерства освіти і науки та Координаційної ради міжшкільних навчально-виробничих комбінатів при Міністерстві освіти і науки України, актами впровадження результатів досліджень у навчальний процес загальноосвітніх навчальних закладів України.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні, методологічні та практичні результати проведеного дослідження, а також концептуальні положення й загальні висновки були представлені у вигляді доповідей на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових і науково-практичних конференціях, педагогічних читаннях, симпозиумах і семінарах, зокрема:

на 12 міжнародних: «Теоретичні і методичні засади розвитку професійно-технічної освіти» (Київ, 2003), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2004), «Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців у професійних навчальних закладах технічного і художнього профілю» (Львів, 2004), «Розвиток особистості в полікультурному слов'янському освітньому просторі» (Кривий Ріг, 2004), «Теоретичні та методичні засади розвитку професійно-педагогічної освіти у контексті європейської інтеграції» (Київ, 2005), «Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі» (Черкаси, 2005), «Формування професійної компетентності вчителя в умовах європейської інтеграції» (Київ-Житомир, 2005), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики

навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2006), «Поликультурное Славянское пространство: пути и формы интеграции» (Москва, Росія, 2006), «Зміст громадянської освіти і виховання: історія, реалії і перспективи» (Херсон, 2006), «Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології» (Київ, 2007), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2008);

на 5 всеукраїнських: «Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді» (Київ, 2005), «Теоретичні і практичні засади духовно-морального виховання дітей та молоді» (Київ, 2005), «Актуальні проблеми профорієнтації в неперервній освіті» (Кам'янець-Подільський, 2006), «Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів» (Київ, 2006), «Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання безробітних» (Київ, 2008);

на 13 всеукраїнських науково-практичних заходах: «Зміст та завдання профільного навчання в освітній галузі «Технологія»» (Хуст, 2006), «Міжшкільні навчально-виробничі комбінати на сучасному етапі: проблеми, пошуки, перспективи» (Бровари, 2006), «Профільне навчання старшокласників в умовах МНВК» (Дніпропетровськ, 2006), «Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі» (Київ, 2006), «Спрямування можливостей загальноосвітньої ланки на задоволення професійних планів старшокласників» (Київ, 2006), «Апробація та впровадження Державних стандартів професійно-технічної освіти в навчальних закладах України. Стан та перспективи розвитку МНВК в профільній школі» (Чортків, 2007), «Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для 21-го століття» (Київ, 2007), «Виховний потенціал навчального процесу загальноосвітньої школи» (Київ, 2007), «Зміст базової і профільної освіти в

старшій школі загальноосвітньої ланки» (Хмельницький, 2007), «Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології» (Київ, 2007), «Теорія і практика неперервної професійної освіти: науковий пошук, результати, перспективи» (Київ, 2007), «Зміст і технології шкільної освіти» (Київ, 2008), «Профільне навчання: проблеми, досвід, перспективи» (Київ, 2008), «Педагогічна майстерність в освітньо-виховних системах: теорія і практика» (Київ, 2008).

Результати дослідження обговорювалися на щорічних звітних науково-практичних конференціях і методичних семінарах у: Інституті педагогіки АПН України (2004-2009 рр.); Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України (2003-2009 рр.); Інституті проблем виховання АПН України (2004-2009 рр.).

Апробація результатів дослідження здійснювалася також перед слухачами курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників Університету менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України, на серпневих конференціях учителів, перед управлінцями та педагогами навчальних закладів системи загальної середньої освіти.

Кандидатську дисертацію на тему «Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах» захищено 2002 р. у спеціалізованій вченій раді Інституту проблем виховання АПН України. Матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовувались.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 36 наукових працях, серед яких: 1 монографія, 21 одноосібна стаття у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 14 публікацій - в інших наукових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація включає вступ, 5 розділів, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг дисертації – 507 сторінок. Основний текст дисертації

викладено на 387 сторінках. Робота містить 19 таблиць, 4 рисунки, 13 додатків на 78 сторінках. Список використаних джерел становить 422 найменування.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

У розділі розкриваються методологічні та концептуальні підходи до: побудови навчально-виховного процесу в старшій школі в умовах профілізації; становлення державного і регіонального компонентів національного курикулуму і періодичності його коригування; створення системи професійної орієнтації; формування в учнів здатності до професійної діяльності; виокремлюються теоретичні аспекти змісту профільного навчання, подається порівняльний аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду профільної підготовки старшокласників.

1.1. Сучасні тенденції розвитку суспільства і їх впливи на визначення змісту навчання

Країни, які у XXI столітті побудують освіту, спрямовану на виховання та розвиток відповідальної за свої дії особистості, здатної до саморозвитку, самоосвіти, самовиховання, навченої мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію й використовувати набуті знання, вміння і навички приймати адекватні рішення у вирішенні практичних завдань, змінюючи на краще життя, домінуватимуть у суспільних та соціально-економічних відносинах і матимуть завдяки цьому стійку динаміку випереджального розвитку.

Процес виховання і навчання такої особистості „забезпечується співпрацею науки і освітньої практики, побудовою освітньо-наукових і виховних систем” [67]. Знання, праця, технології, сировина тощо зумовлюють випереджальний розвиток країн, уточнюючи і враховуючи певні закономірності. Наприклад, видобутком для продажу мінеральних ресурсів отримуються кошти, але втрачається без відновлення ресурсна база землі. Вирощування сільськогосподарської сировини збіднює родючість ґрунту. Вироблення обладнання і машин як продукту праці вимагає значних людських і енергетичних ресурсів, здобування високого рівня освіти,

пожиттєвого вдосконалення знань з метою випуску досконалішої технічної продукції, яка за рахунок новітніх технологій на світовому ринку наукоємної продукції країн великої сімки становить майже 80%. Але фахівці, які „розробляють, впроваджують і постійно удосконалюють наукоємні технології й продукцію, проходять довготривалий процес неперервної підготовки” [46] за певним навчальним змістом освіти (складова курикулуму), здобуваючи необхідні знання, уміння, навички і набуваючи при цьому життєвого досвіду.

Нині в світі аналізуються критерії оцінки світового господарства. Зокрема О. Соснін розвиває концепцію чотирьох суспільств: „Перша – агросировинні суспільства й економіки, базовані на ресурсно-видобувному капіталі. Друга – науково-технологічні й індустріально-промислові, керовані індустріально-промисловим капіталом. Третя – інформаційно-комунікативні суспільства з надмобільною торгово-фінансовою економікою, керованою капіталом знань, інтелекту. Четверта – ідейно й духовно інтегровані суспільства. Ринкова продуктивність цих суспільств різна. Додана вартість транспортування природно-сировинних ресурсів становить лише один відсоток. Додана вартість при виготовленні кольорових телевізорів – концепція друга – вже 16 відсотків. Цей же показник при виготовленні суперкомп’ютерів – „продукція за третьою концепцією” – сягає 1700 відсотків. А при виготовленні та продажі супутників, що забезпечують керування світовими мережами капіталу третього „прошарку”, – навіть 2000 відсотків! Таким чином, при переході від першого до другого „прошарку” додана вартість зростає в 10 – 20, від другого до третього – у 100 – 1000 разів. А от рентабельність четвертого „прошарку” перевищує третій прошарок приблизно в 10 тисяч разів” [340, с. 4].

Є необхідність у напрацюваннях, пов’язаних із перспективним розвитком суспільних і соціально-економічних відносин, через курикулярну, тобто змістову складову освіти в старшій школі. Це період, коли загальноосвітня ланка „розпочинає процес адаптації особистості до ринку

праці” [108]. На сучасному етапі розвитку є потреба у побудові освітньої системи, що спрямовуватиме старшокласників до агро-сировинного, науково-технологічного й індустріально-промислового, інформаційно-комунікативного, морально-духовного цілепокладання. В Україні, як і в кожній розвинутій країні світового співтовариства, домінуючими є лише окремі напрями розвитку, які в економічній оцінці хоча і мають різну додану вартість, але характеризуються системним виявом і в соціально-економічній структурі виконують функції забезпечення динаміки розвитку країни та задоволення соціальних потреб населення.

Для інтеграції України в світові суспільні та соціально-економічні системи необхідне „системне пізнання світу” [3] й об’єктивний прогноз можливих тенденцій і напрямів розвитку. Позитивного результату можна досягти шляхом співпраці між галузями наукових досліджень, які охоплюють перспективи цих процесів, науково обґрунтовують і прогнозують майбутнє. Про науково-технічний процес і його вплив на розвиток суспільства та особистості розмірковують В.Курило і В.Шепотько: „Об’єктивна оцінка суспільного розвитку дає можливість визначити місце і роль науково-технічного прогресу в житті суспільства. Він є рушійною силою соціально-економічного життя, створює передумови для глибоких змін у знаряддях та інших засобах праці, в методах ведення і організації виробничих процесів.

Ми живемо у вік бурхливої науково-технічної революції, яка є виявом науково-технічного прогресу, що охопив одночасно науку і техніку. Щоб зрозуміти суть сучасної науково-технічної революції, необхідно проаналізувати подібні революції минулого [...]” [234, с. 10]. Знаючи напрями й тенденції майбутнього розвитку, освітяни й науковці через державний курикулум зможуть запропонувати модель підготовки особистості до зустрічі з новими викликами і спрогнозувати майбутні можливості. Державний курикулум як педагогічне поняття трактується зарубіжними і сучасними вітчизняними науковцями як напрацювання, за допомогою яких регулюють процеси в освітньо-виховному просторі (мета,

зміст, методи, форми, принципи, процедура викладання, педагогічні технології тощо) з урахуванням інтересів особистості, суспільства і держави. Регулювання курикулуму обумовлюється суспільними і соціально-економічними процесами. Новітні підходи у розв'язанні цих проблем характеризуватимуться систематизованістю, глибинним розумінням тенденцій майбутнього, зокрема окресленням найближчих напрямів змін.

Відповідно до потреб сьогодення старша школа засобами виховних технологій, через курикулум, формуватиме в старшокласників рівень національної свідомості, достатньої життєвої компетентності, соціального розвитку, необхідної комп'ютерної грамотності, вміння опрацьовувати інформацію, володіння іноземними мовами тощо. Сутність шкільної соціалізації досліджує Н.Лавриченко. Вона зауважує: „[...] сутність соціалізації як предмета наукового пізнання вочевидь розкривається у проблемі взаємної зумовленості і співвимірності людини та суспільства. Порушення цієї гармонії призводить до знецінення людського життя і до втрати внутрішнього сенсу життя суспільного. Збереження та поповнення такої співвимірності є найважливішим суспільним завданням, у розв'язанні якого значна роль належить і педагогічним методам” [173, с. 84]. Але недоліком загальноосвітньої підготовки залишається сформованість у старшокласників недостатніх для життя і самозабезпечення вмій, потрібних для розв'язання практичних завдань на основі використання здобутих знань. Аналіз показує, що зміст освіти в старшій школі переобтяжений надмірним фактологічним матеріалом, містить відомості, які не мають освітньої цінності. Його структура недостатньо враховує необхідність диференціації учіння залежно від схильностей, здібностей, життєвих планів старшокласників. За останні роки значно зросло навчальне навантаження старшокласників, зумовлене невідповідністю змісту освіти і навчальних технологій їхнім психофізіологічним особливостям, що гальмує гармонійний розвиток, негативно впливає на стан здоров'я і мотивацію навчання.

Такий стан потребує перегляду підходів до організації навчально-виховного процесу, визначення мети і завдань освіти в старшій школі, формування її курикулярної основи. У визначенні пріоритетів особистісно-розвиваючого змісту освіти на сучасному етапі розвитку освіти практика потребує допомоги науковців, державних і суспільних інституцій.

„Зосередження на потребах освіти і розвитку особистості передбачає пряму залежність проектування навчального змісту і методичного забезпечення” [40] залежно від вікових та індивідуальних особливостей учнів. У цьому напрямі переважають педагогічні технології на основі активізації й інтенсифікації діяльності школярів. Г. К. Селевко пропонує активні моделі навчання: „Принцип активності учня в навчальному процесі був і залишається одним із основних у педагогіці. Його сутність – цілеспрямоване активне сприйняття учнями явищ, які вони вивчають, їх осмислення, аналіз і застосування. Цей принцип передбачає якість навчальної діяльності, що характеризується високим рівнем мотивації, усвідомленою потребою в засвоєнні знань і вмінь” [328, с. 194]. Основою перетворень стане реальне знання потенційних можливостей старшокласників, прогнозування потреб і моделей розвитку. На цьому ґрунтуватиметься використання особистісно орієнтованих педагогічних технологій у старшій школі.

Згідно з таким підходом до створення розвивального середовища зусилля загальноосвітньої ланки спрямовуються в площину особистісно орієнтованого виховання, визначення і формування ціннісних орієнтацій, а також переосмислення усіх факторів, від яких залежить якість навчально-виховного процесу. Сучасні освітні парадигми цілеспрямовуються до дитиноцентризму з пріоритетом розвитку особистості і характеризуються створенням морального й духовно-розвивального освітнього середовища. Про його контури, позитивні та негативні ознаки говорить І. Д. Бех: „Якість практичної виховної діяльності визначається наявністю чи відсутністю чинника ризику, що супроводжує досягнення певної системи морально-розвивальних цінностей як кожним вихованцем зокрема, так і всім дитячим

загалом. Не доводиться обґрунтовувати того, що нині ступінь такого ризику доволі високий. Він виявляється в дедалі глибшій моральній деградації суспільства. Серед ознак такого становища однією з найвиразніших є неприпустима легковажність тих, хто причетний до виховання молодого покоління [...] в недостатньому усвідомленні надзвичайної складності цього процесу і в некритичному використанні доволі поверхових, а тому й не виважених наукових поглядів, підходів, позицій ...” [34, с. 114].

У наш час, „коли для суспільства і особистості знання стали потужним засобом виробничої сфери та ресурсом у визначенні стратегічних напрямів економічного поступу” [60], надзвичайно важливим є їх автентичність. Автентичність впливає на сучасне і впливатиме на майбутнє формування курикулуму для старшої школи. Це відбувається у зв'язку з тим, що інформація стає доступнішою. Знання й інформація є потужним фундаментом у побудові економічних систем і глобальних проектів. Чітко окреслюється стійка динаміка в технологічному наповненні життя людини, що зумовлює необхідність постійної адаптації особистості до швидких життєвих змін та ритмів. Інформація набула життєвості і масштабності не лише на глобальному, а й на регіональному рівнях.

Основою знань, їхнім базовим компонентом є інформація. Знання і життєвий досвід адаптують особистість до оточення і „уможливлюють управління нею простими і складними усталеними і щойно виниклими, ще невідомими ситуаціями” [212, с. 157]. Але знання змінюють свою змістовність і творчий вияв. На сучасному етапі розвитку суспільства „колективна творчість переважила індивідуальну в інноваційності” [62, с.1167]. Впродовж багатьох століть основною рушійною силою була творчість індивідуальна. Особливості освіти в контексті цивілізованих змін аналізує В. Г. Кремень: „У сучасному світі в силу об'єктивних тенденцій загальноцивілізаційного характеру суспільство набуває ряд характерних рис, які не були властиві для попереднього періоду. Це висуває нові вимоги як до загальносуспільного розвитку, так і до життя і діяльності кожної людини

зокрема. Кардинальний характер цивілізаційних змін на початку ХХІ століття зумовлює такий же масштаб перемін, які повинні відбутися у підготовці (передусім у школі) дитини до життя і діяльності” [351, с. 3]. Тому в сфері знань важливо дбати не лише про їх „індивідуальне здобуття, але й про їх опанування в навчальних колективах і об’єднаннях” [137] як важливих структурах суспільного поступу до нового рівня розвитку. При цьому внутрішньою потребою для креативної особистості і суспільства в цілому ставатиме систематичне отримання знань впродовж усього життя і їх колективістська реалізація у виробничих структурах суспільства.

Рух до „Знаннєвого суспільства має як позитивні, так і негативні наслідки” [163; 165]. Глобальний доступ до інформації засобами новітніх інформаційно-комунікативних технологій, з одного боку, спрощує її отримання, а з іншого насторожує, бо такий доступ до інформації дасть очікувані вихідні результати лише після прикладення значних індивідуальних зусиль в їх ретельній обробці й систематизації та інтеграції в площині застосування.

Доступ до інформації „інформаційно-комунікативними засобами та Інтернет-технологіями” [411] несе в собі й певні загрози, пов’язані із запозиченням (копіюванням) інших культур на території отримання і застосування. Певні кроки України в напрямі європейської і євроатлантичної інтеграції аналізують М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш та ін. : „[...] освіта і наука прагне досягти відповідності між змістом навчання і знаннями, уміннями та навичками, необхідними для певної професійної діяльності, і наближення їх до європейських стандартів. Впровадження результатів виконання Державної програми сприятиме створенню умов для входження України в європейський економічний, політичний, науковий та освітній простір [...]” [53, с. 37]. Щоб уникнути певних загроз перед доступом до інформації (для старшої школи і широкого загалу) треба її ретельно опрацьовувати і обирати в межах компетентностей. У разі недотримання цього принципу неякісно надана старшокласникам і широкому загалу інформація уповільнюватиме

поступальний розвиток, а ще гірше – спрямовуватиме суспільні та соціально-економічні процеси (стандартизовані критерії суспільного життя, освіти, традиційні системи праці, повсякденне життя, культурний розвиток тощо) на хибний шлях.

Звертаємо увагу на необхідність допомоги старшокласникам у формуванні істинних „життєвих ціннісних орієнтацій, поведінки, живого міжособистісного спілкування і взаємодії з певними прошарками суспільства” [357]. Ці цінності становлять основу людського багатовимірного буття, яке не може бути замінене „віртуальним життям інформаційної мережі”.

Разом із тим у наш час і в майбутньому відбуватимуться певні зміни щодо масового доступу до релевантної інформації, швидкості її отримання через міжнародну комунікаційну мережу та оперативності взаємодій між користувачами. Це впливатиме на періодичність коригування курикулуму в старшій школі, завдання якого полягатиме в збалансуванні, передачі, ретельній обробці, креативному використанні інформації в процесі реалізації різних навчальних проектів.

На нашу думку, модель курикулуму для старшої профільної школи має базуватися як на національній культурно-історичній, так і на полікультурній спадщині й соціальному, історичному підґрунті „із врахуванням індивідуалізації і соціалізації” [2, с. 24] в процесі відбору інформації, яка знаходитиметься в постійній особистісній, колективістській і владній взаємодії.

Розроблення нового курикулуму вимагає критичного аналізу різних моделей освіти і традиційних освітянських положень. У сучасних умовах старшокласники, які навчатимуться вчитися, здобуваючи знання і вміння в найрізноманітніших життєвих ситуаціях, навіть поза межами навчально-виховних інституцій, формуватимуть в собі „як об’єкті суспільного розвитку” [8, с. 233] цінності й орієнтації оточуючого середовища. З часом отримані знання і вміння трансформуватимуться з однієї площини в іншу, що

дасть їм можливість успішно розв'язувати непередбачувані проблемні ситуації впродовж життя. Підвищуючи життєспроможність, старшокласник формуватиме здатність діяти на рефлексивному рівні, самокритичному ставленні в процесі здобування знань, напрацюванні критеріїв адекватної оцінки своїх успіхів і поразок під час виконання завдань з метою здобування і розвитку компетентнісних цінностей.

У результаті аналізу традиційного курикулуму для старшої школи можна стверджувати, що на сучасному етапі домінує традиційний підхід в організації навчально-виховного процесу, який полягає в концентрації зусиль педагога на формуванні знань; зосередженні старшокласника на вчителеві та академічних предметах; поділі змісту освіти на предмети; чіткій регламентації структури і розподілу навчального навантаження; адміністративному втручанні та централізованому управлінні; незмінності (відсутності коригування) академічного підходу; орієнтованості на вивчення і точне відображення заздалегідь підготовлених знань; пріоритеті загального оцінювання отриманих старшокласником знань; наданні переваги лекторським (офіційним) догматичним підходам у здійсненні навчально-виховного процесу; домінуванні одноманітності теоретичних проєкцій при викладенні навчального матеріалу тощо.

Необхідність перегляду традиційного курикулуму в старшій школі викликана „глобальними інтеграційними процесами регіонального й світового масштабу” [145; 302; 352], а також трансформацією України в європейське і світове співтовариство.

На основі визначених перспектив розвитку профільної старшої школи зміст і організація навчально-виховного процесу в ній має базуватися на таких підходах: формування в старшокласників вихідних знань і результатів їх застосування; зосередження педагога на здібностях і психофізіологічних можливостях особистості; диференційований підхід у процесі розподілу навчального навантаження; передбачення прогнозованої гнучкості, ґрунтованої на різних типах і рівнях територіально-місцевої автономії

(регіону з місцевим самоврядуванням) у рамках загальноприйнятих принципів та стандартів якості; відкритість і доступність для суспільства; наступність у системі безперервної освіти; стимулюванні розвитку здібностей вищого порядку, набуття соціальних, психоемоційних, технологічних, практичних, моторних, художніх та інших умінь; зосередження педагога на прогресивно-виховному оцінюванні; домінування підходів, орієнтованих на активну участь старшокласника, його співпрацю і взаємодію з педагогом; перевага комплексних підходів, які сприяють встановленню зв'язків між теорією та практикою, а також допомозі педагога у застосовуванні знань і вирішенні при цьому певних практико орієнтованих завдань; організація особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу.

Звичайно у цьому інноваційному процесі важливим є безконфліктне існування традиційного й сучасного курикулуму для старшої школи і створення умов для поступового переходу від традиційної до інноваційної курикулярної моделі. На нашу думку, не слід забувати, що „традиційні” навчальні програми та плани свого часу сприяли розвитку інтелектуальних умінь вищого порядку й підвищенню рівня креативності особистості. Вони допомагали реалізувати прагнення особистості до „самовдосконалення, мотивували відкриття й дослідження світу і прикладання певних зусиль до його вдосконалення” [6]. Можливо, вони були не досить ефективними в досягненні поставленої мети і результатів, потребували більших затрат енергії, але в навчально-виховному процесі досягали певних позитивних результатів.

На сучасному ж етапі суспільного та соціально-економічного розвитку важливо сформулювати в старшокласників якості для „адаптації в оточуючому середовищі, озброївши їх знаннями і вміннями для проведення гуманних змін” [114; 336], які покращуватимуть життя людини, не руйнуючи природне середовище. Це спонукає до проведення аналізу принципових відмінностей традиційного і сучасного курикулуму для старшої школи, їх розуміння,

переосмислення і виходу на змішану модель із врахуванням притаманних українській культурі традицій та „інституціоналізації як соціологічних констант [...]”. [30, с. 131].

Для перебудови освітньої системи з метою відображення в ній потреб адаптації до нових ситуацій в швидкозмінному світі, потрібна компетентність у багатьох складових побудови освітнього простору. Компетентнісний підхід базується на знаннях, здібностях, уміннях осмислювати і діяти, вивчати, самостійно розв’язувати проблеми і в перебудові освітньої системи – на формуванні умінь і наявних можливостей, достатніх для адекватних дій у відповідних ситуаціях.

Створення ситуації, в якій „особистість постійно розвиватиметься, зростатиме, дозріватиме” [31, с. 21] вимагає: розробки основних універсальних компетентностей для українського суспільства, що потребує узгодження з цінностями і напрямками розвитку; розчленування компетентностей за категоріями узагальненості й конкретності, індивідуальності і колективності, базовості, важливості, пересічності тощо; практичної реалізації завдань довгострокової стратегії і переходу від предметно-орієнтованого до особистісно орієнтованого курикулуму; побудови ментальної навчальної моделі на культурологічній основі.

Наступна проблема стосується автентично-компетентісно зорієнтованого підходу, спрямованого на формування якостей особистості для успішності діяльності в прогнозованому світі, оскільки „людина живе в природному світі і бере участь у природних процесах” [32, с. 94].

У зв’язку з цим підготовка педагогів до роботи із старшокласниками має передбачати не лише засвоєння ними теоретичних знань з навчального предмету, а і формування та розвиток відповідних компетентностей.

Зазначимо, що компетентнісний підхід знайде своє місце і в контексті традиційного курикулуму за умови розвитку базових та інструментальних умінь (уміння читати, писати, рахувати тощо). Підґрунтям для зростання компетентностей є знання, уміння, орієнтації, цінності тощо. У цьому

контексті педагоги мають усвідомити, що „старшокласники, здобуваючи та поглиблюючи знання, уміння і установки, водночас здатні швидко та ефективно їх застосовувати у відповідь на змінність ситуацій” [395] в їх особистому, професійному і суспільному житті.

Аналіз напрацювань у сфері продуктивної педагогіки показує: знання, здобуті старшокласниками в результаті навчання дією, і ті, що спираються на попередній життєвий досвід, запам'ятовуються надовше, ніж знання, здобуті теоретично і замало пов'язані із повсякденним життям. Про необхідність інтеграції теоретичних знань в площину формування практичних умінь і навичок, а також про участь учнів у продуктивній праці говорить В. М. Мадзігон. Він стверджує: „Психологічна і практична готовність до свідомої і активної праці на користь суспільства – головне завдання національного виховання молодого покоління. Раціональна організація продуктивної праці у поєднанні з навчанням учнів є важливим засобом не тільки інтелектуального, фізичного і морального, але і соціального розвитку особистості. Всі спроби уникнути продуктивної праці закінчувались негативно як для особистості, так і для суспільства в цілому [...]. Багатогранність і багатство інтелектуального змісту продуктивної праці, постановка перед учнями цікавих технічних, технологічних і організаційно-економічних завдань, вирішення яких потребує самостійності мислення, творчості [...] дозволить сформувати креативну особистість [...]” [190, с. 18-20].

Загальноосвітні навчальні заклади, які не зможуть запропонувати особистіно-розвивальну, соціально орієнтовану курикулярну основу, втрачатимуть учнів, які досягатимуть в навчанні низьких результатів у віці до 15 років, почувавши себе незахищеними в соціальному плані. Шлях до усунення цих проблем лежить через побудову освітньо-виховних моделей базової і профільної освіти для старшої школи, а також участі старшокласників і їхніх батьків в обговоренні і виборі власного навчального плану. Це підвищить „соціальну мотивованість” [43] і стимулюватиме

докладання ними зусиль для успішного опанування запропонованого курикулуму.

Заслуговує на увагу проблема контролю за особистісними переживаннями і страхами старшокласників, яка набуває актуальності у зв'язку із зміною суспільного та соціально-економічного державного устрою. Зустрічаючись з ними в молодому віці, особистість не завжди підготовлена їх побороти. Тягар успішності і страх поразки найбільше хвилює сьогодні старшокласників. Розробники рамкових основ змісту загальної середньої освіти, звертаючи увагу на цю проблему, зазначають: „... освіті потрібно допомагати індивідууму та суспільству загалом контролювати переживання та страхи. Є багато страхів, які людині необхідно побороти, з-поміж них – страх зазнати поразки. [...] Чи ми маємо перелік тих переживань і страхів, на боротьбу з якими освіті (курикулуму) слід звернути особливу увагу? Чи можливо створити такий перелік на основі аналізу подій сучасності? Чи можливо передбачити, як і які страхи будуть змінюватися [...]. [...] не слід забувати, що людина – тендітне створіння, а сучасний світ в жодному разі не дає надії, що майбутнє буде мирним, затишним місцем без страхів та переживань” [51, с. 16-17].

Отримавши орієнтовний перелік переживань і страхів, освітяни співпрацюватимуть із старшокласниками і батьками в їх подоланні, або хоча б нівелюванні до мінімуму за допомогою певних засобів. Зрозуміло, що створити перелік на основі аналізу сучасних подій і прогнозу на майбутнє, передбачаючи динаміку змін, навряд чи можливо. Але оскільки сучасні події в світі не гарантують мирного співіснування, є потреба в підготовці молодого покоління до можливих змін, страхів і переживань. Один із засобів – допомога старшокласникам у створенні й розвитку надійних і продуктивних міжособистісних зв'язків як на регіональних рівнях, так і в світовому масштабі.

Отже, зазначимо, що при розробці державного курикулуму для старшої школи слід ретельніше аналізувати міжнародні освітні моделі й системи, а

при відборі окремих складових, з метою навіть часткової трансформації в український освітній простір, звертати увагу не лише на їх ефективність в міжнародному освітньому просторі, а й на тенденцію змін у суспільних і соціально-економічних відносинах. Через аналіз історично сформованих просвітницьких процесів необхідно трансформувати в майбутні навчально-виховні моделі і системи кращі здобутки української і світової педагогіки, переглянувши основні освітні складові з метою коригування курикулярної основи в старшій школі на новій культурологічній базі. В умовах складного полікультурного простору такий підхід забезпечить поступ підростаючого покоління й країни до нового рівня духовного, суспільного та соціально-економічного розвитку. Рівень же задоволення потреб особистості й суспільства перебуває в прямій залежності від якості курикулярної основи в старшій школі (початковій ланці системи неперервної освіти) і динаміки навчальних досягнень старшокласників.

1.2. Концептуальні підходи до формування курикулуму для старшої профільної школи

Реформа рамкових основ змісту загальної середньої освіти (складової курикулуму) характерна для старшої школи в країнах, які, розвиваючись, періодично коригують напрями шляхів поступу сучасних суспільних відносин і соціально-економічної сфери. Мета цього реформаторського процесу зумовлюється: формуванням особистісних цінностей старшокласників; збереженням і розвитком національної культурно-історичної спадщини; запозиченням найкращих напрацювань людства на теренах цивілізованого світового співтовариства; входженням в Європейський і світовий полікультурний і економічний простір зі своїми перевагами, які стануть складовими загальнолюдських цінностей світового рівня тощо. Складність полягає в узгодженні існуючого національного курикулуму в старшій школі з суспільними та соціально-економічними потребами регіонального й державного масштабу, а також в необхідності організації порівняльного супроводу курикулярної основи з головними сучасними світовими характеристиками.

Цей процес спонукає до періодичного коригування національного курикулуму в старшій школі, зумовленого такими чинниками: на основі автентичних знань забезпечується поступ цивілізованого суспільства; технології, які сприяють доступу до цінної інформації, динамічно змінюються, стають надійнішими і швидшими (з моменту запиту інформації до моменту її отримання і використання); пропонувані навчальні програми для старшої школи, які базуються на принципах формування в старшокласників базових і спеціальних (профільних) знань, на момент їх впровадження часто не відповідають сучасним вимогам; молоде покоління потребує знань і вмінь, які допоможуть йому впоратись із сучасними і майбутніми викликами „знаннєвого” суспільства; традиційні програми базуються на вивченні фактологічного матеріалу, удосконаленні частини знань і потребують заміни на нові, в яких наголос робиться на розвиток

навичок мислення, формування креативності, налагодження міжособистісних відносин тощо.

Реструктуризація світових суспільних відносин та соціально-економічних процесів вимагає періодичного оновлення змісту, методів і форм навчання [218]. Динаміка демократичних процесів і деформації навколо демократизації, зростання числа країн з ринковою економікою все гостріше порушує питання чого треба навчати (базові й спеціальні знання і вміння) в старшій школі, і що повинне знати підрастаюче покоління після закінчення загальноосвітньої школи, перед вступом до вищих навчальних закладів, в процесі входження у ринок праці тощо. Роль освіти як потужної складової соціальної сфери аналізує Н. Г. Ничкало. „Нова доба потребує розвитку педагогічного знання з урахуванням загальної системи людинознавства, розвитку прогресивних традицій педагогічної антропології, створення сучасних наукових теорій і методики професійного розвитку і виховання особистості. Цілісній системі освіти має відповідати цілісна педагогічна наука, яка охоплювала б усі ланки державної і громадської освіти та самоосвіти, сприяла розвитку неперервної освіти [...]” [223, с. 211].

У сучасних умовах суспільного та соціально-економічного розвитку план дій з освітньої реформи старшої школи загальноосвітньої ланки полягає в уточненні і коригуванні національного курикулуму; в централізації й диференціації курикулярної основи навчальних програм, які містять базові й спеціальні складові, з послідовністю викладення того, що повинен знати і вміти старшокласник; у формуванні критеріїв, показників і визначенні мети досягнень, до яких прагнуть старшокласники; в періодичному моніторингу курикулярної основи з метою виявлення відповідності бажаному результату, а також її прогнозування і запобігання критичним ситуаціям; в упорядкуванні оцінювальних критеріїв, пов'язаних з національним курикулумом, стандартами навчання і показниками, які забезпечують концентрацію уваги педагогів на результатах навчання; у зміщенні акцентів критеріїв і показників старшої школи для підвищення якості навчально-

виховного процесу засобами планування, стимулювання, фінансування, моніторингу, покарання тощо. Щодо соціально-економічної перебудови роботи загальноосвітньої ланки висловились В. М. Курило і В. П. Шепотько. „Сьогодні дедалі частіше використовуються такі процеси і предмети природи, з якими людство не зустрічалося у своєму повсякденному житті. Тому обов'язковою умовою вирішення поставлених технічних завдань стають відкриття в природі тих чи інших явищ і процесів, пізнання їх законів і їх різнобічних дій. Тому в сучасний період потреби суспільства вимагають, щоб наука у своєму розвитку випереджала техніку і виробництво” [234, с. 14].

У „знансєвих” суспільствах спостерігається тенденція зміни акцентів навчання для всієї старшої школи, а не окремої її частини (залежно від соціальної шаблони). Це зумовлене високим рівнем викладання для всього учнівського загалу незалежно від здібностей та суспільного статусу; пріоритетами в формуванні базових й спеціальних знань і вмінь, потрібних старшокласнику, а не повинності викладача у виконанні службових обов'язків; запам'ятовуванням фактів для застосування знань і вмінь, які більше підходять для інформаційних-комунікативних суспільств та економік на знансєвій основі. Але, вибудовуючи нове із запозиченого, не потрібно втрачати ефективно працююче власне. На підтримку власної національної освітньої системи висловився А.І. Кузьмінський. «В останні роки помітною стала тенденція ігнорування національних надбань у царині освіти й виховання і сліпого копіювання, механічної екстраполяції чужого досвіду. Це своєрідне «мавпування». Не можна не рахуватися з думкою К.Д.Ушинського: «Загальної системи виховання для всіх народів немає не тільки на практиці, а й у теорії, і німецька педагогіка не більше як теорія німецького виховання. У кожного своя особлива національна система виховання, а тому запозичення одним народом у іншого виховних систем є неможливим [...]» [169, с. 12].

Проведення освітянських реформ державного і регіонального масштабу супроводжується обґрунтованою зміною курикулярної основи з визначенням нових підходів в опануванні навчального матеріалу, що вимагає від старшої школи досягнення позитивних результатів на новому рівні розвитку. Пропонована освітньою наукою і практикою освітня модель має пройти експериментальну апробацію, а впровадження для широкого загалу освітньої практики в старшій школі відбуватиметься після закінчення експериментальної роботи і за позитивних результатів, відображених у висновках і відгуках (школа, сім'я, суспільні інституції тощо). Формування вимог для підсумкового внутрішнього й зовнішнього моніторингу в випускному класі старшої школи відбувається наприкінці навчання і збігається з термінами відбору студентів для вищих навчальних закладів. Своє бачення сутності національно-регіонального компоненту аналізує Н. Г. Никифорова. „Слід відзначити, що національно-регіональний компонент доречний лише тоді, коли існують специфічні національно-регіональні запити. Їх відсутність прирівнюється до відсутності відповідного замовника і подальша робота з проектування змісту освіти втрачає сенс. [...] Національно-регіональний компонент передбачає введення відповідного змісту освіти [...]” [220, с. 87].

В англійській і американській системах освіти курикулум старшої школи асоціюється з тим, чого навчатимуть старшокласників, звертаючи увагу на мету, зміст, методи, форми навчання, а також педагогічний інструментарій. Курикулум німецької старшої школи розглядається як навчальна система, яка описує річні навчальні програми за предметами разом із процедурою викладання в навчальних колективах. Специфіку устрою європейської системи освіти досліджувала Н. М. Лавриченко. „Так, Франція, [...] маючи централізовану систему освіти, так само як Італія, Швеція, Люксембург прагне забезпечити мобільність та адаптивність освіти завдяки раціональному розподілу управлінських компетенцій міністерських структур і навчальних закладів на місцях. Середньоосвітнім школам не лише надається

право, а й ставиться в обов'язок складати власні плани навчально-виховної та соціально-культурної діяльності. [...] Педагогічні реформи у таких країнах, як Англія, Німеччина, Швейцарія [...] полягають, навпаки, у посиленні державної регламентації [...].” [173, с. 177]. Ці моделі можуть бути основою при формуванні універсальних підходів у процесі побудови національного курикулуму. Але процес адаптації і межі коригування певних моделей курикулуму перебуває в прямій залежності від завдань, які суспільство ставить перед державною освітньою системою.

Освітняни і науковці країн, які у побудові курикулуму для старшої школи шукають допомоги ззовні (зокрема й в Україні) мають зрозуміти чому певна модель працює в тій чи іншій освітній системі окремо взятої країни, яка політика в галузі освіти стимулює ці зміни і які суспільні, „культурно-історичні й соціально-економічні характеристики” [333, с. 710] конкретних країн впливають на цей процес.

У сучасному міжнародному освітньому просторі відображені певні підходи у побудові і періодичному коригуванні наступних основних курикулярних моделей:

1. У класичному курикулумі пропонується навчальна програма формується і деталізується на базі змісту навчання. Ця модель курикулуму визначає мету освіти і формує відповідний зміст навчання в старшій школі. Процес супроводжується вибором альтернативних „методик, які забезпечують виконання поставлених завдань, виходячи із можливостей педагогів на основі здібностей учнів” [5]. Результати навчання відображають можливість засвоєння матеріалу старшокласниками. У подальшому їх використовують як аналітичну складову при корегуванні курикулуму;

2. У моделі курикулуму на базі досвіду домінує процес забезпечення досягнення мети. Педагогам і управлінцям старшої школи надається можливість самостійного прийняття рішень щодо організації навчально-виховного процесу. Використання цієї моделі потребує високого рівня освіти і вчительського досвіду. Завдання – забезпечення опису навчального досвіду

на основі педагогічної майстерності. Недоліком є те, що цей курикулум важче використовувати в оцінці навчальних досягнень старшокласників;

3. Модель курикулуму як рамкової структури визначає мету і загальні керівні принципи для фактичного його планування. Це всеохоплюючий документ, який описує загальну мету навчання, конкретну мету освіти і викладання окремих або кількох груп предметів. Такий курикулум дозволяє розробку навчальних програм регіональним управлінням освіти і науки, школам і досвідченим учителям. За реалізації цієї моделі завданням органів державної влади є регулювання розподілу навчального навантаження, науково-методичний супровід, фінансування тощо. Перевага цієї курикулярної моделі – забезпечення якості освіти в старшій школі шляхом децентралізації. Але реалізацію такої моделі зможуть забезпечити висококваліфіковані педагоги, які живуть проблемами регіональної освіти не рахуючись з власним часом;

4. Курикулум на основі результатів базується на тому, що саме старшокласник має вивчити в процесі навчання. Його особливістю є спрямованість викладання на точний опис очікуваних результатів навчання, яких треба досягти при вивченні різних предметів, а також надання вчителям детального переліку знань і навичок, якими повинні володіти старшокласники на певному етапі їх навчання в старшій школі. Ця модель дає змогу державним освітнім органам, педагогам, батькам і старшокласникам усвідомлювати можливості старшої школи через критерії і показники результативності навчання. Даний курикулум робить зовнішнє оцінювання і тестування релевантним завдяки загальнопогодженим очікуванням, задекларованим у курикулумі;

5. Продовженням напрацювань курикулуму на базі результатів стала його модель на основі стандартів. Вона просувається у напрямі встановлення критеріїв знань і вмінь старшокласників з різних предметів на різних етапах шкільного життя. Особливістю моделі є встановлення єдиних державних стандартів для всієї загальноосвітньої ланки, які орієнтовані на окремі

предмети і мають опис очікуваних результатів у процесі навчання. Вони є основою для розробки курикулуму, а їх сильною стороною є здатність забезпечувати вимірні критерії, які в подальшому використовуються для оцінки якості навчання. [51, с. 21-22].

Слід зауважити, що створити чітко визначений тип національного курикулуму, який влаштує усі зацікавлені сторони, в принципі, неможливо. У міжнародному освітньому просторі практикується використання різних видів (пристосованих до місцевих умов) складових курикулуму, акценти в яких розставляються з урахуванням як особистісних характеристик учнів, так і національних, і регіональних особливостей.

Наступною проблемою при розробці національного курикулуму є забезпечення балансу між інтеграцією і сегрегацією. Хоч інтеграційні процеси певною мірою стосуються старшокласників, які потребують групового розподілу залежно від здібностей і особистісних характеристик, визначених учителями у співпраці з психологами. Складно визначити, якою мірою курикулум має інтегрувати окремі шкільні предмети в групи і чи слід тримати традиційні шкільні предмети незалежними в освітньому процесі. Але існує думка про створення групи шкільних дисциплін для здійснення інтеграційних процесів з метою формування особистісних компетентностей. В. О. Подоляк вважає: „...ключова компетентність випускника має інтегративну основу, тому що її джерелом є різні сфери культури і діяльності: духовної, соціальної, інформаційної, естетичної, екологічної тощо. Компетентність випускника є базовою міждисциплінарною, вона вимагає значного інтелектуального, багатофункціонального розвитку, включаючи аналітичні, комунікативні та інші процеси...” [283, с. 202].

Залучення до розробки курикулуму вчителів як експертів обмежене та регулюється ознаками його моделі (змісту, досвіду, рамкової структури, результатів, стандартів). Реформи ж передбачають надання вчителю більшої свободи індивідуального вибору і надання школам ширших повноважень під час розробки курикулуму. Але в країнах, де запроваджуються єдині державні

стандарти, сформоване узагальнене і послідовне відображення знань і вмінь старшокласників, що обмежує реальні можливості впливу вчителів і школи на формування курикулуму. Слід відзначити, що процес залучення вчителів до розробки курикулуму уможливорює рух у напрямі підвищення їхніх професійних якостей, що в свою чергу відіграє позитивну роль в успішному опануванні навчального матеріалу старшокласниками.

Нові підходи до реформування курикулуму передбачають систематизовану зовнішню оцінку роботи вчителів старшої школи загальноосвітньої ланки. Відповідно рівень знань старшокласників на регулярній основі визначатиметься шляхом зовнішнього тестування відповідними установами. За допомогою різних заходів, разом з інспектуванням і перевіркою роботи педагогів, здійснюється зовнішній моніторинг старшої школи. Звідси виникає проблема розробки нових критеріїв культури оцінювання, завдання яких полягає в налагодженні зв'язку між курикулумом і оцінкою навчальних досягнень старшокласників.

На сучасному етапі рівень знань старшокласників оцінюється за допомогою спеціально визначених критеріїв, які тільки частково пов'язуються із курикулярною основою. У такий спосіб поряд з організацією навчального процесу, згідно курикулуму, паралельно існує підготовка старшокласників до складання тестових завдань, розроблених за іншою критеріальною основою.

Курикулум на базі стандартів задовольняє критеріальні функції викладацького і навчального характеру, а також функції об'єктивності оцінювання. Це стосується як систем, де старшокласники часто проходять зовнішні тести, результати яких оприлюднюються широкому загалу, так і систем, де оцінка знань проводиться вчителями з фіксацією результатів у класному журналі успішності.

Зрозуміло, що підвищення рейтингу загальноосвітньої школи залежатиме від якості державної і регіональної курикулярної основи. Розгляд соціально орієнтованої курикулярної моделі за активної участі вчителів у

процесі планування розглядається як інструмент динамічного розвитку старшої школи. Отримавши можливість реформування курикулуму, школа і викладачі свідомо включаються в творчий процес, що в результаті покращує мікроклімат і командну результативність на шляху створення якісного освітнього результату. Цей процес допомагає у створенні не лише якіснішого курикулуму, а й надихає педагогічних працівників до „креативних дій в процесі організації і проведення навчально-виховних заходів, що в свою чергу дозволяє на новому рівні зрозуміти сутність освітніх проблем” [18] і окреслити напрями побудови перспективної моделі творчої школи.

У міжнародному освітньому просторі паралельно із збалансованим становленням курикулярної основи спостерігається динаміка якісних освітніх показників у старшій школі, розвиток в інших галузях освіти (спеціальна, інформаційні й комунікативні технології тощо), а також покращення відносин з батьками і соціумом на новому рівні розвитку міжособистісних, суспільних і соціально-економічних відносин.

Реформування освіти є процесом, який регламентується експертною оцінкою і супроводжується постійним набуттям знань про освіту на національному рівні і в міжнародному масштабі [242]. Цей процес вимагає недопущення до освітньої реформи фахівців, знання і досвід роботи яких лежать в інших площинах.

Розробка національного курикулуму – це постійний процес, і неправильно було б розглядати його як проект обмежений у часі. Аналізуючи освітні реформи в окремих країнах світового співтовариства, можна окреслити найбільш суттєві зміни, які відбуваються в формуванні курикулярної основи. Але в сучасному швидкозмінному і непередбачуваному світовому просторі навряд чи можливо розробити і запровадити універсальний національний курикулум, який гарантовано використовуватиметься впродовж значного терміну. Тому є потреба допомогти вчителям старшої школи зрозуміти, що курикулум є „органічним механізмом, який допомагає педагогічному загалу знайти оптимальні шляхи

в наданні якісної освіти старшокласникам і зорієнтувати їх на майбутні суспільні, соціально-економічні” [28] й професійні відносини.

Стрижнем будь-якої освітньої реформи є розробка курикулярної основи. Але це не лише перелік тем, які належить викладати педагогічному загалу і вивчати старшокласникам. Найбільш складною функцією національного курикулуму є спрямування політики оцінювання в русло загальної освітньої стратегії. Слід також мати на увазі, що якісно розроблений курикулум може сприяти вчителям у створенні власної освітньої школи, яка разом із забезпеченням рівного доступу до якісної освіти знімає частину суспільного напруження.

Рухаючись до вступу в Європейський Союз і світове співтовариство, помилковою буде думка про наявність універсального європейського курикулуму, однакових принципів і цінностей в світовому освітньому просторі, а також принципів, форм і методів викладання і навчання, яких дотримуються країни-члени. Безумовно, в багатьох країнах світу є глобальні напрацювання і на їх основі до регіональної освіти пред’являються певні стандарти (задоволення прав особистості на освіту, рівень кваліфікації, мобільність та інші норми), які треба брати до уваги. Але ці вимоги не можуть стосуватися фундаментальної складової курикулуму, який є „самобутнім в окремо взятому національному загальноосвітньому просторі” [27]. Особливо країни Європи мають залишати багатовекторність курикулярної основи, зберігаючи і збагачуючи вікові напрацювання в напрямі еволюційного становлення навчально-виховного простору, традицій, культури, суспільної та соціально-економічної структури. Україна на платформі Європейського Союзу має певні можливості для пошуку потенційних рішень через аналіз цивілізованого досвіду, який корисний тільки як джерело для реформування національної курикулярної основи в старшій школі. Пряме перенесення курикулярної основи навіть з найпередовіших країн світу (США, Німеччина, Швеція, Швейцарія, Фінляндія тощо) на український загальноосвітній простір приречене на

провал.

Для отримання позитивних результатів у формуванні національного курикулуму потрібне міцне фінансове підґрунтя і добре обладнана науково-практична дослідницька база. На даному етапі Україна може скористатися створеним підґрунтям (допомога міжнародних організацій, фінансування міжнародного банку, державне фінансування тощо) для проведення наукових досліджень з метою визначення і створення моделі національного курикулуму із змістовним регіональним компонентом [9]. А на майбутнє має забезпечити умови для проведення неперервних досліджень з метою своєчасного і якісного коригування курикулярної основи для старшої школи. Якісний національний курикулум створює старшокласникам підґрунтя для креативного росту і дає їм можливість адаптації в суспільне і соціально-економічне середовище на початковому етапі побудови своєї професійної траєкторії.

Побудувати якісний державний і регіональний компоненти національного курикулуму для старшої школи можливо, аналізуючи результати міжнародних досягнень в загальноосвітній ланці.

Використання в національному курикулумі продуктивних складових зарубіжного досвіду потребує співставлення з державними можливостями у визначенні: джерел фінансування освіти (викладання, навчальне забезпечення, гаряче харчування, медичне обслуговування, елементи соціального захисту, транспорт тощо) в старшій школі; принципів формування навчальних класів; терміну навчання до моменту отримання базової освіти, а також ймовірності і терміну продовження навчання в старшій школі загальноосвітньої ланки; меж впливу (відсоток від загального курикулуму) органів місцевого самоврядування і самостійності загальноосвітньої школи у формуванні складових курикулуму (вивчення курсів за вибором школярів та їхніх батьків і спеціальна (профільна) освіта); можливостей задоволення спеціальних потреб, надання соціальної допомоги, а також створення підґрунтя для освітнього (особистісно орієнтований

навчальний супровід та консультації) і особистісного розвитку; вибору елективних знань і плануванням післяшкільної освіти; критеріїв і показників рівності доступу до якісної освіти; свободи вибору старшокласниками окремих складових курикулуму на основі індивідуальних можливостей; створення гетерогенних груп; рівня академічних знань учителів; ступеня адміністрування в системі загальної середньої освіти з наголосом на сприяння, підтримку і розвиток чи на контроль; періодичності державних іспитів, тестувань і визначення рейтингу школи; критеріїв і показників оцінки ефективності освітньої політики; шляхів виявлення і захисту досягнень, які становлять освітню цінність тощо.

Крім того, для забезпечення динаміки особистісного й суспільного розвитку, а також зняття напруження і уникнення неприємних дискусій в суспільстві, провідними в системі загальної середньої освіти України мають стати ідеї соціальної та освітньої справедливості й рівноправності. Важливо, щоб загальноосвітня система з періоду раннього дитинства до старшої школи була для школяра послідовною і наступною.

У цьому висхідному процесі важливою передумовою є управління цілями. Окреслюється складова мети національного курикулуму – цілеспрямоване становлення міцнішої бази місцевого самоврядування і загальноосвітніх шкіл (у тому числі забезпечення педагогічними кадрами), які відповідають за практичну організацію освіти, що в свою чергу дасть змогу долучитися до процесу створення рівних можливостей в освіті і водночас дбати про її високу якість. Особливості проектування муніципального освітнього простору окреслюють М. Я. Макарова, М. Р. Пащенко. „Муніципальний освітній простір досліджується як сукупність освітніх закладів і всіх соціальних інституцій, незалежно від їх форм власності й адміністративного підпорядкування, які знаходяться на території муніципалітетної освіти, а також державних і суспільних органів управління освітою, соціальних партнерів і структур, взаємодіючих в напрямі комплексного розвитку населення регіону і муніципальної освіти” [196, с.

66].

Для того, щоб курикулярну основу систематизувати на держаному рівні, потрібне створення нормативно-правової бази, ухваленої урядом (щодо цілей освіти й розподілу навчального навантаження) за попереднім узгодженням з органами місцевого самоврядування (включаючи школи, які завершать роботу над своїми курикулами), управлінськими і суспільними структурами. Можна законодавчо визначити систему, в якій національний курикулум впливатиме не лише на регіональні курикулуми, а й на підготовку педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах, діяльність органів місцевої влади, видавців навчальної літератури, управлінської і громадської освітньої систем тощо. Якість шкільного життя залежить від багатьох чинників (навчальних планів, професіоналізму вчителя, матеріально-технічного забезпечення тощо), але ключовим є рівень підготовки і працездатності педагогічних кадрів. Тому відповідний рівень професіоналізму вчителя мають забезпечити університети, а органи місцевої влади дбати про підвищення їх професійної майстерності відповідно до сучасних вимог.

При плануванні органами місцевої влади і школами регіонального курикулуму з одночасною орієнтацією на національний, беруться до уваги стратегічні плани міської громади (регіональна стратегія розвитку, безпека, соціальне забезпечення сімей, запобігання негативним звичкам у підростаючого покоління тощо). У регіональному курикулумі відображаються шляхи організації освітнього процесу на всій території місцевої громади і в кожній школі окремо. У даному випадку держава забезпечує підтримку як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях шляхом надання їм значної свободи в професійно-креативній діяльності.

Аналіз показує, що стратегічним в освітній практиці є визначення мети навчально-виховного процесу, а не деталізація основного навчального змісту і освітньої діяльності. Тому в національному курикулумі враховуються всі аспекти життя старшої школи й визначається орієнтація старшокласників на

майбутнє. Він характеризує „ціннісні орієнтації, завдання й структуру освіти, навчально-виховну концепцію, навчальне оточення, культурологічну основу і основні психолого-педагогічні підходи” [17], рівень міжпредметного інтегрування на основі взаємодії вчителів, періодичність консультивання, порядок здійснення оцінювання навчальних досягнень старшокласників, організацію позашкільних заходів і взаємозв'язок з родинами. Освітніми цілями передбачається навчання старшокласників компетентностям, необхідним для ефективної їх життєдіяльності в сучасному і майбутньому швидкозмінному світі.

На етапі планування і впровадження національний курикулум передбачає взаємодію місцевих органів влади й суспільної та соціально-економічної структур із старшою школою в таких напрямках: соціального захисту та охорони здоров'я; уточнення критеріїв постійного оцінювання і показників розвитку регіональної освітньої системи і курикулуму; самооцінювання школою навчальних досягнень старшокласників, стану їх здоров'я, добробуту тощо. Результатом взаємодії має стати визначення слабких місць у регіональному освітньому просторі й напрацювання механізму для усунення існуючих недоліків.

Для динамічного розвитку шкільного співтовариства важливо мати внутрішню потребу в неперервному ситуативному навчанні і самонавчанні всіх учасників навчально-виховного процесу. В ситуативному навчанні важливу роль відіграє навчальне оточення, включаючи культурологічну основу сім'ї і соціуму з прилеглою територією, а також потенціал, який використовується в процесі навчання. У зв'язку з цим культурний рівень загальноосвітньої школи повинен знаходитись у поступі, мати відкритий характер, підкріплений готовністю надання школою, а за необхідності органами місцевої влади, щоденної соціальної і навчально-виховної підтримки старшокласників.

Слід зазначити, що в одній групі навчаються старшокласники з різними здібностями. Вони очікують від вчителя індивідуального підходу. Тому

важливо сформувати в учителя не лише вміння розпізнавати навчальні проблеми старшокласника якомога раніше, а й „здатність знаходити ефективні механізми подолання невдач, орієнтуючи особистість на індивідуальний шлях до саморозвитку знань і вмінь” [72]. Оцінювання їхніх навчальних досягнень має базуватися на досягненні мети, підтриманні інтересу до навчання, візуалізації навчально-виховного прогресу і зміцненні самоповаги.

Актуальним є пошук розумного балансу між академічними досягненнями старшокласників та їхнім внутрішнім комфортом і благополуччям. Цього можливо досягти через поступ старшої школи до креативної діяльності шляхом одночасного створення атмосфери „жаги самостійного отримання академічних знань і відчуття захищеності, дружби, турботливості оточення тощо” [231]. У зазначеному контексті важливими є підтримка і супровід самоосвіти і самовиховання старшокласників в індивідуалізованому навчально-виховному процесі й особистісному становленні.

Створення національного курикулуму має відбуватися паралельно із відстоюванням позицій регіонального і шкільного курикулуму в цілепокладанні якості освіти. Органи місцевої влади для забезпечення навчально-виховного процесу повинні турбуватися про створення методичних рекомендацій регіонального рівня і вибудовувати структуру, яка забезпечуватиме кооперацію школи з суспільними інституціями. Завдання ж регіональної управлінської освіти і загальноосвітньої ланки – створення шкільних курикулумів з урахуванням місцевих особливостей, які підлягатимуть коригуванню в процесі щорічного планування навчально-виховного процесу.

У забезпеченні рівного доступу до освіти й високої якості викладання, а також гарантування справедливого оцінювання навчальних досягнень старшокласників важливу роль відіграє підготовка і застосування єдиних критеріїв оцінювання для кожного навчального предмета. Напрацьовані

критерії визначення рівнів знань, умінь, навичок зумовлюватимуть коригування національного курикулуму. При цьому структура та окремі елементи регіонального і шкільного курикулуму не тільки співпадатимуть з національним курикулумом, а й стануть провідними і обов'язковими для виконання.

Органи місцевої влади і старша школа в процесі оцінювання ефективності своєї роботи повинні „висвітлювати діяльність школи через показники, доступні для батьків і широкого загалу” [152]. Це уможливить педагогам формувати інтегративне розуміння мети, процесів і результатів діяльності старшої школи й регіональної освіти в цілому.

На державному рівні оцінювання, базоване на вибіркових даних моніторингу навчальних досягнень старшокласників з окремих навчальних предметів, дослідницько-орієнтоване оцінювання їхньої природної обдарованості, а також здібностей учитися в певному освітньому напрямі уможливорює визначення рівня якості і ефективності національної системи освіти. В результаті аналізу окреслюються гендерні, мовні, етнічні відмінності регіонального характеру, які відображають рівень засвоєння національного курикулуму і типові проблемні моменти у навчальному процесі. Ця інформація використовується для визначення в старшокласників мети, намірів, мотивів, прагнень, ідеалів тощо. Важливо, щоб учасники моніторингового процесу отримували результати аналізу не лише про свій навчальний заклад, а й результати всіх учасників, що дасть можливість їх порівняння із загальнодержавними для окреслення напрямів подальшого поступу.

Привертають увагу проблеми формування завдань і базових цінностей шкільної культури і навчального середовища, концепція навчальних підходів в освітній діяльності. Педагоги формулюють своє ставлення в досягненні мети на певних рівнях навчання шляхом залучення до співпраці з школами й суспільними інституціями старшокласників, окремих навчальних груп, батьківського загалу. Особливо в старшій школі обов'язковими є співпраця і

залучення старшокласників, їхніх батьків і всієї шкільної спільноти до процесів планування і впровадження спеціальної (профільної) складової курикулуму. Під час визначення завдань навчально-виховного процесу і мети впровадження шкільних предметів, а також розподілу шкільних годин, педагогічні працівники проводять обговорення цих питань з батьками, розкриваючи своє бачення поступу особистості, місцевої громади й суспільства на сучасному і майбутньому етапах розвитку. Ними продумуються шляхи (теоретичні, методологічні, методичні, організаційні, практичні) досягнення на практиці визначеної стратегічної мети.

Водночас, забезпечити взаємозв'язок національного й регіонального компонентів курикулуму є одним із питань управлінсько-громадської структури державного рівня. Її функції поєднують потреби щоденного життя старшої школи з національною та міжнародною суспільною і соціально-економічною політикою, а також налагодження механізму реагування на недоліки і їх усунення.

Особливого підходу потребує створення прогресивних програм розвитку старшої школи і післядипломної педагогічної освіти. Розробка і реалізація цих програм уможливить підтримку місцевими органами влади старшої школи в роботі над курикулярною основою впровадженням державної освітньої політики; забезпечення динаміки педагогічної майстерності на новому рівні особистісного і суспільного розвитку; поглиблення, розвиток і взаємозв'язок природничо-математичного, технологічного, художньо-естетичного та інших розділів, відображених у національному курикулумі.

Запорукою успіху загальноосвітньої системи певної країни є висококваліфіковані та мотивовані вчителі. Такого вчителя треба поетапно формувати, його соціальний статус, соціальні виплати і гарантії мають бути високими. Підготовка висококваліфікованого вчителя старшої школи „відбувається в процесі поєднання самонавчання і викладання з науковими дослідженнями” [47]. В цьому процесі відбувається формування у вчителя

здатності до самостійного аналізу і розв'язання проблем на етапі перегляду власної педагогічної діяльності за допомогою освітньої науки і системи післядипломної педагогічної освіти.

Закономірно, що атмосфера взаємин у середовищі спілкування старшокласників, як і в суспільстві, змінюється. Тому на старшу школу загальноосвітньої ланки особливо покладається розробка навчально-виховних заходів, спрямованих на збалансований розвиток, добробут і стан фізичного й психологічного здоров'я старшокласників. У зазначеному контексті до педагогічних колективів зростатимуть вимоги в царині розширення сфер впливу на особистість і соціум. Зазначимо, що для педагогічної практики старшої школи це означатиме напрацювання системи заходів, цілеспрямованих на максимальне вирішення соціальних потреб старшокласників і їхніх родин.

Одним із видів таких потреб є досягнення певного рівня справедливості й рівноправності в навчанні, де увага зосереджується на індивідуальній підтримці в процесі навчання, що в гетерогенних групах сприятиме особистісному розвитку в загальнодержавному масштабі. Це зумовлюватиме активну участь старшокласників у плануванні й навчанні, співпраці і взаємодопомозі, сприятиме формуванню особистісної відповідальності і підвищенню рівня готовності до продовження навчання в системі неперервної освіти.

Наступною суспільною, соціально-економічною та психолого-педагогічною проблемою є скорочення рівня народжуваності і міграція населення в міста. Розв'язати її лише регулюванням кількості навчальних закладів неможливо. Проблему слід розв'язувати в площині покращення якості освіти на всій території країни шляхом міжрегіональної кооперації (укладення договорів) для забезпечення високого рівня навчально-виховного процесу і задоволення освітніх потреб. При цьому одним із невикористаних сьогодні резервів є часткове віртуальне навчання (навчально-інформаційний банк загальноосвітньої ланки), яке за умови створення певного психолого-

педагогічного підґрунтя і супроводу забезпечуватиме додатковий інформаційний ресурс всім учасникам навчально-виховного процесу.

У результаті аналізу окреслюється роль учасників впровадження державного і регіонального компонентів національного курикулуму, які, поряд із контролем за динамікою розвитку визначених напрямів, виявляють здатність до формування висновків за результатами реформи й сприяють усуненню існуючих недоліків.

Підсумовуючи, слід зазначити, що створення чітко визначеного національного курикулуму для старшої школи, не кажучи вже про профільну, який влаштує всі зацікавлені сторони (старшокласників, батьків, регіони, державу тощо) в принципі неможливо. Але практика використання пристосованих до місцевих умов складових різних варіантів курикулумів, акценти в яких розставляються з урахуванням національних і регіональних особливостей, зможе максимально задовольнити освітні запити старшокласників. Закономірним у цьому процесі має бути особистісний і колективний рух на шляху створення національного курикулуму, його періодичне коригування залежно від характеру змін і напрямів розвитку, а також пошук у сучасних умовах оптимальних шляхів поступу особистісного, суспільного та соціально-економічного характеру.

1.3. Теоретичні аспекти змісту загальної та профільної освіти

Останні п'ятнадцять років за своїми соціально-економічними та політичними результатами виявилися періодом утвердження України як незалежної держави, яка прагне посісти гідне місце на політичній та соціально-економічній карті світу. Процес становлення і розбудови української держави продовжується. Одне із основоположних завдань полягає в тому, щоб на даному етапі її розвитку облаштувати політичну, економічну, соціальну і гуманітарну сфери, а також виправити деформації, що виникли в них на сучасному етапі.

Забезпечити на майбутнє міцний фундамент України як високорозвинутої, соціально спрямованої, демократичної, правової держави, її трансформування у світовий інтеграційний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатної вирішувати найскладніші питання свого розвитку, можливо за умови практичної реалізації завдань довгострокової, широкомасштабної стратегії поступу [99; 100].

Для цього суспільство має створити достатній потенціал для: формування нових відносин у сфері освіти, науки, економіки; розробки нових технологій у промисловому виробництві; соціокультурної інтеграції нашого суспільства в світове співтовариство; забезпечення якості та рівня життя людей тощо.

Рухаючись у геополітичному напрямі, спостерігаємо: спрямованість сучасного цивілізаційного процесу в Україні до глобалізації; прогресивне зростання значущості ідейної, духовної, гуманітарної сфер [392]; застосування високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку; підвищення ролі інтелектуального капіталу, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу; утвердження базових засад розвитку, який сприяє економічному зростанню і розподілу його результатів; розширення можливостей людей до самоствердження та благополуччя.

Разом з тим, відкриваючи перед суспільством певні можливості (розширення обміну товарами та послугами, інформаційне забезпечення, технології і капітал, взаємодію у гуманітарній сфері, культурне і духовне збагачення особистості), глобалізація несе й істотні загрози, зумовлюючи розмежування країни на цивілізаційну і периферійну частини, поглиблюючи деформацію в соціально-економічній сфері. У цьому процесі важливо враховувати тенденцію переходу до полікультурного світового співтовариства, в якому основою взаємодії держав, їх економік має стати регіональна інтеграція; етичні зобов'язання „людей по відношенню один до одного з точки зору їх стану у вигляді правил, які змінюються в залежності від суб'єктів застосування” [131, с. 516; 130] у процесі життєдіяльності особистостей.

Процес інтеграції України в світове співтовариство періодично змінюватиме всі сфери життя людей і державних інституцій, не омине він і освітньо-наукової галузі. Це зазначає В. Г. Кремень: „Різноманітні зміни, що потребують ціннісних корекцій в освітньо-виховному процесі і до чого повинен бути готовий педагог, відбуваються у взаємовідносинах людини і держави, людини і світу, держави і світу. Зумовлені вони насамперед глобалізацією [...]. Часто її зводять лише до зближення народів, створення дедалі більшого економічного простору, інформаційного середовища [...]. [...] глобалізація означає загострення конкуренції між державами-націями, набуття нею глобальних масштабів, поширення не тільки на економіку, а й інші сфери життєдіяльності країн. Тому для кожної країни важливим є згуртування громадян, найбільш повне усвідомлення національних інтересів у кожній сфері життєдіяльності і їх послідовне відстоювання у конкурентних взаємовідносинах із іншими державами. Це особливо важливо для України, що стала самостійним суб'єктом геополітики нещодавно, коли світ уже був поділений на зони впливів [...]” [164, с. 8].

Після визначення орієнтирів на входження в світовий освітній і науковий простір у країні має модернізуватися освітня діяльність у контексті

загальноновизнаних світових вимог, щораз наполегливіше працюватимуть науковці і практики над приєднанням до європейських і світових процесів у побудові системи неперервної освіти. Складовою цього процесу є побудова освітньо-виховної системи загальноосвітньої і професійної ланок. Про їх перспективи говорить Н. Г. Ничкало: „[...] уваги потребують проблеми фундаменталізації змісту загальної і професійної освіти, проектування цілісного процесу професійного навчання виробничого персоналу в різних педагогічних системах, формування професійної компетенції майбутнього фахівця, а також професійного навчання на виробництві [...]” [223, с. 214].

Освітня система загальноосвітньої ланки створює умови, за яких більша кількість учнів (з допомогою педагогів), скориставшись усіма перевагами й здобутками національної системи освіти і науки, а також досвідом світового співтовариства, визначає духовні, культурологічні й інші пріоритетні загальнолюдські цінності, що мають бути мобільними та конкурентоспроможними на світовому ринку праці. Загальноосвітня школа є установою, яка створює базові особистісні умови і можливості для соціалізації молоді. Основні соціалізаційні засади аналізує Н. М. Лавриченко: „Освіта як особлива соціальна інституція залежна у своїй організації від особливостей структури та функціонування інших суспільних підсистем – економічної, політичної соціальної і, в свою чергу, справляє визначальні організаційні та функціональні впливи на інші суспільні підсистеми [...]. Саме це й зумовлює посилення наголосу на значенні умов соціалізації як особливої форми і змісту взаємозв'язків освіти в сучасному суспільстві” [173, с. 83].

Обрані шляхи модернізації загальноосвітньої ланки багато в чому аналогічні загальноєвропейським підходам. Слід пам'ятати про „поступовість і наступність при створенні умов для інтеграційних процесів” [177] у загальноосвітній ланці, що притаманне європейським країнам.

Важливо, щоб у ході модернізації визначальними критеріями в рамках навчально-виховного процесу стали: зміст освіти і якість підготовки

школярів; зміцнення довіри між суб'єктами освіти; відповідність принципам внутрішнього і зовнішнього ринку праці; мобільність; сумісність кваліфікації на загальноосвітньому, вузівському та післявузівському етапах підготовки; посилення конкурентоспроможності вітчизняної системи освіти. С. У. Гончаренко зазначає: „Сучасна постіндустріальна ситуація вимагає від суспільства, якщо воно хоче вижити, переходу на новий рівень соціокультурного розвитку, фундамент якого складатимуть зразки діяльності і поведінки, які ґрунтуються на фундаментальному знанні і розумінні механізмів самореалізації природи, суспільства і усвідомлення їх еволюції з метою стійкого розвитку людства в майбутньому. Успіхи [...] зв'язані з підвищенням розвиваючого і виховуючого потенціалу, з виходом освіти за рамки технологічної парадигми, з втіленням в ній ідей культуродоцільності, гуманітаризації, з виходом на передній план цілісного знання, з формування цілісної особистості і цілісної особисто значущої картини світу” [71, с. 26].

Одне із основних завдань освітньо-наукової галузі – створення в системі неперервної освіти структурованого освітньо-виховного простору, конкурентоспроможного світовим аналогам. Складовою цього простору є загальноосвітня і профільна школи, які потребують визначення пріоритетів у змісті навчально-виховного процесу і розробки внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю за якістю освіти.

Разом із тим слід звернути увагу на розбудову гуманізованої загальної і профільної школи. Гуманізація загальної і профільної освіти передбачає формування таких сутнісних характеристик: зміна освітньої парадигми із знаннєвої на смислової, тобто зміщення пріоритетів освітнього процесу в бік розвитку психічних, фізичних, інтелектуальних, морально-етичних та інших сфер особистості [78]; концентрація зусиль на формуванні „культури практичного інтелекту” [50, с. 19] і вихованні креативної особистості, її індивідуальності і свободи, вільної, із самостійним мисленням, здатної пропонувати усвідомлені самостійні рішення; забезпечення необхідних організаційно-педагогічних, морально-психологічних та інших умов для

успішного досягнення зазначеної переорієнтації освітнього процесу.

Невід'ємним і визначальним компонентом освітньо-виховного процесу є його зміст. Універсальність змісту сприяє розпізнанню основ, якостей і мети учіння, а також процесів, які відбуваються навколо суб'єктів освіти, забезпечуючи їх знаннями для аналізу і прийняття адекватних рішень в окремих ситуативних життєвих моментах. З цього приводу Я. А. Коменський зауважував: „[...] необхідно турбуватися і навіть домагатися того, щоб усіх, хто з'явився в світ не тільки в якості спостерігача, але і в якості майбутніх діячів, навчити розпізнавати основи, властивості і цілі найважливішого із всього існуючого і того, що відбувається, щоб у цьому світі не трапилось їм нічого, про що вони не мали можливості висловити думку і, що вони не могли б використати з певною метою розумно, без шкідливої помилки” [148. с. 29]. У змісті освіти відображаються складові нагромадженого людством соціально-економічного досвіду, який через міжособистісні стосунки, сім'ю, громаду, суспільні інституції передається молодому поколінню як загальноприйняті і загальновизнані засади і цінності, необхідні для формування особистості. Саме через зміст освіти визначається спрямованість навчально-виховного процесу, його пріоритети і характер. Особливості цього процесу аналізують В. М. Курило, В. П. Шепотько: „На новому етапі розвитку школи [...] необхідність забезпечити органічне поєднання професійної освіти в школі з подальшим підвищенням рівня загальноосвітньої підготовки учнів” [234, с. 316].

Основні досвідні засади, які визначають суть гуманізації навчання і побудову на її основі навчально-виховного процесу, визначаються змістом освіти. При побудові розвивального змісту освіти передбачається перегляд підходів до відбору і наповнення основних його компонентів. Вони визначаються основною метою гуманізованого навчально-виховного процесу: формування духовної, гуманної, креативної особистості на основі інтелектуального (розумового) розвитку; задоволення запитів і інтересів, виявлення і розвитку здібностей особистості. Про особливості духовного

становлення, морально-духовного виховання зазначає І. Д. Бех: „[...] відношення розумового розвитку особистості до її духовного становлення є важливим не тільки для теорії виховання, а й для доцільної організації виховного процесу. [...] вплив розумового розвитку на морально-духовне виховання досить великий. [...] розумово розвинена людина характеризується більшою мірою моральності, ніж нерозвинена. [...] трапляється, що розумна й освічена людина не демонструє високої моральності. Отже, слід з'ясувати, які чинники, крім розумового розвитку, впливають на формування такої особистості” [34, с. 38].

У зв'язку з цим актуалізуються проблеми формування змісту загальної і профільної освіти, „перегляд співвідношення структури основних компонентів” [86] змісту освіти: знання про природу, суспільство, людину і способи її діяльності, мислення, техніку; життєвий досвід у здійсненні діяльності; досвід креативної діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення до дійсності тощо. Сьогодні переважає традиційна знаннява орієнтованість навчально-виховного процесу, з основним завданням – надавати учням якомога більше знань та їх запам'ятовування як визначених шаблонів-зразків.

Зміщення акцентів у цілях навчання передбачає вплив таких компонентів змісту, які забезпечують формування рис креативної особистості. Творча і новаторська особистість формується, передусім, у „процесі навчально-проблемно-пошукової діяльності” [179], яка має передбачатися і відображатися у змісті навчання. Але вирішення питання про місце самостійної проблемно-пошукової діяльності учнів у процесі вивчення конкретного предмета, про визначення тієї частини знань і способів діяльності, що мають стати об'єктом проблемного навчання, має бути керованою вчителем у тісній взаємодії із учнем. Тому при напрацюванні рекомендацій для загальноосвітньої ланки (з кожної освітньої галузі і предмета) в навчальних програмах, науково-методичних рекомендаціях, підручниках і посібниках має бути деталізований зміст і обсяг системної

креативної діяльності учнів, яку можна реалізувати у навчально-виховному процесі. Особливості всебічного розвитку особистості в умовах загальноосвітньої школи досліджував В. О. Сухомлинський: „Гармонії особистості, що уявляється нам як ідеал всебічного розвитку, не можна досягнути без гармонійної виховної роботи. Навчання, уроки, виконання завдань, постійне одержання оцінок ні в якому разі не повинні стати єдиною і всепоглинаючою міркою [...]. Вона повинна на власному досвіді переконатися, що її вимірюють багатьма мірами, до неї підходять з різних боків. [...] Особистість не мислима, якщо людина не заявляє про себе, [...] якщо вона не утверджує себе в діяльності, [...] якщо вона не переживає гідності творця [...]. Гармонійне виховання полягає в тому, щоб моральне багатство багатогранної діяльності людини, яку ми виховуємо, накладалось на всі сфери духовного життя школи. [...] духовне життя школи, [...] коли в системі різноманітних дійових відношень особистості, яка формується, до навколишнього природного і суспільного середовища моральне багатство стає провідною ниткою. Усе, що робиться в школі, повинно мати глибокий моральний смисл [...]” [348, с. 74-75].

Наступна проблема при формуванні змісту освіти пов'язана із „подоланням суперечностей у навчально-виховному процесі” [181], які виявляються між вимогами державних інституцій і суспільства (щодо загальної і профільної освіти школярів) та їх потребами і інтересами. Максимально уникнути цих суперечностей можливо при формуванні нових підходів до визначення структури змісту загальної середньої освіти. В структурі враховується збалансованість особистісних і суспільних інтересів (обов'язкові для всіх вимоги державного стандарту до загальноосвітньої підготовки учнів (інваріантна складова змісту) і забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту освіти (варіативна складова змісту)). Варіативна складова уможливіє вибір школярем предметів і курсів, які допоможуть йому долучитися до певних видів практичної діяльності. Але старшокласника потрібно підготувати до рівня, коли він свідомо

вирішуватиме, які знання і в якому обсязі необхідні для реалізації його життєвих планів, а отже, і для побудови професійної кар'єри.

Допомога старшокласникам у побудові професійної кар'єри забезпечується змістом профільної підготовки у старшій школі. Під час організації профільного навчання зміст однієї освітньої галузі вивчається глибше і ширше (шляхом збільшення кількості навчальних годин, відведених типовим навчальним планом на вивчення групи відповідних профільних предметів певної галузі, а також уведенням додаткових предметів і курсів за рахунок варіативної складової), ніж передбачено інваріантною складовою, яка відображається в Типових навчальних планах загальноосвітніх навчальних закладів. Максимально врахувати і задовольнити освітні потреби старшокласників можливо за умови визначення функцій Міністерства освіти і науки, регіональних управлінь освіти і науки та загальноосвітньої ланки у реалізації ідеї Концепції профільного навчання в старшій школі. За наявності двох і більше класів у старшій школі профілі навчання в загальноосвітній ланці регіону обираються і формуються під керівництвом місцевих управлінь освіти і науки на основі здібностей, освітніх запитів старшокласників та потреб регіонального і державного ринку праці. При цьому Міністерство освіти і науки розробляє зміст навчання в профільній школі (включаючи зміст професійної підготовки) і забезпечує його відповідними навчально-виховними комплектами (програми, типові навчальні плани, науково-методичні рекомендації, навчальні підручники, посібники).

Важливою проблемою, пов'язаною із змістом загальної і профільної освіти, є „розробка і науково-методичний супровід його посильності” [107] (обґрунтованим відбором навчального матеріалу в певному обсязі і за рівнем складності) при вивченні учнями. Зазначимо, що надмірні психофізіологічні навантаження учнів „знижують інтерес до навчання і погіршують їх здоров'я” [7]. Крім того, засвоєння учнями навчального матеріалу, який характеризує його відтворення і застосування на

практиці, відбувається, як правило, за сторонньої допомоги. Тому проблема наповнення й доступності змісту загальної і профільної освіти нині актуальна. Відрегулювати ці деформаційні процеси можливо засобом корегування окремих положень Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та Концепції профільного навчання в старшій школі. Йдеться про визначення або уточнення вимог до загальної і профільної підготовки через обов'язковий для всіх учнів зміст навчання і періодичний моніторинг рівня його засвоєння. При цьому враховуються: навчальні можливості учнів різного віку, які обумовлені їх здібностями і психофізіологічними можливостями; мінімізація при відборі елементів змісту як передумова забезпечення його фундаментальності і фактор уникнення фактологічного матеріалу, який не несе суттєвого загальноосвітнього і профільного навантаження.

Формувати зміст як посильний для засвоєння школярем потрібно, але не в формі „зведення шкільної освіти до інтегрованих курсів” [170], що приведе до вилучення з природно-математичних та інших предметів обґрунтувань і тверджень. Для того, щоб сформувати дієву, самостійно мислячу особистість, здатну відстоювати особистісні і суспільні інтереси, протистояти безвідповідальним людям, в школі їй треба вчити умінню доведення і здатності вирізняти правильні твердження від неправильних.

Процес мислення передбачає „вичерпність аргументації, чутливість до сумнівних, незаконних узагальнень і необґрунтованих аналогій” [136], навички при розгляді всіх ймовірних варіантів. Він може бути сформований на базі шкільних навчальних доведень природничо-математичних, технологічних і інших освітніх дисциплін. Недоступність таких доведень для певної частини учнів пояснюється не їх складністю, а відсутністю в шкільній освітній практиці достатньої кількості вчителів, які володіють раціональними методиками навчання цих доведень, виокремлюючи умову і висновок доводжуваного твердження до розуміння сутності, його логічної структури, видів і т. ін.

Варто торкнутися критики змісту шкільної природничо-математичної, технологічної і художньо-естетичної освіти щодо їх несучасності, застарілості навчального матеріалу, в той час, коли в європейській і світовій практиці ці напрями профільної школи динамічно розвиваються. Щодо цього слід зауважити, що сучасність загальної і профільної освіти вимірюється не так тим, яку частку у їх змісті посідають новітні досягнення, як тим, як вони сприяють формуванню психологічних, культурологічних, гуманітарних інших цінностей особистості згідно з нинішніми навчально-виховними завданнями загальноосвітньої ланки. Сутністю освіти у даному випадку має бути сформований кінцевий результат на основі шкільного загальноосвітнього і профільного компонента, доступного для учнів і максимально зорієнтованого на практичну реалізацію.

Характер змісту загальної і профільної освіти визначається обраною стратегією при його формуванні. Зупинимось на двох основних підходах до формування і обґрунтування змісту навчання: прийнятті існуючої номенклатури шкільних навчальних предметів з деякими корективами у визначенні їх змісту; розробці педагогічної моделі випускника загальноосвітньої школи з наступним відбором навчального змісту, який забезпечує визначену модель. З цією метою окреслимо спільні риси змісту загальної і профільної освіти та обґрунтуємо перелік і характеристики освітніх галузей, що вивчатимуться без поділу їх за напрямами і навчальними предметами в профільній школі. Галузевий підхід уможливить виокремлення навчального змісту як єдиного цілого, розробку концептуальних засад і відповідної їх оцінки за „критеріями необхідності й достатності на етапі формування” [183]. Опрацювання змістового наповнення кожної освітньої галузі, яке розгортається у системі відповідних навчальних предметів і курсів, є наступним етапом формування навчального змісту. Можливі різні варіанти структурування в систему навчальних предметів, у яких втілюється зміст певного освітнього напрямку. Обумовлюється це вихідними

принципами, які покладені в основу структурування змісту освіти, і особливостями ступеневого навчання в загальноосвітній ланці.

Одним із важливих аспектів змісту загальної і профільної освіти є структурування, яке періодично корелюється з урахуванням психофізіологічних особливостей, характерних для вікових періодів розвитку особистості. Структурування сприяє реалізації природовідповідності у навчально-виховному процесі, що є одним із провідних принципів педагогіки. Проаналізуємо кілька пов'язаних з цим проблем.

Так, є судження, згідно з яким людині притаманний тип мислення, що „зумовлюється діяльністю півкуль кори головного мозку” [62]. Правопівкульні учні характеризуються наочно-образним, лівопівкульні – вербально-логічним типом мислення. Змішаний тип мислення характеризується відсутністю переваги одного із названих типів над іншим. У такому випадку успішність навчання названих груп учнів обумовлюється відповідним розгортанням навчального змісту і особливостями його опанування, що враховують вищеназвані особливості мислення. Тому дидактичні підходи, які можуть виявитися ефективними для учнів з вербально-логічним типом мислення, не даватимуть очікуваного результату в навчанні учнів з наочно-образним типом мислення. Не розв'язує цієї проблеми і універсалізація форм, методів, дидактичних чи методичних прийомів при проведенні навчально-виховного процесу. При цьому слід зазначити, що загальні дидактичні закономірності, правила, принципи, які допомагають обґрунтовано конструювати особистісно орієнтований процес навчання, залишаються незмінними, хоч навчальний процес індивідуалізується, починаючи з обґрунтування педагогічної доцільності в розгортанні навчального змісту і закінчуючи оцінюванням результатів його опанування. Єдиного, універсального, ефективного підходу до технологій, які матимуть позитивний результат в оволодінні навчальним змістом групою учнів з різним типом мислення, не існує.

Логіка пізнання має свої принципи, правила, структуру. При їх

порушенні в шкільному навчанні неправильно будується вивчення певного навчального предмета, що створює зайві труднощі для учасників навчально-виховного процесу. У цьому контексті кожен конкретний випадок потребує уваги і побудови педагогічно обґрунтованого підходу у вигляді системи викладу і вивчення навчального змісту, їх відповідності логіці пізнання і розвитку учнів.

Хотілося б звернути увагу на ще одну суттєву складову гуманізації змісту загальної і профільної освіти – „забезпечення значущості для кожного учня опановуваних знань, умінь і навичок” [70]. Вони формуються з метою освоєння і перетворення дійсності, розкриття їх зв'язків з людиною і суспільством, їх усвідомлення учнями не лише як елемента загальнолюдської культури, а й культурологічної основи сучасної особистості. Усвідомлення учнем необхідності й доцільності включення конкретного знання до навчального змісту допомагає нівелювати гостроту суттєвих протиріч між вчителем і учнем під час навчально-виховного процесу.

З реалізацією принципу природовідповідності в навчанні, а відповідно, і структурування змісту шкільної освіти, пов'язана проблема інтеграції цього змісту. Слід наголосити, що в процесі розробки і організації навчального змісту забезпечується „цілісність знань, формування цілісного образу світу, що відноситься до основних результатів навчання” [228]. Тому посилення інтеграційних процесів у формуванні змісту навчально-виховного процесу в навчанні учнів є актуальною дидактичною проблемою. Аналізуючи можливі варіанти її розв'язання, варто відштовхуватися від принципу природовідповідності, через цілісність навколишнього світу з урахуванням вікових особливостей особистості. У зв'язку з цим учень сприймає навколишній світ цілісним, визначаючи і обумовлюючи його пізнання своїми віковими особливостями і можливостями. Тому не варто штучно розчленовувати навколишній світ на окремі об'єкти і вивчати їх у значній кількості навчальних предметів, шукаючи і застосовуючи при цьому дидактичні засоби інтеграції знань.

Варто зупинитися на необхідності організації гуманізованого навчально-виховного процесу, який несумісний з нав'язуванням учням „незаперечних істин”. Погляди і переконання людини мають особистісний, ексклюзивний характер, формуються в результаті навчально-пізнавальної діяльності, шляхом аналізу широкого спектру існуючих підходів, трактувань, оцінок конкретних фактів, явищ, подій тощо. Саме це є складовою процесу, який забезпечує креативне становлення і розвиток особистості на всіх життєвих етапах. Власне при формуванні стійких переконань особистість має бути вільною, самостійною, позбавленою всілякого зовнішнього тиску. З цією метою є необхідність надавати учням повну (достатню), об'єктивну, достовірну навчально-пізнавальну інформацію. Професіоналізм педагогів полягає в підготовці учнів (формуванні в них достатніх знань, умінь, навичок тощо) до здійснення ними вільного, свідомого, і разом з тим адекватного вибору в життєвих ситуаціях.

Узагальнюючи, зазначимо, що сутність змісту і якості загальної і профільної освіти полягає в досягненні учнями на певному етапі їхнього розвитку смислової сутності світу. Вони разом з наставниками мають шукати відповіді на спільні проблеми людського буття, сприймаючи невизначеність ситуацій як норму і сигнал до дії. У таких пошуках їм допоможе звернення до духовної, культурно-історичної, освітньої, наукової, педагогічної, трудової, національної і інтернаціональної спадщини.

1.4. Порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду підготовки учнів до професійної діяльності

Підготовка підростаючого покоління до професійної діяльності, його соціально-професійна адаптація завжди була актуальною, але в даний час соціально-економічної нестабільності вона є надзвичайно гострою проблемою. Конфронтація, деформація економіки, кризові явища в духовному житті світового співтовариства стимулюють тенденції розвитку важковирішуваних для молоді ситуативних задач. У підростаючого покоління зростає агресія, невпевненість в майбутньому, в здобутті професії та наданні робочих місць для задоволення своїх соціально-життєвих потреб.

Перед суспільством кожної країни світу сьогодні стоїть завдання успішного подолання негативних соціально-економічних та культурологічних ситуацій. Їх позитивне вирішення пов'язане з формуванням високого рівня професійної мобільності, моральної впевненості і стійкості, максимальним використання здібностей нових поколінь працівників. Оскільки „пізнання завжди здійснюється через досвід життєдіяльності” [129, с. 40] є необхідність створення умов для отримання досвіду професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Виробництво ніколи не обходилося без планового поповнення трудовими ресурсами з числа молоді. А вона в нинішніх умовах безробіття є найбільш уразливою, непідготовленою до нових вимог політичного та соціально-економічного буття.

Необхідно відзначити важливість підготовки молоді до ефективного включення в майбутню професійну діяльність. Аналіз вітчизняної і зарубіжної практики засвідчує, що ця проблема повинна розв'язуватись в загальноосвітній школі в процесі професійної орієнтації, мета якої – формування в шкільній молоді готовності до праці, вибору професії, професійного самовизначення.

Профільна освіта в старшій школі Великої Британії пройшла тривалий і суперечливий шлях еволюції від елементарних форм світської освіти до

комплексних, що свідчить про формування її як цілісної системи лише у ХХ столітті.

Сучасна британська система освіти має кілька магістральних напрямів навчання — загальноосвітній, професійний, технологічний, які здатні задовольнити попит найрізноманітнішого за інтелектуальним рівнем, потребами та інтересами контингенту школярів. Старша середня або післябазова освіта є здебільшого профільною і нерідко поєднується з професійною підготовкою школярів. Ця освітня ланка має певну схожість з різними організаційними формами професійного навчання в контексті національних освітніх систем західноєвропейських країн: а) здійснення в автономних навчальних закладах (Франція, Італія, Швеція); б) долучення до основної школи і функціонування у межах єдиного навчального закладу (Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Швейцарія).

Організацію профільного навчання у старшій школі досліджувала Н.І.Костенко. Аналіз показує, що різновидами старшої школи Великої Британії є об'єднана, граматична та сучасна школи. У старших класах найчастіше виокремлюють такі навчальні профілі, як гуманітарний, природничо-науковий, технологічний, мистецький або художній. Кожна граматична школа пропонує, як правило, два відділення: гуманітарне та природничо-математичне. Децентралізований характер освітнього процесу дає можливість деяким школам за власної ініціативи вводити додаткові профільні відділення, а саме: технічне, економічне чи домоведення (у жіночих школах). Кожен з профілів включає підструктурні напрями: філологічний (англійська мова, нові іноземні мови, класичні мови), історичний, мистецтвознавство — входять до гуманітарного профілю; технічний, математичний, хімічний, біологічний — є складовими природничо-математичного профілю. Деякі граматичні школи, окрім теоретичних курсів, у навчальну програму ввели і практичні курси: медичні, комерційні, бізнесу. Об'єднана та сучасна школи — це фундамент для професійної підготовки, для якого характерне професійно орієнтоване

навчання в старших класах (початкова форма - набуття певних виробничих навичок, вищий рівень - отримання певної кваліфікації).

Система обов'язкової освіти включає навчальні заклади, які розрізняються за профілем і тривалістю навчання, рівнем підготовки, фінансуванням (приватні або державні), умовами і якістю навчання. До старших профільних шкіл з зовнішньою диференціацією належать також технічні, будівельні, технологічні, торгові, сільськогосподарські та інші коледжі. Деякі з них (20 в Англії і Уельсі) є вузько профільними, тобто такими, що спеціалізуються на одній або кількох галузях. Інші, враховуючи потреби місцевої економіки, здійснюють підготовку широкого кола спеціальностей.

Дотримуючись традиційності та консервативності поглядів, Британія водночас орієнтується і на ідеї, що можуть стосуватись: інтеграції матеріалу всередині самого навчального предмета; міжпредметних зв'язків, які охоплюють два і більше предметів; тематичного об'єднання матеріалу; об'єднання знань за головними поняттями та навичками, які вони формують; інтегрованих навчальних програм і блоків знань. Розвиток профільної освіти спонукав до осмислення та розробки теоретичних засад концепції профільної освіти.

Домінуючі тенденції в теорії і практиці середньої школи загострювали питання співвіднесеності загальної та профільної освіти. Цілісна концепція профільної освіти реалізується відповідно до власної мети (гармонійний розвиток особистості, забезпечення рівного доступу до здобуття якісної загальноосвітньої профільної та початкової професійної підготовки; виховання самостійності та мобільності школяра, збагачення його духовного світу та реалізація творчого потенціалу); завдань (демократизувати навчання, забезпечуючи рівний доступ до освітніх можливостей; сприяти встановленню наступно-перспективних зв'язків усіх освітніх шаблів; поновлювати та збагачувати індивідуальні пізнавальні, професійні інтереси школярів, їхні нахили та здібності); принципів (варіативності,

альтернативності та гнучкості, гуманізації, диференціації, інтегративності, цілеспрямованості, діагностики); функцій (компенсаторної, адаптивної, розвивальної).

Загальними принципами організації освіти для молоді 14/16 - 18/19 років (старша школа) у Великій Британії є її необов'язковий характер; варіативність, що передбачає широкий вибір навчальних закладів, які надають освіту цій віковій групі; гнучкість в організації занять; професійна спрямованість, яка базується на кваліфікаційному підході до структурування змісту освіти.

Занурення в проблеми суті профільного навчання старшої школи у Великій Британії переконує в необхідності попереднього самовизначення школяра щодо профілюючого напрямку навчання. Необхідною умовою створення освітнього простору, що сприяє самовизначенню школярів, є введення передпрофільної підготовки через організацію курсів з вибору та попередньої профорієнтаційної роботи. Передпрофільну підготовку можна визначити як систему педагогічної, психолого-педагогічної, інформаційної та організаційної діяльності, яка стимулює самовизначення учнів старшої школи щодо обраних ними профілюючих напрямів майбутнього навчання і широкої сфери подальшої професійної діяльності. Передпрофільна підготовка є необхідною умовою для повної реалізації системи профільної освіти у старшій школі. Саме тому серед багатьох принципів, на яких ґрунтується профільна освіта в старшій школі (наступності та безперервності, варіативності змісту і форм, диференціації, альтернативності і гнучкості), останнім часом актуальним вважається принцип ранньої діагностико-прогностичної практичної роботи, що так само має на меті виявлення здібностей школярів для їхньої обґрунтованої орієнтації на профіль навчання.

Тенденцією розвитку старшої профільної школи вважається інтеграція загальної та професійної освіти, що означає зникнення жорсткого розподілу між зазначеними напрямками, гнучке взаємодоповнення змісту, можливість

переходу з одного напрямку на інший, перспектива отримання вищої освіти технічного характеру для молоді, що навчається на професійно-технічному напрямі.

Напрямами модернізації профільної освіти у старшій школі Великої Британії є рівний доступ до якості освіти, відкритість напрямів навчання, орієнтація на завтрашній день, співробітництво навчальних закладів з територіальною громадою.

Особливо актуальною в контексті старшої профільної школи є диференціація за проектованою професією, оскільки навчання у ній постійно відбувається паралельно з професійною орієнтацією. Встановлено, що британська система освіти має ранній професійно-проектувальний характер: спрямування учнів середніх і старших шкіл у профільних напрямках, що дає можливість планувати їхній майбутній професійний шлях, орієнтуватись на можливості реалізації задуманих планів, професійних мрій, набувати компетентностей. Поширеною практикою навчання в старших школах професійного профілю стало комбіноване навчання, яке передбачає чергування загальноосвітніх безпрофільних класних занять і роботи на виробництві замість трудового навчання в майстернях.

Ненадійність системи профільної освіти в старшій школі також визначається ступенем сформованості інтересів школярів та рівнем мотивації щодо отримання певного профілю (в умовах особистісно орієнтованого навчання).

Отже, можна стверджувати, що у Великій Британії профілізація дає позитивний результат лише за умови єдності з профорієнтацією й у поєднанні з фундаментальною освітою; у виборі конкретних активних методів профорієнтації в середній школі опираються на загальні закономірності та принципи навчання й виховання, насамперед на принципи свідомості, активності й самостійності учнів.

На думку російських дослідників, „професійна орієнтація є складною комплексною системою, що включає такі компоненти: професійне

просвітництво, розвиток інтересів і схильностей до майбутньої діяльності, професійну консультацію, професійний відбір і соціально-професійну адаптацію” [396, с. 4].

В Росії з 1997 року значна увага приділяється відпрацюванню таких напрямів: твоя професійна кар’єра; технологія професійного успіху; форми і методи „практично орієнтованої підтримки соціально-професійної адаптації молоді” [289] в умовах ринку праці; критерії і показники готовності учнів до професійного самовизначення. Ці напрями є складовими системи трудової підготовки шкільної молоді. Слід зазначити, що у напрямі „Твоя професійна кар’єра” розглядається: зміст і завдання професійної орієнтації; основні компоненти процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії (образ „Я”, аналіз професійної діяльності, професійні проби, фактори ефективності професійної проби); оцінка здатності особистості до вибору професії. Відзначимо, що пріоритетом профорієнтації в рамках загальноосвітньої школи Росії є формування в учнів здатності до вибору сфери професійної діяльності, яка максимально відповідає особистісним якостям і потребам ринку праці.

Зреалізована ідея про рівноправну взаємодію особистості і суспільних структур (позашкільні та дошкільні заклади, загальноосвітні школи, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні, спеціальні загальноосвітні школи і вищі навчальні заклади, служби профорієнтації, органи, які регулюють використання трудових ресурсів, а також підприємства, сім’я тощо) в процесі професійного самовизначення людини передбачає визначення відносин, які, з одного боку, – є рушійними силами цього процесу, а з другого, – дають адекватну оцінку тим соціально-економічним завданням, які стоять перед російським суспільством і які потрібно буде вирішувати в майбутньому. Створюючи умови для успішного входження особистості в новий, невідомий для неї світ професій і просування в ньому до бажаної мети, суспільство дає „орієнтири, які відображають кількісну і якісну потребу суспільства (регіону) в кадрах” [143], а також

конкретні види праці, професій, можливості підготовки до них. При цьому значущою є проблема засвоєння учнями адекватних розумінь професійної діяльності з огляду на професію, що обирається, і власних можливостей їх активного розвитку, формування потреби й уміння включатись в суспільну працю і в соціальні відносини трудового колективу. Орієнтація на професійну діяльність і вибір професійного майбутнього особистості є невід'ємною частиною всього навчально-виховного процесу Росії, за умови доповнення його інформаційною і консультаційною роботою, практичною діяльністю для розвитку схильностей і здібностей учнів до праці. На необхідності вивчення інтересів і схильностей підростаючого покоління, створення умов для самопізнання наголошують В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко, Л. А. Зингер. „[...] важливим етапом прийняття рішення життєвого і професійного самовизначення є пізнання своєї індивідуальності в оточуючому середовищі. [...] Знання й уміння в процесі самопізнання дають кожному з нас шанс знайти своє місце в професійній діяльності, бути комунікабельними в спілкуванні з людьми, продуктивно використовувати власні можливості на заняттях і цікаво в процесі спілкування на відпочинку. Що є головним в життєвому і професійному самовизначенні? Активна життєва позиція, бажання пізнати якомога більше оточуючий світ і самого себе: читання літератури, практична діяльність (заняття в гуртках, секціях, консультування педагогів, психологів) [...]” [41, с. 33].

У системі загальної середньої освіти педагогічна наука Росії розробила перелік поетапних заходів щодо підготовки до професійної діяльності учнів I – XI класів. Так, в учнів I – IV класів з допомогою активних засобів профорієнтаційної діяльності (ділові ігри, групи за інтересами, факультативи, суспільно корисна праця, індивідуальні співбесіди тощо) формується добросовісне ставлення до праці, розуміння її ролі в житті людини і суспільства, орієнтир на вибір професії, розвиток інтересу до трудової діяльності. У підлітків IV – VII класів формується усвідомлення власних інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії і

свого місця в суспільстві. При цьому майбутня професійна діяльність для підлітка є шляхом до реалізації своїх можливостей. В учнів VIII – IX класів обґрунтована необхідність формування уявлення про професії народного господарства, перспективи професійного росту і майстерності, правил вибору професії, а також уміння адекватно оцінювати свої можливості щодо професії, яка обирається. Надається допомога в індивідуальному консультуванні щодо вибору професії, а в разі необхідності – визначення стратегії опанування запасного варіанту. Завершальним етапом є робота з учнями X – XI класів профорієнтаційна діяльність на базі поглибленого вивчення тих предметів, до яких виявляється стійкий інтерес і є здібності. Концентрується увага старшокласників на таких моментах: формуванні професійно важливих якостей в обраному виді діяльності, оцінці та корекції професійних планів; ознайомленні учнів із способами досягнення результатів у професійній діяльності, самопідготовці до обраної професії, саморозвитку в ній. Російські вчені С. М. Чистякова, А. Я. Журкіна, Е. Н. Землянська, В. І. Коваль, Т. А. Родіонова, Л. А. Дмитрієва, С. В. Сальцева та інші з метою визначення рівня сформованості необхідних компонентів пропонують такі критерії: „[...] наявність необхідних знань про світ праці, професії, себе, загальні й спеціальні уміння і навички; емоційно-оцінне відношення до набутих знань, вмінь і навичок; усвідомлення вибору професії [...]” [166, с. 10].

У російській теорії значне місце в складному і довготривалому процесі професійного самовизначення особистості посідає „розробка його компонентів на етапі вибору професії, де ефективність процесу професійного самовизначення визначається між узгодженістю психологічних можливостей особистості та змісту і вимог професійної діяльності” [151], а також особистісною її здатністю адаптуватися до змін соціально-економічних умов у зв’язку з облаштуванням своєї професійної кар’єри. Відповідно професійна орієнтація спрямовується на активізацію внутрішніх психологічних ресурсів

особистості для включення у певний напрям професійної діяльності, щоб максимально реалізувати себе в ній.

Перехід до нового соціально-економічного устрою в Росії зумовив зміну ролі людини в господарській системі суспільства, перегляд вимог до неї як фахівця. На перший план виходять такі особистісні якості працівника, як інтелектуальність, відповідальність, соціально-професійна мобільність, схильність до комерційного ризику, здатність приймати самостійні рішення тощо. Новий господарський механізм, зорієнтований на ініціативність, стимулювання людських можливостей та творчих здібностей, створює умови особистості для вільного вибору життєвого професійного шляху. Відповідно система загальної середньої освіти повинна надавати школярам допомогу в адаптації до нових виробничих відносин за рахунок створення умов особистісного психологічного росту та підвищення рівня інформативності в різних аспектах сучасної праці.

Результатом процесу професійного самовизначення старшокласників є вибір майбутньої професії. Допомога російським школярам у виборі професії передбачає необхідність створення спеціально організованої для них діяльності, яка включає отримання знань про себе („образ „Я””), про світ професійної праці з наступним співвідношенням знань про себе із знанням про професійну діяльність (професійна спроба). „Образ „Я” розглядається у вигляді уявлень особистості про себе як суб’єкта діяльності і включає три основні складові: когнітивна (сукупність знань про свої індивідуальні особливості), емоційно-почуттєва (певні переживання щодо себе), регулююча (можливість керувати своєю поведінкою). Критеріями сформованості „образу „Я”” є: в когнітивному плані – повнота, диференційованість і системність знань про свої психофізіологічні і психологічні ресурси; в емоційно-почуттєвому – адекватність самооцінки і прийняття себе в позитивному переживанні; в регулюючому – здатність до самоконтролю над своєю поведінкою і психічною активністю. Про необхідність формування в учнів особистісних орієнтацій в умовах

загальноосвітньої школи наголошують С. М. Чистякова, В. А. Власов, М. С. Гуткин, С. П. Зуева, Л. Н. Кабардова, В. В. Колинько та інші. „Формування в умовах школи повноцінного „образу „Я”” учнів відбувається в керованому процесі. В рамках концепції формування „образу „Я”” і відповідності його світу професій з наступним напрацюванням в учнів уміння вибудовується особистісний навчальний план [...]. [...] спрямований на вирішення наступних основних завдань: підвищення рівня психологічної компетентності учнів, формування у них позитивного сприйняття і відчуття своєї природної індивідуальної цінності, розвиток в учнів готовності до вільного вибору того чи іншого варіанту особистісного професійного майбутнього [...]” [300, с. 6].

„Образ „Я”” є ядром, навколо якого формуються провідні мотиви особистості [402, с. 539], зокрема й у виборі професії. Сформованість „образу „Я”” є однією з умов відповідності вимог різних професій і ефективної реалізації свого психологічного потенціалу (в тому числі інтелектуального) в майбутній професійній діяльності.

На розвиток уявлення про себе впливають різні чинники: сім'я, спілкування з ровесниками, дорослими, засоби масової інформації тощо. Але не завжди в цих умовах „образ „Я”” школяра відповідає його реальним психологічним характеристикам [318, с. 307]. Тому формування в умовах загальноосвітньої школи „образу „Я”” учнів здійснюється керовано. Концепція передбачає формування „образу „Я”” у співвідношенні його зі світом професій і з наступним напрацюванням в учнів умінь складати особистий професійний план у новому навчальному курсі „Твоя професійна кар'єра”. Завданням його є підвищення рівня професійної компетенції учнів та формування у них позитивного сприйняття і відчуття особистісної цінності, готовності вибрати той чи інший варіант свого професійного майбутнього. Засобами педагогічної дії і аналізу педагоги виявляють інтереси і схильності особистості. Щодо цього В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко та інші зазначають: „Якщо інтерес супроводжується активною

діяльністю, якщо людина наполеглива в досягненні своєї мети, переборюючи труднощі і перепони, отже можна говорити не просто про інтерес, а про схильність. Інтерес виражається формулою „хочу знати”, а схильність „хочу зробити”. Професії краще всього обирати згідно із своїми стійкими інтересами і схильностями. Якщо життєві професійні плани пов’язані з особистісними інтересами, можна говорити про професійні інтереси» [41, с. 34].

Розвиваюча психологічна діагностика є одним із методичних засобів, що цілеспрямовано допомагає учням передати новий вид знань. Вона передбачає використання в роботі з учнями „комплексу методик, які забезпечують можливість отримання кожним учнем інформації про свої індивідуальні психологічні якості” [13] та їх відповідність вимогам тієї чи іншої професії, а також можливості розвитку їхніх психологічних якостей. Програма розвиваючої психологічної діагностики охоплює шість напрямів, які характеризують індивідуальні психологічні ресурси особистості: психофізіологічний – психіка і поведінка виявлення основних якостей нервової системи; мотиваційний – особистісні нахили і інтереси, пов’язані з вибором професії; характерологічний – риси характеру, які виявляються в системі провідних відносин особистості – до діяльності, інших людей, самого себе, матеріального світу; емоційно-вольовий – типові для особистості емоційні стани, а також можливості вольової регуляції діяльності; інтелектуальний – формування інтелектуальних здібностей із врахуванням показників інтелектуальних здібностей та інтелектуальної продуктивності і показників інтелектуальної діяльності; соціально-психологічний – взаємодії з людьми. Так чином, розвиваюча психодіагностика є елементом профорієнтаційної роботи, оскільки в умовах психологічного самопізнання у учнів формується „образ „Я”” в поєднанні когнітивної, емоційно-почуттєвої, регулюючої складових, а підвищення рівня рефлексії (самосвідомості) забезпечує можливість свідомого і обґрунтованого вибору учнями професії із

врахуванням власних психологічних особливостей, а також більш повної професійної самореалізації в майбутній професійній діяльності.

Створення в Росії кооперативів, акціонерних товариств, виробничих об'єднань, розвиток підприємництва якісно змінили зміст і структуру праці, підвищили її ефективність, що в свою чергу вимагає оволодіння учнями аналітичних підходів до професійної діяльності. За такого аналізу необхідно вміти ділити єдиний процес трудової діяльності працівника на окремі складові, диференціювати їх, узагальнювати і виділяти основні ознаки, які визначають зміст і структуру праці. Здатність аналізувати професійну діяльність формується в учнів за допомогою професіографії, предметом вивчення якої є професії та їх класифікація, а результатом професіографічного дослідження – професіограма.

Діалектика загального, особливого та індивідуального дає змогу виділити рівні професіографічного опису професійної діяльності. Опис професійної діяльності визначає загальні орієнтири суб'єкта у світі праці за рахунок виокремлення ознак професійної діяльності і формування на їхній основі психічних образів, які стимулюють розуміння характеристик світу професій. Для цього використовують технологічні (мета і засоби праці), соціально-психологічні (самостійність, індивідуальність, колективність праці), емоційно-вольові (міра напруження і відповідальності) складові професійної діяльності. Дослідники виділяють 53 складові, які утворюють сім типів класифікації: предмет праці (людина, техніка, природа, знакова система, художній образ); мета праці (гностична, перетворювальна, досконала); засоби праці (ручні, автоматичні, механізовані, функціональні); проблемність трудових ситуацій (робота за алгоритмом, розв'язання проблем); колективність процесу праці (індивідуальна, колективна робота); відповідальність у праці (моральна, матеріальна); умови праці (побутові, на відкритому повітрі, мікрокліматичні, специфічні). На необхідність таких складових звернули увагу С. Н. Чистякова, В. А. Власов та інші: „Дані кваліфікаційні складові дозволяють використовувати модульний принцип

опису професії у вигляді формули професії [...]. Інформаційно-довідковий опис спрямований на виокремлення економічних, технологічних, медичних і психологічних характеристик професійної діяльності, знання яких необхідне учням для більш детального аналізу і розуміння специфіки професії, що обирається. Він використовується в якості методичного засобу для аналізу професії при виявленні в школяра стійкого інтересу до певного виду діяльності” [300, с. 8].

У функціональному описі професійно важливих якостей і медичних обмежень до професійної діяльності зазначаються нормативні характеристики. На цьому рівні опису використовується інформаційно-методична психограма і психографічна характеристика професії. Інформаційно-методична психограма описує технологічні операції та психологічні функції, які реалізують ці операції. За допомогою психографічного матеріалу школярі детальніше ознайомлюються із специфічними вимогами професії і її збігами із індивідуальними інтересами та особливостями працівника.

Психічні процеси, функції, способи їх реалізації професіоналом, зберігання і переробка інформації, можливості керування увагою, емоційно-вольовою сферою, психомоторикою, особистісні характеристики зумовлюють психографічний опис. Отримуючи професіографічну інформацію, вивчаючи і осмислюючи зміст праці та його вимоги до особистості, учень розвиває здатність до аналізу професійної діяльності. У цьому процесі вчитель включає учня в саморозвиток, самопідготовку, самоосвіту, самовиховання засобами довідникової, технологічної та методичної літератури.

Для формування в учнів здатності до аналізу професійної діяльності використовуються й інші прийоми: „Навчання умінню виявляти кваліфікаційні ознаки професійної діяльності, проводити порівняльний аналіз професій і визначення формули професій; оголошення відомостей про вакансії, порівняння різних професій на основі загального критерію при

організації професійних проб; розробка спеціальних описів професій, що розкривають специфіку типу професій, короткої характеристики технологічних, психологічних параметрів діяльності персоналу, формули професії; включення в практику індивідуальної профконсультації аналізу характеристики професійної діяльності; використання виокремлених кваліфікаційних критеріїв і формул професії в процесі оцінки здібностей учнів до аналізу професійної діяльності завдяки модифікації формули Ф-тесту за 53 кваліфікаційними ознаками” [396, с. 21].

Слід зазначити, що зарубіжні вчені та практики значну увагу приділяють удосконаленню та розробці нових професійних проб, за допомогою яких проводиться професійне випробовування, яке моделює елементи конкретного виду професійної діяльності та сприяє свідомому та обґрунтованому вибору професії. Під час професійних проб: учням надають інформацію про конкретні види професійної діяльності; моделюють елементи різних видів професійної діяльності; визначають рівень готовності учнів до виконання професійних проб; забезпечують умови для якісного виконання професійних проб. Процес професійних проб передбачає актуалізацію отримання знань і розуміння виду професійної діяльності, формування початкових умінь і розуміння уявлень про себе як проба-перевірка, випробування властивостей суб’єкта професійної діяльності. При розробці та удосконаленні професійних проб використовуються напрацювання професора С. Фукуями, згідно з якими професійна проба є найважливішим етапом професійної орієнтації. Процес професійних проб необхідний учню для отримання досвіду в роботі, яку він обрав і намагається визначити, чи відповідає характер цієї роботи його здібностям та умінням. Диференціюються вони за віком учнів, рівнем готовності до їх виконання, за змістом, формами і методами. Вони включають комплекс теоретичних і практичних знань, які моделюють основні характеристики предмета, завдання, умови і знаряддя праці, ситуації з виявлення професійно важливих якостей, що дає учням можливість аналізувати власні можливості в

опануванні професії. Їх ефективність залежить від об'єктивних (структура, зміст, умови проби) та суб'єктивних (фізіологічні, психологічні) факторів.

Програми професійних проб розроблені згідно з вимогами професій. Здійснюються вони двома етапами: підготовчий (виділення діагностичної і навчальної складової) та практичний. Програма та зміст підготовчого етапу забезпечує зв'язок професійних проб з основними компонентами професійного самовизначення. Практичний етап проби складається з трьох напрямів і трьох рівнів складності. Перший рівень вимагає від учнів сформованості професійних умінь, достатніх для реалізації на рівні виконання. Другий рівень має виконавчо-творчий характер, в ньому передбачаються елементи раціоналізації професійної діяльності. Третій рівень вимагає від учнів планування своєї роботи, постановки мети, аналізу результатів професійної діяльності.

Інтеграція „технологічного, ситуативного і функціонального аспекту дозволяє створити цілісний образ професії” [217]. Технологічний аспект характеризує операційну сторону професії і дає змогу виявити рівень оволодіння учнями певними професійними вміннями. В завдання цього аспекту входять вправи з відпрацювання прийомів роботи знаряддями праці, які використовуються в певній професії. Особливістю змісту цих завдань є відтворення предметної сторони професійної діяльності. Ситуативний аспект відтворює змістову сторону професійної діяльності та відзначає предметно-логічні дії, які в неї входять. Виконання цих завдань потребує від учнів певних осмислених дій на основі досвіду і знань, отриманих в процесі підготовки до виконання проби. Функціональний аспект відтворює структурно-функціональну сторону професійної діяльності. Його завдання спрямовані на моделювання професійної діяльності в цілому і активізують потреби, установки, цілі, мотиви, що впливають на напрям професійної діяльності. Щоправда досягти оптимального задовільного внутрішнього стану в результаті професійних проб без додаткових занять неможливо. „Для учнів, які успішно пройшли професійні проби, зацікавилися і бажають

поглибити свої знання, уміння і навички в конкретному професійному напрямі, можуть організовуватись заняття в позаурочний час [...]. Розглядаючи професійну пробу як завершальний цикл конкретних дій, передбачаються її діагностичні і навчальні можливості. Крім того, професійна проба, що моделює реальну професійну діяльність, стимулює формування адекватної самооцінки рівня готовності до професії, яка обирається, і сприяє реалізації принципу вільного професійного вибору” [224, с. 11].

Професійні проби можуть входити в структуру уроку або здійснюватися в позаурочний час, проводитись індивідуально або в групі учнів. Під час проведення проб школярі VIII – XI класів пробують свої можливості за типами професій: людина-людина, людина-природа, людина-техніка, людина-знакова система, людина-художній образ. Послідовність проб така. Спочатку проводять професійні проби, які відносяться до певної сфери професійної діяльності з предмета праці. Потім пробуються сили в наступній групі, яка складається теж з п’яти проб, що відрізняються від першої метою, засобами, знаряддями праці. Кожен учень випробовує себе в усіх видах професійної діяльності, що допомагає йому максимально проаналізувати свої здібності, можливості, потреби відповідно до особливостей і вимог професійної діяльності. С. Н. Чистякова, В. П. Бондарев, Л. А. Дмитриєва та інші акцентують увагу ще на одному аспекті, що впливає на похибку психолого-педагогічних рекомендацій: „Консультант у процесі бесіди має уточнити минулий досвід учня, який міг вплинути на його професійні наміри. Беручи до уваги тільки високі бали з тих чи інших сфер діяльності, консультант може дати не правильні рекомендації. [...] інтерпретація отриманих результатів – складний і неоднозначний процес, що потребує відповідної кваліфікації і навичок [...]” [396, с. 50].

У професійній пробі як завершальному етапі конкретних дій передбачаються діагностичні і навчальні можливості. Вона моделює реальну професійну діяльність, стимулює формування адекватної самооцінки рівня

готовності до професії, що обирається, і сприяє реалізації принципу вільного професійного самовизначення.

Особливого значення набуває оцінка здатності особистості до вибору професії, оскільки під час психолого-педагогічного процесу, який пов'язаний з розвитком, а отже, і зміною особистості, виникає необхідність оцінки його результативності, простежуючи при цьому динаміку та здійснюючи регулювання, корекцію та прогноз найважливішого життєвого процесу – професійного самовизначення. Розвиток професійного самовизначення учнів стимулює в їхній свідомості зміни, які обумовлені: розвитком умінь самоаналізу, накопиченням допрофесійного і професійного досвіду; можливістю формування здатності особистості вибирати професію, яка відповідає її інтересам, можливостям, здібностям і запитам сучасного ринку праці. Здатність особистості до вибору професії розглядається як динамічна характеристика професійного самовизначення і її зміни дають змогу проаналізувати динаміку адаптації в професії, а учню – виявити адекватність власних можливостей до вимог професійної діяльності.

Здатність особистості обирати професію оцінюється за допомогою образів-регуляторів, а також уяви про три компоненти „образу „Я””: когнітивний – „я знаю”; емоційно-оцінювальний – „я відношусь”; поведінковий – „я дію”. Крім того, кваліфікація професій за ознаками професійної діяльності включає „технологічні, соціально-психологічні та емоційно-вольові характеристики” [160] за допомогою яких в процесі оцінювання учень аналізує присутність ознак професійної діяльності в професійних пробах і визначає їх прийнятність та адекватність своїм можливостям та інтересам.

Отримуючи кількісні показники оцінки здібностей до вибору професійної діяльності за допомогою методу інтересів, розробленого професором С. Фукуямою. Методичним інструментом є вдосконалений Ф – тест. При визначенні здатності до вибору професії використовуються дані учня та експертні оцінки батьків, учителів і друзів. Оцінка здатності

визначається на основі кількісних показників: індексу самоаналізу; індексу аналізу професій; показників характеристик-вимог. На основі індексів визначається показник здатності до вибору професії. Вірогідність отриманої оцінки здатності до вибору професії підтверджується обчисленням показника відповідності обраної професії схильностям та можливостям учня [224, с. 14].

Так, аналіз свідчить, що як в Україні, так і в зарубіжних країнах перехід до нового соціально-економічного устрою зумовлює зміну ролі людини в господарській системі суспільства, перегляд вимог до неї як фахівця. Значущими стають такі особистісні якості фахівця як інтелектуальність, відповідальність, соціально-професійна мобільність, схильність до комерційного ризику, здатність приймати самостійні рішення тощо. Господарський механізм, зорієнтований на ініціативність, стимулювання людських можливостей та творчих здібностей, створює умови особистості для вільного вибору професійної траєкторії. Відповідно можливості та зусилля системи загальної середньої освіти, територіальної громади, батьків переорієнтовуються у напрямі адаптації особистості до нових виробничих відносин за рахунок створення умов для розвитку і формування особистісних якостей і цінностей з метою використання на ринку праці та побудові на цій основі стабільних взаємовідносин.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

1. Сучасні зміни, що відбуваються в світі, зумовлюють побудову нового освітнього і наукового простору, спрямованого на виховання і розвиток відповідальної за свої дії особистості, здатної до саморозвитку, самоосвіти, самовиховання, навченої мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію й використовувати набуті знання, вміння і навички, приймати адекватні рішення у розв'язанні практичних завдань. Це забезпечує формування нових морально-духовних і професійних особистісних цінностей, що є підґрунтям для стійкої динаміки випереджального особистісного і суспільного розвитку.

Процес виховання і навчання суб'єктів учіння забезпечується співпрацею науки й освітньої практики у просторі освітньо-наукових і виховних систем. Фахівці, які розробляють, впроваджують і постійно вдосконалюють наукоємні технології й продукцію, сприяють соціалізації особистості, розвиваючи і збагачуючи різновиди її життєвого досвіду.

2. Сутнісні складові процесу соціалізації розкриваються у взаємній зумовленості і співвимірності людини та суспільства. Ця гармонія забезпечує і підвищує життєвий поступ суспільного життя завдяки освітній системі, яка структурується її змістом, формами і методами.

Умови профільної освіти зміщують пріоритети освітнього процесу в бік розвитку психічних, фізичних, інтелектуальних, морально-етичних, естетичних та інших сфер особистості, концентрують зусилля на вихованні креативної і вільної особистості, здатної запропонувати усвідомлені самостійні рішення, забезпечити необхідні організаційні, морально-психологічні та інші умови для успішного досягнення поставлених нею цілей.

3. Структурування змісту загальної і профільної освіти періодично корелюється із врахуванням тенденцій розвитку суспільства, психофізіологічних особливостей і вікових періодів розвитку особистості.

Потреби освіти і розвиток суб'єктів учіння забезпечуються проектуванням навчального змісту та методичною підтримкою з урахуванням особистісних вікових та індивідуальних особливостей.

Знання і життєвий досвід адаптують особистість до оточення і уможливають управління розвитком її наукового та соціального досвіду, зміст якого, наповнений різними компетенціями загальноцивілізаційного характеру, відображаючи зміни у потребах особистості та у запитах суспільства.

4. Освітня система навчає учнів вчитися, здобувати знання і вміння в інституційованих закладах і в різних життєвих ситуаціях поза межами навчально-виховних інституцій, формуючи та розвиваючи цінності й орієнтації особистості, притаманні соціальному середовищу. Здобуті старшокласниками в процесі учіння знання, що спираються на попередній життєвий досвід, запам'ятовуються надовше, ніж знання, здобуті теоретично і мало пов'язані з повсякденним життям. Отримані знання і вміння трансформуються з однієї площини в іншу, що сприяє успішному розв'язанню непередбачуваних проблемних життєвих ситуацій. Саморозвиваючись старшокласник формує: здатність діяти на рефлексивному рівні; самокритично оцінювати здобуті знання, напрацьовувати критерії адекватної оцінки своїх успіхів і поразок під час учіння з метою здобування і розвитку особистісних компетенцій.

5. Взаємодія особистості і суспільних структур (позашкільні та дошкільні заклади, загальноосвітні школи, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні, середньо-спеціальні і вищі навчальні заклади, служби профорієнтації, органи, що регулюють використання трудових ресурсів, а також підприємства, сім'я тощо) в процесі професійного самовизначення визначає відносини, які, з одного боку, є рушійними силами цього процесу, а з другого, – адекватно оцінює соціально-економічні завдання, які стоять перед суспільством і які потрібно вирішувати в майбутньому. Створюючи умови для успішного входження особистості в

новий, невідомий для неї світ професій і просування в ньому до бажаної мети, суспільство уможливорює орієнтири, що відображають кількісну і якісну потребу суспільства (регіону) в кадрах, а також конкретні види праці, професії, можливості підготовки до них.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У розділі аналізується динаміка трудової підготовки старшокласників; створення міжшкільних навчально-виробничих комбінатів; виховання в учнів життєвої позиції, свідомого підходу до праці і трудової дисципліни; процеси виховання і розвитку дітей засобами праці; формування ціннісної свідомості на основі сприйняття оточуючої дійсності, усвідомлення її особистісної і суспільної значущості на етапі передачі культурно-історичних цінностей через трудове зусилля; становлення пізнавальної цінності дитини як регулятора її поведінки; формування дитячої свідомості, спрямованої на прийняття адекватних самостійних трудових рішень; сімейне трудове виховання як початковий етап у побудові професійної траєкторії. Теоретично обґрунтовано: особливості, завдання, суть, роль і місце дирекції та педагогічного колективу в організації освітнього процесу профільної школи; ціннісні орієнтації і спосіб життя педагогічного колективу; значення директора в формуванні особистісних якостей і педагогічної майстерності; необхідність поетапного формування розумових дій, механізму саморозвитку (самоосвіти і самовиховання), естетичних і моральних, дієво-практичних і творчих якостей, сфери фізичного розвитку; ключові компетентності вчителів та учнів.

2.1. Традиційна система трудової підготовки старшокласників

Людина природно володіє унікальними властивостями свідомої трудової діяльності. Інтелектуальна і фізична праця людей забезпечує (залежно від цілепокладання) як бурхливий науково-технічний і суспільний прогрес, так і вкрай небезпечний для цивілізації регрес. Формування особистісних якостей людини відіграє в цих складних і суперечливих умовах

суспільних процесів важливу роль. Ступінь освоєння людьми нових горизонтів логічного мислення і духовної культури формує хід і характер наступних етапів соціально-економічного та духовного розвитку суспільства. Лише в умовах формування особистісних якостей, коли підростаючі покоління піднімаються на більш високі рівні освіченості і професіоналізму, духовного і фізичного розвитку, ідейної переконаності і моральності, відбуваються прогресивні зміни як у суспільній структурі, так і в життєдіяльності, згідно з пізнаними наукою закономірностями, включаючи фундаментальні напрацювання освітньо-наукової галузі в напрямі трудової підготовки старшокласників.

Певний історичний період поступу суспільства характеризувався корегуванням завдань розв'язання проблем трудової підготовки молоді. На різних етапах розвитку освіти і науки зміст трудової підготовки старшокласників, як правило, включав трудове навчання і виховання, креслення, професійну орієнтацію, профільне навчання. Від того, наскільки успішно молодь входить в соціально-економічні відносини, залежить благополуччя особистості і суспільства, в якому вона живе.

Особливим періодом удосконалення системи трудової підготовки була середина 70-х років. В ці роки було прийнято ряд заходів, спрямованих на докорінне поліпшення трудового навчання шкільної молоді, особливо учнів старших класів. „23 серпня 1974 року було прийнято постанову Ради Міністрів СРСР „Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання та професійної орієнтації учнів””. У постанові визначалися їх основні завдання: ознайомлення учнів з трудовими процесами і змістом праці робітників на підприємствах; здійснення професійної орієнтації учнів з метою підготовки їх до свідомого вибору професії; вироблення в учнів початкових навичок праці за обраною професією.

Після створення міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання та професійної орієнтації учнів (МНВК) розпочався новий етап у розвитку всієї системи трудової підготовки старшокласників

загальноосвітньої школи. МНВК став новим типом навчального закладу, який поєднав технічну і технологічну культуру із сучасними досягненнями педагогічної освіти і науки. Вони стали центрами методичної роботи вчителів, профорієнтації учнів у районах та містах. Саме в МНВК узагальнювалися знання, вміння і навички з техніки, технології, організації і планування виробництва, а також створювалися необхідні умови для виховання в учнів життєвої позиції, свідомого ставлення до праці і трудової дисципліни, що сприяло професійному розвитку особистості.

Особливості навчально-виховної роботи в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, забезпечення взаємозв'язку навчальної і виробничої діяльності підкреслює Н. А. Калініченко: „Умови для успішної навчально-виховної роботи в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, учнівських виробничих бригадах і лісництвах, різноманітних трудових і творчих об'єднаннях школярів ґрунтувалися на основі особистісної соціальної значущості праці учнів, яка сприяла вихованню в дітей готовності до праці в народному господарстві. У міжшкільних навчально-виробничих комбінатах успішно розв'язувалась і така соціальна проблема, як взаємозв'язок виробничої діяльності з добровільними формами технічної творчості, спрямованої на обслуговування і розвиток виробництва, підготовку молоді до раціоналізаторської і винахідницької діяльності. У процесі роботи у старшокласників розвивався інтерес до техніки і технічної творчості, поглиблювалися знання, вдосконалювалися вміння, набуті в процесі трудового навчання, збагачувалася інформація про основи сучасного виробництва, світ праці і професій” [128, с. 373].

В умовах МНВК і регіональної соціально-економічної структури старшокласників ознайомлювали з виробництвом, його підрозділами, технологічним процесом виготовлення продукції, обладнанням та устаткуванням, конструкціями і дією машин, верстатів, апаратів, інструментів і пристроїв, засобів автоматизації і механізації та ефективним їх використанням, кресленнями, технологічними й інструкційними картками,

організацією робочих місць, технікою безпеки і культурою праці, виробничою гігієною та протипожежними заходами, організацією праці, економікою та умовами оплати праці тощо.

Для успішного функціонування нової системи трудової підготовки створювався науково-методичний супровід, за допомогою якого учням надавалась можливість здобути загальногалузеві знання щодо різнотипового устаткування та його призначення, технологічних процесів та їх обслуговування, наладки та ремонту устаткування. Опановувалися загальнотехнічні та спеціальні знання: технічна документація; методи вимірювання і контролю; основи економіки, організації і планування; механізації і автоматизації виробництва; будова і застосування устаткування, інструментів, пристроїв; спеціальні технологічні операції і процеси.

У змісті трудової підготовки передбачалася (згідно з профілем) система продуктивної діяльності учнів на практичних заняттях та під час навчально-виробничої практики, спрямована на виготовлення продукції для базових підприємств та за іншими замовленнями.

Під час трудової підготовки старшокласники здобували політехнічні знання і уміння в певних галузях техніки, що сприяло свідомому вибору професії після закінчення загальноосвітньої школи. Вивчалися загальні наукові принципи виробничих процесів, виробництво в цілому, набувалися відповідні уміння і навички застосування їх на практиці в певних галузях виробництва.

Навчально-виховний процес у МНВК здійснювався на основі знань і умінь, отриманих учнями за вісім років навчання в школі. Тому однією із умов результативної трудової підготовки була підтримка партнерських відносин між МНВК і загальноосвітньою школою. Спираючись на отримані в загальноосвітній школі знання і вміння, викладачі й майстри виробничого навчання інтегрували раніше вивчені матеріали в площину практичного застосування.

На важливості формування особистісних якостей, які дають можливість не лише успішно вирішувати проблемні ситуації, а й пришвидшувати науково-технічний прогрес, наголошують В. М. Курило, В. П. Шепотько: „Важливо при цьому враховувати і зворотну залежність: лише освічений, висококваліфікований член суспільства був здібний прискорювати науково-технічний прогрес, вдосконалювати суспільну організацію і управління. Забезпечити найбільш ефективне функціонування цієї системи – важливе завдання управління в освіті. Бо чим освіченіший, чим кваліфікованіший спеціаліст, основний компонент соціальної системи, тим успішніше вирішувались завдання формування такої людини. Він міг легше керувати, виконувати свої функції, більш ініціативний, оскільки знання і висока кваліфікація дозволяли йому працювати творчо, успішно вирішувати різні проблемні ситуації” [234, с. 388-389].

У МНВК старшокласники виконували різноманітну творчу, раціоналізаторську, дослідницьку роботу за їх бажанням, організовувались різні види факультативних занять, спортивні і культмасові заходи разом з молоддю базових підприємств, що сприяло здійсненню комплексного підходу до трудової підготовки і виховання старшокласників.

При визначенні профільності трудового навчання увага зверталась на наступні фактори: виробниче оточення і напрями спеціалізації господарств; перспективи розвитку народногосподарського комплексу; потреби в робітничих кадрах на регіональних рівнях; наявність навчальної матеріально-технічної бази МНВК; укомплектованість інженерно-педагогічними кадрами – фахівцями відповідних галузей і майстрами виробничого навчання; ймовірність працевлаштування та навчання за обраною спеціальністю; відповідність бажань та придатностей старшокласників до оволодіння професіями.

Вимоги до загальноосвітнього рівня кваліфікованих працівників зростали, тому профільне трудове навчання не зводилось до вузької спеціалізації, а пропонувані профілі були багатогалузевими. Аналіз

показував доцільність вибору профілів на 5 – 10 років із врахуванням регіональних умов. На регіональних рівнях навчальні профілі, за якими навчалися старшокласники, мали такий перелік: автосправа; трактори і основи агротехніки; основи тваринництва і механізації тваринницьких ферм; металообробка; електротехніка; радіотехніка; деревообробка; будівельна справа; текстильна справа; обробка тканини; торгівля; машинопис і основи сучасного діловодства; технічне креслення; виробництво художніх виробів.

Виховання працьовитості старшокласників, опанування ними основних трудових процесів перебувало у прямій залежності від оптимізації умов навчання і продуктивної праці. До основних з них належали оптимізація фізичних і нервових навантажень старшокласників у процесі навчально-виробничої діяльності, що впливають на: їх гармонійний розвиток; підвищення інтелектуального і творчого рівня праці; уникнення негативних впливів виробничого оточення на організм старшокласників; поступове ускладнення навчально-виробничих завдань та плановий перехід на робочі місця, обладнані на рівні виробничих умов (продумана система організаційно-технічних заходів, що забезпечувала умови для успішного навчання).

Значна увага приділялась системі наукового планування, яке допомагало зосередити основні зусилля інженерно-педагогічного і учнівського колективів на вирішенні навчально-виховних і навчально-виробничих питань, сприяло раціональній організації навчання і праці та продуктивному керуванню МНВК. Система складалася із загального і спеціального планування навчально-виховного процесу.

Дидактичні принципи розглядалися як основні положення про процес профільного трудового навчання відповідно до виховної і освітньої мети, організаційних форм, змісту і методів навчально-виховного процесу. Від рівня володіння дидактичними принципами, уміння педагогів застосовувати їх в процесі формування знань і практичних умінь залежала ефективність навчально-виховного процесу.

Виокремлювалися такі основні дидактичні принципи: „Науковість у навчанні; зв’язок теорії з практикою; виховний характер трудового навчання; системність і послідовність навчання; доступність і посиленість навчального матеріалу; наочність; свідомість, активність, міцність засвоєння знань та умінь. Крім них, є ще й спеціальні дидактичні принципи, зумовлені специфікою профільного трудового навчання, зокрема: навчання на рівні нової техніки, передової технології і прогресивної організації виробництва; навчання на основі продуктивної праці; формування умінь на основі свідомого засвоєння прийомів і операцій; політехнічна спрямованість трудового навчання” [214, с. 49].

Особлива увага приділялась методиці профільного трудового навчання. Вона мала певні особливості, які були зумовлені: різним рівнем теоретичної і практичної підготовки старшокласників, які приходили в МНВК з різних шкіл; їх індивідуальним розвитком, що зумовлював формування учнівських груп; досконалішою, порівняно з шкільними майстернями, матеріально-технічною базою; залученням старшокласників у сферу матеріального виробництва; своєрідністю структури педагогічних кадрів; відмінностями в організації навчально-виховного процесу тощо.

Продовжувався пошук шляхів підвищення ефективності уроків профільного трудового навчання через удосконалення таких особливостей уроку, як: активізація пізнавальної трудової діяльності старшокласників і підвищення їх самостійності у здобуванні знань, умінь, навичок у виконанні навчально-виробничих завдань; розвиток в учнів творчого мислення – включення в зміст уроків робіт з конструювання, проектування, експериментування, дослідництва; проблемний підхід у викладанні навчального матеріалу і в постановці завдань старшокласникам; досягнення єдності в процесах здобування і засвоєння знань, умінь і навичок безпосередньо на уроках.

Використовувалось два основні типи уроків – урок формування теоретичних знань та урок формування практичних умінь і навичок, на яких також застосовувалась суспільно корисна і продуктивна праця.

При плануванні 6-годинних занять у МНВК враховувалось, що урок з формування теоретичних знань повинен передувати уроку з формування практичних умінь і навичок, а після них – уроки суспільно корисної чи продуктивної праці. При такому підході забезпечувався логічний перехід від теорії до практики, тісний зв'язок навчання із суспільно корисною і продуктивною працею старшокласників. Використання різнопланових методів навчання сприяло активній пізнавальній діяльності учнів, а процес здобування знань, умінь і навичок здійснювався як єдине ціле.

Для самостійної навчально-практичної діяльності в навчальних програмах відводилось майже 50% навчального часу в 9 класі і майже 75% – в 10 класі.

Розвиток технічного мислення стимулювався розв'язуванням технічних і технологічних задач, які, в свою чергу, сприяли: вихованню в учнів навичок планування своєї діяльності; розвитку в них творчого підходу до виконання завдання; виробленню вміння застосовувати для розрахунків теоретичні знання і обчислювальні навички.

Поєднанню трудового навчання з виробничою діяльністю сприяло вивчення виробничо-технічної документації (креслень, схем, технічних умов, технологічних карт, інструкційних карток з трудових процесів тощо). Це було джерелом інформації про продукти і предмети праці, про технологічні й трудові процеси, а також інструктивним матеріалом для налагодження засобів виробництва, здійснення основних трудових операцій та найважливіших функцій щодо організації робочого місця.

Аналізуючи ринок праці народногосподарського комплексу 80-х років, учені констатують: „У 80-х роках в СРСР нараховувалось більше 40 тисяч професій і спеціальностей, в народному господарстві було 400 галузей промисловості, 44172 підприємства, більше 200 тис. новобудов, 21,1 тис.

радгоспів і 26,3 тис. колгоспів. До того ж потрібно додати транспорт, торгівлю, житлове, комунальне, медичне, культурне й інші види обслуговування, науку, мистецтво, освіту і т. ін” [387, с. 5]. Це змушувало науковців звернути особливу увагу на роботу системи професійної орієнтації, яка розглядалася як науково обґрунтована система підготовки молоді до самостійного вибору професії, покликана враховувати як індивідуальні особливості кожної людини, так і необхідність повноцінного розподілу трудових ресурсів в інтересах народного господарства країни, окремої галузі, економічного регіону.

У психолого-педагогічних напрацюваннях професійна орієнтація характеризувалась як багатоаспектна комплексна проблема, що входила в коло питань наукового управління соціальними процесами, виховання підростаючого покоління, раціонального розподілу трудових ресурсів, вибору життєвого шляху, адаптації людини до професії і формування професійної майстерності.

Динаміка науково-технічного прогресу зумовлювала виникнення нових професій і відмирання старих. Підрахунки економістів показували, що правильна організація профорієнтаційної роботи може дати великий економічний ефект. Але значна кількість школярів мала обмеження до певних видів професійної діяльності, а отже, потребувала допомоги фахівців у виборі професії.

Здібності в людей різні, тому педагогам важливо знати психолого-педагогічні основи їх формування. У психології праці професійні здібності розглядаються як сукупність достатньо стійких, але разом з тим змінних (під впливом виховання) індивідуальних психологічних якостей особистості. Для вивчення їх школярами необхідно знати вимоги кожної професії до майбутнього спеціаліста.

Про вивчення і консультування учнів як одного з етапів профорієнтаційної роботи, і врахування при цьому медичних показників говорить М. М. Захаров: „Наступним етапом профорієнтаційної роботи в

МНВК є вивчення і консультування учнів з метою активізації їх професійного самовизначення і допомоги у виборі професії після закінчення школи. Медичне вивчення здійснюється лікарем, який при обстеженні учня керується „Переліком медичних протипоказань до роботи і виробничого навчання підлітків”. Підлітковий лікар на основі даних об’єктивного обстеження учнів, а також спеціалісти-лікарі: стоматолог, окуліст, невропатолог, отоларинголог, хірург, терапевт, психіатр і гінеколог – визначають професійну придатність учня” [105, с. 223].

У галузі наукового пізнання за змістом, організацією і методами професійна орієнтація підпорядковувалась дидактичним і виховним принципам, спрямованим на гармонійний розвиток особистості. До них належали: виховний характер професійної орієнтації; політехнічна спрямованість профорієнтації; формування професійних намірів відповідно до інтересів і схильностей, особливостей особистості та потреб регіону в кадрах; співпраця навчальних закладів, сім’ї і виробництва в профорієнтаційних заходах. Вони розглядались в єдності та взаємодії.

Призначення і зміст професійної орієнтації в МНВК давали змогу розглядати її як цілісну систему, що складалась із компонентів взаємодії або підсистем: профінформації, профконсультації, профвідбору і профадаптації, об’єднаних загальною метою і єдністю управління.

Виховний вплив визначався кінцевою метою виховання – формуванням всебічно розвиненої особистості, основи якої закладались у системі загальної середньої освіти і в подальшому розвивались у процесі професійної діяльності.

Вибір професій розглядався як довготривалий процес, що проходив в умовах МНВК ряд етапів і передбачав об’єктивну послідовність професійного самовизначення і саморозвитку особистості.

Професійне самовизначення відображало кілька етапів становлення особистості: вибір професії, професійне становлення в процесі оволодіння

конкретною професією в навчальному закладі; вибір трудового напрямку в рамках професії.

Професійна інформація розглядалась в МНВК підсистемою, з якої розпочиналось цілеспрямоване самовизначення. Її завдання – ознайомлення старшокласників з професіями і з наявністю кадрів у конкретному регіоні. На завершальному етапі професійної інформації основна увага приділялась поглибленій пропаганді тих професій, які були конче необхідними в народногосподарському комплексі регіону. Щоб досягти необхідного результату, організовувалась професійна пропаганда, що проводилась в ході всього навчально-виховного процесу.

Професійну інформацію вчені визначали як окремий самостійний елемент профорієнтації: „Професійна інформація як окремий відносно самостійний елемент профорієнтації є системою організації і проведення навчально-виховної роботи, спрямованої на опанування учнями необхідних знань про соціально-економічні, психологічні і психофізіологічні умови правильного вибору професії” [331, с. 6].

Великого значення в професійній пропаганді на етапі професійної просвіти набував технічний і економічний потенціал промисловості та агропромислового комплексу з їх історичними трудовими традиціями. Професійна пропаганда використовувалась для залучення робочої сили на нетворчі і непривабливі види праці. Тому важливе значення приділялося розкриттю соціальної значущості певних видів діяльності. Через виховні засоби підвищувався їх суспільний престиж.

Виділення профконсультації із загальної системи профорієнтації, на думку вчених, зумовлюється: «[...] наявністю певних спеціальних завдань і методів їх вирішення, що знаходяться в її компетенції. [...] Професійна консультація – це система психолого-педагогічного вивчення особистості учня з метою надання йому суттєвої допомоги в успішній реалізації професійного самовизначення» [304, с. 6-7].

Професійна консультація в умовах МНВК є обґрунтованою порадою старшокласнику щодо доцільності професії, що найбільше відповідає його інтересам, здібностям, фізичному стану і суспільній необхідності. Вона вимагає від педагогів знання психолого-педагогічних особливостей учня, його статусу в соціумі. Виокремлюється три види профконсультації: довідково-організаційна, медико-профілактична і психолого-педагогічна.

Довідково-організаційна консультація дає відповідь на запитання старшокласників та їхніх батьків щодо працевлаштування в конкретному регіоні, про умови вступу до вищих навчальних закладів, вимог професії до особистості. Педагог, який володіє необхідною інформацією, здійснює її педагогічно обґрунтовану апробацію.

Медико-профілактична консультація виявляє співвідношення психолого-фізіологічних та медико-біологічних властивостей учнів, відповідність їх вимогам професії та обґрунтування висновку щодо вибору майбутньої професії. Цей вид профконсультації проводився лікарем і педагогом на основі профілактичних медичних оглядів і даних медичних закладів, а також спостережень учителів за учнями в різних видах їхньої діяльності.

За допомогою психолого-педагогічної консультації здійснюється вибір професії згідно з інтересами та здібностями учня, його особливостями, що формуються в певному виді діяльності.

Спостереження учителя праці в процесі багаторічного педагогічного спілкування з учнем має позитивні результати у визначенні відповідності обраної професії його природним і розвиненим у сім'ї та школі інтересам та можливостям. Згідно з поставленими вчителем завданнями учні випробовують свої здібності й навички в технічній творчості, конструюванні, налагоді і ремонті простих інструментів тощо.

При правильній організації та визначенні характеру праці і її змісту з трудової підготовки формуються найбільш значущі для майбутньої професії якості особистості.

Під час психолого-педагогічної консультації учень отримує рекомендації для саморозвитку відповідно до індивідуальних особливостей, ставлення його до праці та власної активності у вияві індивідуальних здібностей.

Професійна консультація проводилась двома етапами: попередня рекомендаційна (для учнів 7-8 класів) та в процесі оволодіння обраною професією.

Від педагога вимагається: знання компонентів, кожної професії, її технічного забезпечення та організації умов праці; виконання службових обов'язків та вимог до учнів щодо дотримання трудової дисципліни; дотримання вимог до кваліфікації працівника, його особистісних якостей; знання про права щодо оплати праці та обов'язки виконання правил техніки безпеки тощо.

Зміна видів праці, виникнення нових професій і відмирання старих вимагає від педагогів чітких уявлень про професії, найбільш важливі нині для певного регіону. Класифікація професій та їх структура пізнається за допомогою професіографічної науки з допомогою її основного об'єкта дослідження – професіограми. Вона включає психологічні, виробничо-технічні, медико-гігієнічні та інші складові. Як правило, педагог користується характеристикою професії, в змісті якої є короткий опис професії і її психографічних даних, історія професії, її значення в господарському комплексі держави, права й обов'язки робітника, виробничо-технічні та медико-гігієнічні умови праці тощо.

Професійний відбір відбувається безпосередньо на виробництві при допомозі педагогів МНВК і школи. Трудова підготовка, що включає продуктивну працю, створює умови не лише для вибору учнями робітничих професій, а й для професійного відбору кваліфікованих робітників та їхній професійної адаптації.

Професійна адаптація відіграє винятково важливе значення. Завдяки їй забезпечується відповідність особистісних якостей конкретному виду

професійної діяльності. Вона є важливим фактором, що забезпечує стабільність робочої сили, формування позитивного ставлення до обраної професії, зростання продуктивності праці. Її значення збільшується в умовах скорочення працездатного населення в сфері матеріального виробництва.

Основне призначення професійної адаптації – зберігати і розвивати здатності людини до конкретної виробничої діяльності за умови збігу особистісної і суспільної мотивації. Професійна адаптація є заключним етапом професійної орієнтації.

Підсумовуючи, слід зазначити, що унікальними властивостями свідомої трудової діяльності людина володіє природно; праця людей забезпечує як бурхливий науково-технічний і суспільний прогрес, так і вкрай небезпечний для цивілізації регрес; залежно від рівня розвитку та сформованості особистісних якостей відбувається процес становлення нових горизонтів логічного мислення і духовної культури, що формує хід і характер наступних етапів соціально-економічного та духовного розвитку суспільства.

2.2. Виховний і розвивальний потенціал трудової діяльності особистості старшокласника

Праця завжди була основою суспільних і соціально-економічних відносин на шляху створення умов для благополучного духовного і матеріального людського життя. У процесі виховання і розвитку людини праця стала одним із основних елементів налагодження міжособистісних, міжсуспільних відносин, формування на основі ціннісної свідомості образу оточуючої дійсності, усвідомлення її особистісної і суспільної значущості та розуміння необхідності її періодичного видозмінення шляхом компетентного впливу.

Вчені дійшли висновку, що праця є сукупністю цілеспрямованих дій, які потребують розумової (сенсорний апарат, емоційна та психічна сфера людини) і фізичної (опорно-м'язова система) енергії на шляху створення матеріальних та духовних цінностей. У цьому контексті однією з важливих якостей особистості вважається працелюбність. Саме цю позитивну „моральну якість особистості, яка виражається в кількості і якості результатів, треба виховувати” [139]. Вона дуже важлива при формуванні у дитини бажання здійснювати трудову діяльність. Але при цьому треба враховувати, що культурно-історичні цінності передаються молодому поколінню через особистісне трудове зусилля.

Долучення до праці підростаючого покоління „зумовлене необхідністю формування особистісних цінностей, завжди зумовлених сприйманням і пізнанням навколишнього середовища” [140, с. 150]. Тому трудові завдання батьків і педагогів повинні мати зміст, спрямований на формування поведінки дитини, розуміння нею соціальних цінностей, розвиток естетичних смаків і почуттів та власного трудового досвіду. При цьому пізнавальний досвід дитини має бути регулятором її поведінки.

Батькам важливо пам'ятати, що їхня дитина з часом перебере на себе обов'язки члена трудового суспільства і її авторитет у цьому суспільстві, особистісний статус залежатиме тільки від того, наскільки вона спроможна

брати участь у суспільній праці, а, отже, від рівня її трудової підготовки. Сутність виховання старшокласників засобами праці розкриває В. О. Сухомлинський: „Громадянське начало праці органічно зливається з почуттям власної гідності. Праця в ім'я загального блага не означає самовідречення й знеособлення людини. Радість праці для людей має в своїй основі глибоко особисте почуття гордості, власної гідності. [...] Важливо, щоб в основі громадянських почуттів лежала трудова гордість підлітка, переживання того, що у своїй улюбленій справі він неперевершений майстер. Знайти, відкрити, утвердити в людині її трудовий корінь, добитися, щоб кожен став майстром в якійсь праці, щоб трудова гордість назавжди ввійшла в духовне життя й стала найсильнішим емоційним стимулом діяльності – в цьому полягає єдність ідейного й духовного виховання” [348, с. 578].

Від рівня трудової підготовки залежатиме також і благополуччя людини, передусім матеріальний рівень життя. Аналіз наукових досліджень показує, що, як правило, від природи люди володіють приблизно однаковими трудовими даними, але в житті одні вміють працювати краще, а інші – гірше, одні здатні тільки до найпростішої праці, інші – до праці більш складної, отже, більш цінної. Та сукупність особистісних якостей не так дається людині від природи, як „формується в ній системою навчання та виховання впродовж життя” [4]. Період же їх активного трудового становлення припадає на старший шкільний вік. Разом з тим трудова підготовка, виховання трудових якостей людини – це підготовка не тільки майбутнього громадянина, а й формування здатності забезпечити себе належним життєвим рівнем, самодостатнім добробутом власної сім'ї. Слід визнати, що людина працює для задоволення власних життєвих потреб.

У демократичному суспільстві основною цінністю є творча, креативна праця особистості. Основне завдання педагогів – навчити кожного індивіда творчій праці. При здійсненні педагогічної дії в середовищі дітей вчителів слід врахувати, що творча праця можлива лише тоді, коли „дитина ставиться до неї свідомо, з любов'ю, коли вона бачить в ній радість, розуміє користь і

необхідність” [345], коли праця для неї є основною формою вираження таланту чи здібностей. Таке ставлення до праці можливе тільки тоді, коли сформована глибинна потреба самоствердження індивіда працею, звичка до трудового зусилля, коли ніяка робота не викликає неприємних вражень і відрази, якщо в ній є бодай якийсь сенс.

Слід підкреслити, що творча праця неможлива для людей, які роботу сприймають зі страхом, бояться трудового перенавантаження, намагаються якнайшвидше позбутися певної роботи і розпочати щось інше. Але це інше здається їм цікавим і привабливим лише доти, доки вони його не розпочали. Значну увагу виховному аспекту праці приділяв видатний український педагог і письменник, випускник Полтавського педагогічного інституту А. С. Макаренко: „Праця завжди була основою людського буття, вона створювала благополучне людське життя і культуру. [...] Тому у виховній роботі праця має бути одним із основних елементів. [...] Ваша дитина буде членом трудового суспільства, відповідно, його цінність у суспільстві буде залежати виключно від того, яким чином він буде брати участь у суспільній праці, наскільки він буде до праці підготовлений. [...] Праця має бути творчою, спрямованою на створення суспільного багатства і культури країни. [...] В трудовому зусиллі виховується не тільки кваліфікаційна підготовка, а й свідоме відношення до інших людей. ... Головна користь від праці – психічний, духовний розвиток людини [...]” [194, с. 395-397].

При побудові взаєностосунків зі старшокласниками слід врахувати, що в трудовому зусиллі виховується не тільки трудова підготовка однієї людини, а і підготовка особистості, а отже, виховується правильне ставлення до інших людей, а це уже – моральна підготовка. В. М. Мадзігон: „В сучасній школі навчання має органічно поєднуватись з суспільно корисною виробничою працею учнів, це необхідно не тільки з економічної точки зору, а й тому, що даний підхід сприяє гармонійному вихованню розвиненої особистості. Залучення учнів до посильної виробничої праці є ефективним засобом їх фізичного, морального і інтелектуального розвитку, який дозволить

еволюційним шляхом усунути фізичні недоліки людей [...]. [...] Людина, її внутрішні можливості, талант і здібності розкриваються через працю” [190, с. 16-17]. Людина, яка на кожному кроці намагається позбутися роботи, яка спокійно дивиться, як працюють інші, користується плодами їхньої роботи – така людина не має моралі. І навпаки, спільні трудові зусилля, робота в колективі, трудова взаємодопомога людей, їх трудова взаємозалежність можуть створити надійні моральні відносини між людьми. Ці відносини полягають не лише в тому, що кожна людина віддає свої сили на загальне благо, а й у тому, що вона й від інших вимагає того ж, і не хоче поряд із собою бачити людину, яка працю ігнорує. Лише участь у колективній праці дає людині можливість вибудувати адекватні моральні відносини з іншими людьми – приязнь і товариські стосунки зі всіма працюючими, обурення та осуд тих, хто не хоче працювати, або працює незадовільно.

У трудовій діяльності розвиваються не лише м’язи або інші фізіологічні складові – зір, органи дотику тощо. Фізичний розвиток у праці має велике значення, бо є важливим і дуже необхідним елементом фізичної культури. Але головна користь праці полягає в духовному та психолого-педагогічному розвитку людини. Духовний розвиток породжується гармонійною працею і визначає ту особливість вихованої людини, яка відрізняє її від людей, у яких немає відповідальності за створення культурних надбань, достатнього соціально-економічного добробуту та налагодження гармонійних суспільних відносин. І. Д. Бех: „У ранній юності особистість перетворюється в розвиненого суб’єкта, що опановує суспільний досвід, робить його своїм надбанням, тобто відбувається розгорнута соціалізація. Водночас юнаки й дівчата набувають також дедалі більше самостійності, відносної автономності – відбувається подальша їхня індивідуалізація. [...] Реальна індивідуалізація [...] передбачає максимально глибоке розкриття індивідуальних можливостей людини, що не може бути зроблено без соціалізації особистості” [34, с. 108].

Відповідно, особливу увагу залученню дітей старшого віку до трудової діяльності має приділяти сім'я. Сутність побудови трудових відносин між батьками і старшими дітьми полягає у „донесенні дітям не тільки суспільно-виробничого значення праці, а й її важливості в особистісному житті” [349]. Щасливіше живуть ті люди, які багато чого вміють робити в житті, яким багато чого вдається, які не розгублюються ні за яких обставин, які вміють володіти речами і управляти ними. І навпаки – співчуття заслуговують ті фізично здорові люди, які не вміють обслуговувати себе і завжди потребують опіки або постійної дружньої послуги чи допомоги. А якщо їм ніхто не допомагає – живуть у дискомфорті, неорганізовано, неохайно, розгублено.

Саме тому в роботі над вихованням своїх дітей, над налагодженням системи сімейного трудового виховання батьки мають бути послідовними і терплячими на шляху „пізнання дітьми оточуючої дійсності і формування в них свідомої цілеспрямованості” [211, с. 193], на шляху прийняття дитиною адекватних самостійних трудових рішень.

Зазначимо, що в лоні сім'ї „важко дати дитині трудове виховання, пов'язане з майбутньою професійною діяльністю” [334]. Тому про підготовку молодого покоління в певному професійному напрямі мають дбати державні і регіональні освітні інституції. А їм потрібно створити відповідні умови для успішного виконання покладених завдань, особливо у містах з великою кількістю населення, де навчальних закладів має бути достатньою для забезпечення фахівцями самодостатньої соціально-економічної сфери для людей. Як зазначалося вище, про сутність, важливість і необхідність трудового виховання в психологічному і виховному аспектах говорив К.Д.Ушинський: «Матеріальні цінності праці є складовими людського багатства, але тільки внутрішня, духовна сила праці слугує джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя. [...] Праця [...] – моральна категорія людини, на яку вона погоджується для досягнення істинно людської мети в житті. [...] Без особистісної праці людина не може рухатись вперед, не може залишатися на одному місці, але має іти назад. [...]

Зрозуміло, що для здоров'я людини корисно поєднання фізичної і інтелектуальної праці [...]. Необхідно, щоб для вихованця було неможливим залишатися без роботи в руках, без думки в голові, тому, що в ці хвилини руйнується голова, серце і моральність [...].” [389, с. 11-25].

Разом із тим батьки повинні знати, що долучення старших дітей до праці в сім'ї є початком руху у напрямі отримання професійної кваліфікації. Саме сімейне трудове виховання є необхідною складовою у подальшій співпраці старшокласника з педагогами та батьками на шляху побудови професійної траєкторії. Дитина, яка до навчання у старшій загальноосвітній школі отримала в сім'ї достатнє трудове виховання, має якісніші особистісні показники, необхідні для подальшого успішного навчання за спеціальною трудовою підготовкою. А діти, які „отримали в сім'ї мало трудового досвіду, як правило, не можуть успішно розпочати навчально-виробничий процес з опанування певної кваліфікації, їх переслідують неприємності” [348], незважаючи на значні зусилля самої дитини, педагогічних працівників та її батьків.

Важливо звернути увагу батьків та учнів старших класів на те, що праця не може бути лише фізичною. Із розвитком науково-технічного прогресу фізична праця все більше втрачатиме своє значення в суспільному житті. Особливо це стосується тяжкої фізичної праці. Зокрема, будівництво багатопверхових будинків відбувається із запровадженням новітніх технологій і техніки. Механізовані ресурси і технологічні процеси витісняють фізичну працю. І в результаті цього від людини вимагаються не так фізичні, як розумові здібності – увага, розрахунок, раціоналізаторство, винахідливість, ознайомлення з основами наукової організації праці та їх практичним застосуванням для управління новими технологічними процесами. Має переважати творча мобілізація духовних сил, тяжку фізичну працю повинне замінити застосування апробованих раціональних методів організації робочого місця (матеріали, інструменти, нові пристосування, нові прийоми роботи). Родина і вчителі мають перебувати у постійних пошуках

„виховання і навчання дитини мислячої, прогнозуючої подальший розвиток життєвих ситуацій” [399].

У процесі трудового виховання учнів будь-якого віку важливо органічно поєднувати фізичну працю з розумовою. Основним чинником у даному випадку є організація трудового зусилля, його справжня „людська” наповненість потребою самоствердження у праці. Одноманітна фізична робота, що вимагає витрат лише м’язової енергії, у виховному плані буде мінімальною, хоч не можна стверджувати, що така праця не корисна. Привчаючись до фізичного трудового зусилля, дитина бере участь у суспільній праці, морально розвивається в трудовій рівності з іншими людьми. Тут не можна нехтувати постійним наповненням фізичної праці цікавими організаційними завданнями.

Трудові завдання визначаються як на короткий проміжок часу, так і на довготривалий. На місяці і навіть роки. У цьому випадку для „виконання трудового завдання дитині надається свобода у виборі відповідних засобів” [168]. Передусім, дитина повинна відчувати відповідальність не лише за виконану роботу, а й за її якість. Значно менше буде користі, якщо ви скажете дитині: „візьми відповідні знаряддя, підмети кімнату та прибери навколо будинку”, ніж від доручення, пролонгованому в часі: „підтримуй чистоту в кімнаті та навколо будинку”. Тут дитина має визначитись із самостійністю. У першому випадку ви поставили перед дитиною лише фізичне завдання, а в другому – організаційне. Останнє значно ефективніше і корисніше. Чим складнішим і самостійнішим буде трудове завдання, тим краще досягнете педагогічного успіху. Часто батьки цього не враховують, подрібнюючи трудові завдання. Наприклад, посилаючи дитину до магазину купити певну річ чи продукт харчування. У педагогічному сенсі краще покласти відповідальність постійного забезпечення ними родини.

Звичайно, трудова участь дитини у родині має розпочинатись з ранніх років. Спочатку у грі, в процесі якої дитина несе відповідальність за справність іграшок, їх чистоту і порядок в іграшковому куточку. Трудові

доручення постійно ускладнюються, віддаляються від гри, розподіляються за видами і напрямками роботи, залежно від віку та умов сімейного укладу. Зокрема: старшокласники можуть займатися такими видами трудової діяльності в сім'ї, як: санітарно-гігієнічні види (самообслуговувати; слідкувати за тим, щоб у квартирі не з'являлись паразити (клопи, блохи, таргани тощо) та інформувати про них батьків; поливати квіти в своїй кімнаті або в усьому будинку; витирати пил на підвіконні; відповідати за книжкову шафу та утримання її в порядку; прибирати кімнату або частину кімнати та шафу, де знаходяться речі; чистити свій одяг, одяг молодших братів і сестер тощо); харчування (в певні дні відповідати за порядок на кухні; сервірувати стіл перед сніданком, обідом та вечерею; годувати котика чи собачку тощо); організаційно-господарські (отримувати газети і складати їх у певному місці та відділяти нові від прочитаних; пришивати на своєму одязі відірвані гудзики, маючи для цього голку та нитку; якщо в квартирі (будинку) є телефон, першому підходити до нього; вести телефонний довідник; допомагати мамі або сестрі у виконанні посильних господарських справ; купувати хліб, кефір та інші необхідні продукти харчування, а також мило, зубну пасту тощо); художньо-естетичні (турбуватись про дизайнове оформлення своєї кімнати та, за згодою батьків, інших кімнат портретами, репродукціями, власними виробами, турбуватись про те, щоб у будинку були квіти; в більш зрілому віці самостійно планувати і обслуговувати відвідування родиною театрів і кіно, довідуватись про програми, купувати білети та зберігати їх; тримати укомплектованою домашню аптечку та відповідати за її своєчасне поповнення тощо); робота на присадибній ділянці у весняно-літній та зимово-осінній період (прибирати сміття з присадибної ділянки; виривати бур'ян; скопувати ґрунт; загібати ріллю; відповідати за певну частину квітника: посів і догляд за ним; садити картоплю і інші сільськогосподарські культури та у відповідну пору року збирати урожай; поливати ґрунт та газони; виконувати посильні зовнішні фарбувальні роботи; чистити доріжки від снігу та посипати доріжки піском тощо); аналіз роботи

та забезпечення комп'ютерної техніки (слідкувати за роботою операційної системи комп'ютера, забезпечувати відповідними програмами та драйверами, необхідними для функціонування, плановим тестуванням та чисткою оперативної системи комп'ютера тощо). Крім того, для трудового виховання дітей кожна сім'я знайде в себе багато подібних робіт, більш-менш цікавих і посильних.

Зрозуміло, що не можна завантажувати дітей великим обсягом робіт, але потрібно, щоб не була помітна різниця в трудовому навантаженні батьків і дітей. Безсумнівно, якщо батькові чи мамі важко в домашньому господарюванні, діти мають їм допомагати. Хоч на сучасному етапі розвитку суспільних відносин буває інакше. Все більше родин користуються послугами домогосподарок. Діти звикають до їхніх послуг навіть у випадках, коли вони можуть самі себе обслуговувати. У зв'язку з цим батьки мають запровадити такий робочий режим, щоб домогосподарка не виконувала тих робіт, які можуть і повинні виконувати самі діти.

Навчаючись в загальноосвітньому закладі, учні навантажені шкільними домашніми завданнями і для кожного з них ця робота вважається головною і першочерговою. Більше того, діти мають усвідомлювати, що в шкільній роботі вони виконують функцію не тільки особистісну, а й суспільну. Адже за успішне навчання вони несуть відповідальність не тільки перед батьками, а й також перед суспільством. З іншого боку, помилковим є те, що шкільні домашні завдання є пріоритетними, а сімейні трудові завдання відкидаються на задній план. Таке піднесення значення шкільної роботи дуже небезпечно, бо, як правило, викликає у дітей повну зневагу до життя і праці сімейного колективу. В родині завжди має відчуватися атмосфера колективізму, взаємодопомога членів родини.

Звідси постає логічне запитання: якими діями можна і потрібно викликати у дитини те чи інше трудове зусилля? Ці дії можуть бути різними. З раннього дитинства потрібно підказувати і показувати шляхи вирішення трудових завдань. У межах особистісно орієнтованого підходу до „трудового

виховання дитини необхідно вважати ідеальною формою, коли дитина сама бачить необхідність виконання тієї чи іншої роботи” [172], розуміє, що мамі чи батьку ніколи її зробити, коли вона з власної ініціативи приходиться на допомогу сімейному колективу. Виховувати таку готовність до праці, таку увагу до потреб своєї родини – означає виховувати соціально орієнтовану людину (особистість).

У молодому шкільному віці через відсутність досвіду чи недостатню орієнтацію дитина не може самостійно відчутти потребу виконання тієї чи іншої роботи. У таких випадках батьки мають делікатно підказати чи допомогти дитині виявити своє відношення до певного трудового завдання і взяти участь у його вирішенні. Це найкраще робити, викликаючи простий технічний інтерес до роботи, але не зловживаючи цим способом у майбутньому. Дитину треба вчити свідомо виконувати і такі роботи, які не викликають в неї особливої зацікавленості, які на перший погляд здаються нецікавими (нудними). При цьому одним із вирішальних моментів у трудовому зусиллі дитини є не показова зайнятість, а користь та необхідність. Саме батьки виховують у дитини здатність терпляче і без негативних емоцій виконувати неприємні роботи. У перспективі, в старшому шкільному віці, це рано чи пізно приведе до того, що навіть найнеприємніша робота принесе їй радість.

Коли необхідність або інтерес недостатні, щоб викликати у дитини бажання працювати, варто застосовувати спосіб прохання. Прохання відрізняється від інших видів звернення тим, що воно надає дитині повну свободу вибору. При цьому прохання має бути таким, щоб дитині здавалось, що вона виконує його за власним бажанням, а не спонукається до його виконання примусом. Рекомендоване звертання: „У мене до тебе прохання, хоч це й важко, і в тебе інші справи, але це важливо для ... ”.

У формуванні стабільних трудових взаємовідносин між батьками і дітьми прохання – найкращий і найм’якший спосіб звертання. Батьки, звичайно, повинні відчувати, коли це доречно робити. Форму прохання

краще всього застосовувати у тих випадках, коли є впевненість, що прохання дитина виконає з радістю. Якщо ж є сумнів щодо цього, краще застосувати форму звичайного, спокійного, впевненого, ділового доручення. Важливо, щоб з найраннішого віку дитини „правильно чергувались прохання і доручення, збуджуючи при цьому особисту ініціативу дитини, навчаючи її необхідності самостійного планування роботи і з власної ініціативи виконання її” [349]. Тоді в дорученні не буде вже ніякої негативної динаміки. При занедбаному вихованні батьки, як правило, примушують дітей виконувати певну роботу.

Оскільки психіка учня базується на швидкій взаємодії емоції й поведінки, примус може бути різним – від урівноваженого зауваження, спрямованого на виконання певної роботи, до примусу різкого і вимогливого. У всякому випадку неприйнятним є застосування фізичного примусу, який викликає у дитини огиду і відразу до процесу виконання трудового завдання.

Батьків зазвичай хвилює проблема так званих „лінивих” дітей. Звертаючи увагу на цю надзвичайно гостру проблему, слід зауважити, що лінь до трудового зусилля лише в деяких випадках пояснюється незадовільним станом здоров'я, фізичною слабкістю, відсутністю сили духу. У цих випадках найкраще звернутись до лікаря. Переважно лінь у дитини розвивається завдяки неправильному вихованню, коли змалку батьки не виховують у неї цілеспрямованої енергійної рухливості, не привчають долати перешкоди, не збуджують інтерес до сімейного господарювання, не виховують звички до праці, і головне – звички до естетичного та морального задоволення від праці. Спосіб боротьби з лінню один – поступове залучення дитини до процесу праці та пробудження у неї інтересу до свідомої трудової дії. Домогтися позитивного результату можливо засобами впливу на вищий, соціальний вияв емоцій – естетичні почуття, що приведе до поступового формування ціннісної свідомості дитини. Через процес естетичного почуття відбувається становлення ціннісної свідомості дитини і системи потреб, зокрема і в царині усвідомленої трудової дії. Про естетичні регулятори

педагогічної майстерності як засіб становлення ціннісної свідомості особистості говорить І. А. Зязюн: „... суб’єктивна свобода її відношень до соціальних цінностей зумовлюється їх сприйманням, естетичним переживанням і, відповідно, опануванням завдяки власному досвідові. [...] Психіка молодого школяра базується на швидкій взаємодії емоції і поведінки. ... варто виокремити емоційно-когнітивний етап у становленні ціннісної свідомості. [...] оволодіння цінностями [...] відбувається в емоційно-когнітивній площині, де психічною формою вияву ціннісної свідомості і як наслідок відношення є переживання. Зароджується воно через предметне (почуттєво-практичне) чи образно-метафоричне пізнання і розвивається до усвідомленого почуття” [112, с. 7-8].

Разом з лінню потрібно боротися і з іншим недоліком. Є діти, які виконують будь-яку роботу, але роблять її без захоплення, без інтересу, без радості. Як правило, вони працюють тому, що хочуть уникнути неприємностей та дорікань дорослих. Слід зазначити, що з віком вони „легко втрачатимуть контроль над результатами своєї праці, привчаючись ставитися до неї без самоаналізу” [133]. Із них виростатимуть громадяни, які легко піддаватимуться експлуатації тих, хто працює непродуктивно. Це небезпечний процес як для родини, так і для демократичного суспільства, в якому не потрібно виховувати „безмежну” покірливість людей з відсутністю моральної вимогливості до своєї роботи та до діяльності інших людей. Необхідно спрямовувати зусилля на створення якісного соціального продукту та накопичення на цій основі культурно-історичної спадщини, яка стане основою для подальшого соціального відтворення наступних поколінь держави.

При побудові демократичного, самодостатнього суспільства виховання дітей здійснюється у такий спосіб, щоб у суспільстві не було умов для експлуатації, щоб експлуатаційні моменти не могли з’являтися навіть у домашніх умовах. Саме батьки мають стежити, щоб старші діти не користувались працею молодших, окрім випадків взаємодопомоги, щоб в

родині не було трудової нерівності, окрім випадків вікового чи медичного обмеження на тяжку фізичну працю.

Особливої уваги у процесі організації трудової діяльності старшокласників потребує розв'язання проблеми якості праці, визначення її показників. Якість праці має велике значення у виховному процесі. Високої якості праці потрібно вимагати серйозно і домагатися завжди. Зрозуміло, що дитина ще недосвідчена, часто вона фізично і інтелектуально не готова виконати роботу якісно, але від неї має вимагатися така якість, яку вона може забезпечити, виходячи із своїх психофізіологічних і досвідних можливостей.

Підбиття підсумків виконаної роботи має відбуватися „дипломатично”, без сварки і дорікань дитині за неякісно виконану роботу. Якщо робота виконана неякісно, то необхідно вимагати, щоб вона була перероблена, або ж зроблена спочатку. При цьому робота за дитину силами самих батьків не допускається. Як виняток, допомога є виправданою у випадку коли дитина не підготовлена зробити її самостійно.

По закінченні виконання дитиною трудового завдання не варто використовувати методи заохочення і покарання, оскільки при побудові правильних взаємовідносин батьків з дітьми отримання і виконання трудового завдання саме по собі справлятиме приємність, задоволення і відчуття радості. Визнання роботи добре виконаною стане дитині найкращою нагородою за працю та виявлені при цьому винахідливість, спритність і достатнє самостійне логічне мислення. Навіть словесною похвалою не потрібно зловживати, і особливо не треба хвалити дитину за виконану роботу в присутності знайомих чи друзів, і тим більше – карати дитину за незадовільно виконану або за невиконану роботу. Головне – домогтися від дитини виконання поставленого трудового завдання та повторно коректно підсумувати результати його виконання.

Отже, зазначимо, що трудова діяльність є сукупністю цілеспрямованих дій, що потребують розумової (сенсорний апарат, емоційна та психічна сфера людини) і фізичної (опорно-м'язова система) енергії на шляху створення

цінностей; має унікальні виховні та розвивальні можливості, є одним із основних елементів налагодження міжособистісних, міжесупільних відносин, формування на цій основі ціннісного ставлення до праці; основою при побудові майбутньої професійної траєкторії в складних ринкових умовах.

2.3. Формування трудових якостей старшокласників в умовах профільного навчання

В Україні у зв'язку з загальноосвітніми тенденціями, проблема трудового виховання старшокласників у профільній школі, їх духовний, інтелектуальний, соціальний, інформаційно-технологічний, креативний базис набуває особливої ваги. Це зумовлює посилення не лише „соціально-гуманітарного чинника в освіті, а й соціально орієнтованої, особистісно спрямованої освіти на оволодіння новітніми засобами та технологіями матеріального виробництва” [122], на утвердження суспільних цінностей в умовах сучасної глобалізації освітнього простору. У цій ситуації і в якісному, і в кількісному параметрах суспільні й технологічні дисципліни мають підвищувати свій статус, налаштовуватись на виховання і освіченість людини духовно розвиненої і технологічно грамотної. Недоліки в трудовому вихованні в роки незалежної України стали однією з причин стихійного занепаду соціально-економічної сфери країни. Побудова системи трудового виховання не може спиратися лише на морально-етичні засади, бо цим вона відривається від сукупних виробничих відносин, від економічної структури суспільства. На сучасному етапі розвитку суспільства виховувати високоморальну особистість на фоні низького рівня економічного розвитку важко. Виховання ж в етико-педагогічному плані зводиться, як правило, до формування у старшокласників знань і певних морально-етичних установок. За межі виховання при цьому виводиться профільне навчання у відповідності з істинними інтересами старшокласників та суспільними і соціально-економічними потребами.

Однією з умов забезпечення стабільної динаміки соціально-економічного розвитку України є процес всебічного налагодження та систематизованого коригування суспільного життя. Для країни, яка претендує на визнання її світовим співтовариством високорозвинутою, правовою, демократичною державою, побудова системи активізації особистісної діяльності є однією з умов досягнення успіху на цьому

складному шляху. Країна може динамічно розвиватись за дотримання певних умов, однією з яких є ефективне використання та планово-прогнозоване відтворення інтелектуальних і творчих можливостей кожної людини, яка проживає в державі.

Міжособистісні відносини у нашій державі складні, тому формування найкращих якостей кожної особистості відіграватиме надзвичайно важливу роль у вирішенні конфліктних ситуацій, які виникатимуть на певних етапах суспільного і соціально-економічного розвитку суспільства. Безперечно, прогресивні зміни у суспільній структурі, її життєдіяльності відбуватимуться лише на засадах покращення людських якостей, коли підростаючі покоління підніматимуться на більш високий рівень духовного і фізичного розвитку, ідейної переконаності і моральності, креативності, освіченості, професіоналізму тощо. На ролі освіти як потужної складової соціальної сфери, важливості розробки і застосування ефективних соціально-гуманітарних програм в навчально-виховних системах, спрямованих на формування елітарної особистості, наголошує І. А. Зязюн: „[...] творчість здійснюється в глибинах людської особистості, вона вступає в складні стосунки з особливостями психіки, з механізмами потягів і гальмувань, вона реально володіє психологічними схильностями. [...] стимулює все більшу увагу дослідників до феномену духовно-психологічного потенціалу особистості, до його соціально-психологічних аспектів. Це домінуюча тенденція сучасного розвитку унікальної духовної і творчої індивідуальності людини, яка супроводжується актуалізацією уваги до психологічного переживання особистістю свого власного життєвого шляху. [...] Громадське суспільство – це передусім його громадяни, їх духовний світ, система цінностей, ідей, смислів, якими вони керуються у ставленні один до одного і до суспільства в цілому, [...] долаючи жорстку усталену детерміністську схему залежності духовного життя від матеріальних процесів. І навчитися цьому можна, лише опанувавши соціально-гуманітарні програми системи освіти. Освіта завжди мала два спрямування – на людину і на професію” [111,

с. 17-18]. У зв'язку з цим особливого значення набуває науково-практичне розв'язання проблеми трудового виховання старшокласників в умовах профільного навчання на навчальних базах загальноосвітніх навчальних закладів та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. Розв'язання цієї проблеми потребує розробки та поетапного втілення загальнодержавної та регіональної концепції стабілізації і відтворення продуктивних сил за рахунок учнівської молоді, а також концентрації зусиль не лише науковців, педагогів, психологів, філософів, соціологів, а й управлінців, інженерно-технічних та інших працівників різних галузей господарського комплексу.

Зазначимо, що формування трудових якостей учнів загальноосвітньої ланки має цілеспрямовано здійснюватись у профільній школі, мета якої – „створення умов старшокласникам для послідовного свідомого входження в систему трудових відносин” [156], яка є однією з основних складових суспільних взаємовідносин, оскільки праця є системоутворюючим чинником процесу виховання, а трудове виховання є провідним. Про роль трудового виховання і його вплив на розвиток особистості й суспільства говорять І. І. Лукинов, Ю. М. Пахомов, В. Г. Урчукин, С. І. Пирожков та інші: „Виробництво і відтворення людського життя як історичний процес здійснюється, в кінцевому результаті, як процес зміни поколінь. Формування особистості, соціалізація підростаючих поколінь в основному вирішується засобами виховання. Тому виховання в цілому і трудове виховання як окремо взяте є основною формою соціалізації молоді, підготовки її до самостійної діяльності” [376, с. 68].

„Процес зміни поколінь потребує від старшого покоління формування у молоді певних особистісних якостей засобами виховання” [185]. Тому виховання старшокласників, складовою якого є трудове виховання, необхідно вважати ключовим у процесі їхньої соціалізації, підготовці до самостійного прийняття рішень та до самостійної свідомої трудової діяльності. Разом із тим слід зазначити, що соціалізація старшокласників передбачає „визначення суспільно-педагогічних вимірів та культурно-

історичних форм цього процесу” [90]. Великого значення набуває дослідження проблеми соціалізації в старшій школі, яка є базовим рівнем соціалізаційного процесу, її змісту та хронологічної структури, форм та методів здійснення, ролі та взаємодії у загальнопедагогічному процесі. При цьому навчання, виховання та соціалізація старшокласників розглядаються нами у їх співвідношенні за логічним обсягом і розгортаються за принципом руху від менш до більш складного. А саме: навчання – процес надання старшокласникам і опанування ними певного обсягу знань, умінь і навичок, оволодіння якими є умовою їх відповідності системі функціональних вимог (технологічна, соціальна та етична складові) до рівня спеціаліста; виховання – процес цілеспрямованого впливу на формування багатогранності особистісних якостей старшокласників: фізичних (здоров’я, працездатність, витривалість тощо); психологічних (інтелект, воля, почуття тощо); духовних (моральність, спрямованість, світогляд, креативність); соціальних (комунікабельність, діловитість, розсудливість, толерантність, здатність до колективної діяльності тощо). Забезпечення органічної єдності внутрішніх якостей старшокласників як суб’єктів певної діяльності та системи необхідних для цієї діяльності знань, умінь і навичок є однією з умов успішної реалізації процесу трудового виховання в умовах профільного навчання. Соціалізація (разом з навчанням та вихованням) є складовою процесу входження старшокласників у діючу соціальну систему спеціальної діяльності, початок і умова їх професійного становлення в процесі профільного навчання, подальшої фахової реалізації та самореалізації, підсумок і завершальний етап формування спеціаліста у профільній школі. Соціалізацію особистості як педагогічний процес в діяльності освітніх закладів досліджує Н. М. Лавриченко: „[...] процес соціалізації особистості охоплює проблематику її навчання і виховання, які в цьому відношенні є передумовами та засобами соціалізації як кінцевої мети педагогічного процесу. Звідси можна зробити той висновок, що дидактика освіти і теорія виховання можуть розглядатися під таким кутом зору, як концептуальні

складові педагогічної теорії соціалізації. Це аж ніяк не скасовує їхнього статусу та ролі як самостійних базових підрозділів педагогічної науки. [...] Наголосимо також на методологічному значенні поняття соціалізації та теорії організації національної системи освіти та діяльності освітніх закладів [...].” [173, с. 59-60].

Щоб виконати своє історичне призначення, молодь повинна мати більш високий освітньо-професійний рівень, бути духовною, моральною, готувати себе до більш глибокого усвідомлення реалій і протиріч того етапу суспільного розвитку, на якому вона реалізуватиме свій творчий і новаторський потенціал [317, с. 5-8]. При цьому неперервне підвищення освітньо-професійного рівня підростаючих поколінь має бути однією із зважливих складових та основоположним завданням суспільного і соціально-економічного розвитку країни. Реалізація цього завдання зумовлює періодичний перегляд і коригування цілісної системи трудового виховання (трудове навчання, професійна орієнтація, допрофільне навчання, профільне навчання) та окремих її складових, пов’язаних з орієнтацією на ринок праці.

У цій ситуації слід звернути увагу на занепад системи професійної орієнтації у загальноосвітніх навчальних закладах і міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, яка повинна здійснюватись за принципом – люди рівні за своїми громадянськими і конституційними правами.

Складовою міжособистісних відносин є професійна діяльність. Під час співпраці на фаховому рівні та спілкуванні в побуті від рівня свідомості, духовності та професіоналізму особистостей залежатиме життєва атмосфера суспільства. Тому з початком професійної орієнтації, яка за допомогою комплексу психолого-педагогічних, методологічних і методичних заходів орієнтує учня на вибір професії, в сучасній загальноосвітній школі розпочинається надзвичайно важливий етап професійного самовизначення та побудова професійної кар’єри старшокласників. Про своє розуміння типології кар’єри висловились Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тименко: „[...] людей можна поділити на шість різних груп. Ці групи ми називаємо

персональними типами і визначаємо їх як Реалістичні, Артистичні, Ділові, Інтелектуальні, Соціальні та Конвенціональні. Згадані вище класифікатори дозволять визначити в якій мірі ваші особливості близькі до кожного з типів особистості” [97, с. II-1].

Ще до прийняття рішення старшокласником та його батьками щодо вибору майбутньої професійно-трудової діяльності методична та психологічна служби повинні допомогти йому усвідомити себе суб’єктом конкретної професійної діяльності. Таке усвідомлення можливе через: діагностику та аналіз самооцінки індивідуально-психологічних якостей; порівняння своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста; усвідомлення своєї відповідальності за успішне виконання певної діяльності та реалізацію своїх здібностей; саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети; розгляд процесу професійного самовизначення як свідомого вибору професії у відповідності до істинних, а не уявних потреб та інтересів.

Сучасна національна політика потребує перегляду всіх сукупних складових суспільних та соціально-економічних відносин, зокрема й реформування загальноосвітньої і професійної школи. Одним із напрямів реформування системи трудового виховання в загальноосвітній ланці є відхід від абстрактно-освітньої схеми і „наближення виховання та навчання до реального життя в певному суспільному і соціально-економічному просторі та підвищення ефективності навчально-виховного процесу” [21; 22; 23; 24; 25; 26]. Іншими словами йдеться про динаміку духовного та освітньо-професійного рівня молоді, з одного боку, та поступове зростання її ролі в суспільстві як взаємопов’язаних процесів, з другого.

Разом з тим на сучасному етапі розвитку суспільства потрібно вирішити ряд теоретичних і практичних завдань, пов’язаних із удосконаленням системи трудового виховання. Слід підкреслити, що психологічний і педагогічний підходи до розв’язання проблеми трудового виховання старшокласників не відображають усіх можливостей розкриття

їхніх здібностей у багатогранності життєвих проявів через обмеження віковими рамками [179, с. 17-21]. Ряд визначних педагогів сучасності зробили надзвичайно важливий внесок у розробку загальної теорії виховання. Але теорія трудового виховання розглядалась ними головним чином у рамках навчально-виробничих і навчальних колективів, що не дозволяло створити цілісну систему виховання, яка охоплює основні життєві етапи розвитку і саморозвитку особистості в процесі її трудового творчого становлення.

Слід зазначити, що формування особистості неможливе у відриві від суспільних та соціально-економічних відносин. І позитивні, й негативні зміни в суспільстві дедалі більше залежатимуть від людського фактора, від рівня загальної і професійної культури суспільних індивідів, оскільки частка людського капіталу в структурі національного багатства розвинутих країн світу становлять значний відсоток. Щодо необхідності побудови національних конкурентоспроможних освітньо-наукових систем висловився Г. Г. Філіпчук: „Сучасна національна освіта потребує формування не лише системи умінь, навичок опанування культурних надбань, а й системи ціннісних орієнтирів. [...] В основу конкуренції між народами, державами буде покладена конкуренція освітньо-наукових систем. І прогресивні досягнення, і кризи, депресії, катастрофи й катаклізми дедалі більше залежатимуть від дії чи бездіяльності людського фактора, від рівня окультурення суспільних індивідів. Частка людського капіталу в структурі національного багатства в розвинутих країнах складає до 2/3” [393, с. 27]. Тому віддаленість профільного навчання від трудового виховання, від наявних і перспективних трудових та технологічних процесів, а також від регіональних особливостей і, відповідно, стану ринку праці та реального життя в соціальному середовищі стала одним із джерел розвитку у значній кількості старшокласників небезпечної тенденції до суспільної та соціально-економічної дезорієнтації. У цій ситуації потрібен всебічний аналіз державних, регіональних структур управління, органів управління освітою,

педагогічної науки та широкого загалу освітян щодо „розробки нового змісту диференційованого навчання, яке з урахуванням освітніх потреб, нахилів і здібностей” [332] старшокласників, створюватиме умови для їх навчання відповідно до професійного самовизначення. Це забезпечуватиметься за рахунок зміни мети, структури та організації навчально-виховного процесу із орієнтацією на суспільні, соціально-економічні відносини в регіонах і державі.

Внутрішня діяльність освітнього закладу з передбаченням кінцевого результату формується за допомогою адміністраторів закладу, його вихователів і вчителів. Їхня взаємодія у створенні системи учіння та виховання надзвичайно важлива, оскільки вони знаходяться в процесі постійної співпраці, вибудовуючи відносини між навчальним закладом, учнями і їх родинами, соціумом. Важливість трьох елементів у діяльності навчального закладу підкреслює К. Д. Ушинський: „Діяльність навчального закладу, якщо він має певну виховну мету, складається з трьох елементів, представниками яких є: адміністратори закладу, його вихователі й учителі. [...] Ці три основні елементи шкільної діяльності – адміністративний, навчальний і виховний – знаходяться в різноманітних комбінаціях між собою. Інколи вони об’єднуються більш менш нерозривно, інколи розпорошуються між окремими особами і часто знаходяться в конфліктному стані між собою” [389, с. 177]. Теорія і практика сучасної загальноосвітньої школи мало звертає увагу на ці складові освітньої системи, хоча від їх співпраці залежить та виховна сила, без якої профільна школа є „декорацією”, що закриває від непосвячених у даний навчально-виховний процес прогалину суспільного виховання. Завдання трудового виховання в профільній школі мають бути зрозумілими не лише педагогічному колективу, вихованцям і їхнім батькам, а й мати суспільну та соціально-економічну спрямованість, зрозумілу українському суспільству. Важливо, передусім, обґрунтувати і реалізувати на практиці довготривалий неперервний процес трудового виховання молоді на засадах духовності та

професіоналізму майбутніх фахівців, які стануть запорукою передбачуваності поведінки особистості, громади, українського суспільства в цілому під час розв'язання міжособистісних і міжсуспільних проблемних ситуацій.

Слід звернути увагу, що трудові якості старшокласників у профільній школі мають формуватися в рамках системи наукової організації праці. Але недостатня увага фахівців у цьому напрямі відповідно до концепції державного та регіонального розвитку розбалансовує не лише теорію, а й практику трудового виховання старшокласників під час профільного навчання. В сучасних умовах розвитку суспільства та регіонів теорія трудового виховання старшокласників у профільній школі має підтримуватись педагогічною наукою з урахуванням інших наук, зокрема психології, генетики, демографії, соціології, економіки. Це дасть можливість комплексно розв'язати багато проблем за участі науковців, органів державної і регіональної влади та уможливить позитивні результати на шляху реалізації.

Варто посилити соціологічний аспект дослідження проблеми трудового виховання старшокласників в умовах профільного навчання, який допоможе вирішити теоретичні і практичні завдання соціології виховання, оскільки вона визначає формування, функціонування і розвиток соціальних відносин, спрямованих на виховання особистості та певних співтовариств у конкретних історичних умовах.

Виховні відносини є однією з провідних категорій соціології виховання. За їх допомогою вибудовуються системні параметри взаємодії між старшокласниками, між учнями і оточуючим середовищем, між членами певних субкультур, які готові до свідомої співпраці згідно з прийнятими в суспільстві ідейно-духовними, моральними, трудовими та іншими нормами. Одним із завдань виховного процесу є „формування особисті з певними суспільними зв'язками, а не самодостатньо ізольованої від соціуму особистості” [94]. Зазначимо, що „вихователь” має налаштувати себе і

старшокласників на взаємну активність, яка досягає мети за самоаналізу старшокласників у напрямі засвоєння ними суспільно необхідних норм поведінки і професійно-трудових знань, умінь і навичок.

Кожна особистість входить до різних соціальних груп: родини, умовного трудового колективу, територіальної групи, соціального прошарку тощо. Оскільки члени тієї чи іншої соціальної групи рано чи пізно вибувають з неї за віком, станом здоров'я чи за інших обставин, відбувається оновлення цих груп. Старшокласники за віком, через відсутність необхідної загальноосвітньої і професійної підготовки, ще не можуть стати повноправними членами соціальних груп і відповідно мати самостійні джерела і засоби існування. Зважаючи на це, їх потрібно розглядати як потенційних кандидатів у члени певних соціальних груп, а тому трудове виховання старшокласників у профільній школі має розглядатися як частина системи соціальних відносин, за якою здійснюється підготовка членів суспільних, соціальних прошарків, громадян країни з певними обов'язками, правами тощо.

Структура трудових виховних відносин не повинна зводитись лише до гносеологічного аспекту, бо тоді вона втратить цілісне бачення розвитку сукупних суспільних відносин. Системний підхід допомагає виокремити ієрархію зв'язків, виділяючи провідний блок у системі трудових виховних відносин та визначаючи основні протиріччя в системі трудового виховання. Основними суспільними і соціально-економічними протиріччями у напрямі трудового виховання старшокласників в умовах профільного навчання є „розбіжність між нормативними і реальними виховними відношеннями” [162]. Під нормативним виховним відношенням розуміється система виховних цілей, яка відповідає об'єктивним вимогам тієї чи іншої суспільної і суспільно-економічної структури на певному етапі її історичного розвитку. В умовах різких перепадів суспільно-економічного розвитку, його революційних перетворень розбіжності між нормативним і реальним виховними відношеннями можуть бути доволі великими, оскільки

формування нормативного виховного відношення, а тим більше нормативної системи виховних цілей – доволі складний і суперечливий процес, який через ті чи інші обставини історичного розвитку може запізнюватись, залежно від об'єктивних вимог суспільного і соціально-економічного поступу.

Наступним протиріччям системи трудових виховних відносин є протиріччя між „суспільно визнаними цілями і завданнями трудового виховання старшокласників та їх суб'єктивними реакціями” [381]. В умовах динаміки суспільного розвитку і накопичення при цьому стресових ситуацій таке протиріччя може стати визначальним на певному відрізку часу. Але зводити проблему тільки до цього не можна, бо розвиток протиріч між нормативним і реальним виховним відношенням, надмірне зростання одного із блоків в структурі трудових виховних відносин можуть призвести до кризових ситуацій.

Теоретичний аналіз показує, що трудове виховання старшокласників в умовах профільного навчання має „враховувати їх взаємодію з конкретними історичними умовами суспільного і соціально-економічного розвитку” [316] та соціальними інституціями, що здійснюють на них цілеспрямований вплив. Це процес, з одного боку, спрямований на залучення старшокласників до цінностей культури, а з іншого, – на врахування покликання, призначення кожного з них протягом життя всебічно розвивати і саморозвивати свій духовний, моральний та професійний потенціал. Для цього важливо, щоб трудове виховання забезпечувало процес індивідуалізації, знаходження особистістю власного „Я”, віддачу накопичених сутнісних сил суспільства сутнісним силам особистості. На виховання як процес цілеспрямованого впливу суспільного середовища на особу звертають увагу В. П. Андрющенко, М. І. Горлач: „[...] виховання можна визначити як триєдиний процес взаємодій впливу суспільного середовища, цілеспрямованих політичних, моральних, естетичних та інших дій і соціальної активності самої особи. Особа – це складна система, здатна сприймати зовнішні дії, знаходити у них певну інформацію і творчо ставитись до зовнішнього світу відповідно до

змісту соціальних програм. Така програма відображає можливі зміни системи в майбутньому, що визначається її структурою і сприйнятливістю до різних зовнішніх впливів. Соціальна програма, як і будь-яка інша, акумулює соціальний досвід поколінь, різні види впливів середовища” [342, с. 539].

Слід визнати, що одним із головних загально визнаних критеріїв при побудові системи трудового виховання старшокласників у загальноосвітній ланці має бути практична участь в суспільно-корисній праці. Найвагоміша результативність такої участі, а отже, і найвища ефективність використання здібностей, талантів і можливостей кожного члена суспільства – необхідна і обов’язкова умова найповнішої реалізації переваг певного суспільства (демократичного, соціально-інтегрованого тощо) і перспектив його подальшого функціонування і розвитку. Тому трудове виховання старшокласників, які є не лише відображенням складової суспільних відносин, а насамперед, активним фактором їх майбутнього розвитку, має спрямовуватись не лише на „сприйняття та опанування ними ціннісних орієнтацій та настанов, а й сприяти привнесенню і нагромадженню індивідуального внеску в динаміку життєдіяльності суспільства” [329].

Однією з якісних складових становлення суспільства є соціальні регулятори людської поведінки і діяльності. За своєю сутністю таким регулятором є вся система суспільних відносин, яку кожне покоління отримує в готовому вигляді. У суспільстві є певні цінності, норми, правила поведінки в різноманітних ситуаціях, є заборони, санкції на порушення норм, механізми культури, що впливають на розум і почуття, забезпечують прийняття більшістю людей того ладу, в якому вони живуть. Все це відноситься до соціальних регуляторів поведінки особистості.

Трудове виховання старшокласників посідає ключове місце в налагодженні майбутніх економічних відносин, хоч вони не забезпечують всіх потреб у різноманітності життєвих ситуацій, не визначають всіх механізмів їх соціального регулювання. Не можна розраховувати на кардинальні зміни економічних структур, бо рівень їх змін залежить від

„системи соціальних регуляторів” [20] , а зміни в економічних відносинах самі по собі охоплюють зміни усієї системи соціальних регуляторів. Так, наприклад, свого часу індустріалізація примусила мільйони селян стати промисловими робітниками, при цьому соціальна структура суспільства змінювалась дуже швидко, тоді як зміна соціальних регуляторів особистісної діяльності та поведінки відбувалися досить повільно. Адже ці регулятори не формуються довільно: зміни в продуктивних силах – це завжди зміни самої людини, типу людської особистості. Визріла для змін особистість у всій повноті її соціокультурних характеристик – відповідно відкривається простір і для змін всієї системи соціальних відносин, а отже, і відповідних регуляторів особистісної поведінки. Не визріла – зміни загальмовуються.

При побудові системи трудового виховання старшокласників слід врахувати, що для сучасного українського суспільства характерні чисельні маргінальні прошарки, до того ж ситуація ускладнюється через значну територіальну неоднорідність населення. Поведінка маргінальних прошарків вже не вписується в рамки системи соціального регулювання, а, відповідно, вона не вписується і в рамки системи трудового виховання, що тільки формується на нових засадах. Такі люди житимуть водночас у двох світах, не будучи повністю адаптованими до жодного з них. Їхня „інтеграція ускладнюватиметься, їхня свідомість роздвоюватиметься, вони легко губитимуть орієнтири” [414], стануть зручним об’єктом політичного маніпулювання, звертатимуть на шлях асоціальної поведінки, вдаватимуться до агресивності або поринатимуть в соціальну апатію.

Підсумовуючи, слід зазначити, що забезпечення динаміки суспільних відносин та соціально-економічного розвитку України можливе за умови розкриття сутності сучасного державотворення і створення освітньо-науковими засобами відповідного йому цивілізаційно-професійного потенціалу. Під час реалізації цього завдання особливого значення набуває розв’язання проблеми трудового виховання старшокласників в умовах профільного навчання. Старшокласники, які в майбутньому стануть

фахівцями, здатними до роботи в нових умовах, відповідно до сучасних завдань суспільного буття та соціально-економічного розвитку країни, орієнтуватимуться як на внутрішні, так і на зовнішні відносини. Відповідно зміст освіти в профільній школі, її можливості як початкової у становленні професійної майстерності повинні відповідати вимогам сьогодення у напрямі підготовки старшокласників до процесів входження і адаптації в систему міжособистісних і трудових відносин. При цьому профільна школа має удосконалювати і розвивати особистісні якості старшокласників і орієнтувати їх на подальшу підготовку в системі неперервної освіти у напрямі роботи з агросировинними суспільствами й економіками, заснованими на ресурсодобувному капіталі; науково-технологічними й індустріально-промисловими, заснованими на індустріально-промисловому капіталі; інформаційно-комунікаційними суспільствами з надмобільною торгово-фінансовою економікою, що управляється капіталом знань, інтелекту; ідейно та духовно інтегрованими суспільствами.

2.4. Аналіз стану профільної технологічної підготовки старшокласників

Надання допомоги педагогічними працівниками учням старших класів у професійному самовизначенні в освітній галузі „Технологія” передбачає організацію їхньої профорієнтаційної й навчально-трудової діяльності з метою визначення і розвитку здібностей кожного з них [84]. Це вимагає відповідного раціонально-почуттєвого впливу з допомогою сучасних психолого-педагогічних засобів. Цій проблемі в старшій школі необхідно постійно приділяти увагу, оскільки реалії суспільних і соціально-економічних відносин на сучасному етапі розвитку суспільства потребують її переосмислення.

Визначення умов, що уможливають одержання позитивних результатів у формуванні особистісних якостей суб'єктів учіння в освітній галузі „Технологія”, вимагає вивчення педагогічних реалій, передусім впливу на особистість визначальних чинників, що забезпечують відповідний рівень сприймання, поведінки, самовизначення і дії. Особливістю педагогічного управління професійним самовизначенням старшокласників в умовах середніх загальноосвітніх шкіл і міжшкільних навчально-виробничих комбінатів є те, що на початкових етапах об'єктом діяльності педагога може бути окремий учень чи група учнів, що вимагає як індивідуалізації, так і диференціації профорієнтаційної роботи.

Більш функціональною щодо формування готовності старшокласників до професійного самовизначення на різних вікових етапах виявилась система профорієнтаційних заходів, запропонована С. М. Чистяковою, А. Я. Журкиною, Е. М. Землянською та іншими : „З учнями 10 - 11 класів на основі набутих ними знань, досвіду на попередніх етапах навчання здійснюються профорієнтаційні заходи, що передбачають: поглиблене вивчення навчальних і спеціальних предметів, до яких у них виявляється стійкий інтерес і здібності; концентрацію уваги на формуванні професійно важливих якостей в обраному напрямі діяльності; здійснення контролю,

корекції професійних планів, виявлення рівнів їх обґрунтованості; визначення шляху для самопідготовки до майбутньої професійної діяльності, способи самодіагностики, оцінки результатів, досягнень; формування основи для соціально-професійної адаптації старшокласників: розвиток норм, ціннісних орієнтацій, мотивів вибору професії, професійної спрямованості; формування професійних інтересів” [166, с. 52].

Важливу роль у професійному самовизначенні старшокласників відіграють інтереси і установки, сформовані в шкільному віці. Орієнтування в усвідомленні поведінки учнів цікаво інтерпретує Б. Федоришин. „Виникнення і розвиток ставлення й інтересів, їх розширення і поглиблення залежить головним чином від системи виховання, а також від деяких особливостей засвоєння учнем відповідного інформативного матеріалу, [...] цілеспрямованого формування професійних інтересів і ставлень. Маємо на увазі не волюнтаристський підхід до цього (ігнорування психологічної структури самої особи та її природних потенцій), а таке формування професійних інтересів та ставлень, яке збігається з можливостями учня і створює умови для їх подальшого розквіту в самому процесі майбутньої професійної праці. Звідси виникає необхідність попереднього вивчення перспективних можливостей учня, включаючи ті інтереси, що вже є у нього і які деякою мірою можуть мати професійне значення” [391, с. 21]. При цьому слід зазначити, що для різних старшокласників потрібна неоднакова затрата часу, щоб перейти від об'єкта управління до самоуправління (самовиховання), а в кінцевому рахунку до професійного самовизначення. Цей етап має кілька стадій, бо в процесі переходу від елементів самовизначення до певного рівня самостійності відбуваються певні психологічні зміни у поведінці особистості.

Етапи профорієнтаційної роботи з учнями старших класів мають специфічні особливості і відповідні ситуативні стосунки у відношеннях педагога й учня. Відносна стабільність змісту діяльності педагога на початкових етапах згодом змінюється варіативністю на наступних в

результаті поступового зміцнення ефективності зворотного зв'язку із старшокласниками. У такий спосіб педагогічний вплив зумовлюється вибором оптимальних засобів для індивідуальної і комплексної роботи педагога. Але кожен етап має певну мету (складова загальної мети): зміст, план дій, організаційно-педагогічні умови, комунікативні стосунки, оцінювання й корекція поведінкової активності тощо. Це зумовлює визначення відповідних засобів з метою успішної реалізації зазначених компонентів, які в цілому утворюють функціональну систему управління професійним самовизначенням старшокласників, де визначальною є головна мета профорієнтації та її складові. З метою досягнення особистісної і суспільної мети в професійному самовизначенні І. Кон пропонує розглядати його багатовимірним і багатоступеневим процесом: „Професійне самовизначення можна оцінювати різними вимірами. По-перше, як комплекс завдань, які суспільство ставить перед особистістю і які ця особистість має послідовно вирішувати протягом певного часу. По-друге, як процес поетапного прийняття рішень за допомогою формування балансу між своїми бажаннями і схильностями та потребами існуючої системи суспільного розподілу праці. По-третє, як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність” [150, с. 196].

Кінцевим результатом ефективного управління професійним самовизначенням є перехід старшокласників з об'єкта управління в суб'єкт. Спрямування старшокласників на освітню галузь „Технологія”, їх закріплення в цій галузі, а отже ефективність управління професійним самовизначенням досягається через систему комплексних заходів (умови реалізації, механізми корекції, комунікації, критерії і показники оцінювання тощо).

Домогтися позитивного результату можна за умови відповідної підготовки педагогів. Більшість учителів сучасної середньої загальноосвітньої школи на утилітарному рівні розуміє потребу і шляхи профорієнтації старшокласників. Однак наукові дослідження показують, що

лише 9 – 11% старшокласників назвали вчителів, які вплинули на вибір ними майбутньої професії. Навіть педагоги, які викладають курс „Основи вибору професії”, недостатньо володіють педагогічними засобами для формування в старшокласників готовності до вибору певного виду трудової діяльності чи професії. Це зумовлено тим, що в змісті повної загальної середньої освіти не визначено чіткої кінцевої мети профорієнтаційної роботи з учнями різних вікових груп, що є однією з причин відсутності ефективного механізму впливу на особистість відповідними засобами з метою реалізації конкретних освітніх завдань.

Також встановлено, що при здійсненні профорієнтаційних заходів, спрямованих на освітню галузь „Технологія”, викладачі та майстри міжшкільних навчально-виробничих комбінатів переважно обмежуються методами розповіді та бесіди, інколи організацією самостійної роботи з учнями старших класів. Розповідь будується найчастіше на питаннях загальної характеристики професій, бесіда і самостійна робота використовується для закріплення отриманих знань. Джерелом позитивного профорієнтаційного поступу учнів є педагог, який за словами І. Назімова, повинен стати наставником в процесі двосторонньої взаємодії та „Ознайомлювати учнів з різними професіями в процесі всієї навчально-виховної роботи в школі – під час уроків з основ наук, трудового і виробничого навчання, гурткових занять тощо. Організуються також спеціальні профосвітні заходи (зустріч з представниками різних професій, екскурсії, диспути на тему „Ким я хочу бути?”, „Моя улюблена професія” тощо” [216, с. 43].

Мало часу приділяють викладачі й майстри стимулюванню інтересу до навчального матеріалу та його зв'язку з практичною діяльністю представників тих чи інших професій. У результаті дослідження нами виявлено, що більшість викладачів міжшкільних навчально-виробничих комбінатів мало знає про методи профорієнтаційної роботи на заняттях. На запитання: „Які методи є найбільш характерними для профорієнтаційної

роботи в процесі підготовки до професійної діяльності?” були одержані наступні результати: групу словесних методів назвали – 87% викладачів, наочних – 93%, практичних – 57%, гностичних – 15% і стимулюючих – 9%.

Виявлено ставлення педагогічних працівників до методів, що забезпечують формування цінностей та якостей старшокласників. Ці дані занесені в таблицю 1.1.

Таблиця 1.1

Результати аналізу ставлення педагогічних працівників до методів, що забезпечують формування цінностей і якостей старшокласників (у %)

Напрями розвитку цінностей і якостей	Перелік методів				
	<i>словесні</i>	<i>наочні</i>	<i>практичні</i>	<i>гностичні</i>	<i>стимулюючі</i>
Професійні знання, уміння і навички	11,5	20,2	73,1	3,8	11,4
Інтерес до конкретних видів професійної діяльності	13,7	18,6	66,3	4,5	21,2
Креативність, самостійність	12,1	11,9	39,4	31,3	59,7
Самоаналіз, самовираження	41,7	28,9	51,8	5,5	61,4

Аналіз даних, наведених у таблиці, свідчить про недостатню інформованість багатьох учителів щодо розвивальних можливостей сучасних методів педагогічного впливу. Так, наприклад, багато педагогів відзначає, що стимулюючий метод – це оцінка в журналі. Часто заняття, що передбачають формування спеціальних знань й умінь, а також самостійні роботи підміняються бесідами і розповідями. Це нівелює практичну спрямованість профорієнтаційної роботи на заняттях.

Для вивчення рівня усвідомлення учителями трудового навчання змісту профорієнтаційної роботи нами проведено вибіркоче опитування 28 вчителів. Так, на запитання: „Які складові включає профорієнтаційна робота

в школі?», ми одержали дані, наведені в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Визначення вчителями складових профорієнтації старшокласників за рангом значущості.

Зміст професійної орієнтації	Важливість в %
Професійна інформація у навчально-виховному процесі	60,1
Професійні проби у процесі підготовки до професійної діяльності	20,9
Групова та індивідуальна взаємодія з педагогом у напрямі вибору професії	11,6
Масові заходи з профорієнтації (екскурсії, зустрічі з спеціалістами на робочих місцях тощо)	7,4

Дані таблиці свідчать про те, що профорієнтаційну роботу вчителі в основному пов'язують з навчальним процесом. Причиною цього є те, що проведення такої роботи недостатньо висвітлюється у методичній літературі. В ході дослідження виявлено, що лише 16,4% вчителів трудового та профільного навчання таку роботу проводять систематично.

Про низьку результативність профорієнтаційної роботи із старшокласниками, спрямованої на освітню галузь „Технологія”, свідчать протиріччя, пов'язані з особливостями професійного самовизначення старшокласників. А саме: між їхніми інтересами, здібностями й вимогами професії, яку вони обирають; бажанням раніше спробувати свої сили у відповідній професійній діяльності й відсутністю таких можливостей у загальноосвітніх навчальних закладах.

Не менш значущі соціально-економічні протиріччя між підвищенням вимог до сучасного спеціаліста й існуючими формами і методами їх вибору, а

також їх підготовкою до професійної діяльності. Досліджуючи цю проблему, Б. Федоришин пропонує розробку загальних правил з метою оптимізації співпраці з дітьми: „Як важлива ланка діяльності всього шкільного колективу, робота з підготовки учнів до свідомого вибору професії здійснюється згідно з розробленим планом. План профорієнтаційної роботи є необхідним інструментом управління цією важливою ланкою діяльності школи і спирається на глибоке знання завдань, що стоять перед педагогічним колективом, а також визначає оптимальні умови і способи реалізації системи заходів профорієнтаційного характеру, терміни виконання конкретних завдань і їх виконавців” [331, с.156].

Старшокласники перед навчанням у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах відносно мало знають про обрані ними професії чи вид професійної діяльності. Пропонуючи описати обрану професію старшокласникам, ми, аналізуючи зміст описів, відзначили значні труднощі у відповідях на запитання.

Вивчаючи інформованість старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів про світ професій, ми запропонували їм виконати письмове завдання. Перша частина завдання дала змогу виявити діапазон уявлень старшокласників про професії взагалі, для чого їм пропонувалось перерахувати назви будь-яких професій, які вони знають. При цьому передбачалось виявити інформованість і встановити частоту діапазону про ту чи іншу з них, визначити охоплювану ними сферу діяльності. Аналіз показав, що лише до 27 назв професій старшокласники опрацювали інтенсивно. Із 272 опитаних старшокласників виявилось, що в середньому ними називалось 23 професії, найменше число названих професій – 13, найбільше – 47. Ці дані свідчать про невисокий рівень інформованості старшокласників щодо діапазону професій.

Аналіз стану підготовки учнівської молоді до професійної діяльності в умовах технологічного профілю показує, що сучасні загальноосвітні навчальні заклади та міжшкільні навчально-виробничі комбінати через ряд

суб'єктивних і об'єктивних причин не готові задовольнити зростаючий попит учнів на знання про відповідні сфери трудової діяльності та професії, які їх цікавлять. Мала ефективність шкільної освіти в цьому плані підтверджується даними про джерела одержання старшокласниками відомостей про зміст різних професій. Ці дані були одержані завдяки проведеному нами опитуванню 413 учнів X – XI класів. Узагальнені дані приведені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Отримання старшокласниками інформації про обрані ними професії

Джерело отримання інформації	%	Ранг
Родинне коло (батьки, родичі, знайомі)	39,7	1
Шпальти газет, журналів та інша література	20,3	2
Однокласники, друзі, ровесники	18,4	3
Інтернет, телебачення, радіо	11,5	4
Система загальної середньої освіти	10,1	5

Згідно з таблицею, за джерелами одержання старшокласниками профінформаційних відомостей система загальної середньої освіти займає останнє місце. На їхній вибір більш ефективно впливають інші фактори.

Соціально-економічні зміни, що відбулися в країні протягом останніх років, вплинули на систему трудових ціннісних орієнтацій, які в свою чергу, взаємопов'язані з мотивами вибору професії та професійною спрямованістю. Дослідження ціннісних трудових орієнтацій дали можливість виявити зрушення у цій системі. Дані результати викладені у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Орієнтації старшокласників на особистісні та суспільні цінності в

результаті професійної діяльності

Ціннісні показники	Місце
Продуктивність у професійній діяльності з метою корисності для суспільства	7
Креативний характер професійної діяльності	6
Самоствердження у процесі професійної діяльності	3
Самовдосконалення у процесі професійної взаємодії	4
Авторитетність у колективі та у середовищі ровесників	5
Високий рівень заробітної платні та матеріальних благ	2
Прогнозоване забезпечення майбутнього	1

Аналіз результатів констатуючих зрізів свідчать, якщо можливість самовдосконалення і самоствердження в професійній діяльності й корисність суспільству раніше очолювали ієрархії ціннісних уявлень про майбутню професію, то в умовах розвитку ринкової економіки на перші місця висунулися прогнозоване забезпечення майбутнього і матеріальні блага.

Профільна технологічна підготовка в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах як в одній з провідних ланок підготовки учнівської молоді до праці не обмежується завданнями тільки навчального характеру. Вона покликана не тільки озброювати старшокласників знаннями, практичними вміннями, навичками, але й виховувати в них сумлінне ставлення до праці, розвивати їхній інтелект, поглиблювати інтерес до світу професій і допомагати у правильному виборі майбутньої спеціальності. Щодо формування вимог до профорієнтаційних заходів висловились В. М.

Мадзігон, В. З. Моцак, Д. М. Тарнопольський, Г. А. Кондратюк та інші: „Ефективна профорієнтаційна робота вимагає додержання таких умов: облік поточних і перспективних потреб народного господарства в кадрах робітників у цілому і на місцях; ґрунтовне вивчення і врахування здібностей, нахилу, інтересів та стану здоров'я учнів; органічний і нерозривний зв'язок з усім навчально-виховним процесом; спрямування на встановлення тісних зв'язків комбінату з виробництвом, з громадськими і державними організаціями та батьківськими комітетами” [215, с. 114].

Вирішити ці завдання найбільш ефективно можна в ході системної профорієнтаційної роботи, в основі якої лежить саме особистісно орієнтований підхід до старшокласників, а метою є вивчення індивідуальних особливостей особистості і вироблення на основі цього кваліфікованої поради, що сприяє адекватному вибору профільного навчання чи напряму професійної підготовки.

Сьогодні проблема правильного вибору профільного навчання чи професійної підготовки в середніх загальноосвітніх школах й міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, а також вибору майбутньої професійної діяльності учнями старших класів потребує вивчення психологами і педагогами.

Дослідження діяльності майстрів виробничого навчання в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах показало, що багато хто з них має труднощі саме в обліку індивідуальних особливостей старшокласників і здійсненні індивідуального підходу до учнів. Тому необхідно організовувати психолого-педагогічні консультації педагогів і старшокласників з цих питань. Частина викладачів і майстрів недооцінює знання про індивідуальні особливості учнів і не використовує ефективні прийоми впливу на своїх вихованців. Це негативно впливає на оволодіння старшокласниками індивідуальних трудових навичок, на формування в них індивідуальних прийомів діяльності, професійно значущих якостей. Цим ускладнюється розв'язання проблеми особистісного вибору майбутнього напряму

професійної діяльності.

Проаналізовані дані анкетування вчителів загальноосвітніх навчальних закладів і висновки після безпосереднього спілкування з майстрами виробничого навчання міжшкільних навчально-виробничих комбінатів з питань їх профконсультаційної діяльності свідчать про те, що вчителі й майстри виробничого навчання вважають за необхідне розширити доступні їм психолого-педагогічні знання й уміння з питань індивідуального підходу до профконсультації.

Підвищення ролі профільної технологічної підготовки у професійному самовизначенні старшокласника можливе за умови, насамперед, усвідомлення психолого-педагогічних засад їхньої діяльності, підготовки вчителів, викладачів, майстрів виробничого навчання, методистів з профорієнтації, психологів-консультантів, практичних психологів, здатних організувати і проводити відповідну роботу на сучасному рівні. Однак на практиці у вчителів і викладачів не вистачає майстерності й навичок роботи, а в майстрів виробничого навчання – відповідних психолого-педагогічних знань та умінь. Про негативні наслідки не якісно проведеної педагогами професійної орієнтації наголошує В. В. Чебишева: „Вибірковість сприйняття, позитивне емоційне відношення до визначеного кола питань і явищ майбутньої професійної діяльності створює підґрунтя для засвоєння відповідних знань і навичок, а отже, і для розвитку здібностей. Цих переваг позбавлені учні, у яких схильності, інтереси і професійна спрямованість не сформувались” [392, с. 268].

Тому в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах варто „створювати кабінети профорієнтації, де повинні працювати методист з профорієнтації і практичний психолог, концентруватися методичні посібники і розробки з профінформації, профконсультації і профвідбору” [206] для викладачів і майстрів виробничого навчання. Це спонукатиме педагогів і психологів загальноосвітньої школи і міжшкільних навчально-виробничих комбінатів до проведення досліджень й вирішення таких завдань, як

виявлення індивідуальних психофізіологічних властивостей особистості і сприяння адекватному вибору учнівською молоддю тих або інших видів профільного навчання чи професійної підготовки на основі природовідповідності. В їх обов'язки входило б і стимулювання в старшокласників стійкого інтересу до професій, налагодження процесу усвідомленого й обґрунтованого вибору учнями старших класів сфери їх майбутньої трудової діяльності, формування і закріплення їхніх професійних здібностей. Ю. Г. Гильбух, Е. П. Верещак рекомендують дотримуватись певної послідовності в системі взаємодії між вчителем і учнем, спрямованої на формування особистісних орієнтацій: „[...] професійна орієнтація конкретизується потім у професійних намірах як попередньому виборі майбутньої професії. На основі цього безпосередньо здійснюється професійний вибір [...]. Професійне самовизначення має стати органічним компонентом процесу життєвого самовизначення особистості: становлення і формування її моральних якостей, ціннісних орієнтацій, загальної життєвої цілеспрямованості” [61, с. 207].

Аналіз практики профконсультаційної роботи в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів і результати досліджень свідчать про те, що:

- у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах немає спеціальних приміщень, фахівців і методик з виявлення індивідуальних психофізіологічних властивостей особистості, необхідних для обґрунтованого вибору профілю навчання і вибору майбутньої професії;
- не вистачає методичних посібників і розробок з питань організації і проведення профорієнтаційної роботи із старшокласниками в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, де слабкою є матеріально-технічна база для проведення профконсультації і профвідбору;
- профорієнтаційна робота із старшокласниками в більшості міжшкільних навчально-виробничих комбінатів проводиться в даний час епізодично, обмежуючись в основному інформаційно-довідковим

консультуванням.

Зазначимо, що сьогоднішня вимагає розв'язання гострої проблеми діяльності міжшкільних навчально-виробничих комбінатів в умовах переходу загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і термін навчання. Враховуючи, що більшість старшокласників на час закінчення загальноосвітніх навчальних закладів стануть повнолітніми, питання своєчасного здобуття професії значно загостриться. Особливо це стосуватиметься старшокласників з найменш захищених, малозабезпечених сімей і молоді, яка закінчить загальноосвітні навчальні заклади з невисоким рівнем навчальних досягнень. Враховуючи, що нині значна кількість учнівської молоді не має можливості продовжувати навчання в системі професійно-технічної освіти і в інших навчальних закладах, проблема їх працевлаштування і створення додаткових робочих місць у соціально-економічній структурі малого й середнього бізнесу на основі отриманих знань, вмінь і навичок залишається досить актуальною.

Проведені дослідження показують, що більше 80% учнівської молоді разом із отриманням атестата про загальну середню освіту бажають отримати і робітничу професію. В даному випадку об'єднання можливостей і ресурсів середніх загальноосвітніх шкіл і міжшкільних навчально-виробничих комбінатів змогли б вирішувати значну кількість цих питань у прийнятній для держави, регіонів, учнівського і батьківського загалу формі.

Так, надання допомоги педагогічними працівниками учням старших класів у професійному самовизначенні передбачає організацію їхньої профорієнтаційної й навчально-трудової діяльності з метою визначення і розвитку здібностей кожного з них, що потребує відповідного раціонально-почуттєвого впливу з допомогою сукупності сучасних психолого-педагогічних засобів; визначення умов, що уможливають одержання позитивних результатів у формуванні особистісних якостей суб'єктів учіння, вивчення впливу на особистість визначальних чинників, що забезпечують відповідний рівень сприймання, поведінки, самовизначення і дії.

Результативність навчання старшокласників в освітній галузі „Технологія”, досягається уникненням протиріч між інтересами, здібностями й вимогами професії, яку вони обирають.

2.5. Організація діяльності профільного навчально-виховного закладу

Місце і роль дирекції та педагогічного колективу у профільному навчально-виховному закладі ще мало досліджені. У педагогічній літературі немає джерел, які б глибоко розкривали завдання, суть, роль цих структур у навчально-виховному процесі. Як наслідок – управлінські освітні структури і педагогічні колективи часто обирають хибний шлях розбудови і розвитку профільної школи у навчанні, вихованні і спрямуванні особистості на професійну діяльність. Це неминуче призводить до дезорієнтації учнів і втрати ними ціннісних орієнтацій суспільного і соціально-економічного спрямування, що унеможлиблює забезпечення особистісної, а отже, й регіональної і державної динаміки досвідного поступу майбутніх творців матеріального виробництва.

Саме тому профільний навчально-виховний заклад є вагомим чинником впливу старшого покоління на підростаюче, оскільки виступає як центр духовного життя і творчості із значним інтелектуальним потенціалом; як місце для „генерації та інтеграції знань на основі фундаментальних ідей, законів і теорій” [323, с. 219]; як суспільна інституція організації і здійснення навчально-виховного процесу, яка може сформувати особистісні цінності і якості, необхідні для гармонійного розвитку на визначеному віковому етапі. Запорукою цього може бути добре організований освітній процес у профільному навчально-виховному закладі, який уможливить розвиток знань, умінь, навичок; розумових і практичних дій дітей, забезпечить їх загальнокультурний, духовний і фізичний розвиток. Це допоможе після успішного закінчення навчального закладу крокувати в самостійне життя з багажем сформованих особистісних якостей, цінностей і орієнтацій, необхідних для побудови подальшого життєвого шляху і забезпечення професійного поступу.

У процесі існування і розвитку середовище інституційного навчального закладу має свої сильні і слабкі сторони у колективі як вихованців, так і

вихователів. Педагогічний колектив є носієм цінностей, які формують в учнів адекватну свідомість, мораль, почуття. Процес неперервного нагромадження й примноження в педагогічному колективі духовних цінностей і постійне коригування ціннісних орієнтацій є однією з передумов подальшого поступу в удосконаленні навчально-виховного процесу. Слід відзначити таку особливість: чим значніші духовні цінності і ціннісні орієнтації, протягом багатьох років нагромаджені й збережені в педагогічному колективі, тим „виразніше учнівський колектив набуває статусу суб’єкта педагогічної дії” [229] (активного співучасника навчально-виховного процесу).

Важливою складовою в організації діяльності профільного навчального закладу є продуктивне впровадження передового педагогічного досвіду, яке можливе лише за умови „передачі досвіду висококваліфікованих, досвідчених учителів-новаторів педагогічного колективу” [28]. Дирекція і педагогічний колектив мають бути не тільки хранителями і носіями духовних цінностей, а і суспільною ланкою забезпечення гармонійного професійного розвитку молодого педагога. В результаті цього молодий учитель має змогу відносно швидко й безболісно пройти період адаптації, поступово набуваючи досвіду висококваліфікованого фахівця з певного навчально-виховного напрямку, уникаючи в процесі вдосконалення педагогічної майстерності багатьох помилок у складних освітніх ситуаціях, які часто зустрічаються в педагогічній діяльності.

Успішність діяльності навчального закладу залежить від продуктивності адміністраторів закладу, його вихователів і вчителів. Ці основні елементи шкільної взаємодії (адміністративної, навчальної та виховної) перебувають у найрізноманітніших комбінаціях між собою. Інколи вони об’єднуються, інколи індивідуалізуються, а часто ворогують між собою.

Непрофесійність дирекції, відсутність згуртованого професійного педагогічного колективу є важким тягарем освітньої педагогічної практики. Цей негативний процес робить вчительську працю непосильною для багатьох вчителів, які за відсутності розуміння і підтримки колег звільняються з

роботи, не витримуючи професійних негативізмів. Саме тому важливо розробляти і впроваджувати упереджувальні комплексні заходи щодо збереження педагогічних кадрів, особливо молодих учителів. Зазначимо, що передусім позитивний психологічний мікроклімат, стаючи колективним надбанням профільного навчально-виховного закладу, зменшує процес відтоку педагогічних кадрів, що в кінцевому результаті сприяє становленню сильного учнівського колективу, а отже, забезпечує особистісний і колективний поступ.

Необхідно, щоб у процесі діяльності педагогічного колективу домінуючими стали колективна думка, позитивне міжособистісне спілкування, креативність. У цьому процесі директор виступає лідером-організатором педагогічного колективу, найкращим гравцем-тренером на шляху розв'язання освітніх і навчально-виховних та виробничих проблем. Його завдання – об'єднання зусиль вчительського загалу з метою удосконалення педагогічної майстерності і „формування колективної думки, спрямованої не тільки на винайдення шляхів розвитку, а й забезпечення поступу засобами креативної праці з одночасним нагромадженням духовних і матеріальних цінностей” [289]. Крім того, обов'язковою умовою побудови успішного освітнього простору є спрямування регіональної політики на пошук талановитих організаторів освіти і створення їм відповідних творчих умов. Слід зауважити, що відсутність цілеспрямованої кадрової політики і часта зміна директорів профільних навчально-виховних закладів унеможлиблює створення згуртованого педагогічного колективу, здатного розв'язувати нагальні проблеми навчально-виховного і навчально-виробничого характеру.

Щоб педагогічний колектив став джерелом прогресивно спрямованої думки, творчості, педагогічного пошуку, щоб освітня практика надихалася найсучаснішими ідеями, була осмисленою, теоретично обґрунтованою і реалізованою на практиці, вчителів мають об'єднувати адекватні переконання, суспільні погляди, думки, традиції, культура.

У педагогічній науці і практиці збереження й посилення віри в силу виховання (суспільне явище, діяльність, процес, цінність, система, дія, взаємодія тощо) як однієї з основних і багатозначних категорій педагогіки повинно стати пріоритетним для кожного педагога профільного навчального закладу. Віра у власні сили і можливості спонукає вчителя не тільки оволодівати думками і почуттями вихованців, а і „впливати на їх формування навіть у найскладніших ситуативних моментах” [96] шкільної і виробничої педагогічної практики.

Закономірним є те, що вихованці стають колективом однодумців тоді, коли їх об'єднує спільна праця, відповідальність і обов'язок перед товаришами, вчителями, родиною, державою, її минулим і майбутнім. З метою зміцнення учнівського колективу, формування у всіх його членів гуманних почуттів, життєвих принципів і якостей потрібно утверджувати в підростаючого покоління шанобливе ставлення до старших поколінь, їх культурно-історичних, професійних надбань і мистецтва педагогічної дії.

Ми живемо в час перебудови суспільних і соціально-економічних відносин. Особливо в цей період учнівському загалу профільної школи потрібна „допомога в формуванні особистісних якостей і впевненості у власних силах” [285]. На основі набутого досвіду професійний педагогічний колектив спроможний запропонувати учням досконалу навчально-виховну систему, яка допоможе оволодіти знаннями, достатніми для побудови власної благополучної життєвої траєкторії на певних вікових етапах розвитку. Одним із завдань продуктивного функціонування такої навчально-виховної системи є наповнення і збалансування профільного змісту навчально-виховної роботи, спрямованого на пробудження мотивації в прагненні особистості до формування знань, умінь і навичок. Складовою педагогічного і особистісного поступу – виховання в учнів прагнення до освіченості й оволодіння інтелектуальними багатствами. Розкриття потенційних можливостей учнів відбувається лише в процесі формування в них інтелектуальних потреб, інтересів, мотивів, професійних намірів тощо.

Особливу роль у навчально-виховному закладі профільного спрямування відіграє структура навчально-виховного процесу, яка перебуває в прямій залежності від ціннісних орієнтацій і способу життя педагогічного колективу. Щодо цього В. О. Сухомлинський зазначав: „Жадоба до знань у педагогічному колективі пробуджує жадобу до знань у свідомості учнівського загалу. Прагнення вчителя до знань, неперервність процесу пізнання, удосконалення педагогічної майстерності породжує в учнівській громаді інтерес і потребу до знань, розкриває задатки й здібності. У цьому процесі важливо, щоб педагогічний колектив, формуючи і розвиваючи якості особистості, стимулював здатність змістовного обміну думками в учнівському середовищі, забезпечуючи засобами спілкування і опонування їх поступ до нового рівня розвитку” [348, с. 610].

У процесі побудови нових суспільних і соціально-економічних відносин незмінними залишаються завдання педагогічного колективу щодо виховного значення праці. Переконавання і віра педагога у „виховне значення праці на благо людини, громади, суспільства, держави мають супроводжувати його протягом всього періоду професійної діяльності” [379], оскільки праця завжди була й буде суттю і змістом життя особистості й громади. Слід зазначити, що вихованням без праці, яка ввійшла в духовне життя людини в дитинстві, неможливо сформувати гуманістично-цілеспрямовані людську свідомість, мораль, естетичні цінності, фізичне здоров'я, розум тощо. У праці відбувається процес становлення особистості, започатковується і розвивається колектив, який, віддаючи фізичні і духовні сили на благо всіх учасників, створює для громади і суспільства духовні і матеріальні цінності, формуючи при цьому в особистості почуття гідності, обов'язку, відповідальності, вимогливості до себе і найближчого оточення. На необхідності поєднання навчальної і трудової діяльності в освітньому процесі наголошує В. М. Мадзігон: „Творче поєднання навчальної і трудової діяльності зумовлене життєвою необхідністю: трудовий процес потребує теоретичних знань і стимулює пізнавальну активність учнів, сприяє

засвоєнню значного об'єму знань, перевірці їх істинності на практиці. Педагогічна технологія поєднання навчання з продуктивною працею на базисній основі політехнізму в процесі неперервної освіти є основним механізмом, який забезпечує поступальний і творчий характер розвитку особистості” [190, с. 113].

Зупинимося ще на одному із важливих напрямів роботи педагогічного колективу профільного навчально-виховного закладу – „збалансованості навчально-виховних заходів, спрямованих на формування в особистості психофізіологічного досвіду і фізичного здоров'я” [11]. Для досягнення прогнозованих результатів педагог створює умови, в яких учень зрозуміє, що вихованими стають за умови, коли в роки навчання в профільній школі на власному досвіді пізнають, що таке важка і наполеглива праця. При цьому педагогу надається право на вимогливість тому, що важка і наполеглива праця є органічною закономірністю становлення особистості, її особистісних якостей і характеристик. Учень на власному досвіді має відчуття, що таке тяжка, але посильна праця. У подальшому житті відчуття „важко, але це можливо зробити” [350] йому знадобиться для збільшення діапазону пошуку життєвих орієнтирів і поля професійної діяльності, а також пізнання своїх можливостей з метою подальшого вдосконалення і розвитку особистісних якостей. Готуючи шкільну молодь до професійного життя, слід періодично наголошувати, що у свідомій праці людина облагороджується, але кваліфікована праця надзвичайно важка, а тим більше колективна праця, де відносини вибудовуються на взаємних трудових зобов'язаннях із врахуванням можливостей кожного учасника трудового процесу.

Роль і відповідальність вчителя в цьому процесі значуща. Вони мають послідовно, наполегливо і кваліфіковано працювати над удосконаленням особистісних якостей учнівського загалу, виховуючи в них найкращі людські почуття, якості і цінності. Покращення певних людських якостей можливо тоді, коли учень започатковує їх на певному рівні розвитку. З часом систематизована співпраця вчителя з учнями поступово сформує у

підростаючого покоління „найкращі людські почуття і якості на новому рівні розвитку міжособистісних, суспільних, соціально-економічних відносин” [35].

У зазначеному контексті забезпечення динаміки позитивних результатів роботи профільного навчально-виховного закладу можливе за умови знання дирекцією наукових основ навчання і виховання учнівської молоді, теорії та методики профільної технологічної підготовки. Це допоможе їй у продуктивному управлінні навчально-виховним процесом; підвищенні якісних показників роботи учасників (учителів, майстрів виробничого навчання, учнів) навчально-виховного процесу; удосконаленні мистецтва впливу на учнів і педагогічний загал; індивідуалізації процесу виховання в певних педагогічних ситуаціях тощо. Важливе значення в цьому процесі має підвищення рівня працездатності директора профільного навчально-виховного закладу, від якого значною мірою залежить успішність роботи закладу. Директор має усвідомлювати, що він авторитетний для педагогічного колективу і учнів, доки працює не тільки над удосконаленням своїх особистісних якостей і педагогічної майстерності, а й над створенням необхідних і достатніх умов для вдосконалення фаху педагогічного колективу з метою забезпечення поступу учнівського загалу. Він має: бути добрим організатором, вихователем, дидактом для всіх учасників навчально-виховного процесу; розумітися на соціально-економічних критеріях і нормах, необхідних для благополучної життєдіяльності колективу; знати можливі шляхи розв'язання проблем навчально-виховного, навчально-виробничого, суспільного, соціально-економічного характеру і володіти для цього відповідними вміннями і навичками.

Відповідальність, яка покладається на директора профільного закладу освіти, зумовлює його бути вимогливим до самоформування власного духовного світу (моральності, свідомості, інтелекту, вольових якостей тощо). Кредом його життя має стати: любов і повага до дітей; відчуття потреби в учнівському колективі; людяність і здатність проникнути в духовний світ

учня, розуміння і відчуття в кожному з учителів і вихованців індивідуального й неповторного. Цього досягається шляхом формування високої педагогічної культури і майстерності, яка визначається особистісною властивістю пізнання світу, що уможлиблює не тільки розуміння і відчуття іншого в радості, а й допомогу в стражданні. Такий спосіб життя директора „стимулює розвиток у вчителів поваги до учнів у процесі побудови міжособистісних взаємовідносин” [66] під час профільного навчання і суспільного життя. Водночас педагогічна праця за природними здібностями і покликанням, щире спілкування з дітьми поглиблює любов і шанобливе ставлення до оточуючих, зміцнює віру в їх розумне начало, що є незаперечним підґрунтям для забезпечення поступу особистості, суспільства і держави.

Для забезпечення оптимального особистісного і суспільного поступу слід врахувати застереження Я. А. Коменського (XVII століття) щодо обмежених можливостей людського організму в засвоєнні об'єму навчального матеріалу: „У школах всіх учнів потрібно навчати всьому. Безумовно, вивчити всі науки неможливо. Ми бачимо, що різні науки (фізика, алгебра, геометрія, астрономія й інші) так глибоко й широко розвинулись, що вивчити їх майже неможливо. Але турбота педагога спрямовується в русло навчання майбутніх фахівців, формування в них розпізнавання основ, якостей і мети найважливішого із існуючого, і того, що відбувається, щоб у житті не зустрілись речі, про які не існує власного судження” [148, с. 29-30]. Це говорить про те, що педагоги профільної школи мають крокувати шляхом розвитку природженого таланту засобами наукового пізнання і наукового проектування.

З часу діяльності Я. А. Коменського минуло майже чотириста років. Світова громадськість вступила в третє тисячоліття. Освіта України задекларувала принципи гуманізації, демократизації, розвитку, профільності, варіативності тощо. Ці принципи дають можливість дирекції і педагогічним колективам навчальних закладів системи загальної середньої освіти

вибудувати власну ефективну модель навчально-виховного процесу профільної школи з урахуванням регіональних особливостей. Освітній прогрес профільної школи рухається в напрямі розробки різних варіантів змісту навчання, пошуку і наукового обґрунтування нових ідей і технологій з використанням можливостей сучасної дидактики і теорії виховання з метою підвищення ефективності освітніх систем. У державному освітньому просторі з'явилися нові педагогічні теорії, навчально-виховні технології і системи. Спостерігається процес подальшого реформування державної освітньої політики, який відбувається із врахуванням світових тенденцій, спрямованих на зміну змісту, підходів, відношення, поведінки тощо.

Про функціональність різноманітних освітніх систем, які впливають на поступ освіти, зазначає І. Зязюн: „В освіті, по суті, всі форми, методи, моделі та теорії, створені у різні часи і за різних обставин, продовжують працювати. І це перше, що з достатнім рівнем вірогідності можна передбачати: освітні системи не лише зберігають свою різноманітність, але цей диверсифікаційний процес, певно, буде лише посилюватися. Однак це не знижує необхідності виявлення в усій різноманітності маршрутів і ліній, за якими відбувається розвиток освіти, її стратегічних напрямків, здатних стати основою прогнозу поступу освітніх систем” [113, с. 315].

У цій ситуації слід проаналізувати, якою мірою демократичний розвиток суспільства потребує професійного діалогу між: представниками науки, педагогічних освітніх систем (в тому числі і профільної) і навчальних технологій; науковими розробниками і прискіпливими практиками в апробації нових форм освіти, альтернативних державній системі; фахівцями освіти і науки у напрямі використання педагогічних ідей минулого, сучасного й прогнозування і розробки на цій основі майбутніх з метою результативного використання в сучасних суспільних і соціально-економічних умовах.

Беззаперечним фактом освітньої практики є відсутність достатньої уваги дирекції і педагогічного колективу профільних навчально-виховних

закладів щодо вивчення широкого спектру сучасних інноваційних технологій, ідей і освітніх напрямів з метою збереження часу на відкриття відомого й апробованого в освіті.

Особливо вагомим перед регіональною системою профільної освіти постає завдання „переходу від етапу теоретичних узагальнень, в процесі формування інтелекту” [325], до етапу який характеризується: відношенням до знань, умінь і навичок, як до пріоритетної мети профільного навчання, спрямованої на формування цінностей мислення, креативності і компетентностей особистості; переходом до змісту освіти відповідно до рівня розвитку суспільства з урахуванням компетентнісного підходу; домінуванням інтеграційної мети навчання над вузькопредметною в діяльнісному підході; допомогою педагога учню у вивченні і застосуванні освітніх цінностей, термінологічного апарату і його смислових навантажень; формуванням характеру педагогічних відносин, спрямованих на співробітництво, партнерство в процесі пізнання і діяльності (застосування) між суб’єктом і об’єктом навчання.

Відповідно до змін напрямів суспільного і соціально-економічного розвитку еволюційно формується педагогічна ментальність профільної школи: освіта впродовж життя; зміст профільної освіти стимулюватиме збагачення нових процесуальних умінь і розвиток здібностей апелювання до інформації; збагачення методів навчання в результаті творчої співпраці освітньої науки і практики; охоплення освітнього простору інформаційно-телекомунікаційними засобами навчання і виховання; особистісно орієнтована взаємодія вчителя і учнів; домінування загальнолюдських духовних цінностей і моральних якостей випускника; неперервність інтеграції школи, родини і соціуму; динаміка ролі науки в процесі створення педагогічних технологій, адекватних рівню розвитку суспільства і суспільних відносин.

У психолого-педагогічному аспекті основні тенденції удосконалення освітніх технологій у навчальному закладі характеризуються переходом до:

освіти як культурного діалогу; навчання як процесу інтелектуального розвитку з можливістю подальшої реалізації засвоєного на практиці; компетентнісних характеристик особистості; диференційованих профільних й індивідуалізованих програм навчання; внутрішніх мотивів самовдосконалення; саморозвитку, самопобудови, самовдосконалення власного «Я» тощо. Про особистісний розвиток І. Бех говорить: «У ранній юності особистість перетворюється на розвиненого суб'єкта, що опановує суспільний досвід, робить його своїм надбанням, тобто відбувається розгорнута соціалізація. Водночас юнаки й дівчата набувають також дедалі більшої самостійності, відносної автономності – відбувається подальша їхня індивідуалізація» [30, с.108].

Сучасна профільна освіта накопичила певний потенціал (досягнення психолого-педагогічної науки і досвід педагогічних інновацій, авторських шкіл і учителів-новаторів, результати психолого-педагогічних досліджень), який потребує узагальнення і систематизації. Опосередкованим для побудови профільної школи є процес входження України в світовий освітній простір, який супроводжується труднощами, пов'язаними з переосмисленням соціальних, політичних, економічних і інших цінностей. Тому процес побудови і модернізації профільної освіти нерідко не співпадає з вимогами часу.

Один із інструментаріїв у розв'язанні цієї проблеми – застосування сучасних педагогічних технологій [135] в галузі профільної освіти. Застосування терміну „технологія” до соціальних процесів, до галузі духовного виробництва (освіти, науки і культури) – нове явище соціальної дійсності в Україні.

Технологічний підхід відкриває певні можливості для концептуального та проєкційного освоєння різних аспектів профільної освіти, педагогічної та соціальної дійсності. Його застосування в профільній школі дасть можливість: з більшою ймовірністю передбачати результати навчання і ефективніше керувати навчально-виробничим процесом; на науковій основі

аналізувати і систематизувати практичний досвід і його використання; розв'язувати освітні і соціально-виховні проблеми; створювати умови для розвитку учнів; пом'якшувати вплив негативних обставин на учнів; ефективно використовувати ресурси; використовувати адекватні технології для вирішення поточних завдань. Науково обґрунтований і апробований на практиці технологічний підхід у профільній школі може розв'язати значну частку проблем, пов'язаних з „ефективним управлінням навчальним процесом і забезпечить прогнозоване досягненням визначених навчальних завдань” [225].

Слід зазначити, що технологічному аспекту в освітній науці і практиці приділяється значна увага. На технологічних функціях педагогіки, а також необхідності аналізу напрацювань дослідників професійної педагогіки і поглибленню цих досліджень наголошує Н. Г. Ничкало: „Що ж стосується технологічної функції педагогіки, то вона реалізується на таких рівнях: проєктивному, перетворювальному, рефлексивному і коригувальному. На останньому рівні передбачається оцінювання впливу результатів наукових досліджень на практику навчання і виховання з подальшою корекцією на основі взаємодії теорії і практичної діяльності. [...] Професійна педагогіка також є однією з педагогічних субдисциплін. У 1979 р. академік С. Я. Батишев відверто писав про це: „Педагогіка і психологія вивчають в основному питання дошкільного і шкільного навчання і виховання, а подальший життєвий шлях людини – навчання професії, виховання у виробничих колективах – залишається поза межами науки [...]”. Науковим фундаментом професійної педагогіки як науки – загальні та специфічні закони, закономірності, особливості, принципи та умови освіти, навчання, учіння і виховання особистості професіонала (кваліфікованого робітника, інженера, вчителя, лікаря та інших фахівців)” [224, с. 91].

Завдання теорії та методики трудового навчання на сучасному етапі стосуються профільної школи, а отже, це вимагає вивчення: закономірностей суспільного і соціально-економічного розвитку; впливу на коригування

законодавчої бази профільної школи; наукового і навчально-методичного супроводу профільної технологічної підготовки; теоретичних, методологічних і методичних основ і закономірностей педагогічного процесу в профільній школі; зміст профільного навчання старшокласників; формування в старшокласників професійно й соціально важливих якостей і ключових компетенцій тощо.

Разом з тим пам'ятаймо про застереження А. С. Макаренка щодо необхідності наближення педагогічної теорії до суспільства, освітньої практики і практичних працівників: „Ймовірно, в жодній галузі знання висококваліфіковані учені так ґрунтовно не відірвані від практики, як у нас. Те, що у цьому є щось надзвичайно дивне і щось надзвичайно передове, не може підлягати ніякому сумніву. Можливо, це зумовлюється неймовірними потугами нашої педагогіки зробити її якнайскоріше справжньою наукою, тому так хочеться мати „справжню” теорію, нехай навіть і відірвану від нашої практики” [195, с. 312]. Важко здивувати і переконати досвідчених педагогів, які мають колосальний досвід педагогічної, індивідуальної і суспільної життєдіяльності і які є людьми професійними й творчими в ефективності теоретичних напрацювань і узагальнень. Але це можливо у випадках, коли відбувається активна співпраця і взаємодія освітньої науки і практики, яку й треба максимально розвивати. Співпраця має розвиватись на всій території держави, оскільки специфіка профільної регіональної освіти та її інфраструктура різні. Вона формується залежно від особливостей суспільних відносин і специфіки соціально-економічного устрою. У кінцевому випадку правильна організація роботи профільної школи забезпечує підґрунтя для поступу регіону.

Профільно-технологічну підготовку старшокласників до професійної діяльності важливо здійснювати з урахуванням потреб регіонального ринку праці, а тому і теоретичні засади створення профільно-центричної системи технологічної освіти повинні розглядатись як наукове обґрунтування профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної

діяльності в умовах регіонального ринку праці.

Профільно-центрична система теоретичних основ – це сукупність принципів профільної підготовки старшокласників в умовах регіонального середовища, якими обумовлюється розвиток їхніх домінуючих здібностей з урахуванням стану ринку праці.

Системний підхід до розробки концепції, окрім теоретичних основ профільно-центричної системи технологічної підготовки, увиразнюється профорієнтацію старшокласників на пріоритетні технології регіонального ринку праці, з одного боку, і створенням методичної системи профільно-технологічної підготовки до професійної діяльності, з другого боку.

Методична система профільно-технологічної підготовки – це сукупність взаємодоповнюваних соціальних, організаційних і педагогічних умов підтримки розвитку профільних здібностей старшокласників в умовах регіонального ринку праці.

Узагальнюючи, зазначимо, що:

– провідними в організації діяльності профільного навчально-виховного закладу на даному етапі розвитку є: вплив на формування систематизованого регіонального освітньо-наукового простору; формування завдань, мети й особливостей змісту профільної освіти залежно від соціальних замовлень; прогнозування змін науково-технічного й інформаційно-технологічного характеру; обґрунтування навчально-виховного процесу із врахуванням особливостей теоретичного, практичного і виробничого аспектів профільної школи; побудова взаємозв'язку між навчанням, вихованням і трудовим зусиллям, достатнім для забезпечення динаміки розвитку в процесі формування особистості; оволодіння знаннями, вміннями, навичками, способами розумових дій у професійній діяльності; формування сфери дієво-практичних і творчих якостей; формування самокеруючого механізму особистості; розвиток професійно важливих якостей і ключових компетентностей особистості тощо;

– особливістю організації діяльності профільного закладу є забезпечення взаємозв'язку педагогічного, практичного і виробничого процесів з урахуванням галузевої специфіки. Це важливо для розбудови профільної ланки як складової ланцюга професійного становлення особистості в системі регіональної неперервної професійної освіти. У цьому процесі збалансовується теоретичний і практичний компоненти професійної складової змісту освіти і інваріантної частини навчально-виховного процесу, що забезпечує інтеграційний взаємозв'язок між ними на різних етапах професійного становлення особистості;

– важливим для профільного закладу є обґрунтування ключових принципів допрофесійної і професійної освіти: неперервність; фундаментальність; інтеграція освіти, науки і виробництва; професійна підготовка випереджального характеру; рівний доступ до здобуття якісної освіти різними соціальними групами; опосередкований взаємозв'язок професійного навчання з реструктуризацією і прогнозованим розвитком соціально-економічного сектору, зайнятості окремої людини і соціальних груп незалежно від форм власності на виробництво; диверсифікація; регіоналізація освітніх процесів; збалансованість загальноосвітнього і професійного змістового наповнення; об'єднуючий характер профільного навчання і виховання; приведення виробничо-технологічних процесів відповідно до екологічних норм; варіативність змісту навчання; індивідуалізація і диференціація навчання і побудова професійної кар'єри тощо;

– педагогічний колектив в організації діяльності профільного навчально-виховного закладу має враховувати ключові чинники, які впливають на розвиток систем відтворення виробничого потенціалу. До них відносяться: зміни демографічного характеру; стихійна міграція фахівців; аналіз пропозицій ринку праці та запитів кваліфікованих фахівців; загострення суперечностей між попитом ринку праці на робітників і рівнем їхньої кваліфікаційної підготовки; старіння і вибуття висококваліфікованих

спеціалістів; збільшення термінів навчання у загальноосвітній і профільній школі; якісне оновлення виробництва (впровадження нової техніки і застосування новітніх технологій); підвищення вимог до рівня компетентностей особистості тощо;

– система профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності включає три взаємодоповнювані підсистеми: профільно-центричну (методологічну); профорієнтаційну (психодіагностичну); методичну (педагогічну).

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

1. Проблема так званих «лінивих» дітей лише в деяких випадках пояснюється незадовільним станом здоров'я, фізичною слабкістю, відсутністю сили духу. Переважно лінь у дитини розвивається завдяки неправильному вихованню, коли змалку батьки не виховують у дитини цілеспрямованої енергійної рухливості, не привчають долати перешкоди, не збуджують інтересу до сімейного господарювання, не виховують звички до праці і головне – звички до естетичного та морального задоволення від праці. Спосіб боротьби з лінощами один – поступове залучення дитини до процесу праці, започаткування і розвиток в неї інтересу до свідомої трудової дії.

2. Процес цілеспрямованої соціально-професійної адаптації старшокласників передбачає формування не лише професійних знань, умінь, а й опанування нормами та цінностями трудових колективів чи трудових об'єднань. Оскільки за бажанням старшокласників під час профільного навчання забезпечуються умови для входження в професійну діяльність, а саме період поглибленої підготовки до неї і формування досвіду життєдіяльності в трудовому оточенні, то розвиток професіоналізму здійснюється в процесі праці, коли водночас з підвищенням кваліфікації розширюється сфера діяльності та опановуються нові спеціальності. Готовність до переорієнтації на іншу професійну діяльність з урахуванням попереднього професійно-соціального досвіду та індивідуальних можливостей є обов'язковою умовою процесу професійного самовизначення.

Щоб визначити орієнтовно місце особистості на ринку праці, необхідно змодельовати систему шкільного виховання та виробництва, виходячи з умов соціально-економічного розвитку певного регіону та держави. Система передбачає створення напрямів навчання для старшокласників, якими мають стати спеціальності агропромислового комплексу, будівництва та архітектури, основ медицини, педагогіки, транспорту та зв'язку, легкої та

харчової промисловості, інформаційно-комп'ютерних технологій та їх забезпечення, дизайну тощо.

3. Зі створенням міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання та професійної орієнтації учнів (МНВК) розпочався новий етап у розвитку всієї системи трудової підготовки старшокласників загальноосвітньої школи. МНВК став навчальним закладом, який поєднав технічну і технологічну культуру із сучасними досягненнями педагогічної освіти і науки. Він став центром методичної роботи вчителів, профорієнтації учнів у районах і містах. Саме в МНВК узагальнюються знання, вміння і навички з техніки, технології, організації і планування виробництва, а також створюються необхідні умови для виховання у школярів життєвої позиції, свідомого ставлення до праці і трудової дисципліни, що сприяє професійному розвитку особистості.

При визначенні профільності трудового навчання у МНВК увага звертається на наступні фактори: виробниче оточення і напрями спеціалізації господарств; перспективи розвитку народногосподарського комплексу; потреби в робітничих кадрах на регіональних рівнях; наявність навчальної матеріально-технічної бази МНВК; укомплектованість інженерно-педагогічними кадрами – фахівцями відповідних галузей і майстрами виробничого навчання; ймовірність працевлаштування та навчання за обраною спеціальністю; відповідність бажань і спроможності старшокласників до оволодіння професіями.

4. Система наукового планування допомагає зосередити основні зусилля інженерно-педагогічного і учнівського колективів на вирішенні навчально-виховних і навчально-виробничих питань, сприяє раціональній організації навчання і праці та продуктивному керуванню МНВК. Система складається із загального та спеціального планування навчально-виховного процесу. Дидактичні принципи розглядаються як основні положення про процес профільного трудового навчання відповідно до виховної і освітньої мети, організаційних форм, змісту і методів навчально-виховного процесу.

Від рівня володіння дидактичними принципами, уміння педагогів застосовувати їх в процесі формування знань і практичних умінь залежить ефективність навчально-виховного процесу.

У психолого-педагогічних напрацюваннях професійна орієнтація характеризується як багатоаспектна комплексна проблема, що входить у коло питань наукового управління соціальними процесами, виховання підростаючого покоління, раціонального розподілу трудових ресурсів, вибору життєвого шляху, адаптації людини до професії і формування професійної майстерності. У галузі наукового пізнання за змістом, організацією і методами вона підпорядковується дидактичним і виховним принципам, спрямованим на гармонійний розвиток особистості. До них належать: виховний характер професійної орієнтації; політехнічна і гуманітарна спрямованість профорієнтації; формування професійних намірів відповідно до інтересів і схильностей, особливостей особистості та потреб економічного регіону в кадрах; співпраця навчальних закладів, сім'ї і виробництва.

5. Ефективне розв'язання комплексу психолого-педагогічних проблем підготовки учнів до професійної діяльності можливе за умови адекватного ставлення до праці, оскільки вона є сукупністю цілеспрямованих дій, що потребують розумової (сенсорний апарат, емоційна та психічна сфера людини) і фізичної (опорно-м'язова система) енергії у створенні матеріальних та духовних цінностей. Важливою якістю особистості є працелюбність як засіб продуктивної праці і її якості. Долучення до праці підростаючого покоління зумовлюється необхідністю формування особистісних цінностей через сприймання і пізнання навколишнього середовища. Трудові завдання батьків і педагогів спрямовуються на розвиток поведінкової активності дитини, розуміння нею соціальних цінностей, естетичних смаків і почуттів, власного трудового досвіду.

6. У трудовому процесі виховуються не лише трудові компетентності і кваліфікації особистості, а й ставлення до інших людей, а це вже моральна її

підготовка. Тому профільне навчання, органічно поєднуючись із суспільно корисною виробничою працею учнів, має не лише економічну цілеспрямованість, а й спрямованість на гармонійний розвиток особистості. Залучення учнів до посильної виробничої праці є ефективним засобом їхнього фізичного, морального і інтелектуального розвитку, що дає змогу еволюційним шляхом усунути психофізіологічні недоліки особистості, оскільки її внутрішні можливості, талант і здібності розкриваються засобами праці. Участь у колективній праці вибудовує адекватні моральні відносини з іншими людьми – приязнь і товариські стосунки зі всіма працюючими, обурення тими, хто працювати не хоче, або працює незадовільно.

7. Розвиток науково-технічного прогресу все більше витісняє фізичну працю. Майбутнє за механізованими ресурсами і технологічними процесами. У результаті цього від людини вимагаються не так фізичні, як розумові здібності – увага, розрахунок, раціоналізаторство, винахідливість, знання основ наукової організації праці та їх застосування. Тому учасники освітнього процесу повинні перебувати у постійних пошуках виховання дитини мислячої, прогнозуючої подальший розвиток трудових ситуацій в індивідуальній і колективній праці.

8. Особистість входить до складу різних соціальних груп: родини, умовного трудового колективу, територіальної групи, соціального прошарку. Члени тієї чи іншої соціальної групи рано чи пізно вибувають з неї, відбувається оновлення цих груп. Старшокласники ще не можуть стати повноправними членами соціальних груп і мати самостійні джерела і засоби існування. Тому трудове виховання старшокласників у профільній школі має розглядатися як частина системи соціальних відносин.

9. Перед регіональною системою профільної освіти постає завдання переходу від етапу теоретичних узагальнень, в процесі формування інтелекту, до етапу, що характеризується: відношенням до знань, умінь і навичок, як до пріоритетної мети профільного навчання, спрямованої на формування цінностей мислення, креативності і компетентностей

особистості; переходом до змісту освіти відповідно до рівня розвитку суспільства з урахуванням компетентнісного підходу; домінуванням інтеграційної мети навчання над вузькопредметною в діяльнісному підході; допомогою педагога учню у вивченні і застосуванні освітніх цінностей, термінологічного апарату і його смислових навантажень; формуванням характеру педагогічних відносин, спрямованих на співробітництво, партнерство в процесі пізнання і діяльності.

10. Профільне навчання в загальноосвітніх школах і міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (МНВК) не обмежується завданнями лише навчального характеру (знаннями, практичними вміннями, навичками). Потрібно виховувати в них сумлінне ставлення до праці, розвивати інтелект, поглиблення інтересу до світу професій, допомагати у виборі майбутньої спеціальності. Це зумовлює облік поточних і перспективних потреб у кадрах в цілому і на місцях з урахуванням: здібностей, нахилів, інтересів і стану здоров'я учнів; органічного і нерозривного зв'язку з усім навчально-виховним процесом; спрямувань на становлення тісних зв'язків МНВК з виробництвом, з громадськими і державними організаціями та батьківськими комітетами.

У міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, у кабінетах профорієнтації, у методистів з профорієнтації і практичних психологів мають накопичуватися методичні посібники і розробки з профінформації, профконсультації, профвідбору і профадаптації для викладачів і майстрів виробничого навчання, для учнів та їх батьків. Це – своєрідне спонукання для педагогів і психологів загальноосвітньої школи та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів до проведення досліджень й виявлення індивідуальних психофізіологічних властивостей особистості і сприяння адекватному вибору учнівською молоддю видів профільного навчання, що відповідають природним здібностям.

11. Профільно-технологічну підготовку старшокласників до професійної діяльності важливо здійснювати з урахуванням потреб

регіонального ринку праці, а тому і теоретичні засади створення профільно-центричної системи технологічної освіти повинні розглядатись як наукове обґрунтування профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах регіонального ринку праці. Системний підхід до розробки концепції, окрім теоретичних основ профільно-центричної системи технологічної підготовки, увиразнюється профорієнтацію старшокласників на пріоритетні технології регіонального ринку праці, з одного боку, і створенням методичної системи профільно-технологічної підготовки до професійної діяльності, з другого боку. Система профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності включає три взаємодоповнювані підсистеми: профільно-центричну (методологічну); профорієнтаційну (психодіагностичну); методичну (педагогічну).

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМА ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ

У розділі аналізуються провідні тенденції розвитку профорієнтації учнів; психолого-педагогічний аспект підготовки молоді до професійної діяльності; модель системи підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності; завдання, зміст і структура профінформаційного і профконсультаційного комплексу; формування цінностей особистості відповідно до комплексу професійних вимог; зміст, структура професіографічної діяльності школярів, вибір і використання психолого-педагогічних засобів у її організації; політехнічний підхід у формуванні професійної спрямованості; співпраця системи загальної середньої освіти з соціально-економічними об'єктами в прогнозуванні розвитку професій і професійної траєкторії школярів із врахуванням стану ринку праці; завдання загальноосвітньої ланки; розвиток творчості та професійної самосвідомості старшокласників, їх професійно важливих якостей; уточнення і коригування соціально-професійного статусу.

3.1. Становлення і розвиток системи професійної орієнтації учнів

Характерним для сучасного стану українського суспільства є вдосконалення міжособистісних соціальних відносин. Гармонійний розвиток суспільства значною мірою відбувається за допомогою фахівців науково-освітніх інституцій, які на основі історичного та емпіричного досвіду пропонують шляхи становлення, розвитку особистості, її профорієнтації в соціумі, формуючи завдання та зміст освіти для сучасного та наступного етапів розвитку суспільства. У цьому процесі особливої уваги потребує молодь, яка поступово успадковує певний об'єм знань від старшого покоління та якісно їх переосмислює і збагачує на новому етапі розвитку людства.

Виховання, навчання, професійна орієнтація молоді є невід'ємними

складовими цивілізованого демократичного благополучного суспільства, яке має на меті духовне збагачення громади та досягнення стабільної динаміки соціально-економічного розвитку. Одним із шляхів молоді до вершин наук є створення по всій території держави мережі закладів для навчання молоді, для підготовки до життєдіяльності. Вітчизняні дослідники проблем підготовки шкільної молоді до життя в певному соціокультурному середовищі повинні обґрунтувати універсальність, завдання та зміст освіти і методи навчання; розробити загальні вимоги до навчального процесу на основі поступовості та посильності навчання.

Мистецтво дидактики має допомогти у розв'язанні проблем підготовки шкільної молоді до реального життя: батькам – усвідомити обдаровання, здібності та можливості своїх дітей; учителям – пізнати секрети навчання, не знущаючись над собою й оточуючими працелюбством і старанністю понад робочий час; учням – досягти вершин знань, умінь і навичок; навчальним закладам – зберегти і примножити рівень професіоналізму та стабільності; суспільству – посісти достойне місце у світовому співтоваристві.

Аналізуючи педагогічну спадщину та емпіричний досвід видатних філософів, просвітителів, педагогів, доходимо висновку, що процес розвитку – поступальний. Він характеризується незворотністю, просуванням до нового рівня, коли реалізуються попередні задуми і набувається досвід участі у різноманітній розвиваючій діяльності. На важливі аспекти проблеми формування сучасної особистості, засвоєння нею змісту освіти звертає увагу у своїх працях І. А. Зязюн: „Особистість, яка здатна засвоїти зміст освіти, повинна володіти такими показниками і властивостями: функціональними (сенсорно-перцептивними) механізмами сприйняття інформації (мисленням, пам'яттю, психомоторикою), певним рівнем саморегуляції, що забезпечує управління психічними процесами і поведінкою людини; життєвим досвідом, що включає такі психічні і психологічні утворення, як знання, уміння, навички і звички; спрямованістю особистості, пізнавальними, перетворюючими, естетичними, комунікативними і фізичними якостями;

узагальненими типологічними властивостями (характером, темпераментом, здібностями, онтогенетичними особливостями розвитку); досвідом виконання загальних і спеціальних видів діяльності, зокрема й творчої тощо. Спрямованість із усіма її складовими зумовлює діяльність особистості” [110, с. 4].

Педагогічні задуми чеського філософа-гуманіста, вченого, педагога, письменника Яна Амоса Коменського формувались в XVII столітті. Його погляди на людину протистояли догмам середньовіччя, оскільки він бачив творіння природи в кожній особистості, відстоював її право на розвиток її саморозвиток всіх своїх можливостей, надавав великого значення вихованню і освіті, які повинні сформувати людей, здатних працювати на суспільство. На основі гуманістичних традицій Франсуа Рабле та Мішеля Монтеня він першим із педагогів поступово обґрунтував принцип природовідповідності у вихованні. Люди однаково обдаровані природою, вони рівні й потребують більш повного розумового й духовного розвитку, які, через набуті знання, уміння і навички принесуть користь земній цивілізації. Визнання особливих закономірностей формування особистості тісно взаємопов’язане з законами природи, оскільки природне в людини має властивість саморозвиватися та самовдосконалюватися. У праці „Освіта в школі має бути універсальною” Я. Коменський визначав основні аспекти суті навчання в школах: „Ми бачимо, що будь-яка наука (фізика, арифметика, геометрія, астрономія, сільське господарство, садівництво тощо) так розвинулась, що найталановиті люди, які бажають займатися теоретичними роздумами і дослідженнями, присвятили б цьому все життя. [...] необхідно турбуватися і навіть домагатися, щоб всі, хто прийшов у цей світ не тільки спостерігач, а й майбутній діяч, навчилися розпізнавати суть, якості і мету найважливішого із існуючого і того, що відбувається, щоб у цьому світі не зустрілось їм нічого, про що вони не мали б скромної думки і чим би вони не могли скористатися для визначення розумної мети без стратегічної помилки” [134, с. 29].

Коменський обґрунтував універсальність освіти в школах; загальні

вимоги до навчального процесу; основи поступовості та легкості навчання; методи навчання; мету, вимоги, форми дисципліни та їх застосування; необхідність створення чотирьохступеневої школи з її завданнями, змістом освіти, що безумовно позитивно вплинуло на формування подальших світових освітньо-наукових поглядів у напрямі підготовки молоді до реального життя, зокрема професійного.

Педагогічний аспект проблеми підготовки молоді до професійної діяльності засобами професійної орієнтації має певне вітчизняне історико-філософське підґрунтя, оскільки аналіз історичних тенденцій розвитку психолого-педагогічної теорії профорієнтації, необхідний для виразного розуміння її сучасного стану і проблем, показує, що протягом багатьох років накопичено значний досвід та істотні результати пізнання цієї проблеми.

У вітчизняній філософській думці існує оригінальна теорія спорідненої праці видатного українського філософа-гуманіста, просвітителя і поета XVIII століття Григорія Савовича Сковороди, який вважав принцип „пізнання себе”, своєї внутрішньої натури вольовим, творчим актом, спрямованим на виявлення і утвердження в кожній людині її природних схильностей до певного виду діяльності. Це тривалий процес, під час якого людина може пізнавати свої можливості, відчувати впевненість у своїх здібностях, визначати своє місце у суспільстві, приносячи йому найбільшу користь, але водночас він потребує від особистості цілеспрямованих творчих зусиль і наполегливості.

Сковорода не бажав „прийняти світ, у якому панує суспільна нерівність, у якому імущі верстви, не обмежуючись володінням маєтками, посадами, нещадно політично і духовно гноблять трудящих” [90]. Усвідомлення цього спонукали його до вироблення вчення, в якому критика переноситься у сферу моралі, що базується на імперативі додержання тієї природи, яка є першопричиною всього суцього. Сковорода переконаний, що справедливе суспільство виникає на ґрунті освіти, пізнання людьми самих себе. Він зазначає, що врегулювання матеріальних відносин та

взаємовідносин між людьми залежатиме від моральних принципів, які люди сповідують. В основі моральності і справедливості лежить сквородинська концепція спорідненої праці як людського способу життєдіяльності, корисної для всього суспільства за рахунок перетворення праці із засобу до життя в найпершу життєву потребу і найвищу насолоду.

Суб'єктивним виявом людського щастя Сковорода вважає внутрішній світ, сердечність, душевність. Досягнути його можна, йдучи за велінням своєї внутрішньої натури через спорідненість у певному виді вільної трудової діяльності за покликанням. Принцип „пізнай себе” за Сковородою передбачає пізнання своїх природних схильностей до певного виду діяльності та їх розвиток освітою, наукою, вихованням, практикою. Суть концепції спорідненої праці як засобу забезпечення щастям і справедливої насолоди життям полягає в тому, що праця за покликанням, праця як реалізація творчих здібностей, обдаровань і талантів є внутрішньою потребою і приносить вищу насолоду.

Особливого значення у пізнанні природи людини та у визначенні нею свого місця в житті Сковорода надає практиці, вправам, функція яких полягає в удосконаленні природних даних до рівня довершеності. Він розрізняє науку й властивість вдачі, характеру, навчання й практику, які спрямовують людину на шлях спорідненої суспільно корисної праці, яка є основою вияву сутності людини в її духовних прагненнях і сподіваннях.

Перенесення центру уваги із сфери споживання у сферу продуктивної діяльності, де головним у людському житті є споріднена праця, яка водночас є і потребою, і вищою насолодою, а висунення суспільного ідеалу, де кожен працює за своїми здібностями, і де праця виступає найпершою потребою, є важливим у філософській думці Сковороди і в принципі вічними.

На думку Г. Сковороди, в ідеальному суспільстві його члени мають реалізувати свої природні обдаровання у спорідненій праці, і за допомогою освіти кожен має пізнати себе та свої природні схильності. Щастя доступне всім і кожному, варто лише відвернути увагу від надмірних

матеріалістичних інтересів і пізнати в собі особистість, з'ясувати, для чого народжений, знайти своє покликання і щастя в природовідповідній праці. „Занепад високих духовних цінностей на тлі обожнення матеріального багатства спонукають Сковороду до вироблення вчення, у якому вістря критики суспільних відносин та боротьби за їх докорінну перебудову переноситься у сферу моралі, що будується на імперативі додержання тієї природи, яка є першопричиною всього суцього, включаючи й людину. [...] справедливе суспільство виникає на ґрунті освіти, пізнання людьми самих себе. Врегулювання матеріальних відносин і взаємовідносин між людьми залежатиме від додержання певних моральних принципів. В основі моральності і справедливості, на думку філософа, лежить природовідповідна праця, яка є корисною для всього суспільства [...]” [335, с. 16].

Самопізнання філософ пов'язував із спорідненою суспільно корисною працею, що найбільше відповідає природним уподобанням кожної людини. Завдяки самопізнанню кожна людина, розвиваючи власні здібності, наближається до природи. Високістю духу людина забезпечує своє щастя, яке досягається не багатством, славою й чинами, а душевним спокоєм і корисною творчою працею як всеперемагаючою силою, без якої немає людської свободи і людського добра. Праця, що не відповідає можливостям і здібностям людини, не приносить їй ні насолоди, ні морального задоволення, і, як правило, завдає їй і суспільству неповторної шкоди.

У теорії пізнання Сковороди набуває розвитку категорія досвіду як основи пізнання. Вона допомагає здолати відрив практики від наукового пізнання і змушує кожну людину боротися за власну природовідповідність. „Швидкою допомогою” у цій боротьбі у наш час є профорієнтація, функціями якої стають поточне і перспективне планування, координація, контроль, теоретичне, методологічне, методичне, інформаційне забезпечення тощо. Такий спеціально організований психолого-педагогічний підхід допоможе досягти головної мети – динаміки підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення (отримання знань про себе;

інформація про світ професійної праці; співставлення знань про себе та знань про професійну діяльність за допомогою професійних проб; стимулювання активізації внутрішніх психологічних ресурсів для включення в професійну діяльність та максимальної реалізації себе в ній).

Кожен історичний період поступу суспільства характеризується корегуванням завдань у розв'язанні проблем навчання, виховання і підготовки молоді до повноцінного творчого життя. Від того, наскільки успішно вона входить в соціальне життя, залежатиме благополуччя суспільства в цілому. У соціальному статусі молоді різних країн є відмінності, але є й схожі риси, які визначають типові ознаки на основі узагальнюючих характеристик, які відносяться до певної верстви населення, груп чи класів соціальної структури. Спільні моральні, духовні та інші соціальні характеристики дають змогу виявити джерела виховання особистості. „З метою розширення не лише меж пізнання, а й можливостей удосконалення суспільної практики в напрямі виховання особистості необхідно долучити родину [...], засоби масової інформації (радіо, кіно, телебачення, газети, журнали тощо). Вони можуть зробити популярними професії, які потрібні нашому суспільству” [106, с. 8].

З початком професійної орієнтації розпочинається важливий етап професійного самовизначення – „усвідомлення себе суб'єктом конкретної професійної діяльності” [68]. „Діагностика та аналіз самооцінки індивідуально-психологічних якостей” [69] уможливорює усвідомлення власних здібностей і на цій основі саморегуляцію поведінки в досягненні поставленої мети – опанування професії, обраної з певної галузі народного господарства, або професії міжгалузевого характеру (оператор ЕОМ, бухгалтер та ін.). „В Україні народне господарство поділяється на такі галузі: промисловість та будівництво; транспорт та зв'язок; сільське господарство; торгівля (сюди ж включене громадське харчування та матеріально-технічне забезпечення); наука; освіта; охорона здоров'я; апарат органів державного управління; інші галузі невиробничої сфери” [97, с. 1.2].

Соціальне середовище, в якому здійснюються профорієнтаційні заходи на свідомий вибір професії, повинне цілеспрямовувати молодь із закріпленням її на певному робочому місці. Цей процес налагоджується: обґрунтуванням аналітиками, економістами та статистами наявності робочих місць на певний період часу для відпрацювання профорієнтаційних заходів навчальними закладами системи загальної середньої освіти; систематизацією знань про всі професії через наукову професіографію і, особливо, знання вимог до людини певної професії та розуміння того, що позитивний результат може бути тільки завдяки комплексній роботі вчених багатьох спеціальностей; завдяки „аналізу та синтезу знань про особистісні інтереси і здібності учнів” [213] та систематизації цих знань навчальним закладом за допомогою науковців; відповідністю особистісних якостей та вимог професії до школяра; відповідності навчальних закладів системи загальної середньої освіти вимогам держави і суспільства в напрямі „підготовки молоді до життя в реальному соціально-економічному середовищі” [239].

У системі загальної середньої освіти ця проблема потребує наукового переосмислення, результатом якого має бути впровадження в освітню практику нового змісту навчально-виховної роботи, особливо в старшій школі, оскільки разом з отриманням загальноосвітніх знань є нагальна необхідність послідовно готувати молоде покоління до професійної діяльності. Необхідно розробити державні і регіональні соціально-економічні програми з відповідним державно-регіональним фінансуванням, що дасть можливість молоді через кваліфіковану працю одержувати належну зарплатню для задоволення своїх потреб. На жаль, сьогодні спостерігається відсутність збалансованості в процесі планового відтворення людських ресурсів України з пріоритетною політикою їх реалізації на регіональному рівні.

Один із напрямів створення системи „активного впливу на формування професійної підготовки школярів (через систему навчально-виховних

заходів) повинен мати політехнічну спрямованість, оскільки в сучасних умовах трудової діяльності спостерігається стрімка динаміка запровадження нових технологій, які вимагають від особистості підвищення рівня загальнотрудової і загальнотехнічної підготовки” [14; 15; 16] з метою оволодіння новими засобами праці та якісно новими методами виробництва. Про взаємну залежність видів праці і структурних елементів говорить В. М. Мадзігон: „Аналізуючи засоби праці (від ручного до автоматичного обладнання, яке керує технологічними процесами, веде облік продукції і вирішує завдання), ми доходимо висновку, що зміни у видах праці знаходяться у прямій залежності від змін її структурних елементів і перш за все – від змін у знаряддях праці. Від рівня розвитку знарядь праці безпосередньо залежить склад і структура технологічних функцій працівників виробництва, а отже, їх загальнотрудова, кваліфікаційний рівень, ступінь їх розвитку як головної виробничої сили суспільства” [188, с. 4].

Навчально-виховний процес загальноосвітньої школи має орієнтувати учнів на: подальше навчання у вищих навчальних закладах; трудову діяльність протягом певного терміну з подальшим навчанням у вищих навчальних закладах; професійну діяльність безпосередньо після закінчення школи з одержанням вищої освіти, за бажанням без відриву від виробництва. Разом з тим із введенням одинадцятирічної освіти загальноосвітня ланка може стати суттєвим державним ресурсом поповнення робітничих кадрів з мінімальними затратами на їх підготовку, за рахунок фінансування з державного або місцевого бюджету інваріантної та варіативної складових навчального плану профільної підготовки учнів.

Одним із завдань педагогічної науки і практики є розробка методик систематичного виховного впливу на учнів I – XI класів у напрямі розвитку їхніх здібностей для виконання свого призначення в сфері інтелектуального та матеріального виробництва, але із зазначенням того, що у вищому навчальному закладі має навчатись молодь, яка досягла достатнього для

продовження навчання освітнього рівня. Водночас слід звернути увагу на те, що загальноосвітня ланка повинна орієнтувати учнів на трудову діяльність після закінчення школи, ліцею чи гімназії не як на негативну перспективу, а як на проміжний етап професійної кар'єри, оскільки „сподівання особистості у виборі спеціальності для подальшого навчання можуть бути втрачені” [240] в результаті трудової діяльності. Крім того, варто пояснювати, що фахівець з вищою освітою, який має досвід робітничої діяльності, яка збігається з його спеціалізацією у вищому навчальному закладі, має значні переваги, оскільки вибір подальшого професійного шляху здійснюється свідомо завдяки досвіду трудової діяльності.

Разом із тим необхідно „ініціювати та підтримувати інтерес в учнів до різних видів професійної діяльності” [119]. Цього можна досягти належною організацією навчально-виховного процесу, починаючи з викладання основ наук, стимулювання і розвитку інтересу до потрібних суспільству і громаді професій засобами викладання певних навчальних дисциплін та створенням „спеціальних концепцій і системно-структурних надбудов” [416], спрямованих на пропаганду, матеріальне заохочення та закріплення на цих ділянках роботи майбутніх фахівців.

У змісті профорієнтаційної роботи потрібно передбачити дитячу технічну творчість, гурткову та факультативну роботу, агропромислове дослідництво тощо. Важливо, щоб учасники профорієнтаційних заходів (фахівці навчальних закладів системи загальної середньої освіти, родина з її сімейними та професійними традиціями, місцева громада, соціальні освітні інституції, державні, законодавчі та регіональні органи влади тощо) працювали в цьому напрямі як єдине ціле і всіляко допомагали один одному в комплексному розв'язанні проблеми, оскільки загальноосвітня ланка, як би налагоджено вона не працювала, не в змозі самостійно вирішити завдання, визначені профорієнтаційними заходами, спрямованими на задоволення потреб особистості та суспільства. Особливу роль в успішному проведенні профорієнтаційних заходів мають відігравати засоби масової інформації та

комп'ютеризоване навчально-розвиваюче середовище. Телебачення, радіо, кіно, комп'ютерні системи посідають значне місце в житті молоді і за допомогою цих засобів можна забезпечити популярність професіям, які конче необхідні нашому суспільству. В свою чергу суспільство повинне забезпечити відповідні соціально-економічні умови для довготривалого закріплення цих фахівців на певних робочих місцях.

Особливого значення набуває компетентна організація навчально-виховного процесу загальноосвітньої ланки у напрямі опанування учнями загальноосвітніх знань, а також знань, умінь і навичок професійного характеру та психологічної готовності до їх практичного застосування. Звідси виникає необхідність переосмислення організації навчально-виховного процесу шкільної молоді у напрямі підготовки її до майбутньої професійної діяльності. Водночас потребують змін критерії та показники результативності загальноосвітньої ланки, які мають відображати як інтелектуальний рівень підготовки учнів, так і рівень підготовленості до процесу соціальної та професійної адаптації на певних вікових етапах розвитку особистості.

Отже, подальше вдосконалення профорієнтаційної системи відбуватиметься в руслі соціально-економічного розвитку України на основі історичного та емпіричного досвіду теорії природовідповідності, спрямованої на свідомий і самостійний вибір учнем напрямку майбутньої професійної діяльності. Орієнтовні перспективні напрями у розв'язанні комплексної профорієнтаційної проблеми такі: загальнотеоретичні питання та їх наукове забезпечення; система санкціонованої та керованої інформації; організаційно-практичні питання тощо.

3.2. Профінформаційна робота зі старшокласниками як передумова здійснення профільного навчання

Перед психолого-педагогічною наукою і практикою стоїть важливе й актуальне завдання – з допомогою навчально-виховних засобів долучити старшокласників до свідомого професійного самовизначення. Надання допомоги у професійному самовизначенні передбачає „організацію спеціальної навчально-виховної роботи, в основі якої – раціонально-чуттєвий вплив” [237] на учнів у напрямі свідомого вибору професії з допомогою використання психолого-педагогічних засобів. Одним з таких засобів є профорієнтаційна система, до складу якої входить професійна інформація для вирішення певних завдань навчально-виховного характеру. Формування професійних інтересів і мотивованих професійних намірів має відбуватись з усвідомленням психологічних особливостей і можливостей особистості в руслі позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності і особливо до тих, у яких є нагальна потреба для динамічного соціально-економічного розвитку регіонів і держави.

Як окремий і відносно самостійний елемент професійної орієнтації, професійна інформація є системою організації і проведення навчально-виховної роботи, спрямованої на: опанування особистістю необхідних знань про психологічні, психофізіологічні та соціально-економічні умови правильного вибору напрямку професійної діяльності (професії); формування індивідуальних знань та вмінь, необхідних для аналізу вимог різних професій до психологічної структури особистості; аналіз особистісних професійно значущих якостей, шляхів і засобів їх розвитку на різних вікових етапах.

Професійна інформація є одним з основних елементів профорієнтаційної системи загальноосвітньої ланки, яка за своїми завданнями і засобами має бути нерозривно пов'язана зі всією системою навчально-виховної роботи загальноосвітньої ланки. Основним завданням всього профінформаційного комплексу як елемента структури професійної орієнтації, є послідовна цілеспрямована підготовка старшокласників до

свідомого професійного самовизначення, що допоможе гармонійному розвитку особистості в процесі подальшого навчання або професійної діяльності після закінчення загальноосвітнього навчального закладу. Але завдання виховання вирішуються через взаємозв'язок елементів профорієнтації. „У взаємозв'язку елементів, що розглядаються, маємо певну послідовність (профінформація, профконсультація, профвідбір), визначену завданнями виховання. [...] Формування відношення і інтересів є головною метою профінформаційної роботи. Вибір професії можливо здійснювати, використовуючи матеріали профконсультації. Але при цьому професійне самовизначення відбуватиметься на основі неповноцінних професійних інтересів, нестійкого, слабо мотивованого відношення до обраної професії” [252, с. 7]. Сьогодні вимагає від науковців і практиків, які стурбовані проблемами старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів, переосмислення змісту і цілей навчально-виховного процесу, який повинен збігатися із завданнями профінформаційної роботи з чітко визначеною пріоритетною інформацією.

Слід наголосити, що комплекс заходів у напрямі професійної інформації старшокласників передбачає вирішення таких основних завдань: розкриття значущості професійної інформації про найбільш масові і потрібні певним регіонам професії; інформування про умови оволодіння тими чи іншими професіями (про навчальні заклади, умови вступу до них, предмети, терміни навчання, кваліфікаційні перспективи тощо); формування позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності і особливо до тих, в яких є нагальна потреба для соціально-економічного розвитку регіону і держави; формування професійних інтересів і мотивованих професійних намірів, в основі яких – усвідомлення психологічних особливостей і можливостей особистості та соціально-економічних потреб регіону і суспільства в кадрах. При цьому завдання перших двох – відображення інформаційно-довідкових функцій профінформації, а двох інших –

формування виховних функцій. У процесі профінформаційної роботи ці функції виявляються у взаємозв'язку і взаємодії одна з одною.

Так, цілеспрямоване формування інтересів і відносин особистості передбачає опанування старшокласниками довідковою інформацією. Зауважимо, необхідна довідкова інформація з метою активного її використання в подальшій самостійній профінформаційній роботі не може бути ефективною при нейтральному або негативному відношенні до неї. Удосконаленню функціональності управлінської інформації, її ефективності, на переконання Є. Климова, сприяють: „Розробка методів формування професійної спрямованості молоді, професійних здібностей і профпридатності, вирівнювання соціального престижу різних професій, економічного й морального регулювання процесу розподілу та закріплення трудових ресурсів; розробка системних заходів із підвищення привабливості сфер матеріального виробництва і обслуговування, ефективності впливу засобів масового виховання, спрямованого на формування мотивів вибору професії; визначення системи роботи загальноосвітньої школи з профорієнтації, профконсультації, профінформації в єдності з родиною і соціально-економічними об'єктами [...]» [55, с. 35].

Отже, систему професійної інформації необхідно будувати так, щоб інформаційний матеріал був основою для формування в старшокласників необхідних знань про професії, про їх вплив на внутрішній світ, і щоб ці знання допомагали приймати обгрунтовані рішення у напрямі свідомого професійного самовизначення кожним суб'єктом освітньо-виховної системи.

Для розв'язання цієї проблеми особливого значення набуває розробка психологічних основ профінформаційної роботи, оскільки засвоєння старшокласниками різноманітної інформації, включаючи інформацію профорієнтаційного характеру, буде ефективною лише при дотриманні певних умов. Важливо, щоб запропонована інформація була доступною, а викладення інформаційного матеріалу за змістом і формою відповідали їх

можливостям при сприйманні і аналізі (спеціальна термінологія, технологічні відомості тощо), які обумовлені віковими і освітніми особливостями.

Процес формування свідомого, стійкого і адекватного відношення до певної професії відбуватиметься за умови викладу інформаційного матеріалу доступно, правдиво і всебічно, з використанням різноманітних організаційних форм (виготовлення наочностей, професіографічні заходи – екскурсії, зустрічі, бесіди, дослідництво, уроки професійної інформації тощо), для активізації сприйняття і мислення старшокласників.

Разом з тим з допомогою органів місцевого самоврядування та місцевої влади необхідно переглянути взаємовідносини між загальноосвітньою ланкою і підприємствами, установами й організаціями, які відчувають дефіцит кваліфікованих кадрів. Спільні зусилля мають цілеспрямовуватись на всебічну і об'єктивну подачу профінформаційного матеріалу, що, безумовно, підвищить ефективність виховних функцій професійної інформації. Так, наприклад, підприємства, установи чи організації, які відчувають потребу в фахівцях або зацікавлені в плановому відтворенні кваліфікованих кадрів, повинні допомагати загальноосвітній школі та міжшкільному навчально-виробничому комбінату в проведенні профорієнтаційної роботи, запрошуючи для зустрічей із старшокласниками кращих представників тієї чи іншої професії. Слід підкреслити, що інформаційний матеріал подається старшокласникам в професіографічному і аналітичному плані. Розкриття ж лише приваблиючих сторін професійної діяльності, їх соціального значення, матеріальних благ, засобів оволодіння безумовно призведе до деформації об'єктивних реалій щодо формування позитивного відношення і стійкого інтересу до професії, а ще гірше – дезорієнтує старшокласників у виборі та оволодінні певною професією під час навчання в загальноосвітній школі чи після її закінчення. Доказом цього є напрацювання М. Тименка, який звертає увагу на запобігання деформаціям у побудові професійної кар'єри: „На жаль, молоді люди, не маючи достатнього життєвого досвіду, схильні до поспішних висновків і вчинків. Зіставляючи

дійсність зі своїми ідеалами без врахування досвіду попередніх поколінь, вони роблять помилки, які потрібно попередити старшим поколінням” [249, с. 16-17].

Особливого значення в профінформаційній роботі набуває вміння педагога, психолога і представника певного підприємства сформулювати стійкий професійний інтерес або зацікавленість до певного виду професійної діяльності. Для цього під час бесіди зі старшокласниками в загальноосвітній школі, міжшкільному навчально-виробничому комбінаті чи безпосередньо на підприємстві представник має надавати професіографічну за змістом інформацію (соціально-економічне значення професії і виробничої технології, фактори, які обумовлюють успішність в професійній діяльності тощо).

Слід підкреслити, що представника підприємства потрібно підготувати до відповідей на елементарні запитання: чому йому подобається ця професія, які фактори впливають на його успішність у професійній діяльності та чому є люди, яким не подобається їхня професія і які не можуть досягти успіхів і морального задоволення при її виконанні тощо. Важливо в ході бесіди розкрити психологічну структуру професії. Варто звернути увагу на деякі проблеми. Не кожна людина, наприклад, може бути хорошим державним управлінцем, директором малого приватного підприємства, вчителем, медиком, інженером, механіком, слюсарем тощо і разом з тим отримувати задоволення від своєї праці. Кожна з цих професій має специфічні вимоги до особистості. Спеціаліст державного управління повинен мати високий рівень інтелекту, бути комунікабельним, відповідальним, уміти бачити перспективу розвитку регіону і держави та мати певні риси характеру (акуратність, пунктуальність, чесність, відповідальність, високу духовність тощо). Міркування навколо орієнтирів в обранні професії висловлюють Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тименко: „При плануванні кар’єри та виборі професії людина бажає, зокрема, розв’язати такі проблеми: переконатися, що обрана професія максимально відповідає її особливостям, уподобанням та

прагненням; набути впевненості, що проблема зміни обраної професії перед нею не постане. [...] існують певні прийоми, які дозволяють знизити ймовірність та небажані наслідки невірної вибору професії” [229, с. II-3].

Крім того, з допомогою професіографічних елементів бесіди, старшокласникам створюють умови для аналізу привабливих професій і розкриття сутності психологічної структури конкретного виду професійної діяльності, даючи при цьому можливість проаналізувати свої особистісні якості. Не завадить зусилля фахівців спрямувати на усвідомлення старшокласниками того, що люди різні за індивідуальними особливостями психологічної структури, психофізіологічними можливостями, рівнем і напрямом творчого потенціалу в певному виді професійної діяльності, які значною мірою залежать від природних особливостей, освіченості, сформованого досвіду, освіти, світогляду, моральності та духовності.

„Позитивне відношення та інтерес до професії зумовлюються пізнавальною активністю особистості” [174]. При підготовці та проведенні профорієнтаційних заходів у загальноосвітніх школах та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах враховуються психологічні умови розвитку пізнавальної активності старшокласників. З цією метою старшокласникам створюють умови для самостійного пошуку нової професіографічної інформації, що дасть їм можливість частково розв’язувати інформаційні, пошукові й дослідницькі проблеми. Прикладом може бути професіографічна екскурсія на підприємство, під час якої старшокласникам потрібно розповісти про структуру підприємства, ознайомити з матеріально-технічною базою, задіяною для виробництва кінцевого продукту, та технологічним процесом.

Важливо під час підготовки до екскурсії виділити професії, які є суспільно необхідними і максимально розкрити їх сутність і вимоги, які вони пред’являють до психологічної структури особистості. Бажано провести порівняльний аналіз рівня професійності (рівень кваліфікації, стиль роботи, результати роботи) окремої групи працівників. Така екскурсія готує

старшокласників до сприймання психологічної структури особистості, до її розуміння і використання.

Підвищення рівня пізнавальної активності досягається з допомогою самостійних професіографічних досліджень, в процесі підготовки до яких вчитель і старшокласник готують запитання, відповіді на які дадуть інформацію для складання професіограми, яка допоможе зробити перелік і опис загальнотрудових та спеціальних умінь і навичок, необхідних для успішного виконання певної професійної діяльності.

Про підвищення якості підготовки майбутніх фахівців засобом діяльнісного підходу наголошує І. А. Зязюн: „У філософському розумінні „діяльність” – це поєднання таких різнорідних феноменів, як знання, операції, речі, цілі, мотиви, свідомість, знаки, смисли, значення тощо. Найбільш універсальним, хоч і неповним визначенням діяльності прийнято вважати таке: це специфічна, властива лише людині, форма активного відношення до оточуючого світу, зміст якої складає доцільну зміну і перетворення цього світу на основі опанування, розвитку різних форм реальної діяльності. У сучасній парадигмі підкріплення діяльнісного підходу особистісним дозволить підвищити якість підготовки майбутніх спеціалістів через інтеграцію особистісних показників і професійної готовності. Такий синтез дозволить подолати відокремленість навчально-виховного процесу від особистості, відкриваючи перспективи його удосконалення у формуванні професійної готовності особистості» [110, с. 4]. В полі зору педагогів повинна перебувати особистість майбутнього спеціаліста, розвиток її професійно-морального і інтелектуального потенціалів, формування установки на творчу діяльність.

Наступним завданням педагогічних працівників є активізація емоційно-почуттєво-вольових механізмів. При певній динаміці розвитку ці механізми формують ініціативність як складову характеру особистості, що дає змогу покращити самостійну пізнавальну діяльність. У свою чергу розвиток самостійної пізнавальної діяльності залежить від емоційно-

почуттєво-вольових компонентів психологічної структури особистості, але їх подальший розвиток перебуває в прямій залежності від рівня активності особистості в самостійній діяльності.

Слід зазначити, що в організації самостійного професіографічного дослідження професійної діяльності суб'єкта освіти враховується функціональна залежність між емоційно-почуттєво-вольовими компонентами психологічної структури і активністю його самостійної діяльності. Завдання педагог повинен ставити чітко, проблемно, зрозуміло і життєво важливо, що допоможе активізувати мислення, самостійний аналіз, вибір засобів для його вирішення, стимулюватиме приплив позитивних емоцій у діях для досягнення очікуваного результату. Розглядаючи складність відносин у вирішенні проблемних задач, І. Д. Бех зауважує: „Мета соціально-моральної задачі не може бути досягнута лише діями педагога, спрямованими на активне осмислення вихованцем етичних знань та відповідних ситуацій як таких, тобто відчужених від них. Діяльність щодо їх осмислення мусить вестися з позиції усвідомлення вихованцем себе, свого „образу „Я”” [29, с. 257].

Для підготовки учнів до самостійного вирішення профорієнтаційних заходів потрібно подбати про необхідний мінімум знань з психології, соціальної психології, соціології, економіки. Для досягнення позитивного результату, організовуються спеціальні профінформаційні уроки при проведенні яких використовуються певні методи навчання. С. У. Калюга, М. Л. Кондюрина, І. А. Салова та інші поділяють їх на: „[...] пояснювально-ілюстративні або репродуктивні (бесіда, розповідь, пояснення, лекція, ілюстрація явищ і процесів, що вивчаються, засобами наочності) та інформаційно-пошукові (проблемний виклад, евристичні бесіди, диспути, методи організації дослідницької діяльності, методи спостереження, робота з навчальною та іншою літературою). Залежно від змісту матеріалу, рівня підготовленості до сприймання нової навчальної інформації, матеріально-технічної бази навчального закладу і методичної підготовленості вчителя на

заняттях застосовують різні методи навчання. Поєднання їх має сприяти розвитку творчої активності учнів, активізації їх пізнавальної діяльності” [204, с. 8].

Досягнення позитивних результатів можливе при виборі і впровадженні найбільш раціональних форм і методів навчально-виховної роботи, за допомогою яких можливо максимально розв’язати проблему профорієнтаційної роботи. Профінформаційна робота розглядається як один з необхідних специфічних елементів навчальної і виховної роботи загальноосвітньої школи і міжшкільного навчально-виробничого комбінату. У процесі побудови системи профінформаційної роботи дотримуються принципу наступності на різних вікових етапах розвитку особистості.

Організувати профорієнтаційну роботу з учнями потрібно з першого до останнього року навчання в загальноосвітній ланці. Залежно від віку і загальноосвітнього рівня учня вона має набувати певних форм і змісту. Сутність профорієнтаційних заходів в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів аналізують В. М. Мадзігон, В. З. Моцак та інші: „Систематичне вивчення особистості учня в умовах роботи комбінатів проводиться на основі цілеспрямованих індивідуальних спостережень, аналізу даних лікарської комісії, анкетування, бесіди з батьками учня, оцінювання його успішності у всіх видах трудової і виробничої діяльності. Відомості про спостереження фіксуються у відповідній документації – журналі спостережень, картці інтересів, щоденнику тощо” [215, с. 135]. Одним із перших завдань профорієнтаційної роботи є формування позитивного ставлення до всіх видів трудової діяльності. Цей стан формує основу готовності учнів до системного вивчення і успішного опанування курсу „Основи вибору професії”. На рівні цього етапу не потрібно домагатися стійких професійних інтересів, за винятком випадків, коли учень виявляє надзвичайні здібності (фізико-математичні, суспільно-гуманітарні, художньо-естетичні тощо). Динамічний розвиток психологічної структури неможливо здійснити при формуванні професійного інтересу в

пропонованому загальноосвітньою ланкою напрямі, але педагоги, які проводять профорієнтаційну і виховну роботу, мають спрямовувати зусилля на вивчення динаміки інтересів учнів. Інтерес є каталізатором пізнавальної діяльності і водночас поштовхом для виявлення здатності учня до розвитку та саморозвитку і формування нових здібностей, які диференціюються, вирізняються і в майбутньому стануть основою професійних здібностей.

На цій основі розгортається профорієнтаційна робота загальноосвітньої ланки, яка в подальшому спрямовується на розширення і поглиблення інтересів учнів за допомогою інформації профорієнтаційного характеру, яку можна збільшувати в процесі вивчення загальноосвітніх дисциплін, екскурсій на різні об'єкти регіону, а також під час зустрічей з фахівцями, бесід, диспутів, гурткової роботи, суспільно корисної праці, профільного навчання тощо.

Під впливом профорієнтаційних заходів і зовнішніх спеціальних чинників в учнів 8 – 9 класів виявляється психологічна готовність до переходу на новий рівень сприймання профорієнтаційної інформації. В цей період розпочинається формування груп учнів за загальним профільюючим інтересом щодо вибору професії. На даному етапі потрібно зменшувати діапазон інтересів з метою концентрації й поглиблення, що з часом уможливить позитивні результати в процесі професійного самовизначення учнів.

Учні старших класів під керівництвом педагогів мають своєчасно розпочати процес активної пізнавальної діяльності у напрямі професіографічного аналізу різних професій. Їх потрібно навчити розглядати професії не за випадковими ознаками, а за ознаками, які мають відношення до психологічної структури особистості, оскільки аналіз певного виду професійної діяльності в майбутньому стане основою при виборі професії. Цілеспрямована пізнавальна діяльність учнів тісно пов'язана з їхнім ставленням до трудової діяльності. Це враховується при формуванні позитивного відношення до певних видів і напрямів професійної діяльності.

В свою чергу це уможливило позитивний результат при аналізі і засвоєнні старшокласниками необхідної професіографічної інформації.

Наступна умова, яка має відношення до впровадження методики профінформаційної роботи в старших класах, стосується соціально-економічної сфери її застосування. Досягнення позитивного результату засобом професійної інформації можливе за умови дотримання певних закономірностей, про що зазначають Б. О. Федоришин, С. Є. Карпиловская та інші: „Основне завдання професійної інформації не повинно залежати від місцезнаходження загальноосвітньої школи чи міжшкільного навчально-виробничого комбінату. Воно має бути разом із суб'єктом професійної орієнтації – старшокласником, з його індивідуальними психологічними особливостями, закономірностями розвитку його психологічної структури, потребами і можливостями” [331, с. 23]. Але методи активної професійної інформації мають дві передумови: центральне завдання та закономірності розвитку психологічної структури особистості учня. Тому основний методичний зміст профінформаційної роботи не повинен залежати від соціально-економічних умов регіону, в якому знаходиться певний навчальний заклад. Основний методичний зміст системи і його основа може змінюватись лише у випадку зміни і корегування завдань, мети професійної орієнтації і закономірностей розвитку психологічної структури особистості старшокласника.

Важливим є те, що основний методичний елемент системи не потрібно ототожнювати з матеріалом, який використовується в системі. Його зміст визначається на основі реальних соціально-економічних умов за місцем розташування освітнього навчального закладу. Ці умови враховуються при проведенні профінформаційної роботи. Старшокласникам пропонуються професіографічні дослідження, виходячи з регіональних особливостей соціально-економічного розвитку.

У зазначеному контексті старшокласників ознайомлюють з професіограмами і психограмами професій, які потрібні у всіх регіонах

держави (вчителі, медики, будівельники, працівники сфери обслуговування тощо) та професіями, які є специфічним для певних регіонів. Для заходу України – професії, пов'язані з народними промислами, туристичним бізнесом, лісовим господарством тощо. Східні регіони України потребують фахівців для забезпечення функціонування вугледобувних шахт, металургійно-збагачувальних і металопрокатних комбінатів тощо.

Слід підкреслити, що соціально-економічні умови вносять корективи у вибір інформаційного матеріалу для забезпечення профінформаційної роботи з старшокласниками, але при цьому основою для методичної роботи є завдання професійної орієнтації і закономірності формування особистості. Це дає змогу забезпечити педагога різноманітними методиками профінформаційної роботи з старшокласниками і стимулює розвиток особистісної творчості в напрямі варіативного використання цих методик, залежно від змісту інформаційного матеріалу.

Хотілося б звернути увагу на питання престижності професій, яке вносить корективи в підбір матеріалів для методичного забезпечення функціонування системи профінформаційної роботи загальноосвітньої школи та міжшкільного навчально-виробничого комбінату. Проблема престижу професій має розглядатись фахівцями в різних аспектах: механізми престижу; розвиток ринку праці і динаміка змін; зв'язок з об'єктивними і суб'єктивними факторами тощо. На сучасному етапі розвитку суспільства дана проблема є надзвичайно актуальною, масштабність її розв'язання дозволить відносно збалансувати наявність трудових ресурсів у господарському комплексі України. Незважаючи на те, що фундаментальним розв'язанням даної проблеми займається соціальна психологія, є необхідність зупинитись на тих моментах, які мають безпосереднє відношення до методики профінформаційної роботи.

Зауважимо, що престижність професії відображається на ставленні особистості до певного виду професійної діяльності, а статична кореляція престижу професії і відношення до неї особистості розвиває прямий

взаємозв'язок між ними (чим престижніше професія, тим більший інтерес до неї). Треба підкреслити, що в разі, коли психологічна готовність старшокласників до оволодіння непрестижними професіями буде знаходитись на низькому рівні, це погіршить приплив та оновлення трудових ресурсів у певній галузі і активізує процес відтоку кадрів, що призведе до зменшення динаміки розвитку галузі.

Максимально розв'язати проблему престижу професії можливо лише спільними зусиллями педагогів, органів державної влади та місцевого самоврядування, шляхом створення відповідної навчально-виховної системи, підтриманої певними соціально-економічними державними та регіональними програмами. Разом з тим престиж професії створюється через різноманітну інформацію про неї, її технологічні основи, соціально-економічну значущість тощо.

Потрібно враховувати, що інформація може надходити до старшокласників джерелами, які не контролюються загальноосвітньою школою і міжшкільними навчально-виробничими комбінатами, що призводить до неадекватного відношення до певних професій. Цьому негативному явищу протиставляється інформація, посилення для сприймання старшокласниками, яка обґрунтована і всебічно розглядає сутність професії, її творчі можливості, вимоги до психологічної структури особистості, відображає соціальне значення тощо. Дана інформація подається в загальноосвітньому плані з врахуванням особистісних, функціональних особливостей старшокласників і порівнюється з їх можливостями, активізуючи в цьому напрямі процес самооцінки учнів.

Для того, щоб інформація була активною, дієвою і здатною протистояти формальному впливу при підготовці до професіографічних досліджень, відстежуються професії, які мають попит на ринку праці на даному етапі соціально-економічного розвитку регіону.

Підсумовуючи, слід зазначити, що сьогодення вимагає від освітян і науковців допомоги старшокласникам у підготовці до свідомого

професійного самовизначення за допомогою спеціально організованої навчально-виховної роботи, одним з елементів якої є професійна інформація. Вона є для старшокласників життєвим засобом, який на основі психологічних особливостей і можливостей проаналізує професійні інтереси і мотиви професійних намірів та підготує їх до свідомого професійного самовизначення, що, безумовно, допоможе частково розв'язати соціально-економічні проблеми молодого покоління.

3.3. Професійне консультування – складова системи підготовки старшокласників до професійної діяльності

Проблема професійного консультування старшокласників стає все актуальнішою в системі профільного навчання, спрямованого на свідомий вибір майбутньої трудової діяльності. Зокрема, на усвідомлення себе суб'єктом конкретної професійної діяльності з самооцінкою індивідуально-психологічних якостей та співставленням своїх можливостей з психологічними вимогами професії на основі „періодичної діагностики психологічного стану з метою експертної інтерпретації [...]” [38, с. 11]. Прийняття рішення – це усвідомлення своєї відповідальності за успішне виконання певної діяльності та реалізацію здібностей, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Свідомий вибір професії – необхідна передумова розвитку природної потреби людини трудитися згідно зі своїми схильностями й здібностями. При неправильному виборі професії здібності людини залишаються нереалізованими, що зумовлює духовні та фізичні незадоволення і, звичайно, це – виробничі втрати. Щодо підготовки учнів до професійного самовизначення С. М. Чистякова зазначає, що вона є: „... багатовимірним і багатоступеневим процесом, що може розглядатись багатовимірно: як серія завдань, що ставить суспільство перед особистістю, – соціологічний підхід; як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між власними перевагами й потребами системи розподілу праці в суспільстві – соціально-психологічний підхід; як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність, – диференційовано-психологічний підхід” [166, с. 4]. Тому завданням фахівців, які займаються проблемами професійної консультації старшокласників, є розробка та впровадження в освітню практику ефективної психолого-педагогічної системи, з допомогою якої можливо максимально пізнати особистість з метою надання їй науково обґрунтованих порад щодо найбільш оптимального професійного самовизначення. Основу професійної

консультації становить професійна психодіагностика, що завжди спрямована на виявлення індивідуальних психологічних складових особистості, які у подальшому співвідносяться з вимогами різних професій.

На жаль, сьогодні в психолого-педагогічній практиці профконсультаційна робота обмежується бесідами, спостереженнями та виявленням інтересів учнів, переважно пов'язаних з наступним вибором їхніх навчальних закладів після закінчення загальноосвітньої школи, що, безумовно, негативно впливає на ефективність праці. Приділяється в основному увага не аналізу психологічних можливостей особистості, а рекомендаціям щодо вибору вищих навчальних закладів. Або це консультування зводиться до пропозицій вакансій у господарському комплексі та можливостей працевлаштування, перспектив та умов праці тощо. Такий підхід обмежує основний зміст професійної консультації особистості і збіднює його. Про багатогранність цієї проблеми зазначає В. В. Чебишева: „У зміст цієї роботи входить: повідомлення учням необхідних знань про значення вибору професії, про основні види праці і професії, про вимоги, що пред'являються до працівників тощо; вивчення фізичних і індивідуально-психологічних особливостей учнів (їх інтересів, нахилів, здібностей); надання допомоги у розв'язанні проблеми вибору професії в формі індивідуальних консультацій); допомога в оволодінні обраною професією і працевлаштуванні” [403, с. 266-267].

Зазначимо, що різні аспекти проблеми консультування в системі підготовки особистості до майбутньої професійної діяльності широко відображені в працях І. Д. Беха, Д. О. Закатнова, Н. Н. Захарова, Є. О. Климова, В. М. Мадзігона, В. В. Мачуського, Н. А. Побірченко, В. В. Рибалки, В. В. Синявського, М. П. Тименка, Б. О. Федоришина, В. В. Чебишевої, С. М. Чистякової [97; 105; 141; 166; 190; 202; 249; 315; 390; 404] та інші.

У цих працях звертається увага на те, що удосконалення системи підготовки старшокласників до професійної діяльності повинно відбуватись

на основі виявлення інтересів, схильностей, здібностей особистості з врахуванням попиту ринку праці в кваліфікованих кадрах. Тому надзвичайно актуальною є розробка й удосконалення психологічних методів діагностики тих властивостей, особливостей, якостей особистості, її психологічних функцій, які відіграють суттєву роль в формуванні професійних здібностей. Правильне використання цих методів допоможе вирішити основне завдання професійної консультації – здійснити прогностичне прогнозування доцільності освоєння різноманітних професій у поєднанні з психологічною структурою особистості. Засобами системи професійної орієнтації водночас задовольняються попит регіону в кадрах і потреби особистості, але лише з позиції єдності інтересів регіону та особистості. Для розв'язання цих проблем необхідно правильно побудувати систему професійної консультації.

Психологічні дослідження проблеми професійної консультації мають „активізувати розробку інтегральних показників профпридатності особистості” [141]. Це завдання вирішується в теоретичному і методологічному плані при попередній розробці методів профконсультаційної роботи.

У процесі підготовки учнів до свідомого професійного самовизначення формується їх інтерес і позитивне ставлення до всіх видів трудової професійної діяльності. Ці умови розглядаються з позиції специфічних завдань системи трудового виховання і професійної інформації. Але розвиток професійних інтересів також пов'язаний з професійною консультацією, бо професійні інтереси розвиваються разом з самопізнанням та об'єктивною самооцінкою власних особливостей і можливостей. Дослідник проблеми професійної консультації як регулятора професійного самовизначення Н. Н. Захаров зазначає: „Консультація з питань професійного самовизначення не повинна обмежуватись лише наданням індивідуальної допомоги учням у складанні соціально-професійних планів – вона передбачає і спільну з ними розробку програми реалізації цих планів, включаючи підвищення рівня загальної і професійної освіти підлітків, формування у них ідейних,

моральних мотивів вибору професії, загальнокультурне зростання і розвиток. [...] професійна консультація в школі має свою специфіку: вона є не лише діагностичною, як наприклад, в умовах центру, а й формуючою вчителем, передусім класним керівником, який у співпраці з учнем розробляє стратегію формування його професійного самовизначення” [234, с. 147].

Успішність профконсультацій старшокласників, як правило, залежить від рівня розкриття тих психологічних і психофізіологічних особливостей особистості, які є суттєвими для майбутньої професійної діяльності. Саме на цьому етапі активізується система психодіагностичної та самодіагностичної роботи, бо саме ця умова є специфічним і центральним завданням профконсультації. Для її вирішення потрібно напрацювати, апробувати і професійно використати активні дослідження.

Вивчення психологічних вікових особливостей старшокласників з метою професійної орієнтації передбачає „аналіз і синтез різних сторін та умов життя і діяльності особистості” [398, с. 327], особливостей становлення та розвитку її професійних інтересів. Ідеться, зокрема, про успішність у навчанні, рівень вихованості, особливості впливу соціально-культурного та соціально-економічного середовища на становлення, розвиток та саморозвиток особистості – взаємовідносини в родині, в школі, з друзями і товаришами. Для цього використовується інформацію про учня, яка накопичується в загальноосвітній школі: медичні та педагогічні характеристики, успішність, сімейне становище та особливості сімейного виховання тощо. Одержані дані використовуються при проведенні профконсультаційної роботи.

Про особливості пріоритетності в процесі профконсультаційної роботи говорив Б. О. Федоришин та інші: „У шкільній професійній консультації, психологічній діагностиці (виявлення і прогнозування подальшого розвитку) підлягають не знання, уміння і навички самі по собі, а психологічні можливості учня в засвоєнні знань, формуванні умінь і навичок. Важливим психологічним аспектом шкільної профконсультації є розкриття таких

нахилів учнів, які мають значення для майбутнього професійного самовизначення” [304, с. 26].

Разом з тим ефективна реалізація основного завдання професійної консультації можлива за умови конкретизації змісту та мети профконсультації, а також визначення напряму пошуку та вдосконалення її методичного забезпечення.

У процесі організації професійної консультації вирішуються основні завдання, які взаємодіють між собою: психологічне вивчення учня і його „здібностей як складного утворення, яке обумовлює здатність до суспільно корисної професійної діяльності” [320, с. 127]; аналіз психологічних структур та комплексу вимог, які певна професія пред’являє до психологічної структури особистості (психологічна структура професії); визначення шляхів подальшого розвитку особистості. Вирішення цих завдань розкриває ті об’єктивні та суб’єктивні фактори, які обумовлюють правильний вибір професії та ефективну діяльність в ній.

Крім того, при проведенні професійної консультації враховується важлива обставина. На процес вибору професії і професійної діяльності в майбутньому впливають зовнішні фактори, які знаходяться поза особистістю: недостатня забезпеченість галузевими професійними кадрами на регіональних рівнях; недоліки в належній організації праці та управлінні трудовою діяльністю на окремих об’єктах тощо. Це, безумовно, призводить до незадоволення особистості умовами трудової діяльності, що різко знижує її працездатність та стимулює процес пошуку іншої роботи. Але в даному випадку плінність кадрів – не наслідок неправильного вибору професії, а результат впливу на особистість факторів, дію яких неможливо усунути методами професійної консультації і тим більше професійної орієнтації. Хоч механізми усунення цих недоліків перебувають в соціально-економічній, технологічній та адміністративній площині, вони мають бути враховані при проведенні професійної консультаційної роботи зі учнями.

Так, відомий дослідник даної проблеми Є. О. Климов звертає увагу на комплексний характер профорієнтаційних і профконсультаційних заходів: „Проблема профорієнтації і профконсультації не може вирішуватися лише як шкільна чи економічна, чи психологічна, чи медична, або проблема професійно-технічної освіти, чи використання трудових ресурсів. Це комплексна проблема – важлива складова більш загальної проблеми наукового управління соціальними процесами і разом з тим проблеми виховання підростаючих поколінь” [142, с. 34].

Наступна проблема – складання психологічно-педагогічної характеристики старшокласників. Це уможливить виявлення особистісних психологічних чинників: інтересів, особливостей характеру, здібностей, мотивацій, відношень тощо. Разом з тим набудуть визначення індивідуальні особливості розвитку мислення, сприймання, пам'яті, емоцій, сенсомоторики, уваги тощо. Виявлення психологічних якостей старшокласника можна використовувати не лише для констатації рівнів професійних інтересів, а й для „прогнозування можливих напрямків їх подальшого розвитку” [405].

Професійним консультуванням виокремлюються ті відносини, моральні якості і особливості, які безпосередньо пов'язані з підготовкою особистості до професійного самовизначення: виявлення інтересу особистості до певної професії, до трудової діяльності в цілому; до окремих професій і видів трудової діяльності, окремих навчальних предметів та гуртків за інтересами.

На розвиток професійних інтересів старшокласників, на їх активність найвагомніше впливає соціум. Із допомогою професійної консультації забезпечується взаємозв'язок між професійними інтересами та відношенням до трудової діяльності в соціальному середовищі. Для цього аналізується мотиваційна сфера особистості, в якій відображається системне ставлення особистості до соціуму, до особистості. При аналізі мотивації особистості

визначається рівень її розвитку і адекватності відношення до громади і до самої себе.

Важливим аспектом змісту та стійкості інтересів є їх зв'язок із здібностями старшокласників до навчальної діяльності та спеціальними здібностями (природничо-математичними, суспільно-гуманітарними, технологічними, художньо-естетичними, фізичними). Розвиток інтересу старшокласників до певного виду діяльності підкріплюється відповідними здібностями, що забезпечують механізм взаємозв'язку успішної діяльності, позитивного емоційно-почуттєвого тону із задоволенням потреб особистості.

Рівень продуктивного консультування, його позитивна індивідуальна оцінка „народжують у суб'єкта особистісну модель взаємодії інтересів та здібностей” [307, с. 283]. В цій ситуації інтереси суб'єктів зумовлюють ефективність професійного консультування.

Консультативно аналізувати та оцінювати інтереси у взаємозв'язку із здібностями необхідно шляхом диференціації істинних і уявних інтересів. Істинні інтереси обумовлюються реальними можливостями особистості в успішній діяльності і є показником актуального рівня розвитку відповідних здібностей. Уявні інтереси не мають особливого значення для консультанта, оскільки їх становлення здійснюється без врахування реальних психологічних можливостей особистості.

Взаємозв'язок інтересів та здібностей відображає особистісний і функціональний аспекти профконсультаційної роботи. Тому здібності старшокласника у консультуванні розглядаються не лише як психологічні особливості особистості, які забезпечують успішний вибір професії. Завдання аналізу психічних процесів особистості – отримання відповіді на запитання: „Які психологічні механізми забезпечують успішність формування знань, умінь і навичок?”. Для однієї з найпоширеніших у загальноосвітній ланці професії водія – це механізми зорового та слухового сприйняття,

сенсомоторні реакції, особливості сенсомоторного мислення, об'єм і стійкість розподілу уваги.

Аналізуючи рівень вимог до професії водія, В. В. Ерасов особливо виокремлює ряд якостей особистості: „Водій, крім хорошого здоров'я, повинен мати ряд якостей, визначальних для його професії. [...] Увага – в процесі роботи спрямовується на різні об'єкти: органи управління, аналіз дорожньої ситуації або на те й інше водночас. [...] Пам'ять (слухова, зорова, мускульно-рухова і змішана) – з допомогою цього виду пам'яті досягається стійке запам'ятовування. Воно уможливорює переключення механізмів управління автомобілем без зорового контролю, що досягається на уроках з практичного водіння. [...] Зорова оперативна пам'ять – дає можливість орієнтуватися в дорозі [...]. Аналітичні й виконавчі дії – уміння швидко і вірно аналізувати ситуацію допомагає водію уникнути дорожньо-транспортної пригоди. [...] Реакція – відповідна дія на ускладнення дорожньої ситуації або небезпеку. [...] Рівновага – знаходиться в прямій залежності від стану вестибулярного апарату, зору, м'язово-суглобного відчуття, чутливості шкіри. [...] З емоційним станом водія, що супроводжує трудову діяльність, пов'язані всі психічні процеси” [303, с. 16].

За допомогою аналізу психічних процесів визначається співвідношення між особистісними властивостями і якостями, що допомагає виявити взаємодію функціонального і особистісного аспектів.

Але після визначення завдань потрібно знайти способи їх практичного вирішення в профорієнтаційній роботі у цілепокладанні діалектичного цілісного вивчення особистості.

Профконсультація потребує виявлення особливостей певних психічних процесів особистості на етапі переходу від діагностики констатуючого характеру до прогнозуючої психодіагностики. При такому підході професійна консультація досягне не лише профконсультаційного, а й педагогічного виховного ефекту, оскільки особистість „є не лише предметом

психології, а і предметом філософського, суспільно-історичного пізнання [...]” [178, с. 227].

До необхідності вивчення профконсультантом функціональних особливостей психіки особистості в процесі профконсультації і профвідбору привертає увагу Б. О. Федоришин: „Аналіз всіх видів трудової діяльності людини показує, що увага є тією функціональною особливістю психіки, яка забезпечує умови для оптимальної і активної взаємодії особистості із середовищем. При такій взаємодії рівень „інформативності” об’єкта залежить як від самого об’єкта (об’єктів і технології професійної діяльності), так і від особливостей особистості, взаємодіючої з об’єктом, особливостей психологічних функцій, психологічних станів, рівня знань, умінь, навичок тощо. Сприйнята інформація має бути донесена до свідомості особистості, стати фактом її свідомості. Звідси увага визначається як функціональна складова свідомості, що спрямовує її на джерело значущої для особистості інформації, забезпечуючи оптимальну і активну взаємодію особистості з середовищем” [390, с. 139].

Проаналізуємо приклад розв’язання профконсультантом однієї проблеми в ситуації профвідбору старшокласника на професію водія автотранспортних засобів категорії „С” в двох варіантах.

Перший варіант. Учень показав низький результат стійкості та розподілу уваги. Разом з тим проявляє інтерес до цієї професії і не має медичних протипоказань щодо її вибору. Виявлені в процесі професійної консультації показники стійкості та розподілу уваги самі по собі є серйозним протипоказанням для вибору даної професії.

Орієнтовний висновок: „Медичних протипоказань не виявлено, але в результаті профдіагностичного дослідження розподілу уваги встановлено, що його психологічні можливості не відповідають вимогам професії. Оволодіння даною професією старшокласнику не рекомендується. Він потребує переорієнтації на іншу професію”.

Особливістю другого варіанту є необхідність продовження аналізу за іншими напрямками: вплив вікових особливостей учня на розвиток даного професійного інтересу; зміст та мотивація інтересу, його стійкість, причини, які обумовлюють цю стійкість; формування особистості учня; вплив соціокультурного оточення; виявлення особливостей характеру поведінки. Такий профконсультаційний аналіз допоможе внести суттєву корекцію на користь учня. В ході аналізу може виявитись, що: його родина має автомобіль і він періодично водить його під керівництвом батька; родина не приділяє дитині достатньої уваги; недостатня педагогічна увага спричинила імпульсну поведінку, спрямовану на якнайшвидше задоволення своїх потреб тощо.

Орієнтовний висновок: „Низький рівень стійкості та розподілу уваги, викликаний особливостями поведінки учня. У нього не сформовані уміння і навички внутрішньої мобілізації для вирішення поставлених перед ним завдань. Але, враховуючи результати поглибленого аналізу, вважаємо за необхідне посилити спеціальний вплив на учня з урахуванням стійкості інтересу. Він може стати водієм за умови активізації самовиховання, стимулювання самоаналізу”.

Цей висновок розкриває необхідність і можливі шляхи реалізації особистісно зорієнтованого підходу при проведенні професійної консультації та аналізі окремих психічних функцій. Він відображає зв'язок трьох груп завдань професійної консультації: аналіз особистісного потенціалу; співвідношення психологічної структури особистості і вимог професії; рекомендації щодо розвитку професійної придатності учня.

Зазначимо, що при аналізі психологічної структури особистості виокремлюються структурні елементи, які співвідносяться з вимогами професійної діяльності. Це уможлиблюється після виявлення відповідних вимог до професії.

Порівняємо психологічну структуру особистості та професії. У психологічній структурі особистості виділяються суттєві сторони і елементи,

які порівнюються з вимогами професії до психологічної сфери особистості. При цьому потрібно зберегти цілісність психологічної структури особистості. Крім цього, профконсультаційна психограма приводиться до виду, який дає можливість зіставити її з наявними та перспективними можливостями особистості. Вирішення цього завдання проблематично відображається на змісті профконсультаційної роботи.

Старшокласник не задіяний у професійній діяльності, оскільки його трудова діяльність виявляється в навчанні. Внаслідок цього він не може розвивати і проявляти професійні здібності. На даному віковому етапі завданням професійної консультації має бути допомога учню у виборі професії чи напряму професійної діяльності. Але на цьому етапі учень не проявляє свої професійні здібності, бо вони в нього не сформовані. Навіть в умовах профільного навчання старшокласників у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах не завжди професійні здібності мають відношення до майбутнього професійного самовизначення. В цьому випадку є розрив (проміжок) між спрямованістю особистості і структурою професійної діяльності. „У професійній діяльності певних фахівців (пілот, водій хірург, токар-фрезерувальник тощо) важлива координація рухливості обох рук. Виконання ними професійної дії залежить від точності, швидкості, чіткості та скомбінованості сенсомоторних реакцій. Але сенсомоторна координація (чіткість, точність рухових дій) сама по собі не є професійними здібностями, оскільки професійна здатність починає виявлятися тоді, коли сенсомоторна діяльність наповнюється професійно-технологічним змістом” [228, с. 18]. Професійно-технологічний зміст у різних фахівців неоднаковий. Тому загальний для всіх фахівців психологічний механізм реалізується в різних професійних здібностях. Сенсомоторні механізми, що є загальними для всіх фахівців, мають специфічний розвиток залежно від того, яку роль вони виконують в структурі професійних здібностей і наскільки стануть складовими елементами професійних здібностей. Рівнозначно це стосується структури як не лише сенсомоторики, а й інших психічних процесів і явищ.

Професійна консультація необхідна для узагальнення психологічних можливостей професій з урахуванням психодіагностичних передбачень розвитку і саморозвитку особистості. На цій основі виникає можливість визначитись у напрямках професійного поступу учня, починаючи з допрофесійного періоду та в період професійного самовизначення.

Варто виокремити звужений психодіагностичний комплекс, що уможливить визначення напрямів професійного вибору учня в широкому спектрі професій, які об'єднані загальними вимогами його психофізіологічного комплексу. Диференціація професій перебуває в прямій залежності від досвідної (інтелектуальної, почуттєвої, вольової) активності учня, його психофізіологічних установок на певний тип професії.

У процесі співставлення психологічної структури особистості, особливостей виявлення психологічних функцій і професіографічної інформації виявляються передумови формування професійних здібностей. Але треба мати на увазі, що ці здібності формуються в процесі професійної діяльності, в яку вступає особистість з ексклюзивними індивідуальними психологічними особливостями. В процесі формування особистості потрібно враховувати фактори, що впливають на формування спеціальних професійних здібностей (стан серцево-судинної системи, нервової діяльності, антропологічні дані тощо) за видами діяльності.

Особливого значення набуває проектування професійних здібностей, які розвиває особистість, визначаючи шляхи і способи вдосконалення психологічного механізму, які є основою перспективних професійних здібностей і безпосередньо відносяться до напрямку професійного самовизначення особистості. На даному етапі профконсультаційної роботи формуються проєктивні рекомендації щодо напрямів і способів професійного самовизначення особистості з урахуванням похибки на „включення особистістю механізму захисту – деритуалізації” [200, с. 29] .

Психологічні механізми професійних здібностей удосконалюються в процесі діяльності. Наприклад, розподіл уваги інженера атомної

електростанції і викладача має загальні функціональні властивості. Разом з тим їх специфічність виявляється в залежності від технологічного змісту діяльності.

Розвиток уваги є специфічною особливістю, що формується в старшокласника під час оволодіння професією. Створення умов для оволодіння професією учнем уможливує формування певних індивідуальних якостей його уваги, які впливатимуть на становлення спеціальних професійних здібностей. „Увага дає вчителю змогу: відібрати значущі для нього об’єкти, не реагувати на все, а діяти вибірково й розсудливо; вміти зрозуміти стан іншої людини; здійснювати регуляцію й контроль за ходом взаємодії, дотримуватися надзавдання на кожному її етапі; здійснювати рефлексію, бачити себе очима дітей, усвідомлювати недоліки власної поведінки, що негативно впливає на характер взаємодії; увага є інструментом встановлення педагогічного контакту, адже зосередженість на інтересах учнів, вияв уваги до них сприяє розвитку гарних стосунків” [246, с. 133]. Від попереднього рівня розвитку загальних здібностей залежить процес професійної адаптації суб’єкта [час адаптації, ефективність адаптації (психологічні і фізіологічні затрати), перспективність і ефективність формування робітничого стереотипу].

При проектуванні професійних здібностей з урахуванням загальних властивостей, особливостей і здібностей старшокласника слід керуватися профконсультаційними завданнями, пов’язаних з визначенням конкретних профконсультаційних рекомендацій щодо розвитку його загальних здібностей, компенсаторних механізмів у його функціональній структурі. Ці рекомендації реально спрямовують учня на вдосконалення його психологічних можливостей. У цьому випадку профконсультаційні рекомендації пов’язані з аналізом різних видів щоденної діяльності учня, включаючи й навчальну.

Враховуючи значущість професійної консультації у процесі профільної підготовки, підкреслимо, що:

1. Практична реалізація професійної консультації буде ефективною коли в учня переважатиме висока стійкість професійного інтересу, який не дасть можливості переключатись йому на інші види діяльності та дають можливість максимально реалізувати свої здібності. Водночас продуктивність професійної консультації знаходиться в прямій залежності від правильно вибудованої системи професійної інформації.

2. Сучасна профільна старша школа не має можливості використовувати наявні і необхідні психологічні методики, необхідні для виявлення і оцінки у старшокласника рівнів розвитку певних психологічних функцій. Є потреба в підготовці психологів і педагогів для проведення профконсультаційної роботи на психодіагностичній основі.

3. Профконсультаційна робота із старшокласниками проводиться за допомогою педагогів-профконсультантів з допомогою різних методик (спостереження за діяльністю та розвитком, вивчення результатів діяльності, анкетування, складання і аналіз психолого-педагогічних характеристик тощо) у яких вони компетентні. Процес динаміки фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку вивчається у взаємодії з старшокласниками і допомагає змодельовати їхні характеристики та спрогнозувати перспективні можливості й тенденції подальшого розвитку у вигляді прогностичної характеристики. Учень у процесі профконсультації навчається в динаміці темпу та напрямі професійного розвитку, які обумовлюються зовнішніми і внутрішніми причинами.

Профконсультаційна спрямованість педагогічних методів залежить від розуміння педагогом завдань професійної консультації, від його вміння аналізувати психологічну структуру учня та узгоджувати отриману інформацію із професіографічним матеріалом. Для цього йому потрібно ретельно вивчити пізнавальну, аналітичну та прогностичну складові його досвіду із пропозицією перспективного поступу.

4. Шкільна психологічна діагностика базується на кількості і якості засвоєних учнями знань, вікових характеристиках розвитку відповідних

психофізіологічних механізмів. Високий рівень успішності учня уможлиблює визначення ступеня розвитку його психологічних механізмів. Слід врахувати при цьому важливу обставину, що низький рівень успішності не завжди буде правдивим показником відсутності відповідних здібностей, бо він може залежати від таких чинників, як: недостатній розвиток відповідних здібностей; відсутність інтересу до певної діяльності за наявності відповідних здібностей; відсутність умов для діяльності; помилки чи недостатня увага педагогів до інтелектуального і почуттєвого розвитку учня тощо.

Так, у профільній старшій школі професійна консультація має не лише констатувати рівні засвоєння знань, умінь і навичок, а й виявляти психологічні можливості учнів в оволодінні ними, майбутньою професією. Важливим у професійній консультації є виявлення та розкриття схильностей, які мають безпосереднє відношення до професійного самовизначення учнів.

3.4. Професіографічна діяльність учнів старших класів

Важливим чинником в освітній практиці та психолого-педагогічній науці є довгострокова, поетапна програма виховання та навчання учнівської молоді. Необхідною складовою такої програми є професіографічна діяльність учнів, яка дає змогу не лише формувати особистість із широким професійним світоглядом і майстерністю, знанням політехнічних основ сучасного виробництва, здатну швидко і ефективно орієнтуватись у професійній політиці певної галузі, а за необхідності – й суспільства в цілому, а й через працю розвивати інші позитивні загальнолюдські якості, необхідні для налагодження гармонійних міжособистісних і міжсуспільних відносин. Це означає, що педагоги і психологи в першу чергу мають допомогти учням підготуватися до повноцінної праці, до самозабезпечення себе в соціумі, а за потреби – й до зміни видів трудової діяльності. Безумовно, це вимагає від фахівців кваліфікованого підходу до побудови навчально-виховної системи, спрямованої на становлення і розвиток майбутнього професійного потенціалу країни з традиційною орієнтацією на узагальнення, аналіз і примноження попередніх позитивних здобутків старших поколінь у всіх видах і напрямках трудової діяльності.

Ключове місце у побудові системи виховання належить вихователю, який спрямовує особистість на шляху поступу. Щодо цього відомі висновки І. Канта: „Людина може стати людиною лише шляхом виховання. Вона – те, що робить з неї виховання. Слід зауважити, що людина може бути вихована лише людиною – людьми, які отримали виховання. Тому недоліки в дисципліні й навчанні деяких людей роблять їх у свою чергу поганими вихователями своїх підопічних. Якби коли-небудь за виховання взялась особа вищого порядку, тоді дійсно побачили б, якою може стати людина. [...] ми бачимо, як правителі більшою мірою турбуються лише про себе і не беруть участі у важливих дослідженнях, спрямованих на виховання з метою наближення людини хоча б на крок до досконалості” [131, с. 401].

Вирішення актуальних завдань підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності тісно пов'язане з обґрунтуванням комплексу психолого-педагогічних, методологічних і методичних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу вибору професії і працевлаштування молоді відповідно до інтересів, нахилів і сформованих здібностей з урахуванням потреб регіонів у спеціалістах усіх сфер суспільної діяльності.

На свідомому і стійкому виборі професії, важливості логічного морального обґрунтування професійних планів наголошував у своїх працях Є. О. Клімов: „Вибір професії – один із етапів розвитку суб'єкта діяльності. Особистісні професійні плани – психологічний регулятор професіоналізації особистості. Свідомий і стійкий вибір професії можливий лише на базі широкого орієнтування: а) у світі професій; б) в основних групах професійно-важливих особистісних якостей; в) в основних групах професійних навчальних закладів; г) в основних вимогах до правильного вибору професії і основних видах помилок вибору. Особистісні професійні плани мають бути логічно і морально обґрунтовані, спираючись на реальні здібності, захоплення і як структурні компоненти включати уявлення: а) про систему завдань; б) про шляхи й засоби досягнення найближчої мети; в) про зовнішні і внутрішні умови їх досягнення; г) про запасні варіанти професіоналізації; д) загальні уявлення про предмет, завдання, знаряддя в умовах праці, що обираються” [143, с. 79].

Одним із ефективних засобів формування в учнівської молоді готовності до майбутньої трудової діяльності є її залучення до професіографічних досліджень, що полягає у цілеспрямованому самостійному пошуці інформації про певну професію чи групу професій. Саме у процесі професіографічних досліджень складається профорієнтаційна характеристика відповідної професійної діяльності згідно з певними вимогами. Таке дослідження забезпечує формування достатнього рівня пізнавальної активності учнів, їх ініціативності на рівні евристичного пошуку, а також сприяє розвитку самоорганізації як визначальної якості

особистості [39, с. 10] у професійному самовизначенні. Одержана учнями інформація є перспективною у плані її розширення і поглиблення, забезпечує розвиток здатності до аналізу, критичного осмислення, самостійного пошуку потрібних відомостей тощо. Оволодіваючи певними знаннями, учень має змогу саморозвивати своє ставлення до тієї чи іншої професії, її вимог до людини, що, у свою чергу, впливає на „формування її психологічних цінностей, на розвиток ціннісних орієнтацій, інтересів та намірів особистості” [115] у напрямі побудови власної професійної траєкторії.

Складовою інструментарією в професіографічному дослідженні є професіограма. На завдання професіограми звертають увагу В. М. Галицький, О. В. Мельник, В. В. Синявський: „Професіограма – документ, в якому подано комплексно систематизований і всебічний опис об’єктивної характеристики професії і сукупність її вимог до індивідуально-психологічних особливостей людини. Зміст і обсяг професіограми залежить від мети, з якою проводиться вивчення професії. Такою можуть виступати: профорієнтація і профконсультація, профвідбір, професійне навчання, раціоналізація режиму і умов праці” [341, с. 170].

Учень потребує опосередкованого психолого-педагогічного супроводу в процесі самостійного дослідження професії через літературні джерела, спостереження за роботою представників певних професій, бесіди з професіоналами чи професіографічні зустрічі. Одержання відомостей про перспективи професійної кар’єри, поряд з визначенням своїх індивідуальних можливостей, допомагають учню свідомо визначати відповідність даній професії.

Слід зазначити, що самостійність пізнавальних дій учнів у ході професіографічної діяльності „активізує потребнісно-мотиваційну та операційно-технічну сфери особистості” [321], що забезпечує достатній рівень підготовленості до свідомого професійного самовизначення учнів. У процесі такої діяльності виконуються два завдання: профінформаційне (одержання необхідної і достатньої інформації), а також виховне (розвиток і

саморозвиток впевненості у власних можливостях на шляху вирішення життєвих завдань), що в підсумку впливає на формування готовності учнів до самостійного вирішення наступних важливих завдань.

Важливі завдання індивіда реалізуються „засобом особистісної установки” [397, с. 297], яка не існує сама по собі, а є складовою ієрархічної системи диспозицій. Тут слід скористатися напрацюваннями І. С. Кона: „Перший рівень її складають елементарні установки, які формуються на основі вітальних потреб і в простих ситуаціях. Такі установки є не що інше, як закріплена попереднім досвідом готовність до дії. Вони позбавлені модальності (переживання „за” чи „проти”) і неусвідомлені. Другий рівень диспозиційної структури – система соціальних установок, які володіють основними трьома компонентами (когнітивними, емоційними і поведінковими) і формуються в людини на базі оцінки окремих соціальних об’єктів і ситуацій. Третій рівень – базові соціальні установки, які визначають загальну спрямованість активності особистості. Четвертий рівень створює систему ціннісних орієнтацій, спрямованих на життєдіяльність і засоби досягнення цих завдань, детермінованих загальними соціальними умовами життя індивіда” [149, с. 67-68].

Співпрацею педагогів та учнів важливо створити відповідні умови для формування і вияву самостійності та ініціативності особистості, що дає змогу учням досягти запланованих вчителем результатів професіографічного дослідження.

При проведенні професіографічного дослідження доцільно здійснювати педагогічний вплив так, щоб забезпечити широкий простір для самостійної діяльності учнівської молоді, активізуючи у неї почуття новизни, і тим самим підвищувати рівень її зацікавленості і відповідальності за виконувану роботу, що суттєво впливатиме на ефективність виховної функції професіографічного дослідження.

Слід зазначити, що кінцевою метою професіографічної діяльності учня є складання опису конкретної професії, її вивчення, послідовне

оволодіння знаннями та вміннями, яких вимагає дана професія та аналіз інших видів професійної діяльності. У ході роботи педагоги мають „налаштувати учнів виявляти творчість та ініціативу під час самостійної роботи” [221] з опису, а зустрічаючись зі спеціалістами оперативно перетворювати, коригувати, уточнювати намічені на підготовчому етапі способи виявлення і одержання потрібної інформації та її обсяги.

Завдання професіографічних досліджень полягає в розкритті сутності технологічного вивчення вимог, які професія висуває до „якостей, психологічних особливостей та психофізіологічних можливостей особистості” [308] для досягнення позитивного результату у виборі молодою людиною відповідної професії або напряму професійної діяльності. Саме тому проблема здійснення професіографічних досліджень учнями є актуальною щодо переосмислення системи підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Варто звернутися до аналізу особливостей побудови успішної професійної кар’єри, проведеного К. К. Платоновим і Г. Г. Голубєвим: „Прогноз професійної діяльності – це опис очікуваних сприятливих і несприятливих особливостей конкретної діяльності, які визначаються психологічною структурою особистості. Даний прогноз має бути максимально точним, обґрунтованим матеріалом вивчення особистості в різних видах діяльності; структурним – з аналізом труднощів і вірогідних помилкових дій особистості; віддаленим – орієнтуючим на найбільш стійкі очікувані труднощі й помилкові дії, виявлення яких можна передбачити не лише на близьких, а й віддалених етапах професійного навчання і діяльності” [282, с. 187].

Зміст професіографічної діяльності учнів визначається метою та завданнями поетапного формування властивостей та якостей у підготовці до професійного самовизначення в певній сфері. Тому реалізація змісту професіографічної діяльності здійснюється у кілька взаємопов’язаних етапів.

Підготовчий етап характеризується отриманням учнями інформації про зовнішні компоненти професій певної сфери (об'єкти, зміст, знаряддя, умови праці тощо) і навчанням самотійно виділяти їх у професіях. Як правило, таку інформацію вони сприймають без усвідомлення її цінності для вибору професії. Це найбільш поверхове, когнітивне засвоєння, в результаті якого ще не виявляється суб'єктивне ставлення учнів до професіографічної інформації.

Зміст даного етапу реалізується переважно через інформування учнів про професії певної сфери. Професіографічну інформацію на цьому етапі доцільно повідомляти в контексті курсів „Основи вибору професії”, „Твоя професійна кар'єра” та програми трудового навчання для учнів основної школи. Але в результаті дослідження виявилось, що зміст курсів і програма надають не однакові можливості в отриманні інформації про різні професії. Відповідно до курсів і програми на вивчення різних професій відводиться не однакова кількість занять. Тому в змістовному компоненті структурно-функціональної моделі професіографічної діяльності учнів про певні професії інформування здійснюють за трьома рівнями, умовно виділеними залежно від обсягу інформації.

Перший рівень передбачає інформування загального характеру, коли повідомляється інформація лише про різновиди зовнішніх компонентів професій, тобто перераховуються види об'єктів, робіт, обладнання, інструменти та пристрої без їх характеристик; види підприємств, виробничих приміщень без характеристик параметрів санітарно-гігієнічних і соціально-економічних умов праці тощо.

Другий рівень характеризується інформуванням конкретного характеру. Тут відбувається ознайомлення учнів не лише із різновидами зовнішніх компонентів професій, а й з їх параметрами. Зокрема, дається перелік об'єктів, робіт, знарядь праці із їх характеристикою; аналізуються підприємства та виробничі приміщення за санітарно-гігієнічними вимогами та соціально-економічними умовами праці тощо.

На третьому рівні здійснюється інформування поглибленого характеру. Це, насамперед стосується різновидів зовнішніх компонентів професій, аналізу професійно важливих якостей і властивостей робітника. Перераховуються види об'єктів, робіт, знарядь праці у сукупності з їх параметрами; називаються підприємства та виробничі приміщення, де працюють професіонали, аналізуються параметри санітарно-гігієнічних і соціально-економічних умов праці тощо. Усі параметри зовнішніх компонентів професій пов'язуються із професійно важливими якостями та властивостями робітників.

Разом з тим „ієрархічна структура процесу інформування за даними рівнями дозволяє відображати взаємозв'язок між кількісними та якісними характеристиками інформації” [314], яку отримують учні на уроках допрофільного навчання. На першому рівні учням пропонується такий об'єм інформації про професії, який має розвивати у них уяву про різновиди компонентів та їх кількість. На другому рівні до інформації про різновиди компонентів додаються відомості, що відображають конкретні якісні особливості професій, тобто наводиться характеристика компонентів через їх параметри. Нарешті на третьому рівні інформація поглиблюється за рахунок встановлення взаємозв'язків між зовнішніми та внутрішніми сторонами професій, коли конкретні параметри компонентів пов'язуються із відповідними характеристиками властивостей та якостей спеціалістів. Так, процес інформування учнів має вибудовуватися за принципом концентричності. Відомості про професії при інформуванні за першим рівнем входять до відомостей при інформуванні за другим рівнем. У свою чергу відомості про професії при інформуванні за першими двома рівнями є основою відомостей при інформуванні за третім рівнем.

При розробці змісту професіографічної діяльності учнів (підготовчий етап) на прикладі „Дизайн середовища” у принциповій схемі інформування передбачаються:

- розділи та теми курсів і програми трудового навчання – „Озеленення території населених пунктів”;
- кількість годин від 34 до 68;
- інформування загального характеру першого рівня – „Квітникар”;
- інформування конкретного характеру другого рівня – „Флорист – декоратор”;
- формування поглибленого характеру третього рівня – „Озеленювач території”.

Для ознайомлення з професіями різних категорій учнів, тобто для забезпечення професіографічною інформацією різних категорій хлопців і дівчат – як у міських, так і в сільських школах – має пропонуватись ідентична за кількістю та якістю інформація про професії. Наприклад:

- категорія учнів – хлопці і дівчата міських і сільських загальноосвітніх навчальних закладів;
- кількість професій для інформування загального характеру – 3;
- кількість професій для інформування конкретного характеру – 5;
- кількість професій для інформування поглибленого характеру – 3.

Професіографічне інформування хлопців та дівчат будується так, щоб при вивченні професій учні послідовно ознайомлювалися з усіма їх характеристиками, при цьому професіографічна інформація пов'язується із змістом курсів і програмою трудового навчання. Наприклад, вивчення об'єктів праці відбувається під час ознайомлення з кресленнями виробів, видами з'єднань деталей, фізичними, механічними властивостями виробів і сировини, вимогами до якості та їх дизайнового оформлення. Відомості про зміст праці учні отримують при опануванні механічною та ручною технологіями обробки виробів, виконанні конкретних трудових операцій і прийомів з обробки виробів. Інформування про знаряддя праці здійснюється в процесі вивчення обладнання, інструментів та пристроїв, необхідних для обробки виробів. Умови праці характеризуються при ознайомленні з організацією робочих місць. При цьому відомості технічного,

технологічного, дизайнового, економічного характеру з навчальної програми доповнюються професіографічною інформацією в контексті змісту її розділів та тем.

Так, на підготовчому етапі учні ознайомлюються не лише з різновидами зовнішніх компонентів професій та з їх параметрами, а й з якостями та властивостями, необхідними працівникам у конкретних видах діяльності. Така побудова системи інформаційного забезпечення сприяє формуванню в учнів уявлення про професійну діяльність, її зовнішні та внутрішні сторони, завдяки чому створюється база для подальшого самостійного вивчення учнями професій певної сфери.

Для основного етапу професіографічної діяльності характерним є значно більша самостійність учнів, які мають свідомо визначити параметри зовнішніх компонентів професій певної сфери, дати розгорнуту їх характеристику, виявити та проаналізувати взаємозв'язки із вимогами до професіоналів.

На наступному етапі професіографічна інформація сприйматиметься учнями з усвідомленням її цінності для вибору майбутньої професії. Це – період формування об'єктивного ставлення учнів до професіографічної інформації, яка набуває емоційно-почуттєвого характеру та особистісної значущості. Професіографічна діяльність піднімається на ціннісно-орієнтаційний рівень. Змістовний матеріал даного етапу реалізується шляхом професіографічного пошуку та професіографічного аналізу інформації про професії певної сфери. „Без знання особливостей різних професій неможливо займатися ні вибором професії для кожної людини, ні відбором відповідних людей для конкретної професії. [...] У професіограмі об'єктивні особливості трудового процесу, його технологічні, технічні, організаційні й інші характеристики неначе перекладаються на мову психологічних, фізіологічних і соціально-психологічних понять. Це необхідно для того, щоб створити єдину основу для співставлення особливостей особистості і вимог професії” [303, с. 5].

Професіографічний пошук розглядається як самостійний збір учнями інформації про параметри зовнішніх компонентів конкретних професій. При цьому зміст професіографічного пошуку включає такі види діяльності учнів:

- попереднє ознайомлення з літературою про професії певної сфери;
- виділення зовнішніх компонентів у професіях;
- виявлення показників для характеристики їх параметрів;
- складання плану професіографічного пошуку із зазначенням можливих джерел інформації про професії певної сфери;
- розробка моделей документів для збору та зберігання інформації про професії (протоколи спостереження, протоколи бесід із працівниками тощо);
- безпосередній збір інформації за допомогою визначених методів професіографічного пошуку.

При складанні плану професіографічного пошуку інформації про професії враховуються показники, які характеризують параметри професій (різновиди об'єктів праці та розміри об'єктів праці) і джерела отримання інформації (вивчення каталогів та спостереження об'єктів праці).

Після закінчення пошукової роботи учні переходять до аналізу зібраної інформації, спрямованої на виявлення взаємозв'язків між параметрами зовнішніх компонентів та професійно важливих якостей і властивостей робітників.

Зазначимо, що у процесі професіографічного аналізу учні здійснюють:

- розподіл зібраної інформації на «окремні групи за параметрами» [116];
- групування даних про параметри за зовнішніми компонентами професії;
- аналіз значущості та типовості параметрів для даної професії;
- встановлення взаємозв'язків між параметрами зовнішніх компонентів професії та професійно важливими якостями і властивостями професіоналів;

- розподіл зібраної інформації за розділами професіографічного документа та його складання.

При складанні професіографічного документа розробляється схема професіограми, яка містить інформацію про зовнішні компоненти професії із зазначеними вимогами до осіб, що збираються її отримати. У такій професіограмі виробничої характеристики професії відображаються загальні відомості про професію (назва професії, можливі кваліфікаційні рівні в професії чи спеціальності тощо); характеристики об'єктів, змісту, знарядь та умов праці. Значне місце відводиться описові параметрів зовнішніх компонентів професії із визначенням професійно важливих якостей та властивостей робітників відповідної спеціалізації.

На завершальному етапі професіографічної діяльності відбувається засвоєння учнями характеристик внутрішньої сторони професійної праці. Професіографічна інформація стосується як професійно важливих якостей та властивостей, так і особистих якостей і властивостей учнів, що сприяє формуванню уявлення про себе як майбутніх професіоналів. Професіографічна інформація носить не лише емоційно-почуттєвий характер, а й моделюючий (проекування учнями власного професійного майбутнього в контексті професій, що стає значним регулятором їх професійних намірів на практично-дійовому рівні). Тому реалізація змісту третього етапу відбувається шляхом професіографічного синтезу та прогнозування учнями власних перспектив, пов'язаних з конкретною професією.

Зазначимо, що професіографічний синтез розглядається як цілеспрямована діяльність учнів в напрямі порівняння особистих властивостей і якостей із професійними вимогами до робітника-професіонала. Цей процес передбачає виконання таких видів робіт:

- перегруповання визначених професійно важливих якостей та властивостей на підставі структури образу професіонала, що містить

„підструктури спрямованості, досвіду, психофізіологічних властивостей та якостей” [120];

- аналітико-синтетичне порівняння особистих властивостей та якостей із образом професіонала;
- гіпотетична побудова власного образу як майбутнього працівника, так і професії, що вивчається;
- складання професіографічного документа.

Аналіз показує, що найбільший ефект при професіографічному синтезі досягається, коли учні складають часткову професіограму з характеристикою лише професійно важливих якостей і властивостей робітників. У професіограмі фіксуються загальні відомості про професію, характеристики професійної спрямованості, необхідні психофізіологічні властивості та якості робітників, аналізується значення досвіду в професійній діяльності. Крім переліку професійно важливих якостей і властивостей, наводяться конкретні приклади, що характеризують їх значення і роль при виконанні працівником своїх професійних функцій.

За результатами професіографічного синтезу учні прогнозують власне професійне майбутнє. Іншими словами, вони проектують для себе уявно можливі варіанти і шляхи професійної освіти та розвитку в контексті професії, яка вивчається. При професіографічному прогнозуванні важливо включати учнів у такі види роботи:

- прогнозування розвитку професії у зв'язку із модернізацією суспільного виробництва;
- визначення відповідних до прогнозу шляхів отримання необхідних знань і вмінь;
- проектування для себе шляхів розвитку якостей і властивостей, необхідних для успішного опанування професії та подальшої трудової діяльності;
- планування можливого професійного росту в майбутньому;

- складання професіографічного документа з педагогічною характеристикою професії.

Часткова професіограма з педагогічною характеристикою професії повинна відобразити: загальні відомості про професію, характеристику можливого розвитку професії у суспільному виробництві; визначення шляхів професійної освіти та професійного росту, планування шляхів розвитку професійно важливих якостей та властивостей у період навчання в загальноосвітній школі.

Включенню учнів у професіографічний синтез та професіографічне прогнозування передуює опанування шкільних курсів „Основи вибору професії” та „Твоя професійна кар’єра”. Програмою курсів передбачається загальне ознайомлення учнів із професійно важливими якостями і властивостями робітників та можливими шляхами отримання професій. Ряд тем відводиться вивченню психофізіологічних якостей і властивостей особистості, завдяки чому учні мають можливість на уроках продіагностувати свої індивідуальні особливості. Опанування матеріалу згаданих курсів закладає основи для подальшого поглибленого вивчення учнями вимог професій певної сфери, що висуваються до працівників з для прогнозування варіантів побудови власної майбутньої професійної траєкторії.

Саме тому проблема правильного вибору та ефективного використання педагогічних засобів в організації професіографічної діяльності є актуальною, оскільки від їх правильного визначення залежить рівень пізнання вимог, які професія висуває до якостей, психологічних особливостей і психофізіологічних можливостей особистості.

Успішне засвоєння учнем змісту професіографічної діяльності залежить від „доцільного підбору і диференціації психолого-педагогічних методів і форм” [136] в організації цього процесу з урахуванням притаманних їй специфічних особливостей. Йдеться про надання професіографічній діяльності статусу одного з напрямів навчально-

виховного процесу в загальноосвітній ланці: передбачення не лише розвитку в учнів професійної спрямованості, а й формування особистісних психологічних цінностей, знань та умінь самостійного вивчення професій; використання елементів пошуково-дослідницького характеру, обумовлених технологією професіографічних досліджень: пошуку, аналізу, синтезу, прогнозування тощо. „... Професіографічний матеріал дає можливість і самій людині усвідомити свої психофізіологічні якості, здібності, здійснення адекватної оцінки щодо її придатності до конкретної професії. Професіографічна діяльність вимушує людину „аналізувати” себе, „прилаштовувати” професію до себе і тим самим формувати власну професійну спрямованість” [303, с. 6].

Широкий діапазон завдань професіографічної діяльності, особливості її змісту детермінують використання різноманітних форм організації занять. Дослідження показують, що на підготовчому етапі роботи слід проводити переважно за груповою формою навчання: на курсах за вибором; уроках трудового навчання за класно-урочною системою; при проведенні професіографічних зустрічей та екскурсій згідно з шкільною програмою; групових консультацій тощо.

На основному та завершальному етапах професіографічної діяльності учнів доцільне поєднання як групових, так і індивідуальних форм шляхом їх об'єднання у тимчасові науково-дослідні колективи. Їх організація базується на спеціально розроблених вихідних позиціях:

- урахування індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей та вікового розвитку учнів;
- забезпечення взаємозв'язку діяльності учнівської молоді у колективі на основі взаємодії, організації та управління. Інформаційно-пізнавальна взаємодія відбувається через отримання, передачу та обмін інформацією в процесі спільного дослідження професій. Організація забезпечує діяльність як колективу в цілому, так і кожного з учасників зокрема. Управління

передбачає своєчасний контроль результатів та коригування змісту, форм та методів професіографічної діяльності учнів;

- стимулювання діяльності шляхом виконання кожним учасником ролі не лише „одержувача”, а й „передавача” інформації в ході дослідження, обміну набутим досвідом тощо;

- багатоперспективна спрямованість діяльності за рахунок об’єднання у колектив окремих дослідницьких лабораторій з 2 – 8 учасників. Напрями діяльності лабораторії визначаються професійними інтересами її членів до певної сфери;

- забезпечення самостійності учнів через систему індивідуальних професіографічних дослідницьких завдань.

Пропонується наступна структура та напрями діяльності тимчасового науково-дослідницького колективу:

- дослідницька лабораторія № 1: загальна професіографічна діяльність колективу; засвоєння технологій професіографічних досліджень; обмін досвідом та інформацією; конференції; групові заняття (теоретичні та лабораторно-практичні); консультації тощо.

- дослідницька лабораторія № 2: професіографічна діяльність дослідницьких лабораторій; професіографічне дослідження конкретних професій певної сфери; індивідуально-самостійні заняття; професіографічні екскурсії; професіографічні зустрічі; заліки тощо.

Тимчасовий науково-дослідницький колектив може об’єднувати кілька лабораторій, які досліджують конкретні професії певної сфери, але кожна з них має свій напрям професіографічних досліджень згідно з профілем професій.

До основних форм організації та здійснення професіографічної діяльності учнів слід віднести:

- групові заняття – лекції, уроки, практичні, лабораторні роботи. Учні вивчають структуру професійної діяльності, зміст та методи професіографічних досліджень, різновиди професіографічної документації.

Під час лабораторно-практичних занять опрацьовуються технології та методи професіографічних досліджень;

- конференції – використовуються для обміну досвідом з технологій і методик професіографічних досліджень та взаємообміну інформацією щодо конкретних професій певної сфери;
- консультації – проводяться як для всього колективу і дослідницьких лабораторій, так і для окремих учнів;
- індивідуально-самостійні заняття – практикуються при підготовці учнів до професіографічних досліджень при складанні професіограм та виконанні курсової роботи. Останнє виконується наприкінці завершального етапу, включає самостійне дослідження учнем конкретної професії певної сфери, опис її результатів у професіограмі з відповідним захистом;
- професіографічні екскурсії – наближають учнів до максимально реальних виробничих умов у поєднанні професіографічних екскурсій з професіографічними зустрічами;
- підбиття підсумків професіографічної дослідницької діяльності учнів – в обов'язковому порядку у формі заліку або письмового звіту та захисту одержаних результатів.

У професіографічній діяльності найбільш ефективними є дві групи методів реалізації її змісту:

- педагогічні методи, які вирішують завдання виховання та навчання учнів під час професіографічної діяльності;
- методи професіографічного дослідження професій, адаптовані для вирішення завдань самостійного вивчення професій.

У свою чергу методи професіографічного дослідження умовно поділяються на чотири підгрупи:

- методи професіографічного пошуку;
- методи професіографічного аналізу;
- методи професіографічного синтезу;
- методи професіографічного прогнозування.

Методи професіографічного пошуку широко використовуються при самостійному зборі учнями інформації про професії певної сфери, вивченні літературних джерел, застосуванні різновидів спостереження за роботою фахівців і в бесідах з ними. Вивчення літературних джерел уможливило створення загальних уявлень про професійну діяльність і виявлення окремих її аспектів. Він передбачає використання:

- інструкційно-нормативних видань („Єдиний державний класифікатор професій”), серійних видань про професії певної сфери („Твоя професія”, „Ким бути?”, „Твоя професійна кар’єра” тощо), енциклопедичних видань („Світ професій”). У них наведено інформацію про перелік професій, історію їх виникнення та розвиток, місце та роль у суспільному виробництві;
- тарифно-кваліфікаційних довідників професій певної сфери, які містять перелік видів робіт за кваліфікаційними рівнями та вимоги до кваліфікаційних знань робітників;
- довідників професіоналів певної сфери, де характеристики робіт поєднано з характеристиками знарядь та умов праці на підприємствах, а також окреслено можливі шляхи отримання професій;
- довідників з обладнання, пристроїв та інструментів, які ознайомлюють із призначенням, будовою, принципами роботи та техніко-технологічними параметрами конкретних знарядь праці професіоналів;
- довідників для вступників до професійних навчальних закладів системи загальної середньої освіти, де охарактеризовано шляхи отримання професій певної сфери;
- спеціальної літератури профорієнтаційної спрямованості, призначеної для учнів. Дані джерела розкривають параметри робіт професіоналів, знаряддя та умови їх праці, вимоги професій певної сфери до робітників та шляхи отримання цих професій;
- літератури техніко-технологічної спрямованості, де вміщено описи технологічних процесів конкретних виробництв, техніко-технологічні характеристики знарядь праці, робочих місць професіоналів;

- видань рекламного характеру (проспектів, каталогів, альбомів), що характеризують продукцію різних підприємств або послуги, які вони надають;
- професіограм і психограм професій певної сфери, де є інформація про вимоги до робітників.

Зазначимо, що метод спостереження доцільно використовувати для вивчення об'єктів і знарядь праці у певній сфері, особливостей організації робочих місць, робочих прийомів та операцій, окремих фрагментів технологічних процесів. Разом з тим процес спостереження за професійною діяльністю повинен відповідати певним вимогам:

- цілеспрямованості спостережень як необхідності у процесі попереднього визначення показників для характеристик компонентів професій;
- проведенню спостереження за попередньо розробленим планом, що передбачає послідовність дослідження параметрів професії як складової протоколу спостереження;
- обов'язковій фіксації результатів спостереження, яка забезпечує зберігання зібраної інформації та полегшує подальшу її обробку при професіографічному аналізі.

Саме тому з метою фіксації учнями зібраних даних про професії певної сфери рекомендуються протоколи спостережень у формі відповідних таблиць, де вказується: план спостереження (види об'єктів праці, розміри об'єктів праці, вимоги до кольорового оформлення об'єктів); результати спостереження (у професіокарту заносяться конкретні параметри професії згідно з показниками для їх характеристики за пунктами плану спостереження).

У процесі заповнення професіокарти увага акцентується на психофізіологічній характеристиці, а не на вивченні особистості в процесі праці. О. І. Галкіна, Р. Д. Каверіна, Є. О. Клімов й інші зазначають: „Це зобов'язує відповісти на запитання, яку роль в структурі тієї чи іншої

діяльності відіграють різноманітні психофізіологічні компоненти: сенсорні процеси, розумові дії, моторика, увага, емоційний фон, а також і деякі особистісні особливості. Виявлення їх питомої ваги в структурі діяльності дає змогу визначити систему психофізіологічних вимог професії до працюючої людини як суб'єкта праці. Такий підхід дозволяє не просто розглядати особливості або індивідуальні можливості сприйняття, пам'яті, мислення й інших психічних процесів і якостей, а й визначати характер і об'єм домінуючих у роботі сигналів подразників, видів опанованого матеріалу, типів завдань, роль вербальних функцій, емоційних факторів” [118, с. 71-145].

Для забезпечення динаміки розвитку учнів у процесі професіографічних досліджень відбувається їх співпраця з наставниками. Досліджуючи психологічні умови передачі наставниками професіональної майстерності І. С. Гичан вважає: „Провідну роль у формуванні умінь відіграє мислення, яке охоплює узагальнений образ певного трудового руху. Формування уяви про рух реалізується на основі спостереження молодого фахівця за роботою наставника. Своєчасна практична демонстрація і вербальне пояснення наставника про його трудові дії стимулюють всю роботу в цілому” [63, с. 69].

Варто звернути увагу на те, що бесіди із фахівцями доцільні у випадках, коли немає можливостей виявити ті аспекти професійної діяльності, які не підлягають спостереженню. Це стосується, зокрема, доповнень та пояснень спеціалістів до параметрів об'єктів і знарядь праці, видів робіт при підготовці до праці впродовж робочого дня та по його закінченні; особливостей розумових дій фахівців; характеристик санітарно-гігієнічних та соціально-економічних умов праці; психофізіологічних властивостей та якостей особистості; шляхів отримання професійної освіти тощо. При цьому для організації професіографічної діяльності учнів, як правило, обираються об'єкти з умовами праці, які характеризуються відносно низьким рівнем шуму у виробничих приміщеннях, мають вільний темп

виконання технологічних операцій і не мають на підприємствах суворого пропускового режиму, що полегшує проведення бесід із професіоналами.

У ході організації та проведення бесіди учнів із професіоналами рекомендується дотримуватись таких вимог:

- при підготовці бесіди педагог чи психолог попередньо пояснює професіоналові та учням мету і завдання бесіди;
- під час бесіди учні уважно вислуховують інформацію спеціаліста, не перебиваючи його;
- якщо необхідно, педагог тактовно допомагає учневі або професіоналу підтримувати розмову, роз'яснюючи зміст запитань та відповідей;
- запитання та відповіді мають бути прості й доступні за змістом і формою. Враховуючи, що професіонал, як правило, не має відповідної підготовки з психології та професіографії, а учень обмежений знаннями у тій галузі, яку він вивчає, під час бесіди бажано уникати спеціальної психологічної та професійно-технологічної термінології.

Разом з тим результативність бесіди суттєво залежить від плану її проведення, який дає можливість оперативно побудувати розмову та спроектувати її в необхідному напрямі. Складається він на основі плану професіонального пошуку, з якого вибираються ті пункти вивчення професії, які можна здійснити за допомогою бесіди. План бесіди входить до протоколу бесіди, який допомагає зберегти отримані відомості про професію та полегшує їх подальшу обробку. Останні зручно вести у формі таблиці, де питання розташовані навпроти відповідей. Протокол бесіди про професію:

- план бесіди: „Які види виробів ви виготовляєте чи які види послуг, надаєте? Яких розмірів Ваша продукція та її загальна характеристика”? [...];
- відповіді професіонала [...].

Другу групу складають методи професіографічного аналізу зібраних відомостей про професії певної сфери (порівняльний і системно-структурний аналіз).

Метод порівняльного аналізу переважно застосовується для виявлення учнями значущості та типовості параметрів професії, яка вивчається. Аналітичним шляхом визначаються частота присутності кожного параметра в професійній діяльності, його значущість для результатів, частота та важливість взаємодії з ним працівника. Нетипові та незначущі для професії параметри відхиляються і не беруться до уваги. В процесі порівняльного аналізу учні викреслюють такі параметри в документах для збору та зберігання інформації про професію.

Метод системно-структурного аналізу бажано використовувати при встановленні взаємозв'язків між параметрами зовнішніх компонентів професій та професійно важливими якостями і властивостями працівників.

Після системно-структурного аналізу всі характеристики професії систематизуються. До кожного параметру добирається професійно важлива якість або властивість робітника і оформляються:

- компоненти професії: об'єкт праці, зміст праці, знаряддя праці, умови праці;
- параметри компонентів: маленькі розміри до кількох міліметрів, крихкість деталей тощо;
- відповідні професійно важливі якості та властивості: гострота зору, вправність пальців рук тощо.

Методи професіографічного синтезу належать до третьої групи методів дослідження професії. Представляються вони двома методами – структурного та порівняльного аналізу. За допомогою структурного аналізу можливе чітке перегрупування професійно важливих якостей та властивостей у структуру образу спеціаліста, який дає можливість за допомогою отриманих результатів побудувати цілісний образ робітника-професіонала, а саме: ставлення до себе; ставлення до інших людей; спрямованість ставлення до праці; професійні інтереси; професійні нахили; професійні переконання; досвід; професійні знання; професійні вміння; психофізіологічні властивості

та якості; відчуття та сприйняття; увага; пам'ять; мислення; уява; рухові (моторні) якості; темперамент тощо.

Аналогічним шляхом учні будують власний образ як майбутнього робітника в професії певної сфери, яка досліджується.

Методом порівняльного аналізу здійснюється співставлення особистих властивостей та якостей із характеристиками професіонала. У процесі порівняння власного образу з образом робітника-професіонала визначається наявність чи відсутність тих властивостей та якостей, які необхідні для успішної професійної діяльності у певній сфері. Так, учні будують образ кандидата для праці за певною професією, що фактично відображає їх можливості у майбутній професійній діяльності:

- професійно важливі якості та властивості працівника: гострота зору; вправність рук; концентрація уваги; врівноваженість тощо;
- рівень розвитку учня: високий; середній; низький;
- співвіднесення образу кандидата для праці: плюс (+) чи мінус (-).

Через те, що в професіографічній діяльності передбачене лише вивчення учнями професій, тобто без проведення професійного відбору, рекомендується рівень розвитку професійно важливих якостей і властивостей у працівника умовно вважати високим або вище середнього рівня (на підставі їх значущості для успішної праці за професією).

За попереднього діагностування рівень розвитку особистих якостей та властивостей учнів може позначатися відповідно як „низький”, „середній” та „високий”. Наприклад, при вивченні курсу „Основи вибору професії” знак „+” ставиться у випадках високого рівня наявності професійно важливих якостей і властивостей в учня, а знак „-” – відповідно при середньому та низькому рівнях.

Для виявлення учнями своїх можливостей у майбутній професійній діяльності рекомендується розроблена система методів прогнозування розвитку професій у суспільному виробництві та передбачення власного вірогідного вияву в професії.

За допомогою методу прогнозування розвитку професії учні виявляють тенденції можливих змін у параметрах об'єктів, змісту, знарядь та умов праці у зв'язку із науково-технічним прогресом, інтенсифікацією інформатизації та комп'ютеризації виробництва за напрямками та темпами соціально-економічного розвитку регіону та суспільства. З цією метою організовується вивчення прогнозів у галузі техніки та технології відповідного виробництва. Подібна інформація найчастіше буває у періодичних виданнях техніко-технологічної спрямованості окремої галузі: „Автомобільний транспорт”, „Швейне виробництво” у виданнях з питань новітніх технологій та технічного обладнання; „Нові комп'ютерні технології” у виданнях, присвячених новинкам комп'ютерної інженерії, рекламі оргтехніки, зварювального обладнання тощо; „Економіка України” та „Експрес-новини: наука, техніка, виробництво” у виданнях з питань розвитку економіки виробництва. У результаті пізнавальної аналітико-синтетичної діяльності учні, за необхідності, вносять зміни до професійно важливих якостей та властивостей робітників відповідної спеціалізації, а також корективи в образ кандидата для праці у певній сфері.

Метод прогнозування власного професійного розвитку дає учням можливість визначити для себе оптимальні варіанти набуття професійної освіти з урахуванням прогнозу вірогідного розвитку професії. Відповідно система загальної середньої освіти (міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні навчальні заклади тощо) має максимально задовольнити потреби та забезпечити умови для отримання майбутньої професії учнями.

Заключним етапом прогнозування власного професійного розвитку є проектування шляхів професійного зростання в майбутній професії. Це стосується підвищення кваліфікації, отримання додаткової спеціальності або вищої освіти за обраним напрямом діяльності. Одержані результати професіографічного прогнозування заносяться учнями до професіограми (комплексно-систематизований і всебічний опис об'єктивних характеристик

професії і сукупність її вимог до індивідуально-психологічних особливостей особистості).

Професіографічне дослідження передбачає широке використання педагогічних методів, але перевага тим чи іншим методам надається залежно від завдань дослідження. Зокрема, розповідь, лекція, ілюстрація, демонстрація необхідні при інформуванні підлітків про особливості професій певної сфери на підготовчому етапі, а вивчення технології професіографічних досліджень здійснюється на основному та завершальному етапах. Письмові вправи найефективніші в процесі закріплення набутих знань про зовнішні компоненти професій певної сфери, про технологію самостійних досліджень професій, а також при формуванні вмінь застосовувати набуті знання на практиці.

Для стимулювання та мотивації професіографічної діяльності учнів дієвими виявились пізнавальні дискусії, профорієнтаційні ігри, вікторини. Наприклад, під час дискусій на теми: „Виховання особистості та стабілізація на регіональному та державному ринках праці” і "Професія та розвиток суспільства" проблематика впливу соціально-економічного та науково-технічного розвитку суспільства на розвиток професії та рівень професіоналізму стимулює інтерес учнів до вивчення можливостей власного розвитку в контексті професії. Індивідуальне та фронтальне усне опитування, письмовий контроль в основному дають високі результати при застосуванні на уроках, а тестування, анкетування, спостереження за роботою учнів раціональні на всіх етапах професіографічної діяльності.

Під час формування проміжних результатів професіографічних досліджень варто враховувати окремі висновки в дослідженнях У. Р. Кала, В. В. Раудик. Вони звертають увагу на тяжкі життєві моменти учнівської молоді, подолання яких відбувається завдяки внутрішнім резервам психофізіології особистості: „ ... труднощі, тимчасові поразки, послаблення мотивації можливі в будь-якій діяльності. Відповідно неможливо уникнути і стресових ситуацій. Переборювання подібних ситуацій може відбутися

засобами саморегуляції і не повною мірою усвідомлено” [123, с. 38]. Результативність цього процесу позитивно впливає на подальшу побудову професійної кар’єри.

Узагальнюючи, зазначимо, що професіографічна діяльність є ефективною складовою професійної орієнтації учнівської молоді в умовах загальноосвітньої ланки, спрямованої на формування достатнього рівня пізнавальної активності учнів у напрямі підготовки до свідомого професійного самовизначення, що в свою чергу формує їх психологічні цінності, розвиває ціннісні орієнтації, інтереси, наміри тощо; успішне засвоєння учнем професіографічного змісту залежить від підбору психолого-педагогічних методів і форм в організації цього процесу (поєднання групових та індивідуальних форм шляхом їх об’єднання у тимчасові структуровані науково-дослідні колективи зі своїм напрямом досліджень згідно з профілем професій і методів виховного та навчального характеру, які адаптовані для вирішення завдань самостійного вивчення професій тощо); результативність професіографічної діяльності залежить від структурованого плану її проведення та фіксації зібраних даних у протоколах спостережень; необхідність коригування системи методів прогнозування розвитку професій у суспільному виробництві та власного вірогідного розвитку в професії; система загальної середньої освіти має максимально задовольнити потреби і забезпечити умови для отримання професії та допомогти учневі в прогнозуванні професійної траєкторії через систему неперервної освіти з урахуванням стану ринку праці.

Вирішення навчально-виховних завдань тісно пов’язане з реалізацією моделі системи підготовки старшокласників до професійної діяльності, яка поєднує комплекс психолого-педагогічних, методологічних і методичних умов і заходів, спрямованих на оптимізацію процесу вибору професії і працевлаштування молоді відповідно до інтересів, нахилів і сформованих здібностей з урахуванням потреб регіонів у спеціалістах усіх сфер суспільної діяльності; формуванням особистості із широким професійним світоглядом і

майстерністю, знанням техніко-технологічних основ сучасного виробництва, здатну швидко і ефективно орієнтуватись у професійній політиці певної галузі; самостійність пізнавальних дій учнів у ході професіографічної діяльності активізує потребнісно-мотиваційну та операційно-технічну сфери особистості, що забезпечує достатній рівень підготовленості до свідомого професійного самовизначення учнів.

3.5. Професійне самовизначення як результат дієвості системи підготовки учнів старших класів до майбутньої професійної діяльності

Сучасний соціально-економічний розвиток України відбувається в умовах ринкової економіки. У цьому процесі спостерігається динаміка інтелектуально-фізичного навантаження на фахівців, задіяних на соціально-економічних об'єктах. Роботодавці прагнуть отримати максимальні прибутки з мінімальними затратами капіталу і ресурсів за найкоротший відрізок часу. За таких умов багато кваліфікованих фахівців не має постійної роботи впродовж життя, а тим більше – роботи за однією й тією самою професією чи спеціальністю. Тому система підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності спрямовується на забезпечення професійного самовизначення особистості школяра, формування і вдосконалення в підростаючого покоління професійних якостей та психологічної структури з метою зміни видів професійної діяльності, результатом якої є розширення соціальних послуг територіальній громаді, регіону, суспільству, державі.

Надати допомогу старшокласникам у підготовці до професійного самовизначення мають соціальні інституції шляхом створення педагогічно доцільної і психологічно адекватної системи, яка максимально задовольнить їх професійні плани згідно з існуючими перспективними напрямками соціально-економічного розвитку на регіональному та державному рівнях. Завдання системи – задоволення попиту загальноосвітньої ланки та інших соціальних інституцій у фахівцях-профорієнтаторах з їх комплексною підготовкою в системі вищих навчальних закладів для: відновлення державної й регіональної систем професійної орієнтації; забезпечення педагогів-практиків сучасними науково-методичними основами та навчально-виховними комплектами за напрямками навчання і спеціальностями; орієнтація молоді на заповнення вакантних робочих місць; координація та інтеграція дій сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів, міжшкільного навчально-виробничого комбінату (МНВК) тощо в напрямі

розв'язання проблеми підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення.

Вивчаючи сутність трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді В. М. Мадзігон, М. П. Тименко, В. І. Андріяшин, Ю. Г. Грачов, Д. О. Закатнов, Г. Є. Левченко, В. В. Мачуський, О. В. Мельник, Н. В. Жемера, О. В. Осипов та інші зазначають: „Соціально-економічна ситуація, яка склалася на даний час у нашій країні, певним чином змінила особливості підготовки молоді до майбутньої діяльності, що, в свою чергу, не могло не відбитися на змісті та засобах підготовки старшокласників саме до самостійного та свідомого професійного самовизначення. Так, внаслідок зменшення кількості робочих місць і підвищення вимог до фахової підготовки, особливо в скрутне становище потрапила молодь. Як свідчать результати нашого дослідження, [...] особа, яка обирає професійну діяльність, поставлена в дуже складні умови і перш за все такі, коли необхідно приймати рішення самостійного вибору або зміни професійного шляху, і відповідальність за таке рішення повністю лягає на неї. Отже, такі умови вимагають від людини вміння правильно, обґрунтовано, самостійно і адекватно приймати рішення щодо цього питання” [249, с. 136-137].

Проблема підготовки старшокласників до самостійного та свідомого професійного самовизначення є важливою й актуальною для теорії і практики профільної підготовки. Її суть полягає в створенні суспільством відповідних умов для підготовки старшокласників до свідомого прийняття рішення щодо майбутнього виду професійної діяльності. Усвідомлюючи себе суб'єктом конкретної професійної діяльності, кожен учень повинен мати досвід самооцінки своїх індивідуально-психологічних якостей та порівняння своїх можливостей з психологічними вимогами професій до спеціаліста, усвідомлення власної відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Різні аспекти підготовки учнів до професійного самовизначення відображені в працях С. Я. Батишева, І. Д. Беха, Д. О. Закатнова, Є. О. Климова, Г. С. Костюка, В. М. Мадзігона, В. В. Мачуського, Є. М. Павлютенкова, Н. А. Побірченко, В. В. Рибалки, В. В. Синявського, М. П. Тиценка, Б. О. Федоришина, С. М. Чистякової [21; 33; 34; 97; 138; 155; 190; 202; 240; 315; 249; 391; 166] та інших.

Сама система підготовки учнів до майбутньої професійної діяльності передбачає розвиток професійної спрямованості учнів та регулювання відносин на ринку праці, що й зазначають М. М. Чистяков, Т. А. Буянова, Н. Є. Касаткіна: „Основним завданням шкільної ради з профорієнтації є координація роботи всіх підрозділів школи з професійної орієнтації, формування в учнів професійних намірів з урахуванням потреб конкретного економічного району в кадрах” [387, с. 124].

Для розв’язання багатоаспектної проблеми підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення згідно з їхніми інтересами та суспільною необхідністю потрібна участь представників різних сфер знань (психологія, педагогіка, філософія, економіка, медицина тощо).

Підготовка старшокласників до професійного самовизначення є важливою складовою системи наукового управління суспільними й соціальними процесами, і водночас складовою людського відновлення соціуму через соціалізацію підростаючих поколінь. Найважливішим чинником соціалізації є професіоналізація особистості системою освіти, зокрема самостійним вибором професії та активним входженням у процес свідомої трудової діяльності. Ключовою частиною процесу професіоналізації є свідомий, самостійний, добровільний вибір професії. Він потребує ретельного наукового пізнання і осмислення, особливо коли йдеться про мотиви вибору професії, здійснюваного на відповідному рівні організації педагогічної дії вчителя.

На значущості пізнавальної діяльності й професійної просвіти учнів, визначення шляхів і створення умов отримання професій засобами ціннісно-

орієнтованої і перетворюючої діяльності наголошує Є. М. Павлютенков: „Пізнавальна діяльність учнів забезпечує їх професійну просвіту. [...] ознайомлення учнів не з усіма професіями (їх майже 40 тисяч), а з основними професіями в різних галузях виробництва, культури, сфери обслуговування, а також із шляхами й умовами опанування цих професій. Знайомство зі світом професій – необхідна умова формування в учнів певного ставлення до професій. Але вибіркоче ставлення до професій виникає лише під час ціннісно-орієнтованої і перетворювальної діяльності учнів. Процес пізнання не забезпечує такої можливості тому, що особливості професії не співвідносяться в ньому з потребами суб’єкта. Ціннісно-орієнтаційна діяльність забезпечує народження і розвиток системи цінностей, і через них пошук особистістю своєї природної визначеності в професії. Вона характеризується активною пробою сил і є вирішальним чинником вибору професії” [238, с. 7].

Свідоме професійне самовизначення передбачає: вивчення загальнотеоретичних питань та науково-практичне їх узагальнення; систематизацію управління інформацією; організацію та здійснення виробничої практики. Структурування та реалізація якісного змісту професійної орієнтації потребує таких заходів:

- проведення перспективних експериментальних досліджень;
- розробки теоретико-методологічних основ професійної орієнтації;
- розробки та вдосконалення методів визначення наявної і перспективної потреби регіонального ринку праці, методів обліку, оперативного пошуку та використання відповідної інформації на практиці та розробки відповідних систем для інформаційного забезпечення навчальних закладів та суспільних інституцій, які проводять профорієнтаційні заходи;
- розробки та вдосконалення соціологічних і диференційовано-психологічних методів оперативного вивчення формування професійного вибору;

- розробки комплексних методик для діагностики професійних здібностей, професійної придатності, а також методів прогнозування факторів успішності в певному виді діяльності та розробку комплексів для психодіагностичного забезпечення заходів з професійної орієнтації;
- розробки методів збору, зберігання і оперативного пошуку професіографічної інформації та розробки психофізіологічної систематики професій чи напрямів діяльності, а також системи інформаційно-професіографічного вивчення практичної роботи з професійної орієнтації;
- розробки методів формування професійних здібностей і придатності;
- розробки методів і побудову моделей вирівнювання соціального престижу різноманітних професій;
- розробки методів економічного і морального регулювання процесу розподілу і закріплення трудових ресурсів на ринку праці;
- розробки системи заходів з підвищення привабливості для учнів сфер матеріального виробництва та їх обслуговування;
- розробки системи заходів підвищення ефективності впливу засобів масової інформації на формування мотивів вибору професії;
- визначення завдань і системи роботи загальноосвітньої ланки з профорієнтації в єдності з родиною та регіональними органами влади;
- створення системи підготовки і перепідготовки фахівців з педагогіки та психології, компетентних у розв'язанні проблеми підготовки учнів до свідомого професійного самовизначення;
- розробки та вдосконалення методик психолого-педагогічної і медичної профконсультації;
- розробки організаційних проектів окремих ланцюгів системи профорієнтації у країні, а також оновлення загальнодержавної системи професійної орієнтації (професійної інформації, професійної консультації, професійного відбору, професійної адаптації).

Багатоаспектність проблеми професійної орієнтації учнів, розв'язуваної окремими педагогами і педагогічними колективами, стала предметом аналізу С. Я. Батишева: „...професійна орієнтація багатоаспектна, але перш за все вона педагогічна і в її центрі вирішення основних завдань є педагог і школа. Зрозуміло, що розробка проблем профорієнтації має спиратися на дані інших наук: фізіології, соціології, економіки і інженерно-технічних наук. Але організаційно-методичне вирішення питання залишається за педагогікою. Професійна орієнтація передбачає цілеспрямовану діяльність педагогічних колективів шкіл у напрямі формування в учнів стійкого інтересу до певних професій і бажання самореалізуватися за окремо обраними” [21, с. 15].

Надання своєчасної кваліфікованої допомоги старшокласникам у підготовці до свідомого професійного самовизначення та корекція професійного вибору відбувається за визначеними критеріями та напрямками. На цьому наголошують С. М. Чистякова, А. Я. Журкіна і інші: „Професійне самовизначення є багатоступеневим процесом, що структурується за трьома напрямками: завданнями, які суспільство ставить перед особистістю – соціологічний підхід; процесами поетапного прийняття рішень, результатом яких є формування власних професійних інтересів і потреб системи розподілу праці в суспільстві – соціально-психологічний підхід; процесами формування індивідуального стилю життя, складовою частиною якого є професійна діяльність – диференційно-психологічний підхід („Я-концепція”, що віддзеркалює розуміння, переживання, наміри й дії в певних умовах професійної діяльності)” [166, с. 4].

Важливим у підготовці старшокласників до професійного самовизначення є формування суб'єкта певного виду праці, який буде мобільним і зорієнтованим на світ професійної діяльності, матиме певні можливості для особистісного саморозвитку в єдиному контексті життєвого і особистісного самовизначення. Це положення є смисловою частиною „Я-концепції”, диференційованої за: усвідомленням процесу і результату

вибору; узгодженістю внутрішніх і зовнішніх компонентів; інтеграцією одного або кількох намірів; стійкістю ситуативності вибору, що разом із актом вибору має динамічний, усвідомлений характер „мислення (процес аналізу, синтезу, узагальнення)” [319, с. 308] і здійснюється на всіх етапах життя.

Навчання в VIII – XI класах є особливим і відповідальним у проведенні навчально-виховної роботи загальноосвітньою ланкою, оскільки в цей період потрібно створити умови для розвитку професійної самосвідомості учнів – формування особистісного підходу до вибору професії, уміння співвідносити суспільну необхідність при виборі сфери діяльності з особистими ідеалами, уявою про цінності та реальні можливості. Тому система підготовки до професійного самовизначення передбачає: оволодіння знаннями та уміннями з основ вибору професії, що здобуваються в процесі вивчення спеціальних курсів; уточнення соціально-професійного статусу старшокласників з допомогою профорієнтаційної діяльності на базі поглибленого вивчення профільюючих предметів, до яких виявляються стійкі інтереси та здібності; приділення уваги формуванню професійно важливих якостей в обраному напрямі праці, контролю і коригуванню професійних планів, способам оцінювання результатів та досягнень, самопідготовці та саморозвитку.

Разом з тим особливого значення набуває процес цілеспрямованої соціально-професійної адаптації старшокласників, під час якої формуються не лише професійні знання, уміння, а й опановуються норми та цінності трудових колективів чи трудових об'єднань. Оскільки за бажанням старшокласників під час профільного навчання забезпечуються умови для входження в професійну діяльність, а саме період поглибленої підготовки до неї і формування досвіду життєдіяльності в трудовому оточенні, то професіоналізм розвивається в процесі праці, коли разом з підвищенням кваліфікації розширюється сфера діяльності та опановуються нові спеціальності. Готовність до переорієнтації на іншу професійну діяльність з урахуванням попереднього професійно-соціального досвіду та

індивідуальних можливостей є обов'язковою умовою процесу професійного самовизначення. Його формування та розвиток відбувається в процесі науково-практичної діяльності як системи рівноправної взаємодії особистості та суспільства на певних етапах їх розвитку, що оптимально відповідає особистісним здібностям та попиту ринку праці на фахівців певного напрямку діяльності.

Сучасне виробництво потребує фахівців з новою технологічною культурою, що закладається в шкільному віці засобом навчально-виховної праці. В. М. Мадзігон наголошує: „Сучасному виробництву потрібні ініціативні, думаючі, високоорганізовані, дисципліновані працівники, які володіють принципово новою технологічною культурою трудової діяльності. По мірі розвитку суспільства ускладнюється його структура і завдання, а питання організації стають все більш актуальними. Науково-прикладна розробка організаційних форм шкільного виробництва значною мірою відстає від соціально-педагогічних потреб. Особливо це стосується організаційно-педагогічних форм управління навчально-виробничою працею учнів” [190, с. 147].

Складовою системи підготовки старшокласників до професійного самовизначення є тісна взаємодія з суспільними структурами (навчальними закладами, інституціями, задіяними у розподілі та використанні трудових ресурсів, підприємствами, установами, організаціями, громадами тощо) у цілепокладанні розв'язання проблеми підготовки до свідомого вибору професії, що передбачає діалектичні відносини між рушійними силами цього процесу та розвитком адекватних різновидів досвіду особистості для виконання соціально-економічних завдань, що стоять перед суспільством, і які необхідно вирішувати.

У сучасних умовах структурування освітнього простору основними функціями системи професійної орієнтації мають стати поточне і перспективне планування, координація, контроль, теоретичне, методологічне та інформаційно-методичне забезпечення тощо. Такий підхід допоможе

досягти головної мети – динаміки підготовки старшокласників до свідомого професійного самовизначення. Старшокласники мають працювати на кінцевий результат процесу професійного самовизначення – вибір майбутньої професії, що вимагає вирішення чималої кількості завдань: отримання знань про себе; інформації про світ професійної праці; співставлення знань про себе та знань про професійну діяльність за допомогою професійних проб; стимулювання активізації внутрішніх психологічних ресурсів з метою включення в професійну діяльність і максимальної реалізації себе в ній тощо.

Для формування певного рівня готовності до професійного самовизначення учнів слід використовувати систему засобів: професійну інформацію; просвіту; розвиток інтересів, нахилів і здібностей; професійне консультування; професійний відбір; соціально-професійну адаптацію тощо. При цьому значна увага приділяється медико-психологічній роботі із школярами, що включає: професійну консультацію лікаря; розширення знань про фізіологічну значущість праці; знання джерел адаптивності організму; гігієнічні аспекти професійного вибору тощо.

Останнім часом бракує досліджень щодо ефективного використання старшою школою загальноосвітньої ланки інваріантної і варіативної складових шкільного компоненту. Аналіз свідчить про доцільність перегляду завдань і змісту профільного навчання в старшій школі, що постійно вимагає виховання і розвитку творчої особистості через надання допомоги старшокласникам в оволодінні засобами пізнання, а також необхідності компетентного пізнання та перетворення оточуючого середовища. Значну частку змісту профільного навчання повинна скласти орієнтація на певний напрям професійної діяльності (професію) згідно із здібностями та вимогами, які остання пред'являє до „психологічної структури особистості, до технологічного пізнання виробничих процесів” [284], загальних принципів впровадження прогресивної техніки і технологій, організації управління і виробництва, екології, автоматизації й інформатизації тощо.

Про наслідки негативної кадрової політики, обіймання посад людьми не компетентними, за які країна і люди розплачуються здоров'ям і життям говорить В. В Рибалка: „На превеликий жаль, в дійсності доводиться зустрічатися з випадками, коли керівні посади в суспільстві обіймають люди не компетентні, з низьким рівнем інтелектуального, творчого потенціалу, які пройшли селекцію за іншими критеріями. Звичайними є й такі випадки, коли творча особистість не має відповідної підготовки і тому її інтелектуальний, творчий потенціал не використовується повною мірою або навіть втрачається суспільством. За це країна розплачується добробутом, здоров'ям, а інколи й життям своїх громадян. Одним із найяскравіших прикладів цього є катастрофа, що сталася на Чорнобильській АЕС, з її глобальними екологічними наслідками” [317, с. 212].

Щоб орієнтовно визначити місце особистості на ринку праці, моделюється система шкільного виховання та виробництва, виходячи з умов соціально-економічного розвитку певного регіону та держави. У системі відображаються напрями навчання для старшокласників, якими мають стати спеціальності агропромислового комплексу, будівництва та архітектури, основ медицини, педагогіки, транспорту та зв'язку, легкої та харчової промисловості, інформаційно-комп'ютерних технологій та їх забезпечення, дизайну тощо. Вона має стимулювати діяльність старшокласника, спрямовану на активізацію процесу професійного самовизначення, що значною мірою залежить від якості підготовки суб'єкта учіння на різних вікових етапах розвитку та його індивідуального стилю. Значну роль в динаміці становлення старшокласників відіграють якості особистості, які мають відношення до професійного становлення (спеціальні, загальні професійно-моральні та вольові, професійно-виробничі та особистісно-ділові). Ці якості потребують розвитку в різних видах діяльності, бо становлять основу успішного творчого професійного розвитку особистості. Але „неправильно поставлені цілі і неадекватно підібрані засоби їх досягнення негативно впливають на результативність навчально-виховного

процесу у напрямі підготовки учнів до свідомого професійного самовизначення” [202, с. 8].

Враховуючи результати аналізу організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній ланці, є потреба об’єднання зусиль управлінських освітніх структур загальноосвітньої школи та міжшкільного навчально-виробничого комбінату в напрямі орієнтації старшокласників на початкову професійну діяльність. І засобами професійної практики допомогти самовизначитись у світі професій та розпочати процес опанування певної професії для подальшого навчання у вищих навчальних закладах за обраним фахом чи працевлаштування після отримання кваліфікації. Це забезпечить їх поступ, елементарний соціальний захист після закінчення школи та частково задовольнить попит ринку праці. Водночас підготовка старшокласників до добровільної праці в системі нових ринкових відносин, праці осмисленої, посиленої, цікавої, стимулюючої розвиток творчих професійних здібностей, формуючої функціональну грамотність, професійну мобільність згідно з індивідуальними особливостями особистості та запиту ринку праці в кадрах, забезпечить динаміку розвитку як особистості, так і регіону. Для досягнення цього результату створюється освітній простір, що забезпечує знаннями, вміннями і навичками як складовими сукупних суспільно-виробничих відносин організаційно-господарської, фінансової структур регіону, і які стають основою розвитку підприємництва та допомагають сформувати якості, необхідні для прийняття самостійних компетентних рішень на засадах ринкових відносин, базованих на приватній, комунальній та державній формах власності.

На основі розглянутих теоретико-методичних засад підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання обґрунтовано й розроблено модель системи підготовки старшокласників в умовах профільного навчання у взаємодії загальноосвітньої школи та міжшкільного навчально-виробничого комбінату. Головним концептуальним положенням моделі є визначення підготовки старшокласників до професійної

діяльності важливою соціально-педагогічною системою, котра сприяє адекватному визначенню особистісно та суспільно зорієнтованої професійної траєкторії в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Розроблена нами модель підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання містить такі основні структурні компоненти: компетентна особистість як суб'єкт та результат виховання і навчання; соціокультурні умови середовища (суспільні правила та норми, ціннісні орієнтації та традиції, соціально-економічна практика, наявні та прогнозовані суспільні проблеми, наявні та очікувані ресурси); Соціальна суб'єкт-суб'єктна взаємодія (старшокласник, родинне коло, громадськість, органи влади, ЗМІ, соціально-економічні об'єкти); засади підготовки старшокласників до професійної діяльності (мета, завдання, принципи, підходи, етапи реалізації); організаційно-педагогічна структура загальноосвітньої школи та міжшкільного навчально-виробничого комбінату (суб'єкти навчально-виховного процесу, стратегічне планування, нормативне забезпечення, навчально-виховна діяльність, кадрове забезпечення, моніторинг та оцінювання); навчально-виховна діяльність (навчальний процес, позакласна робота, виховне середовище, взаємодія з місцевою громадою; зміст, форми, методи та технології її реалізації); за об'єктом спрямування професійної діяльності (людина-природа, людина-художній образ, людина-людина, людина-техніка; людина-знакова система); врахування вікових особливостей та вікової періодизації в процесі формування особистісних якостей і цінностей (знання, уміння, навички, ключові компетентності, дієво-практична сфера, самокеровані механізми, сфера творчих якостей, сфера естетичних і моральних якостей, сфера психофізіологічного розвитку).

Модель системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом (рис. 1) передбачає комплекс умов, сукупність дій, спрямованих на ефективне функціонування процесу становлення й розвитку особистості

старшокласника. Розкрита сутність послідовної реалізації системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом. Представлено концептуальні підходи, принципи, критерії відбору, структуру змісту підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом. Дається характеристика навчально-виховних заходів, педагогічних форм і методів підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом.

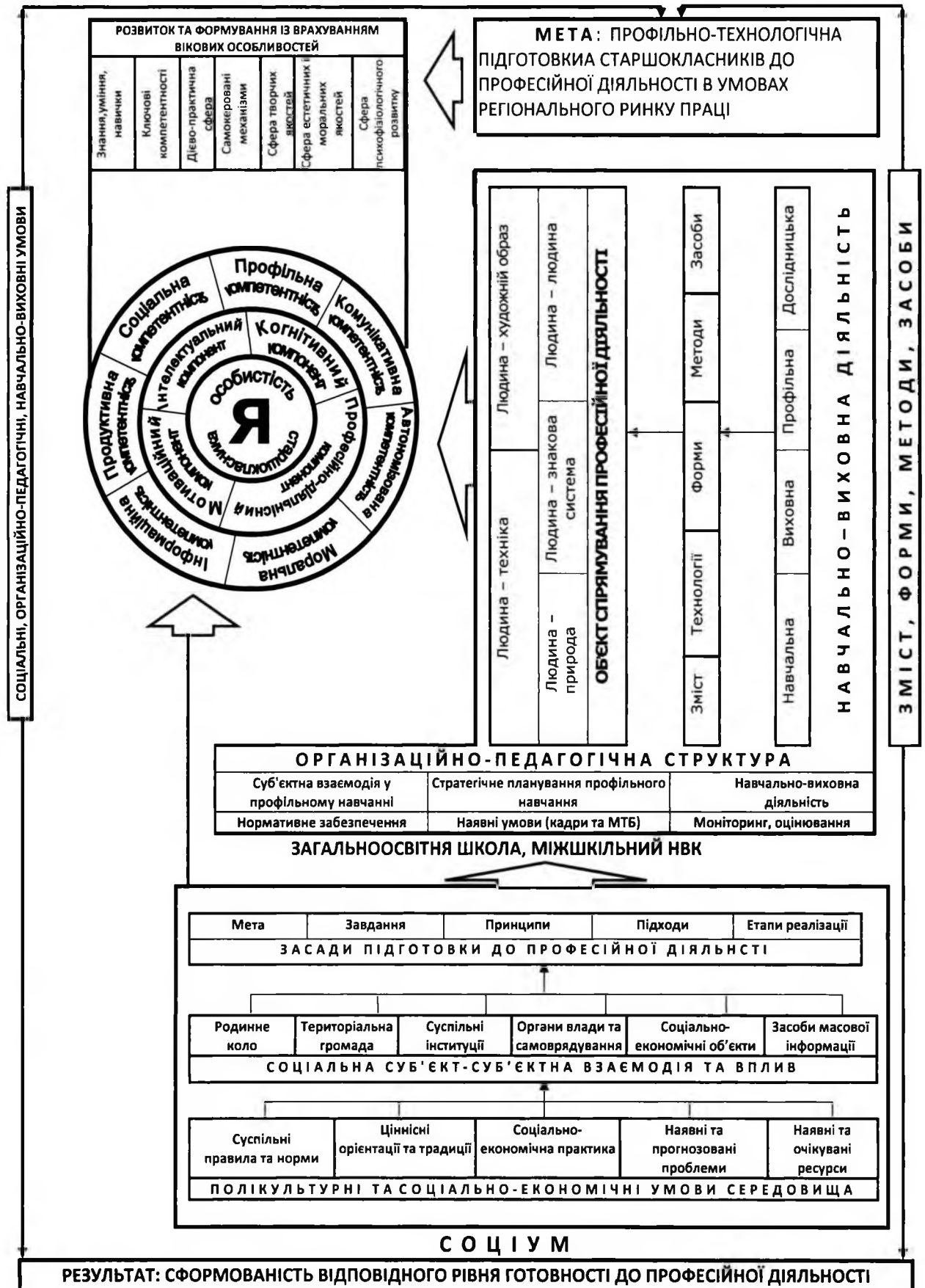

Рис. 1. Модель системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом.

Так, орієнтація країни на ринкову економіку знизила рівень соціальної захищеності молоді. З метою забезпечення соціально-економічного поступу України та зниження рівня соціального напруження загальноосвітня ланка має допомогти старшокласникам адаптуватися до нових виробничих відносин за рахунок створення відповідних умов для особистісного психологічного зростання та підвищення рівня інформованості про різні аспекти сучасної праці. Кожному старшокласнику необхідна кваліфікована допомога у побудові індивідуальної стратегії діяльності у вигляді мотивованих і здійснюваних проєктів професійних перспектив. Освіта і самоосвіта, самопізнання, самоорганізація, самореалізація становлять змістові лінії – стратегії послідовних дій старшокласника. Це забезпечує накопичення загальноосвітніх знань, включаючи знання про конкретні професії, їх особливості для звуження меж пошуку „своєї професії”, для побудови орієнтовних перспектив професійного зростання (професійної кар’єри); пізнання себе як індивіда, людини взагалі, свого образу „Я” – реального і бажаного, позитивних і негативних особистісних якостей, а також цілеспрямовано – як суб’єкта професійного самовизначення з набутими професійно важливими якостями; підвищення рівня активності в певних видах діяльності, пробудження і закріплення при цьому соціальної сміливості, демонстрації широкого спектра інтересів та розвитку креативності.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

1. Соціальне середовище, в якому здійснюються профорієнтаційні заходи, спрямовує молодь на свідомий вибір професії із закріпленням людини на певному робочому місці. Цей процес налагоджується: обґрунтуванням аналітиками, економістами та статистами прогнозу наявності робочих місць для відпрацювання профорієнтаційних заходів; систематизацією знань про всі професії через наукову професіографію і знання вимог до людини певної професії; аналізом та синтезом знань про особистісні інтереси і здібності учнів та їх систематизацію; відповідністю особистісних якостей та вимог професії; відповідністю навчальних закладів системи загальної середньої освіти вимогам громади, суспільства і держави в цілепокладанні підготовки молоді до життя в реальному соціально-економічному середовищі.

2. Система загальної середньої освіти потребує впровадження в освітню практику нового змісту навчально-виховної роботи, оскільки разом з отриманням загальноосвітніх знань є нагальна необхідність готувати молоде покоління до професійної діяльності. Потребує розробки державна і регіональні соціально-економічні програми з відповідним державно-регіональним фінансуванням, що уможливило б через кваліфіковану працю молоді одержування нею належної зарплатні для задоволення своїх потреб. Це вимагає ініціювання та підтримування інтересу в учнів до різних видів професійної діяльності. Досягається це належною організацією навчально-виховного процесу, починаючи з викладання основ наук, стимулювання і розвитку інтересу до потрібних суспільству і громаді професій засобами викладання певних навчальних дисциплін та створенням спеціальних концепцій, спрямованих на пропаганду, матеріальне заохочення та закріплення на цих ділянках роботи майбутніх фахівців.

3. Організація навчально-виховного процесу загальноосвітньої ланки спрямовується у напрямі опанування учнями загальноосвітніх знань, а також

знань, умінь і навичок професійного характеру та психологічної готовності їх практичного застосування. Набуває актуальності проблема переосмислення організації навчально-виховного процесу шкільної молоді у напрямі підготовки її до майбутньої професійної діяльності. Потребують змін критерії та показники результативності загальноосвітньої ланки, які мають відображати як інтелектуальний рівень підготовки учнів, так і рівень підготовленості до процесу соціальної та професійної адаптації на певних вікових етапах розвитку особистості.

Завданням профінформаційного комплексу як елементу структури професійної орієнтації, є послідовна цілеспрямована підготовка учнів до свідомого професійного самовизначення. Формування відношення й інтересів є провідним у профінформаційній роботі. Комплекс заходів у напрямі професійної інформації учнів передбачає вирішення наступних завдань: розкриття значущості професійної інформації про найбільш масові і потрібні професії; інформування про умови оволодіння професіями; формування позитивного відношення до видів професійної діяльності; формування професійних інтересів і мотивованих професійних намірів, в основі яких лежить усвідомлення психологічних особливостей і можливостей особистості та соціально-економічних потреб.

4. Потребують перегляду взаємовідносини між загальноосвітньою ланкою і підприємствами, установами й організаціями, які відчують дефіцит кваліфікованих кадрів. Спільні зусилля мають спрямовуватись на всебічну і об'єктивну подачу профінформаційного матеріалу, що безумовно підвищить ефективність виховних функцій професійної інформації. Інформаційний матеріал подається старшокласникам у професіографічному і аналітичному плані. Розкриття ж лише приваблиючих сторін професійної діяльності, їх соціального значення, матеріальних благ, засобів оволодіння призведе до деформації об'єктивних реалій у напрямі формування позитивного відношення і стійкого інтересу до професії. А в гіршому випадку – дезорієнтує старшокласників у виборі та оволодінні певною

професією під час навчання в загальноосвітній школі чи після її закінчення, що призведе до особистої трагедії та плинності кадрів.

5. Складання психолого-педагогічної характеристики старшокласників уможлиблює виявлення особистісних психологічних чинників: інтересів, особливостей характеру, здібностей, мотивацій, відношень тощо. Разом з тим набувають визначення індивідуальні особливості розвитку мислення, сприймання, пам'яті, емоцій, сенсомоторики, уваги тощо. Виявлення психологічних якостей старшокласника можна використовувати не лише для констатації рівнів професійних інтересів, а і для прогнозування можливих напрямків його подальшого розвитку.

При співставленні психологічної структури особистості, особливостей виявлення психологічних функцій і професіографічної інформації виявляються передумови формування професійних здібностей. Ці здібності формуються в процесі професійної діяльності, в яку вступає особистість з ексклюзивними індивідуальними психологічними особливостями. У процесі формування особистості враховуються фактори, що впливають на формування спеціальних професійних здібностей (стан серцево-судинної системи, нервової діяльності, антропологічні дані тощо) за видами діяльності.

6. Система підготовки старшокласників до професійного самовизначення є важливою складовою системи наукового управління суспільними й соціальними процесами, і водночас складовою людського відновлення соціуму через соціалізацію підростаючих поколінь. Найважливішим чинником соціалізації є професіоналізація особистості, зокрема через самостійний вибір професії та активне входження в процес свідомої трудової діяльності. Ключовою частиною процесу професіоналізації є свідомий, самостійний, добровільний вибір професії.

Це положення є смисловою частиною „Я-концепції”, диференційованої за усвідомленням процесу і результату вибору; узгодженістю внутрішніх і зовнішніх компонентів; інтеграцією одного або кількох намірів; стійкістю

ситуативності вибору, що разом із актом вибору має динамічний, усвідомлений характер і здійснюється на всіх етапах життя.

7. Ефективне функціонування моделі системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом можливе за умови взаємодії соціуму, загальноосвітнього навчального закладу та міжшкільного навчально-виробничого комбінату. Головним концептуальним положенням системи є визначення підготовки старшокласників до професійної діяльності важливою соціально-педагогічною системою, котра сприяє адекватному визначенню особистісно та суспільно зорієнтованої професійної траєкторії в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ПРОФІЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У розділі аналізуються педагогічний та емпіричний аспект формування готовності учнів до професійної діяльності в умовах соціокультурного та виробничого середовищ; місце технологічного профілю у підготовці учнів до майбутньої професійної діяльності; психолого-педагогічний аспект підготовки учнів до свідомого професійного самовизначення; особливості організації навчання і виховання у профільній школі; зміст технологічної освіти; освітня модель розвивального особистісного технологічного навчання; процес відтворення педагогічних кадрів і особливості орієнтації учнів на педагогічні професії; завдання та зміст підготовки старшокласників до професійної діяльності в системі загальної середньої освіти.

4.1. Вплив соціокультурного та виробничого середовища на вибір старшокласниками майбутньої професійної діяльності

Людська особистість, як відомо, різновекторна не лише біологічно, за ознаками фізичного розвитку, розумових здібностей, темпераменту тощо, а й соціально, духовно й морально. У соціумі, як правило, є добро – свідомих людей, носіїв суспільних цінностей. Але є й зло – аморальних і соціально небезпечних індивідів. Поки що не маємо наукового обґрунтування, чому ці два крила життєвого лету людей у суспільстві, протилежних за духовним началом, моральними вчинками, за поведінкою і відношенням до своїх обов'язків є вічними атрибутивними ознаками, яких неможливо позбутися. Не на всі ці запитання знаходимо відповідь, та й роль різних соціальних обставин, що впливають на виховання особистості у полікультурному просторі, важко порівняти і оцінити з точки зору здорового глузду.

Аналізуючи умови комплексного підходу до розв'язання проблеми виховання у взаємозв'язку окремих чинників, І. І. Лукінов зазначає: «Все чіткіше виявляється взаємозв'язок виховної роботи з соціальним плануванням, він стає очевидним, як тільки мова заходить про цільові функції такого планування – забезпечення працездатності колективу, всебічного і гармонійного розвитку людини, включаючи виховання соціально активної особистості. Відповідно, виховання і соціальне планування взаємозв'язані діалектично: перше є необхідною умовою процесу підготовки „усебічно розвинених і усебічно підготовлених людей, людей, які уміють робити все», друге – засобом управління цим процесом” [186, с. 334].

У соціальному складі молоді є відмінності, але в кожному суспільному прошарку можна виявити схожі риси, які визначають типові ознаки особистості, особливо коли йдеться про узагальнюючі характеристики, які відносяться до певних соціальних структур і підструктур, верств населення і груп.

Схожість в учнівській молоді поряд з відмінностями в моральних, духовних та інших соціальних характеристиках дає змогу якоюсь мірою «виявити джерела й засоби її виховання, розвитку, формування» [418].

Певна схожість у загальних рисах соціальної структурованості тієї чи іншої спільноти індивідів вказує на однаковість сформованих у процесі розвитку потреб, і це відкриває одну з важливих таємниць «механізмів вихованості, розвитку, поступу і захоплень людини» [227].

У разі успіху цього пошуку відбувається розширення не лише меж пізнання, а й можливостей удосконалення суспільної практики, її найважливішої складової – розвитку і саморозвитку учнів. Від результатів такої роботи залежать усі інші складові їхньої життєтворчості: плідність праці, спосіб і якість життя, задоволеність запитів, благополуччя, гармонійність міжособистісних стосунків. Реальність суспільного прогресу, досягнення високих ідеалів і вікових сподівань врешті визначаються саме

«здатністю до освіти і самоосвіти, до виховання і самовиховання особистості» [9] шляхетною, збагаченою духовністю, моральними переконаннями, удосконаленими способами і формами міжлюдського спілкування.

Суспільства в усі часи користувалися потужними засобами впливу на соціальний досвід молоді. Література, „мистецтво, суспільні цінності і погляди, історична культура” [322] та історичні традиції – все це завжди впливало на процеси розвитку особистості, на її соціалізацію домінуванням спільних значущих якостей.

Ці впливи можуть входити в пасивне русло або активізуватись і, в свою чергу, підлягати глибокому аналізу на більш узагальненій основі. Пошук шляхів, які пояснюють вплив на молодь, зокрема шкільну, певних соціальних явищ не завжди простий і однозначний, не у всіх випадках легко знаходимо фундаментальну основу.

Характерно, що злети у мистецтві і літературі з їх високими ідеалами можуть відбуватися в умовах деградації, кризи суспільної системи, і навпаки, на стадії піднесення соціуму мистецтво може розвиватися пасивно, в’яло, нерішуче.

Також піднесення прогресивних високих ідеалів може мати місце при загальній безграмотності основної маси населення, а зниження їх рівня може спостерігатись у період високої освіченості основної частини соціуму. Зрозуміло, що проникливий розум може виявляти ті чи інші джерела подібних парадоксів, оцінювати „міру впливу на учнів, різних факторів їх виховання” [130] (політики, мистецтва, соціальних рухів тощо). Причини в таких випадках виявляються, як правило, не просто другорядними і складними, а й закономірними.

Набуває визначеності думка про те, що найбільш глибокі, усталені, отже, й можливі у виявленні причини розвитку соціальних властивостей і якостей суб’єктів учіння виявляються не в надбудовних сферах, а в сферах економічних відносин, що становлять базисні підвалини структури

суспільства.

Це певною мірою відноситься до пошуку головних, найбільш потужних джерел розвитку і саморозвитку учнів, але завжди у певному, чітко визначеному цілепокладанні. Концепція „соціокультурного впливу суспільства”, яку можна змодельовати в контексті аналізу впливу економіки і праці як факторів виховних дає можливість виокремити дві сфери впливу виховного характеру.

По-перше, можна говорити про вплив на учнів способу життя безпосереднього „соціального оточення через інформацію про трудову діяльність і безпосередню участь у ній” [418], її стимулах, ознаках самозабезпечення тощо, яка доноситься від родини, друзів, сусідів, знайомих, через офіційні інформаційні канали (телебачення, радіо, газети тощо).

По-друге, економіка безпосередньо впливає як фактор виховання на працюючу особистість (старшокласника – учасника навчально-виробничих відносин), забезпечуючи її розвитком і саморозвитком власного досвіду трудової, професійної діяльності, формуванням необхідної професійної концепції для розвитку особистості. У вимогах середовища, які висуваються до старшокласника, потрібно виділити „вплив виробничих сил, зумовлений виробничими відносинами” [313]. Виробничі сили, залежні від виробничих відносин, здійснюють на формування особистості відносно самостійний вплив. Відомо, що на початкових етапах свого розвитку промислове виробництво використовувало людський фактор за ознаками функціональної дії машини. Від людини вимагалось виконання функцій фізично-енергетичної дії машини. У сучасних умовах розгалуженості інноваційних перетворень становище змінилося. На фоні нової техніки і виробничих технологій різко зросла необхідність використання духовного досвіду особистості як вирішального фактору виробничого прогресу (інтелектуального, почуттєвого, вольового тощо). Ймовірною ілюстрацією цього є те, що у певних напрямках інноваційного прогресу найефективнішими є інвестиції в розвиток знань, умінь, навичок, тобто кваліфікації особистості.

Вимога часу полягає в тому, що ці вкладення вигідні й тоді, коли ідеться не тільки про професійні, а й про важливі соціальні показники особистості як ціннісні набутки соціуму.

Оскільки йдеться про професійні якості, то важливо відзначити зростання під впливом інноваційного переоснащення (в т.ч. інформаційних технологій) розриву в результативності якості праці середнього і висококваліфікованого працівника.

Періодичні зміни на ринку праці висувають певні вимоги до професійних якостей підростаючого покоління. Характерною ознакою нашого часу є швидке повернення коштів, вкладених у підготовку фахівця (певної сфери діяльності), залежно від досягнення ним високого рівня професіоналізму.

Якщо в традиційному виробництві, в якому не відбулося інноваційного переозброєння, віддача працівника з середньою і високою кваліфікацією відрізняється в кілька разів, то на підприємствах, де введені інноваційні технології вона може бути значно вищою. Свого часу вчені-кібернетики, зокрема В. М. Глушко, аналізуючи роботу фахівців інформаційних і комп'ютерних технологій, дійшли висновку, що результативність окремих фахівців вищого ґатунку в цій галузі приблизно в тисячу разів вища, ніж середнього. Велика різниця між фахівцями високого і середнього рівня кваліфікації спостерігається і в різних галузях господарського комплексу. Тому важливими для нашого суспільства є розробка і впровадження в освітні системи такого змісту навчально-виховного процесу, який дасть можливість підготувати до життя моральну, професійну, високоосвічену особистість. Однією з рентабельних сфер життя соціуму є діяльність, яка розвиває, вдосконалює та доводить до високого рівня професіоналізму особистісні якості фахівця згідно з вимогами багатьох видів професійної діяльності, особливо в сучасних нанотехнологіях.

Високоорганізоване виробництво пред'являє до молоді вимоги не лише як до працівників, а й як до високорозвинених особистостей, адаптованих до

життя в певних соціальних умовах. Ідеться про такі якості, як „висока культура і висока моральність” [207], що набуваються в процесі морально-естетичного, екологічного виховання, з розвитком ініціативності, самоорганізації до самовдосконалення, саморозвитку, самоідентифікації.

Сучасне виробництво вимагає від людини високої загальної культури і моральності, бо вони набули вже сьогодні безпосереднього виробничого значення, впливаючи на продуктивність праці. В інноваційних умовах праця характеризується високим напруженням, потребує точності, великих психічних навантажень. Вона не може бути ефективною без внутрішнього комфорту і душевної рівноваги. Творча атмосфера панує лише там, де працюють високоморальні, культурні, професійно підготовлені люди з гармонійними гуманістичними відносинами.

Продуктивні сили висувають відповідні вимоги до підростаючої особистості згідно з рівнем виробничих відносин. Саме виробничі відносини як форма і зміст розвитку продуктивних сил впливають на особистість найбільш потужно.

За своєю природою виробничі відносини вимагають „усебічного гармонійного і вільного розвитку майбутнього фахівця” [327]. Для цього йому необхідно володіти розкриттям сутності інноваційних перетворень, що визначаються економікою і системою організації праці.

Особливу роль у професійному виборі шкільної молоді відіграють навчально-виробничі відносини, що впливають на формування особистості через працю та її зміст.

У загальноосвітньому навчальному закладі учні старших класів здобувають технологічну освіту у процесі вивчення таких предметів, як трудове навчання та креслення, профільного навчання, допрофесійної і професійної підготовки. Але відсутність чітко організованого навчально-виховного процесу, спрямованого на суспільні і соціально-економічні відносини, порушує перед педагогічною теорією і практикою важливі й актуальні завдання – подолати певну віддаленість системи підготовки

шкільної молоді до професійної діяльності від реальних потреб суспільства щодо кадрів в умовах ринкової економіки. Тому прогнозування та визначення конкретних шляхів реалізації навчально-виховних завдань з трудового виховання на сучасному етапі розвитку нашої держави повинно базуватися на врахуванні потреб особистості та особливостей соціально-економічного розвитку суспільства.

Аналізуючи особливості побудови навчально-виховного процесу в загальноосвітній ланці, доходимо висновку, що в сучасній школі немає системного поєднання навчання з трудовою діяльністю учнів. Академік В. М. Мадзігон зауважує: „Головними причинами, які перешкоджають розв’язанню проблеми поєднання навчання з виробничою працею учнів, були і є відсутність науково-педагогічних і політичних основ змісту і організації виробничої праці учнів, слабкий зв’язок навчально-виховного процесу з життям. Мова йде про тісний зв’язок прийнятих рішень, спрямованих на перевлаштування школи з радикальними змінами в інших сферах життя суспільства, про наповнення науково-технічним змістом сучасної школи.

Обґрунтовуючи шляхи, форми і методи поєднання змісту навчання з виробничою працею на широкому політехнічному підґрунті, необхідно, перш за все, враховувати сучасні вимоги науково-технічного прогресу про перетворення науки в безпосередню виробничу силу [...]. Ці зміни мають першочергове значення для визначення змісту неперервної освіти і обґрунтування політехнічних основ поєднання навчання з виробничою працею” [214, с. 8].

Відповідно, навчальні заклади, як одні з найважливіших суспільних інституцій держави, мають надавати старшокласникам допомогу в адаптації до нових виробничих відносин за рахунок створення умов для особистісного зростання, підвищення рівня інформованості про різні аспекти праці в сучасних економічних умовах, всіляко сприяти їх професійному самовизначенню.

Надання допомоги учням старших класів у професійному

самовизначенні від педагогічних працівників передбачає спеціальну організацію їхньої навчально-виховної роботи, що вимагає раціонального педагогічного впливу на учнівську молодь через використання відповідних психолого-педагогічних засобів.

Російський дослідник проблеми підготовки учнів до професійного самовизначення С. М. Чистякова наголошує: „Допомога учням у правильному виборі професії передбачає: отримання знань про себе і про світ професійної праці; співвідношення знань про себе і знань про професійну працю. [...] Виходячи із сутності професійного самовизначення, можна виділити основні засоби його формування: професійна інформація і просвіта; розвиток інтересів, нахилів і здібностей; професійна консультація; професійний відбір; соціально-професійна адаптація. [...] Однією з умов формування професійного самовизначення молоді є медико-педагогічна робота, яка включає в себе, поряд з медичною професійною консультацією, вирішення освітніх завдань: підвищення рівня знань молоді про фізіологічне значення праці, про самовизначення як джерело підвищення адаптивності організму і гігієнічних аспектів професійного вибору” [166, с. 6].

„Системний підхід у визначенні умов, що уможливають позитивні результати у формуванні особистісних якостей” [36], вимагає вивчення педагогічної реальності, і передусім впливу на особистість визначальних факторів, що забезпечують відповідний рівень сприймання та вольової дії. Особливістю педагогічного управління професійним самовизначенням старшокласників в умовах середніх загальноосвітніх шкіл та міжшкільних навчально-виробничих комбінатів є те, що на початкових етапах об'єктом діяльності педагога може бути і окремих учень, і група, що вимагає як індивідуалізації, так і диференціації профорієнтаційної роботи. При цьому слід зазначити, що для різних учнів старших класів потрібен неоднаковий час, щоб перейти від об'єкта управління до самоуправління (самовиховання), а в підсумку – до професійного самовизначення. Цей етап також має кілька стадій, бо у процесі переходу від елементів самовизначення до певного рівня

самотійності відбувається багато психологічних змін у поведінці особистості.

Досліджуючи особливості організації навчально-виховного процесу в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, В. М. Мадзігон, В. З. Моцак, Д. М. Тарнопольський, Г. А. Кондратюк та інші обґрунтовують особистісне і суспільне значення неперервності профорієнтаційних заходів: „Профорієнтаційна робота в комбінаті є продовженням раніше розпочатої профорієнтаційної роботи в школі. Тут вона проходить в більш активній формі в усіх напрямках. До роботи з профорієнтації, крім інженерно-педагогічного колективу, залучають також виробничі колективи базових підприємств, шкіл, відділів освіти, батьківський комітет та представників громадськості. [...] Ця робота планомірно розпочинається на початку навчального року з вступних бесід на тему „твоя майбутня професія”, під час яких слід насамперед розповісти учням про значення правильного вибору професії для кожної людини і для всієї держави. При цьому треба підкреслити суспільне значення майбутньої професії, дати відомості про потреби в кадрах, можливості працевлаштування” [215, с. 40].

Процес професійного самовизначення складний і багато в чому суперечливий. З одного боку, він має враховувати інтереси, нахили, здібності особистості, а з другого – потреби суспільства у працівниках і спеціалістах певних сфер професійної діяльності. Отже, на професійне самовизначення старшокласників впливають два основні чинники – інтереси особистості й потреби суспільства. Забезпечити їх взаємодію у поєднанні інтересів покликана професійна орієнтація. У цьому контексті вона є надзвичайно важливим чинником.

Складність і багатогранність конкретної ситуації у виборі професії описує Є. О. Клімов: „Доводиться брати до уваги наступні обставини: позицію старших членів родини, які несуть безпосередню відповідальність за те, як влаштовується твоє життя; позиція товаришів, подруг, у яких підвищується увага до питань побудови свого професійного майбутнього;

позиція шкільних педагогів, класного керівника, які є спеціалістами-людинознавцями; особисті професійні плани (головна мета, найближчі і віддалені конкретні завдання, шляхи й засоби досягнення життєвої мети, зовнішні і внутрішні умови досягнення мети, запасні варіанти завдань і шляхів їх досягнення на випадок виникнення непередбачених труднощів); здібності; рівень прагнення до суспільного визнання; інформованість про співвідношення орієнтації і реалізації планів; нахили, що виявляються і формуються в діяльності” [138, с. 140].

Кожен етап профорієнтаційної роботи з учнями старших класів характеризується певною педагогічною ситуацією в стосунках і діях педагога та учня. Певна стабільність змісту діяльності педагога на початкових етапах змінюється варіативністю на завершальних етапах, бо зростає ефективність зворотного зв'язку із старшокласниками. Так, педагогічний вплив передбачає вибір оптимальних засобів для індивідуальної і комплексної роботи педагога, але кожен етап має певну мету (складова загальної мети), зміст, план дій, організаційно-педагогічні умови, передбачає комунікативні стосунки, оцінювання й корекцію. Тому потрібно визначати й відповідні засоби для успішної реалізації зазначених компонентів, які в цілому утворюють функціональну систему управління професійним самовизначенням старшокласників, де основоположною є головна мета профорієнтації у єдності її складових.

З метою забезпечення профорієнтаційної результативності український психолог, педагог Б. О. Федоришин пропонує здійснювати довготривалий і послідовний вплив на учнів засобами профорієнтаційного інструментарію: „Профорієнтаційна робота в школі не обмежується роботою лише із старшокласниками і лише в рамках пропонованої нами системи. Ця робота проводиться протягом усього періоду навчання і виховання учнів – від першого до випускного класу. Більше того, „впливу профорієнтаційного цілеспрямування” учень піддається і поза школою, коли школа не має можливості контролювати і спрямовувати його життєдіяльність. Мова йде

про вплив сім'ї, найближчого оточення, літератури та інших видів мистецтва, зокрема кіно, засобів масової інформації” [331, с. 18]. Тому, готуючись до профорієнтаційних занять, педагог має враховувати наявні в учня знання, уміння, навички, які сформували в нього певні відношення, інтереси, установки. Це зумовлює уточнення методики і змісту профорієнтаційних заходів із старшокласниками.

Наведені теоретичні положення можна реалізувати в практиці профорієнтаційної роботи з учнями старших класів за умови відповідної підготовки педагогів. На жаль, більшість учителів сучасної загальноосвітньої школи часто лише на утилітарному рівні розуміє потреби і шляхи профорієнтації старшокласників. Наукові дослідження показують: лише 8-12% старшокласників вказали, що на вибір їхньої майбутньої професії вплинули вчителі. Навіть учителі, які викладають курс „Основи вибору професії”, „Твоя професійна кар'єра”, недостатньо володіють педагогічними засобами для формування в старшокласників готовності до вибору певного виду професійної діяльності. Це зумовлено тим, що в змісті повної загальної середньої освіти не визначено чіткої кінцевої мети профорієнтаційної роботи з учнями різних вікових груп. Це є причиною слабого впливу на особистість відповідних засобів, що реалізують конкретні освітні завдання.

Результати досліджень дають змогу стверджувати, що при здійсненні профорієнтаційних заходів викладачі та майстри міжшкільних навчально-виробничих комбінатів переважно обмежуються методами розповіді та бесіди, інколи організацією самостійної роботи учнів старших класів. Розповіді та бесіди базуються найчастіше на питаннях загальної характеристики професій, а самостійна робота використовується для закріплення отриманих знань. Викладачі та майстри мало часу приділяють стимулюванню інтересу до навчального матеріалу та його зв'язку з практичною діяльністю представників тих чи інших професій. Більшість викладачів у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах не достатньо володіє методами профорієнтаційної роботи на заняттях. Як зазначалося

вище, на запитання: „Які методи є найбільш характерними для профорієнтаційної роботи в процесі трудової підготовки?” були одержані такі відповіді: групу словесних методів назвали 86% викладачів, наочних – 90%, практичних – 60%, гностичних – 14% і стимулюючих – 10%.

Паралельно описаним зрізам виявлено ставлення педагогічних працівників до методів, що забезпечують формування індивідуальних особливостей (якостей, властивостей, рис тощо) учнів старших класів. Аналіз даних свідчить про недостатню інформованість значної частини вчителів про розвивальні можливості сучасних методів педагогічного впливу. Багато педагогів відзначає як стимулюючий метод оцінку в журналі. Часто заняття, що передбачають формування спеціальних знань та умінь, а також навичок самостійної роботи, замінюються бесідами і розповідями. Це, відповідно, нівелює практичну спрямованість профорієнтаційної роботи.

Про низьку результативність профорієнтаційної роботи із старшокласниками свідчать протиріччя, пов'язані з особливостями професійного самовизначення учнів старших класів: між їх інтересами, здібностями та вимогами до професії, яку обирають; бажанням раніше спробувати свої сили у відповідній професійній діяльності та відсутністю таких можливостей у загальноосвітніх навчальних закладах.

Учні старших класів перед навчанням у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах дуже мало знають про обрані ними професії чи види професійної діяльності. З метою вивчення інформованості учнів ми запропонували виконати письмове завдання. Це дало змогу виявити діапазон уявлень учнів старших класів про професії взагалі, для чого їм пропонувалось перерахувати назви будь яких професій, які вони знають. Передбачалось виявити інформованість і встановити частоту діапазону про ту чи іншу з них, визначити охоплювану ними сферу діяльності. Виявилось, що рівень інформованості старшокласників щодо діапазону професій невисокий.

Аналізуючи систему підготовки учнівської молоді до професійної

діяльності, можна зробити висновок, що сучасні загальноосвітні навчальні заклади та міжшкільні навчально-виробничі комбінати з ряду об'єктивних та суб'єктивних причин не готові задовольнити зростаючий інтерес старшокласників до знань про відповідні сфери трудової діяльності й професії, які їх цікавлять. Ефективність у цьому відношенні шкільної освіти підтверджується даними про джерела одержання старшокласниками відомостей про зміст різних професій, що показало проведене нами опитування (розділ 3.2: „... родина (батьки і родичі) 45% -1 місце; газети, журнали, інша література 21% – 2; спілкування з друзями, ровесниками 14% – 3; радіо, телебачення 13% – 4; загальноосвітня школа, вчителі 7% – 5. Отже, згідно з наведеними даними, за джерелами одержання старшокласниками профінформаційних відомостей школа посідає останнє місце. На вибір учнями майбутнього фахового напрямку більш ефективно впливають інші інформаційні джерела).

Найбільш ефективно ці проблеми можуть розв'язуватись в ході профорієнтаційної роботи, бо в її основі – особистісно орієнтований підхід до учнів старших класів, а метою є вивчення індивідуальних особливостей особистості й вироблення на основі цього кваліфікованої поради, що сприяє адекватному вибору профільного навчання чи напрямку професійної діяльності.

Докорінні соціально-економічні зміни, що відбулися в країні протягом останніх років, не могли не вплинути на систему трудових ціннісних орієнтацій, що, в свою чергу, взаємопов'язані з мотивами вибору професії та професійною спрямованістю. Результати досліджень ціннісних трудових орієнтацій дали змогу виявити помітні зрушення у цій системі.

Наведені результати констатуючих зрізів засвідчили, що самовдосконалення та самоствердження в праці й корисність суспільству раніше очолювали ієрархії ціннісних уявлень про майбутню професію. В умовах становлення ринкової економіки на перші місця висунулися матеріальна винагорода та забезпечення майбутнього (розділ 2.3 дисертації:

„... узагальнені дані ціннісних уявлень старшокласників про майбутню професію: корисність суспільству – 7 місце; творчий характер праці – 6; визнання колективом, однолітками – 5; можливість самовдосконалення – 4; можливість самоствердження – 3; матеріальна винагорода – 2; забезпечене майбутнє – 1”).

Так, біологічний, фізичний, розумовий, моральний, духовний розвиток і формування різновекторної особистості, становлення її соціального статусу відбувається під впливом полікультурного середовища; у соціальному складі молоді є відмінності, але кожний суспільний прошарок має схожі риси, які визначають типові ознаки особистості, особливо коли йдеться про узагальнюючі характеристики, що відносяться до певних соціальних структур і підструктур, верств населення і груп; схожість в учнівській молоді поряд з відмінностями в моральних, духовних та інших соціальних характеристиках дає змогу якоюсь мірою виявити джерела й засоби її виховання, розвитку, формування.

4.2. Технологічний профіль та його місце у виборі майбутньої професійної діяльності старшокласників

Особливістю розвитку соціально-економічно орієнтованих прогресивних суспільств світового співтовариства третього тисячоліття є поєднання динамічного технологічного розвитку та розв'язання проблем виховання і підготовки професійних кадрів, конкурентоспроможних на світовому ринку праці. Сучасний ринок праці потребує фахівців широкого профілю освітньої галузі „Технологія”, які здійснюють художнє конструювання та оформлення речей (знаряддя праці, промислової продукції, оформлення інтер'єру тощо).

У зв'язку з цим одним із завдань неперервної освіти України є побудова системи підготовки професійних кадрів з відповідною базовою освітою, кадрів, які відповідають вимогам професійної підготовки висококваліфікованих фахівців згідно з потребами сьогодення за напрямом „Технологія і дизайн”.

Вітчизняна педагогічна наука має певні здобутки у визначенні шляхів і в практичній реалізації технологічної освіти, що на сучасному етапі соціально-економічного розвитку потребує наукового переосмислення.

Актуальність даної проблеми спонукає державні органи управління освітою і наукою, органи освіти місцевого самоврядування до створення певної освітньо-наукової системи, спрямованої на задоволення запитів учнів, максимально зорієнтованої на виявлення і розвиток здібностей особистості у напрямі майбутньої професійно-технологічної діяльності. Підґрунтям для цього мають стати проміжні результати психодіагностики особистості та побудова на цій основі професійної кар'єри з метою успішної самореалізації в сучасних і прогнозованих умовах ринку праці.

Важливе місце в процесі виховання, навчання і професійного становлення фахівців за напрямом „Технологія і дизайн” посідає система загальної середньої освіти, яка для значної кількості учнів може стати початковою ланкою системи неперервної професійної освіти. З огляду на це,

одним із напрямів у системі підготовки учнів до професійної діяльності в умовах загальноосвітньої ланки має стати „Дизайн” (як відповідна галузь мистецтва, наукового знання, технічної естетики), представлений в змісті освітньої галузі „Технологія”. Технології, мистецтво дизайну і креслення – взаємодоповнюючі складові в створенні новітніх надійних екологічно безпечних технологій з певним художньо-конструкторським оформленням у нових видах і типах виробів, що відповідатимуть вимогам суспільства щодо корисності, зручності в експлуатації, краси тощо. Безумовно, технологічний рівень, якість і дизайн виробу має відповідати стандартам міжсуспільного соціально-економічного простору.

Для досягнення цієї мети складовими змісту освітньої галузі „Технологія” мають бути навчання техніці, технологіям, основам дизайну, креслення тощо. Це спонукає науковців і практиків до розробки перспективних, практикоорієнтованих концептуальних положень, педагогічних підходів і умов, методів і засобів навчання з метою якісного наповнення змісту технологічної освіти.

Технологічна освіта включає проектно-конструкторську діяльність і процес виготовлення продукції, що об’єднує не лише завдання освітньої галузі „Технологія”, а й образотворчого мистецтва і дизайну в цілому з метою розвитку особистості, виготовлення якісного і привабливого продукту для споживача.

В сучасних умовах побудова в освітньо-науковому просторі України системи технологічного виховання і освіти, здатної реалізувати особистісну парадигму, є закономірним результатом реалізації ідеї оновлення змісту навчання учнів, передбаченого концепцією профільного навчання в старшій школі і Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. Орієнтація освіти на вдосконалення процесу становлення особистості викликана передусім процесами гуманізації і демократизації в країні, кризами в технології, дизайні, екології і соціалізації особистості. Це актуалізує дослідження в напрямі профільного навчання старшокласників, а

саме – розробку і застосування особистісно орієнтованих освітніх технологій для здійснення навчально-виховного процесу в загальноосвітній ланці.

Зазначимо, що структурована система державної освіти має охарактеризувати і зреалізувати єдність наступних елементів: завдання освіти на певному етапі розвитку особистості і суспільства; контингент учнів для навчання; зміст освіти; визначення форм і методів навчання з метою успішного оволодіння змістом освіти.

Аналіз педагогічної спадщини засвідчує існування таких рівнів формування змісту технологічної освіти: загальнотеоретичного (зміст, структура і суспільні функції набутого соціального досвіду та його педагогічна інтерпретація); рівня загального навчального предмета, на якому формується зміст і структура освіти за кожним напрямом профільного навчання, а, відповідно, і предмета; рівень складності і об'єму навчального матеріалу, що входить в курс навчання даного предмета тощо.

Але зміст освіти не відтворює на рівні свідомості всього світу людського життя, на що звертає увагу Р. А. Арцишевський: „Цілком очевидно, що ніякий зміст освіти не є і не може бути безпосереднім відтворенням в людській свідомості дійсності („світу людини”), оскільки взаємозв'язок між ними завжди опосередковується різними формами соціального досвіду, на основі яких і виробляється зміст освіти як така частина цього всезагального людського досвіду, яка повинна бути засвоєна людиною в процесі її соціалізації. Але тут виникають нові запитання: яка саме частина цього всезагального досвіду і чому саме вона повинна бути представлена у змісті освіти” [12, с. 272].

Слід підкреслити, що однією з умов, що сприяє формуванню активної життєвої позиції, є участь учнів у різних видах навчальної і навчально-виробничої діяльності, особливістю якої є технологія навчання. Технологія навчання на різних рівнях освіти передбачає включення в навчальний процес наступних видів діяльності:

- реалізації освітніх програм із загальноосвітніх і спеціальних

дисциплін;

- проведення дослідно-експериментальних робіт;
- підготовки і проведення інформаційних занять;
- розробки проектів освітніх програм за спеціальностями;
- вивчення особистісних і виробничо-технологічних факторів у навчально-виховному процесі;
- оцінки науково-практичного і технологічного рівня педагогічних проектів та їх значення для вдосконалення педагогічних програм.

Саме ідея гармонізації різних компонентів навчально-виховного процесу на певних рівнях підготовки майбутніх фахівців потребує поєднання в технології раціонального і емоційно-почуттєвого компонентів, колективної й індивідуальної форм роботи, інформаційних і проблемних методів навчання, творчої і пошукової методик при вивченні загальноосвітніх і спеціальних дисциплін у профільній школі.

Зважаючи на це, багаторівнева система навчання забезпечує старшокласникам більшу свободу вибору власної освітньої траєкторії з урахуванням рівня і динаміки розвитку здібностей, схильностей і інтересів, задаючи основний орієнтир педагогічної дії, в центрі уваги якої домінуватимуть устремління, інтереси і схильності.

Процес реалізації основних положень багаторівневої підготовки в умовах загальноосвітньої ланки виявляється, перш за все, у: включенні дисциплін профільно-технологічного курсу в загальноосвітній курс; наданні можливостей старшокласникам здійснювати самостійний пошук навчально-професійної діяльності; проведенні індивідуальних і колективних досліджень паралельно з навчальним процесом тощо. При вивченні спеціальних технологічних дисциплін обов'язково використовуються активні форми навчання: дискусії, семінари, ділові ігри тощо. В ході таких занять якісно змінюється характер взаємодії між педагогом і старшокласниками, перетворюючись із виконавського, функціонального в суб'єктивний, який дає змогу здійснювати спільну продуктивно-креативну діяльність.

На сучасному етапі розвитку педагогіки учень набуває статусу суб'єкта різних відносин і взаємодій. Звертаючи увагу на взаємодію учасників педагогічного процесу, Н. Г. Никифорова стверджує: „Сучасна соціокультурна і науково-практична діяльність учасників педагогічного процесу, спрямована на пошук методології і практики освіти з метою розвитку їх творчого потенціалу, веде до інтеграції педагогічної науки і практики, ґрунтується на принципі природовідповідності. Вона є засобом узгодження позицій педагогів-учених і педагогів-практиків, виявляє пріоритети і потреби суб'єктів освіти і їх відповідність стандартам, визначає поле спільного творчого проектування з метою розв'язання можливих проблем і протиріч в освітній практиці, інтеграції” [220, с. 91].

Враховуючи це, багаторівнева підготовка старшокласників у освітній галузі „Технологія” загальноосвітньої ланки орієнтується на:

- участь у різних видах діяльності з використанням методів проектування;
- гнучку організацію і швидку перебудову навчально-виховного процесу;
- орієнтацію на підвищення рівня загальнокультурної, профільної підготовки;
- створення умов для професійної самореалізації;
- розвиток саморефлексії тощо.

Ключовим питанням трудового, отже, й професійного виховання, є питання про те, яку особистість суспільство хоче отримувати на проміжних етапах її розвитку і якими якостями повинна володіти особистість на порозі професійної діяльності.

Аналізуючи історичні періоди розвитку суспільств, можна стверджувати, що перед системою освіти висувались різні завдання. Безумовно, вони відрізнялись у країнах з різним соціально-економічним і культурним устроєм. Передача культурологічної основи від покоління до покоління в одному випадку сприймалась як виховання моральних якостей, в

іншому випадку – як розвиток „енциклопедизму-єдності”, шлях до свободи, в третьому – прагматизму (визначення найважливіших життєвих складових). Тобто на різних етапах історичного розвитку людства по-різному розставлялись акценти виховання особистості.

У всі часи існувала проблема побудови виховної системи. Німецький філософ, педагог І. Кант у XVIII столітті писав: „Сучасне виховання не дає можливості людині досягти мети свого існування. Як по різному живуть люди. Одностайність між ними може відбуватися лише тоді, коли вони будуть діяти за однаковими правилами, причому ці правила мають стати для них природними. Ми можемо працювати над планом більш доцільного виховання і передати орієнтири наступному поколінню, яке зможе поступово здійснити його. [...] У людині започатковано багато задатків, і наше завдання – пропорційно розвивати здібності і розкривати якості людини від народження, робити так, щоб людина досягала свого призначення. [...] Виховання – це мистецтво, застосування якого має удосконалюватись багатьма поколіннями. Кожне покоління, володіючи знаннями попереднього, може здійснювати таке виховання, яке пропорційно розвиває всі природні здібності людини і таким шляхом веде весь рід людський до його призначення” [131, с. 403-404].

Один із основних напрямів сучасного періоду реформування системи освіти, зокрема і в Україні, характеризується духовно-розвивальним цілеспрямованям. Це сприяє народженню і сталості парадигми дитиноцентризму, з пріоритетом на розвиток почуттєвості і моральності особистості у засвоєнні нею змісту наукових понять.

На це звертає увагу український психолог І. Д. Бех: „Вища духовність розвивається в процесі розгорнутої моральної діяльності. Основною одиницею цієї діяльності виступає моральне поняття, яким має оперувати суб'єкт, тобто вибудовувати систему відповідних моральних суджень, узагальнювати їх на основі аналітико-синтезуючого процесу. І що більш диференційованими будуть ці розумові процеси, то більш емоційно

забарвленим виявиться їх результат. Це означає, що він набуде індивідуального сенсу, перетвориться на відповідну морально-духовну цінність людини” [34, с. 39].

У цьому разі дитиноцентриський підхід спрямовуватиметься на розвиток унікальних якостей особистості засобом включення її в різні види взаємодії і діяльності. Тому важливою частиною розвитку є усвідомлення себе в суспільстві, визнання зобов'язань і відповідальності перед ним.

Відповідно до нової парадигми освіти в законах і нормативно-правових актах України („Про освіту”, „Про загальну середню освіту”; „Про професійно-технічну освіту”; в „Концепції профільного навчання в старшій школі” в інших концепціях і національних програмах розвитку освіти) закладені такі пріоритети: орієнтація на загальнолюдські цінності і міжособистісні відносини; гуманізація; варіативність навчання; підготовка до навчання в системі неперервної освіти; виховання активності, незалежності, наслідування; продовження і розвиток культурних традицій тощо. Це основна база для розвитку нових освітніх парадигм, теоретичного обґрунтування та практичного реформування загальноосвітньої ланки в системі освіти.

Педагоги, які є учасниками навчально-виховного процесу, мають створити в умовах загальноосвітньої ланки навчальне середовище, яке дасть можливість старшокласникам „розвивати і саморозвивати свій життєвий досвід, використовуючи надбання старших поколінь” [64], але при цьому вчитись самостійно приймати рішення у навчально-виховних ситуаціях, розвиваючи свої когнітивні, креативні і фізичні якості. Учні набувають статусу активних учасників процесу пізнання і самопізнання в навчально-виховному процесі, позбуваючись ознак пасивного об'єкта у сприйманні інформації.

У процесі побудови технологічної освіти увага і зусилля її авторів спрямовуються на розвиток кожного суб'єкта учіння як активного, відповідального члена суспільства, здатного визначати проблему і

розв'язувати її засобами технологічно-дизайнної діяльності.

Технологічна підготовка забезпечує досягнення учнями високого рівня освіти, який створить підґрунтя для формування особистості, здатної до саморозвитку і самостійного розв'язання проблем у різних сферах життєдіяльності. Особливістю освіти за технологічним профілем є те, що пізнання відбувається через процес проектування і виготовлення продукту праці.

На сучасному етапі розвитку суспільства технологічна підготовка старшокласників є одним із важливих аспектів їх освіти. Вона проходить через всю систему освіти, впливаючи на процес життєвого і професійного самовизначення особистості. У зв'язку з цим ідея реалізації технологічної освіти в загальноосвітній ланці, як і в системі неперервної освіти, стає сьогодні особливо важливою і актуальною.

У загальноосвітній школі освітня галузь „Технологія” – єдиний практикоорієнтований предмет, що готує до життя і праці. Тому особливо важливе глибоке розуміння ідей, які лежать в основі підготовки старшокласників до міжособистісного спілкування на соціально-побутовому рівні та в професійному середовищі.

Зміст навчально-виховного процесу за технологічним напрямом профільного навчання поряд із теоретичним і практичним навчанням обов'язково повинен включати експериментальну роботу учнів, що об'єднує теоретичні й практичні знання, отримані ними на різних етапах навчання і найбільш активно розвиває творчі здібності. Це дасть можливість значною мірою реалізувати творчий потенціал старшокласників при виборі теми, яка „визначає потяг і бажання майбутніх фахівців та можливість корекції плану роботи, залежно від зміни чинників внутрішнього і зовнішнього характеру” [412].

Технологічна підготовка учнів ґрунтується на широкому використанні міжпредметних зв'язків, а отже, індивідуальної роботи учнів з викладачами різних дисциплін на всіх етапах навчання. Методологічною особливістю

освітньо-виховного завдання є виконання певного проекту на різних етапах навчання. Він дає змогу гармонійно включити в навчально-виховний процес дослідницьку і науково-методичну діяльність. Організована у такий спосіб система профільної підготовки учнів здебільшого враховує індивідуальні здібності і створює умови для успішного навчання майже кожного із них.

Одним із перспективних напрямів у побудові системи профільної освіти в старшій школі є взаємозв'язок між технологічним і художньо-естетичним (в т.ч. дизайном) чинниками. При визначенні основних інтегративних складових профільного навчання – технології і художньо-естетичної („Технологія і дизайн”) необхідно передусім теоретично обґрунтувати інтегративний підхід до образотворчого мистецтва і середовища (природа, простір, архітектура тощо). У цьому контексті інтеграція є узагальненою уявою про знання, яке можливо зрозуміти через застосування комплексу методів, об'єднаних у систему з певною послідовністю і зв'язаних один з одним. У такий спосіб взаємодія і єдність учнів у їх особистісних виявах з національними, культурологічними й екологічними процесами відбувається еволюційно в реальній природі та соціально-культурному середовищі, що спонукає до формування в них справжніх цінностей і якостей.

Питання інтеграційного підходу в опануванні мистецтва є цілісним процесом, що вимагає від педагога спеціальної підготовки і передбачає єдність різних видів художнього мислення, уяви, інтуїції, фантазії тощо.

У педагогічній літературі мистецтво виконує роль системно-утворювального фактору. Під час навчання мистецтву педагог (художник, методист, співавтор проекту тощо) допомагає учням: у художньо-образному сенсі осмислити інформацію про оточуючий світ; відчуті потребу в духовному зростанні; виразити внутрішній емоційно-образний стан, настрої, увагу; розвивати уяву, фантазію і креативність; опановувати культурні й загальнолюдські цінності минулого, сучасного з їх проекцією в майбутнє. Водночас інтегроване викладання мистецтва в старшій школі має на меті

розвиток поліхудожніх творчих можливостей учнів на основі різновидів і жанрів мистецтва, їх соціальної еволюції в природному середовищі, предметному оточенні, культурному і науковому оточенні із врахуванням життєвих традицій і звичаїв.

У процесі інтеграційного підходу до опанування мистецтва особливої уваги потребує мистецька педагогіка з урахуванням нею діалектичного співвідношення техніко-технологічної і художньої творчості, мистецтва і наукових систем. Ці галузі є продуктом творчості людини і перебувають у гармонії між собою і природнім поступом.

Педагог як особистість і фахівець, реалізуючи педагогічну дію, постійно перебуває в навчально-виховному діалозі. При цьому його супроводить діалектика двох мистецтв: функціонального, професійного (мистецтво педагогічної дії) та мистецтва образного (різних видів і жанрів). Вирішальну роль тут відіграє мистецтво педагогічної дії, з допомогою якого вибудовується освітня система, її теорія і практика.

Важливо виокремити напрями та визначити змістову наповненість процесу опанування учнями образотворчого процесу: творення мистецтва та створення просторового середовища; просторові види діяльності; простір і дія в ньому; середовище як фактор зміни простору; особливості інтеграції в просторі; опанування простору через організоване середовище; реалізація творчо-художнього потенціалу учнів тощо.

Дієвим засобом у навчально-виховному процесі є міжпредметні зв'язки, які дають змогу поступово переходити до інтеграції різних навчальних предметів і, зокрема, до інтеграції технології з проектною діяльністю особистості в сфері матеріальної та інтелектуальної культури, перетворюючої оточуюче середовище [355, с. 185].

У цьому аспекті розкриваються рівні включення учнів у навчальний процес опанування різними мистецтвами: міжпредметні зв'язки, що передбачають взаємне ілюстрування одного мистецтва іншим; взаємодія мистецтв у формуванні художнього образу за допомогою різних видів

художньої творчості; інтегративне використання не лише художньої інформації, а й „знань із різних галузей наук, що допомагають розкрити більш повно інформацію про предмет” [245].

Одним із результатів реалізації методу проектів в освітній галузі „Технологія” вважається інтеграція різних предметів і галузей знань. Перебуваючи в гармонії між собою, вони є цілісністю в досягненні позитивних результатів у навчальному процесі учнів (оволодіння різними видами діяльності, усвідомлення можливостей для самореалізації, саморозвитку, самовдосконалення тощо).

Багаторівнева система навчання враховує: науково-педагогічні основи технологій і засобів навчання; програмно-цільовий підхід, згідно з яким здійснюється зв'язок між провідними компонентами багаторівневої підготовки фахівців (мета, зміст освіти, методи навчання, діяльність педагога і учня); цілепокладання на неперервне цілісне становлення і розвиток фахівців як суб'єктів навчально-трудової діяльності.

Система профільної освіти будується на основі ідей гармонійного розвитку особистості; гуманізації професійно-трудового виховання; універсалізації змісту професійно-трудової підготовки; зв'язку теорії з практикою; неперервної освіти особистості; єдності і взаємозв'язку загальної, політехнічної і професійної освіти; багатопрофільності; багаторівневості; універсальності; інтеграції і диференціації; стабільності і динамічності.

Предметом аналізу є принципи розвитку професійної освіти і умови її реалізації. Цей процес базується винятково на ідеї гуманізації професійної освіти згідно з її принципами: фундаментальності; діяльній спрямованості; демократизації з врахуванням принципу рівних можливостей; співпраці; відкритості; регіоналізації; самоорганізації; випереджувальної підготовки кадрів і саморозвитку особистості; неперервної освіти відповідно до принципів багаторівневості, доповнюваності, маневреності; наступності, інтеграції і гнучкості.

Освітня система технологічної профільної школи вибудовується з

пріоритетом на виховання і розвиток особистості, на основі Державного стандарту (людина в технічному середовищі, технологічна діяльність людини, соціально-професійне орієнтування людини на ринку праці, графічна культура людини, людина та інформаційна діяльність, проектна діяльність людини в сфері матеріальної та інтелектуальної культури), але з урахуванням регіональних компонентів, які впливають на формування змісту професійно-трудової освіти. При цьому інваріантна частина регулюється Державним стандартом, а змістове наповнення варіативної складової формується навчальним закладом із урахуванням особливостей регіону, типу закладу, індивідуальних освітніх потреб учнів відповідно до тих конкретних завдань у підготовці фахівців, які має навчальний заклад, враховуючи свою специфіку і цілеспрямованість.

Разом з тим технологічна освіта старшокласників в сільському загальноосвітньому навчальному закладі має забезпечити повноцінний всебічний розвиток особистості через залучення до активної трудової діяльності в умовах сучасного виробництва; формування технічно й технологічно освіченої особистості, яка має глибокі знання з техніки, технології, економіки, організації сучасного виробництва, основних компонентів інформаційної культури; здійснення допрофесійної й професійної підготовки.

Принципове значення для визначення стратегії розвитку сучасної сільської школи та технологічної освіти, зокрема, має поєднання особистісного й соціоорієнтованого підходів. І.П.Андрощук, О.М.Коберник зазначають, що виконання сільською школою своїх фундаментальних функцій можливе за умови її розвитку як інноваційної освітньої установи, життєдіяльність якої спрямована, з одного боку, на підтримку сільського виробництва, а з другого, на створення соціально-педагогічних умов для особистісного розвитку сільських школярів. Селу необхідні висококваліфіковані фахівці сільськогосподарської галузі, які будуть не лише

носіями передових наукових ідей, а й носіями перетворень соціокультурної основи села.

Навчання у сільській школі тісно пов'язане із сільськогосподарським виробництвом, тому потенційно володіє більш широкими можливостями використання цього чинника в освітньому процесі. У зв'язку з цим зміст та організація навчально-виховної діяльності у процесі техніко-технологічної підготовки в сільській школі мають враховувати потреби сільської дитини в спеціальних знаннях, так як вона з дитинства веде трудове життя, включена у виробничу працю, залучена до відповідної сільськогосподарської діяльності.

Ми вважаємо, що значимість технологічної підготовки старшокласників сільських загальноосвітніх навчальних закладів зумовлена специфікою способу життя сільського населення, головною цінністю якого є праця на землі. Зайнятість населення переважно сільськогосподарською працею завжди визначала потребу сільської молоді у науково обґрунтованих, сільськогосподарських знаннях, уміннях і навичках, якими повинна озброювати сільського учня система трудової підготовки в загальноосвітній ланці. Залежно від конкретних умов у кожному навчальному закладі ця система має наповнюватися специфічним змістом.

У процесі технологічного профілю навчання формується міцна основа трудової, професійної діяльності. Засвоєні у процесі навчання знання, вміння, навички виступають вже не як предмет навчальної діяльності, а як засіб діяльності професійної. При цьому важливо, щоб сільська школа стала інституцією допрофесійної або початкової професійної сільськогосподарської освіти старшокласників, тому ми розглядаємо її як провідну ланку підготовки старшокласників до самостійного господарювання.

Одним із шляхів реорганізації змісту та форми навчання з врахуванням специфіки сільського навчального закладу є впровадження технологічного профілю навчання, який дасть змогу встановити взаємозв'язок навчального закладу з сучасним агропромисловим виробництвом, враховувати соціально-

економічні процеси і демографічні зміни на селі, передбачати ознайомлення з особливостями трудової діяльності представників багатьох професій і з вимогами професій до людини. Впровадження технологічного профілю навчання старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості забезпечить необхідний загальнокультурний рівень технічної та технологічної підготовки молоді; надасть знання, сформує уміння та навички, необхідні для початкової професійної підготовки учнів; залучить учнів до суспільно значимої та особистісно необхідної праці в сільськогосподарському виробництві; сприяє адаптації молоді до сучасних ринкових умов, сформує вміння вести домашнє господарство, організацію та розвиток малого бізнесу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що процес експериментальної розробки загальноосвітніх і професійно-технічних стандартів, а також регіональних компонентів навчального змісту технологічного напрямку профільного навчання вимагає більш глибокого аналізу використання міжпредметних і міждисциплінарних зв'язків, рівня і якості освіти, де були б прийняті положення про проектну діяльність людини у сфері матеріальної і інтелектуальної культури (принципи, форми і методи; проектний аналог; природні прототипи; функції і властивості об'єктів; проектування предметів праці на основі заданих функціональних властивостей і вимог дизайну тощо).

4.3. Предметно-перетворювальний та художньо-естетичний компоненти профільної технологічної підготовки старшокласників

Характерною властивістю розвитку суспільства є система художньо-естетичних поглядів, яких дотримується певна культурна група соціуму. Такий прошарок представників національної еліти наділений особистісними якостями, які дають змогу не лише бачити, оцінювати, а й творити прекрасне, вічне в культурі та мистецтві нації (народності) в певний історичний періоду її розвитку.

Здатністю оцінювати і творити шедеври національної культури й мистецтва наділена, на жаль, незначна частина суспільства. І обов'язок суспільства – створення умов талановитій особистості, яка забезпечує неперервний процес розвитку художньо-естетичного напрямку в соціумі.

Вибудовуючи навчально-виховний простір розвивально-формуючого особистісного спрямування, варто взяти до уваги думку науковця І. А. Зязюна: „Процес розвитку – поступальний; він характеризується незворотністю, просуванням до нового рівня, коли реалізуються попередні результати і набувається досвід участі у різноманітній розвиваючій діяльності. [...] Системно-утворюючою властивістю особистості є її спрямованість (інтенція), яка найбільш вагомо відображає сукупність її соціально значущих властивостей, відношень, мотивів. [...] Особистість, яка здатна засвоїти зміст освіти, повинна володіти такими показниками: функціональними (сенсорно-перцептивними) механізмами сприйняття інформації (мисленням, пам'яттю, сенсомоторикою); певним рівнем саморегуляції, що забезпечує самоуправління психічними процесами і поведінкою; життєвим досвідом, що включає такі психічні і психологічні утворення, як знання, уміння, навички і звички; цілеспрямованістю, пізнавальними, перетворювальними, естетичними, комунікативними і фізичними якостями; узагальненими типологічними властивостями; досвідом виконання загальних і спеціальних видів діяльності, зокрема й творчої [...]» [110, с. 3].

У змісті освіти „художньо-естетичний напрям узгоджується з віковими характеристиками та відповідними віковими художньо-мистецькими надбаннями” [210].

Без попередніх напрацювань у художньо-естетичному напрямі за певний історичний період не може бути отримано позитивних результатів у вихованні особистості.

Україна має багату художню спадщину, створену українською культурною елітою впродовж значного історичного періоду. На цьому наголошує в своєму дослідженні В. О. Радкевич: „Вже на початку ХХ ст. у східній Україні діяло більш як 120 шкіл, навчальних пунктів і курсів, де молодь оволодівала художніми ремеслами. [...] У 1900 році в Полтаві і губернії створені спеціалізовані майстерні з художнього кування і різьби по дереву. Відкривається Решетилівська майстерня з вишивки, килимарства і ткацтва. [...] Харківське товариство грамотності засновує Декоративно-вишивальну школу. [...] На початку ХХ ст. художньо-промислові школи існували і на Закарпатті, зокрема, в Ужгороді, Хусті, Виноградіві та інші. [...] У грудні 1908 р. у Кам'янець-Подільському відкривається Художньо-реміснична навчальна майстерня з кераміки. ... У 1918 р. в Києві відкривається Приватна мистецька школа [...]” [312, с. 277].

Вчені, які досліджують проблему художньо-естетичного виховання, висловлюють своє бачення того, що визначає форми і способи самовираження особистості в повсякденному житті, праці та творчості, прагнуть дослідити фактори, що сприяють формуванню таких особистісних якостей людини, як духовність, моральність, світогляд, художньо-естетичний досвід тощо. Але вплив на особистість соціокультурного середовища, національно-своєрідного за формою і змістом, вивчається недостатньо.

Характерним напрямом наукового пошуку повинно стати художньо-естетичне виховання особистості засобами матеріально-художньої культури. Це мета, до якої має прагнути навчально-виховна система в спеціалізованих

навчальних закладах і навчальних закладах системи загальної середньої освіти. Постає необхідність у з'ясуванні основних рис, якостей, властивостей, критеріїв художньо-естетичного виховання і навчання особистості засобами естетичного дизайну. Моделюючи художньо-естетичні здібності особистості, дослідники визначають її майбутнє, прогнозують можливі способи взаємодії з основними сферами суспільного життя: культурою, освітою, виробництвом, дозвіллям.

Інший напрям наукового пошуку вчених пов'язаний з тим, що художньо-естетичне виховання і навчання визначається як засіб досягнення певної мети, цілі, реалізації цільової мистецької концепції. Сучасна концепція художньо-естетичного виховання і навчання старшокласників повинна спиратися на ті процеси, що відповідають критеріям доброго, гуманного, прекрасного, досконалого в мистецтві та житті, враховуючи принципи етнічності. Для розробки української моделі художньо-естетичного виховання і навчання старшокласників у загальноосвітній школі і міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (МНВК) має значення емпіричний досвід зарубіжних країн.

Аналізуючи матеріали зарубіжних і вітчизняних дослідників, можна дійти висновку, що у багатьох країнах світу художньо-естетичне виховання посідає значне місце в освітній системі.

У загальноосвітній школі Швеції художньо-естетичне виховання реалізується через систему обов'язкових мистецьких дисциплін, зокрема це візуальні мистецтва, ремесла (обробка деревини, металу, текстильні роботи тощо). Кожна з цих дисциплін вивчається в період обов'язкової освіти.

Послідовних програм, спеціально розроблених для кожного освітнього рівня з цих предметів, немає. Натомість навчальні програми Швеції визначають концепцію шкільного предмета, ціль, суть і структуру предмета та рівень стандарту, якого повинні досягти учні. Так, національні програми Швеції є взаємоузгодженими рекомендаціями нормативних документів. Керуючись ними, педагоги кожної школи самостійно вирішують, коли саме

має вивчатись той чи інший предмет та які організаційні форми, методи мають бути використані в процесі його вивчення.

Л. Парамонова, Е. Протасова в своєму дослідженні з організації навчання в Швеції пишуть: „У старшій школі Швеції з 2000 року навчання здійснюється за сімнадцятьма національними програмами (з них 2 мистецькі). Художньо-естетичний напрям є складовою обов'язкового спільного ядра всіх програм. Про якість і ефективність художньо-естетичного виховання в Швеції свідчить той факт, що впродовж останнього десятиліття країна пережила мистецький „вибух”. Якщо раніше ця країна значною мірою імпортувала творчу продукцію з інших держав, то тепер вона сама стала одним з визначних експортерів витворів мистецтва. А творчість митців у сфері мистецтва музики, танцю, літератури, кіно, моди дістала такого визнання, що нині є однією з найважливіших галузей її культурного розвитку” [241, с. 23]. Враховуючи результативність художньо-естетичного виховання і навчання учнівської молоді в Швеції, важливо емпіричний досвід цієї країни робити надбанням науково-педагогічної громадськості України.

Іншим прикладом слугує Японія, „[...] вишуканий прекрасний сад – втілення самої краси” (Бальмонт).

Особливе місце в структурі свідомості японців посідає естетичне, прекрасне. Цим пояснюється та серйозна увага, яку вони приділяють художньо-естетичному вихованню. Японцям притаманне традиційне, характерне для Далекого Сходу світорозуміння, суттю якого є відчуття людиною своєї єдності з природою та нагальна потреба зберігати гармонійні стосунки з нею. А мистецтво, на думку японців, покликане виявляти красу, робити її відчутною. Японські педагоги вважають, що відчувати красу потрібно через сприйняття прекрасного. Вони переконані, що ніякий науково-технічний поступ не здатний замінити естетичну та етичну складові людського життя.

Модель художньо-естетичного виховання, яка існує в Японії протягом значного історичного періоду, базується на можливості і необхідності

розвивати не лише інтелект, а й емоційність, природну здатність кожної людини до витонченого відчуття. Вона ґрунтується на принципі всеохопленості, на твердій переконаності в тому, що здібності творчої особистості (поета, художника, музиканта) можна і потрібно розвивати в кожній особистості. Тому при невеликому академічному навантаженні в шкільному розкладі багато місця відводиться дисциплінам художньо-естетичного напрямку. 20-25% всього навчального часу в японській загальноосвітній школі присвячується заняттям з музики, малювання, ремесел, домоведення.

Система художньо-естетичного виховання Японії характеризується значною увагою до колірної чутливості зору. Ще в дитячому садочку діти знайомлюються з палітрою 24 кольорів і відтінків. Випускник має знати 24 основні кольори та відрізнити по 10 відтінків кожного з них. Таке тонке сприйняття кольорів, вміння гармонійно їх поєднувати сприяє художньо-естетичному рівню культури праці в будь-якій галузі, збагачує світобачення, розвиває емоційність, здатність відчувати найтонші нюанси не лише кольорів, а й станів, настроїв, зумовлених впливом кольорів та їх відтінків.

У старшій школі Японії художньо-естетичне виховання представлене соціальним циклом, що складається з предметів: каліграфії, музики, витонченого мистецтва. Кожен з цих предметів складається з трьох спецкурсів. Так, дванадцять різних навчальних курсів японської старшої школи мають на меті художньо-естетичне виховання особистості. До числа обов'язкових належить чотири з них. Протягом навчання в школі японські учні опановують майже тридцять видів художніх робіт: іграшки з глини, пластиліну, ікебана, вироби з кераміки тощо, які допомагають „відшліфувати почуття”, „зростити душу”, підготувавши її до сприймання і творіння нових зразків матеріально-художньої культури. Досвід Японії у формуванні художньо-естетичної культури особистості є значущим для світової громадськості, він має бути творчо переосмислений, перш за все, українською науково-педагогічною думкою.

Дослідники, які аналізують стан організації та проведення навчально-виховного процесу в навчальних закладах системи загальної середньої освіти України, стверджують, що пріоритетним напрямом діяльності сучасної школи повинно бути формування цілісної системи особистісних цінностей (в т. ч. художньо-естетичних) як духовних надбань людини. Саме їх не вистачає для окультурення гуманізації змісту навчання в загальноосвітній школі та МНВК. У своїх дослідженнях український психолог І. Д. Бех вирізняє: „Цілі і наміри духовної зрілості особистості вкорінені в системі індивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію організації її життєдіяльності [...]. Ціннісну систему людини розуміють як складовий регулятор людської життєдіяльності, який відображає в своїй структурній організації і змісті особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках” [33, с. 23]. Саме тому зовнішній і внутрішній світ особистості необхідно гармонізувати засобами матеріально-художньої культури.

Аналізуючи зазначені проблеми в межах запропонованого загальноосвітній ланці змісту навчання, а також наявних умов можна засвідчити, що на становлення духовної культури старшокласників не відчувається достатнього впливу художньо-естетичних цінностей, і в першу чергу, надбаних цінностей національного характеру, здобутих в результаті історичного поступу суспільства. Увага педагогів спрямована на вирішення питань передачі шкільній молоді спеціальних знань і наукової інформації. Не напрацьовується необхідний життєвий досвід у сфері взаємодії старшокласників із національними видами декоративно-прикладного мистецтва, дизайном у поєднанні з технологіями. Шкільна практика повинна підходити до розв'язання проблем збагачення цінностей і якостей особистості через матеріально-художню культуру, засоби мистецтва, вибудовувати навчально-виховний процес на інноваційній основі, але з урахуванням етнічних культурних пріоритетів. Є потреба у перепідготовці

педагогічних кадрів загальноосвітньої школи і МНВК відповідно до нової освітньої парадигми.

Педагогічні працівники шкільної освіти не змінилися, залишилися такими, якими їх сформувала освітня практика. Вони традиційно чекають вказівок і розпоряджень від методичних структур та органів управління освітою. А в організації і проведенні навчально-виховного процесу із старшокласниками регіональна освіта, як правило, не відзначається послідовним впровадженням інноваційних освітніх методик в освітню практику. Фахівці, які працюють в системі освіти певного соціуму повинні мати ціннісну основу, щоб брати участь у формуванні особистісних якостей, необхідних для подальшої життєдіяльності старшокласників. Основні цінності професіоналізму становлять інтелектуальні, духовні, моральні якості людини. Участь у майбутній соціальній діяльності вимагає мобілізації інтелекту, волі, моральних зусиль, організаційних здібностей.

Досліджуючи інтеграційну функцію культурної парадигми, І. А. Зязюн стверджує: „Людина як творець культури „зурочена” із нею тісними зв’язками повсякденного життя і приречена опанувати її цінності, символи і традиції. Творчість і новаторство – необхідні імпульси динаміки культури, але людство лише поступово сприймає їх як благо і цінності. Ці два образи зумовлювали відношення до неї або як до вищого досягнення розуму, або як до тенет, що обмежують свободу. [...] Сьогодні світ набуває єдності в культурі. У наші дні людство найгостріше відчуває потребу взаємного розуміння і спілкування, інтерес до самотності народів, прагнення до збереження унікального наукового середовища і культурного набутку” [113, с. 100].

Значною мірою збереження історично напрацьованих і поступ до нових культурологічних звершень залежатиме від того, якими якостями і цінностями володітимуть педагоги, які стануть продовжувачами цього процесу. Рівень підготовки висококваліфікованих учителів художньо-естетичного спрямування може гармонійно підвищуватися, якщо в основу

навчальних програм включатиметься базовий компонент спеціальних предметів. Такими предметами можуть бути і ті, які пов'язані з пластичним мистецтвом.

У процесі розробки системи художньо-естетичних критеріїв виховання старшокласників виникає необхідність в ефективних змінах при плануванні, організації навчально-виховного процесу, а також у періодичному його коригуванні. Послідовного вивчення потребують наступні проблеми: художньо-естетичні категорії; культурні цінності та їх використання в освітній практиці; соціально-психологічні передумови функціонування художньо-естетичного досвіду; художньо-естетичні закономірності навчально-виховного процесу; виховні функції навчального закладу; системоутворюючий характер художньо-естетичного пізнання; художньо-естетичний напрям у навчально-виховному закладі та шляхи його розбудови тощо.

Важливим є напрям інноваційної діяльності педагогів, пов'язаний з розкриттям художньо-естетичного змісту навчальної та виховної роботи в загальноосвітній школі та МНВК. Завдяки обґрунтуванню художньо-естетичного змісту навчально-виховного процесу відкривається перспектива оновлення навчального матеріалу, що буде опановуватись і використовуватись старшокласниками. Зміст освіти в минулому формувався переважно ідеологічними міркуваннями і спрямовувався на виховання особистості з певними соціально-політичними орієнтаціями, поглядами та ідеалами. Без належного розв'язання залишались проблеми ціннісного вибору, становлення самосвідомості, збагачення культурних традицій і художньо-естетичних інтересів старшокласників. Учителі рідко звертались до художньо-естетичних понять у процесі викладення навчального матеріалу, надаючи перевагу висвітленню ідейно-моральних цінностей.

Певне місце в діяльності педагога може зайняти розробка технології і методики в напрямі модернізації існуючої традиційної системи, що забезпечуватиме ефективне використання художньо-естетичних знань на

уроках. При цьому компоненти навчально-виховної роботи повинні узгоджуватися з основними художньо-естетичними принципами і нормами. На прикладі сучасної освітньої практики переконуємося, що особистість прокладає шлях до художньо-естетичних цінностей часом з суттєвими перешкодами. Вони виникають тому, що не відпрацьована належно технологія і методика навчально-виховної роботи, вона досі орієнтує особистість на репродуктивне опанування інформацією. Старшокласника з його широкими можливостями сприймання, осмислення і творення часом обмежують суто інтелектуальними способами навчальної роботи, рідко стимулюючи емоційно-почуттєву активність, не розвиваючи креативні можливості. Щодо усвідомлення формування внутрішнього світу особистістю І. Д. Бех зазначає: „Усвідомленню вихованцем свого внутрішнього світу, особливо емоційних проявів, слід цілеспрямовано навчати. Якщо учень і педагог одночасно уявлятимуть емоціогенну ситуацію і розмірковуватимуть над нею, то учень навчиться розмірковувати вголос. Творча взаємодія вчителя і учнів є важливою педагогічною умовою для розвитку самостійного мислення особистості. Учні засвоюють способи мислення, пов'язані з конкретною емоцією, вчать спостерігати розумові дії, що при цьому здійснюються, і тим самим набувають здатності уявляти й робити об'єктом споглядання когнітивну (пізнавальну) структуру цієї емоції” [33, с. 177] .

Уроки за своєю структурою, етапністю, методичними рекомендаціями, як правило, стандартизовані. У таких умовах викладач не спроможний визначити шлях, яким він поведе старшокласників у світ високих почуттів і творчості. Отже, потрібні зміни в психології педагога, його орієнтації на прийняття самостійних рішень педагогічного характеру, а також зміни в системі методичного забезпечення навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи і МНВК.

Розглядаючи специфіку підготовки особистості до художньо-естетичного виховання в українській національній педагогіці, можна виділити такі провідні принципи:

- принцип регіональності – кожному регіону властиві свої традиції і звичаї, обряди, народний побут, мистецтво, ремесло тощо;

- принцип традиційності – наслідування художньо-естетичних надбань минулого і впровадження їх в умовах національного самовизначення навчального закладу, залучення старшокласників до участі в збереженні пам'яток культури, до засвоєння традицій народу, ремесел і народних промислів;

- принцип календарної організації (пов'язаний з народним календарем);

- активної творчої діяльності – сприймати і оцінювати твори мистецтва, збирати перлини народної творчості, відтворювати і примножувати їх;

- єдності художньо-естетичного і психолого-педагогічного впливу – поєднання досягнень, набутих українською педагогікою з можливостями мистецтва, що сприяє розвитку емоційної сфери, естетичних смаків і потреб;

- відповідності віковим особливостям, безперервності й наступності – вчитель не лише враховує особливості індивіда, а й веде цілеспрямовану роботу щодо його розвитку на кожному віковому етапі.

Зазначені принципи обумовлюють комплексне вивчення української культури, її духовних багатств на основі регіональних програм художньо-естетичного виховання, що складаються з урахуванням різних етнічних груп українського народу та пов'язані з народним календарем, який відображає самобутній устрій життя, свята, обряди, традиції тощо.

Національна педагогіка повинна „розглядати особистість як складову частину природи” [146] і її виховання підпорядковується загальним законам природи. Це вимагає побудови навчально-виховного процесу в системі загальної середньої освіти з урахуванням особливостей природи людини.

Особливо це важливо для МНВК, де відбувається цілеспрямована професійна орієнтація шкільної молоді.

Сучасні концептуальні основи художньо-естетичного виховання старшокласників в умовах МНВК вимагають відродження духовності учнів, включають наповнення навчального змісту національною культурною спадщиною, скарбами декоративно-прикладної творчості, художніх ремесел, етнодизайну. Необхідність внесення змін у систему художньо-естетичного виховання старшої школи потребує „перебудови свідомості, переорієнтації на засвоєння духовних цінностей” [226], продукування нових зразків матеріально-духовної культури. Художньо-естетичне виховання має здійснюватися різними шляхами, обов’язково з дотриманням наступності й вікових особливостей особистості. Зміст освіти у загальноосвітніх закладах I – II ступенів має орієнтуватися на розвиток мистецьких уявлень, знань, умінь, цінностей і компетентностей, які стануть підґрунтям для виховання в учнів основної школи ціннісного ставлення до дійсності та творів мистецтва, для збагачення емоційно-чуттєвої сфери, збагачення досвіду практичної мистецької діяльності, формування спеціальних художніх умінь, навичок спілкування з питань мистецтва, набуття системи знань та уявлень про мистецтво, його значення в житті особистості й соціуму, для розвитку художньо-творчого потенціалу індивідууму, виховання здатності до самореалізації в художньо-естетичному напрямі, потреби в самоосвіті тощо.

Зміст художньо-естетичної освіти в старшій школі має забезпечувати виховання потреби та здатності до самореалізації в галузі мистецтва, морально-естетичного самовдосконалення, формування вмінь аналізувати та інтерпретувати твори мистецтва різних епох, аргументовано висловлювати власні судження, застосовувати набуті знання в своєму напрямі трудової діяльності під час профільного навчання чи професійної підготовки старшокласників (художник декоративного розпису по металу, художник мініатюрного живопису, художник розпису по дереву, художник розпису

емаллю, художник-оформлювач, а також спеціальності, пов'язані з впорядкуванням приміщень і навколишнього середовища тощо).

Узагальнюючи, зазначимо, що в умовах, коли змінюється попит на продукцію виробництва, важливо підготувати випускників до гнучкості технологічного процесу, до адаптації в нових виробничих ситуаціях. Крім того, необхідно разом з функціональними характеристиками виробів поліпшувати їх художньо-естетичні якості, в яких зацікавлені споживачі продукції. Тому недостатньою є підготовка старшокласників в умовах загальноосвітньої школи та МНВК лише до професійної діяльності в системі „людина-природа”, „людина-техніка”. Особистісно зорієнтована трудова підготовка вимагає рівноцінного відношення до інших напрямів професійної діяльності: „людина-людина”, „людина-знакова система”, „людина-художній образ”. Досвід організації творчої продуктивної праці старшокласників із зазначених об'єктів праці в певному напрямі професійної діяльності досі не напрацьований. Наприклад, сфера обслуговування, де задовольняються естетичні смаки, культурні потреби людей різних соціальних типів, у поточний момент бурхливо розвивається, але дуже часто не за національними традиціями, без врахування принципу етнічної диференціації. Відтворення і розвиток української нації залежить від змісту цінностей, які закладаються в свідомість шкільної молоді, від того, якою мірою духовність стане основою їхнього життя. Тому непересічне значення має процес формування особистості громадянина України, який здійснюється в навчально-виховних закладах, що покликані не лише дати високий рівень фахової освіти, озброїти майбутніх фахівців знаннями, вміннями і навичками, а й сприяти вихованню гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, здатної до саморозвитку і самовдосконалення, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, продовжувача кращих надбань...

4.4. Орієнтація старшокласників на професію вчителя технологій в умовах профільного навчання

Поняття „Профільне навчання” фундаментально увійшло в освітньо-наукове середовище і набуває статусу усталеного в Україні. Науковці, які визначають шляхи розвитку профільної школи, закладають нові норми і підходи у побудові моделей, що, на їхню думку, забезпечать старшокласникам „успішність в орієнтації на напрями професійної діяльності та подальше поетапне опанування майбутньої професії” [315] з урахуванням особистісних та суспільних інтересів. Зацікавленість держави та регіонів у профільній школі пов’язана з гострою соціальною потребою на суспільному ринку праці фахівців, які кваліфікованою діяльністю забезпечать динаміку суспільного та соціально-економічного розвитку України. Така профільна школа, діючи в соціальному просторі, виконує замовлення щодо задоволення духовних і матеріальних потреб особистості та інтересів держави (регіону). Основними орієнтирами в освітньо-науковому розділі державної теорії наукового управління соціальними процесами мають бути: з одного боку – гармонійний розвиток особистості на основі її здібностей (таланту), інтересів і потреб; з іншого боку – інтереси суспільства (держави, регіону тощо) та їх вплив на хід формування завдань та змісту підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності на основі науково обґрунтованих та практично підтверджених результатів досліджень з відповідною розробкою науково-методичного комплексу, спрямованого на задоволення духовних і матеріальних запитів особистості й суспільства. У зв’язку з цим особливого значення набуває орієнтація старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання на засадах духовності, моральності, свободи творчості й професіоналізму.

Розглядаючи проблему відтворення педагогічних кадрів в Україні, варто підкреслити, що в системі загальної середньої освіти проблема орієнтації старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання потребує наукового переосмислення, результатом якого має бути

впровадження в освітню практику нового змісту навчально-виховної роботи і напрацювань – „форм взаємодії викладання й учіння в оволодінні змістом професійної освіти” [70], оскільки разом з отриманням учнями загальноосвітніх знань є нагальна необхідність послідовно готувати певну частину старшокласників до професійної педагогічної діяльності, яка відповідала б їхнім особистісним якостям і водночас підкріплювалася державними та регіональними соціально-економічними програмами. Аналіз показує, що на ринку праці немає планового відтворення педагогічних кадрів за напрямками та спеціальностями з пріоритетною політикою на регіональному рівні.

Значну роль у розвитку природних педагогічних здібностей особистості (хист, обдаровання тощо) покликані відігравати соціальні інституції. До таких інституцій належать і навчальні заклади системи загальної середньої освіти. Їх основними завданнями мають бути: особистісно орієнтоване навчання та виховання; задоволення прав особистості у напрямі здобуття освіти та забезпечення необхідних умов навчання в освітніх закладах; нормативно-правове забезпечення; визначення структури та змісту навчально-виховного процесу; коригування навчально-виховного процесу органами управління відповідно до їх повноважень на основі наукових досліджень; визначення прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу.

Продуктивною силою, що забезпечує поступ особистості, є педагог. На врахуванні окремих аспектів під час побудови освітньої взаємодії, яка забезпечує продуктивність педагогічної дії, наголошують І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос, О. Г. Мирошник, В. А. Семиченко, Н. М. Тарасевич: „Педагогічні дії є складовою педагогічної сфери педагогічної діяльності. Вони охоплюють різновиди як психомоторних, так і розумових дій. Психомоторні дії виявляються у виразних рухах і загальній моториці тіла педагога. Сформованість цих дій впливає на рівень оволодіння вчителем педагогічною технікою. Розумові дії пов'язані з вирішенням завдань, що

потребують професійної уваги, уваги, мислення, спостережливості педагога. Рівень провадження педагогічної діяльності пов'язаний із наявністю педагогічних умінь” [246, с. 17].

Слід зазначити, що в загальноосвітній ланці навчальний процес у профільній школі повинен передбачати цілеспрямоване оволодіння старшокласниками систематизованими знаннями про людину, природу, культуру, суспільство та виробництво через засоби пізнавальної і практичної діяльності. Результатом діяльності має бути духовний, моральний, творчий, інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що й повинно стати основою освіти впродовж життя та подальшої професійної педагогічної діяльності тієї частини підростаючого покоління, яка обрала професію вчителя.

Досліджуючи проблеми систем регуляції та реалізації творчої діяльності, В. В. Рибалка зазначає: „[...] у сучасних психологічних дослідженнях творчості все виразніше виступає тенденція, згідно з якою процесуальний та особистісний аспекти взаємно переплітаються між собою, створюють наукове уявлення про єдину систему регуляції та реалізації творчої діяльності. Така тенденція сприяє формуванню нового перспективного плану розгляду проблеми творчості – особистісного. Через особистісний підхід підвищуються можливості розв'язання і науково-прикладних завдань – з організації управління та розвитку творчого потенціалу молоді” [317, с. 16].

Підґрунтям для розвитку творчого потенціалу старшокласників є інтелектуалізація педагогічної освіти. Вона вимагає ведення навчально-виховного процесу загальноосвітньої профільної школи, спрямованого на гармонійний розвиток особистості. Він ґрунтується на загальнолюдських цінностях і принципах, полікультурності, науковості, інтегративності, системності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, громадянської свідомості і демократії, поваги до родини, суспільства, держави, людства.

Побудові профільної школи в нових соціально-економічних умовах приділяє увагу А. П. Самодрин: „У ході побудови школи на профільних засадах необхідно враховувати умови довкілля дитини, різноманіття оточуючих реалій, життя учня, реальний запит на людину соціуму, природну обдарованість особистості, стан розвитку школи тощо. Профільне навчання в умовах реформування регіональної системи освіти дозволить особистості максимально наблизитись до стану ринкової економіки, знаходячи внутрішні чинники розвитку і саморозвитку” [326, с. 266].

В Україні для розв’язання зазначеної проблеми в системі загальної середньої освіти діють навчальні заклади різних типів і форм власності, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи, професійно-технічні та вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації, що можуть разом із наданням повної загальної середньої освіти орієнтувати старшокласників на педагогічні професії. Їх завдання в загальному освітньому просторі – надати учням знання, вміння та навички з основ педагогіки, формуючи і розвиваючи при цьому духовність, моральність, соціальну зрілість, громадянську позицію, почуття національної свідомості, творчість, здатність оволодіти системою наукових знань про природу, людину і суспільство та забезпечити достатній рівень підготовленості до свідомого професійного самовизначення, а за бажанням старшокласника – створити умови для отримання кваліфікації (вихователь, гувернер тощо) на рівні курсової підготовки чи первинної професійної освіти.

Розглядаючи питання розбудови системи орієнтації старшокласників на педагогічну діяльність, в загальноосвітній профільній школі потрібно враховувати: особливості державного освітньо-наукового простору; структурованість сучасної педагогічної освіти і науки; аналіз роботи методичних центрів професійної орієнтації учнів та їх науково-методологічного і методичного супроводу з метою виявлення, формування і розвитку педагогічних нахилів старшокласників та підготовки їх до

свідомого вибору педагогічної професії (суспільна значущість професії вчителя, сутність педагогічної діяльності вчителя, особливості професійно-педагогічної діяльності тощо); рівень динаміки накопичення знань, умінь і навичок з основ педагогіки і психології та застосування їх за місцем проведення теоретичних, практичних занять та виробничої практики в установах освіти; виховання в старшокласників життєвої позиції, свідомого ставлення до педагогічної праці, наявності трудової дисципліни, прищеплення їм початкових навичок праці за педагогічною професією; створення умов для гармонійного розвитку особистості, яка повинна мати ціннісну основу професіоналізму (духовні, морально-вольові, інтелектуальні якості, організаційні здібності тощо).

Вивчення професійної спрямованості учнів відбувається упродовж періоду навчання в школі до вступу у вищу школу, про що зазначають В. П. Романенко, М. П. Тименко, С. В. Тезікова: „Визначення професійно-педагогічної спрямованості учня необхідно здійснювати упродовж усього періоду до вступу у вищий навчальний заклад для того, щоб аналізувати становлення його як особистості та науково обґрунтовано допомагати цьому процесу. Професійно-педагогічною діагностикою водночас з учителем повинен займатися шкільний психолог. На основі його рекомендацій здійснюється науково обґрунтований підхід до колективу учнів і кожного окремо. Результатом діагностики повинна стати індивідуальна карта кожного педагога та план індивідуального професійного розвитку” [109, с. 47]. Саме це й зумовлює створення освітньо-наукової системи для підготовки старшокласників до майбутньої педагогічної діяльності, забезпеченої науково-методологічним та методичним психолого-педагогічним супроводом.

Важливо, щоб під час навчально-виховного процесу в профільній школі старшокласників ознайомлювали із: змістом праці; вимогами до особистості вчителя, методиками, які допомагають визначити свої здібності та можливості в співвідношенні їх з вимогами, які педагогічна професія

висуває до особистості; професіями в освітньо-наукових установах; організацією робочих місць; технікою безпеки та культурою праці; виробничою гігієною і протипожежними заходами; організацією праці; економікою та умовами оплати праці тощо.

При створенні ефективної системи підготовки старшокласників до професійної діяльності, що характеризується ступенем оволодіння ними педагогічною майстерністю, висуваються специфічні вимоги до вчителів, які значною мірою впливають на вибір педагогічної професії (хоч це й відбувається стихійно, без належного контролю за розвитком професійних інтересів старшокласників до педагогічної діяльності), а також до процесу забезпечення їх знаннями і вміннями та доведення до рівня активності в прагненні сформувати у собі важливі якості, що сприятимуть свідомому уточненню і коригуванню напряму подальшої професійної діяльності після закінчення загальноосвітньої школи.

Старшокласникам, які орієнтуються на професію вчителя трудового навчання (технологій), доцільно створити умови для розвитку пізнавальної активності, самостійності, дисциплінованості, творчості, культури праці, оволодіння загальними науковими принципами певних виробничих процесів, здобувши при цьому знання про виробництво в цілому та набувши відповідних умінь і навичок застосування їх на практиці в певній галузі народного господарства. Для досягнення цієї мети варто спланувати проведення із старшокласниками різноманітної творчої, раціоналізаторської та дослідницької роботи за їхнім бажанням, факультативних занять, спортивних і культурно-масових заходів разом з працюючою молоддю на підприємствах, в установах та організаціях, що й сприятиме здійсненню комплексного підходу до вибору майбутньої педагогічної професії. При цьому характерними особливостями у визначенні напряму підготовки старшокласників будуть: виробниче оточення і спеціалізація соціально-економічних об'єктів; перспективи розвитку господарського комплексу; потреби в кадрах на регіональних рівнях; наявність та стан навчальної

матеріально-технічної бази, укомплектованість інженерно-педагогічними кадрами та майстрами виробничого навчання у відповідних галузях; ймовірність подальшого навчання та працевлаштування за обраною спеціальністю; відповідність інтересу до тієї чи іншої професії особистісним якостям старшокласника.

Одним із етапів орієнтації старшокласників на педагогічну професію є професійна інформація, яка передбачає вирішення таких основних завдань: розкриття значущості професії педагога; інформування про умови оволодіння тими чи іншими спеціальностями (про навчальні заклади, умови вступу до них, предмети, терміни навчання, кваліфікаційні перспективи тощо); формування позитивного ставлення до педагогічної професії як ключової для забезпечення динаміки соціально-економічного розвитку регіону і держави; формування професійних інтересів і мотивованих професійних намірів, в основі яких лежить усвідомлення психологічних особливостей і можливостей особистості та соціально-економічних потреб регіону і суспільства в педагогічних кадрах.

Завданням перших двох є відображення інформаційно-довідкових функцій профінформації, а двох інших – формування виховних функцій. У процесі профінформаційної роботи ці функції проявляються у взаємозв'язку і взаємодії одна з одною. Так, цілеспрямоване формування інтересів і відносин особистості передбачає озброєння старшокласників довідковою інформацією. Її засвоєння та активне використання в подальшій самостійній профінформаційній роботі не може бути ефективним при нейтральному або негативному ставленні до неї.

Особливості розбудови системи, яка виокремлює існуючі професійні інтереси і стимулює розвиток нових професійних інтересів, досліджували Б. О. Федоришин, С. Е. Карпиловська, Р. І. Миттельман й інші: „Інтенсивний розвиток психологічної структури особистості підлітка в цей період не дозволяє без шкоди для його подальшого розвитку формувати професійний інтерес у вузькому напрямі. Увага вихователя, який проводить

профінформаційну роботу з учнями, увага класного керівника спрямовуються на вивчення динаміки інтересів у підлітків – на рух, зміни, розвиток цих інтересів, на збагачення їх необхідним змістом, на виявлення нових інтересів. І це надзвичайно важливо, тому що інтереси реалізуються як катализатори пізнавальної діяльності, а саме в діяльності виявляються здібності підлітка, розвиваються і формуються нові здібності, диференціюються, „фільтруються” і виокремлюються ті з них, які в перспективі стануть основою виникнення професійних здібностей” [331, с. 20].

Отже, систему професійної інформації необхідно будувати так, щоб інформаційний матеріал був основою для формування в старшокласників необхідних знань про педагогічні професії, про їх вплив на внутрішній світ, і щоб ці знання допомагали приймати обґрунтовані рішення у напрямі свідомого професійного самовизначення старшокласників. Формування стійкого і адекватного ставлення до педагогічної професії відбуватиметься за умови викладення інформаційного матеріалу доступно, об’єктивно і всебічно, з використанням різноманітних організаційних форм (виготовлення наочностей, професіографічних заходів – екскурсій, зустрічей, бесід, дослідництва, уроків професійної інформації тощо), що використовуються для активізації сприйняття і мислення старшокласників.

У зв’язку з цим особливого значення набуває розробка психологічних основ профінформаційної роботи, оскільки засвоєння старшокласниками різноманітної інформації, включаючи інформацію профорієнтаційного характеру, буде ефективною лише при дотриманні певних умов. Важливо, щоб запропонована старшокласникам інформація була доступною, а викладення інформаційного матеріалу за змістом і формою відповідали їх можливостям сприйняття і аналізу (спеціальна термінологія, технологічні відомості тощо).

Слід підкреслити, що інформаційний матеріал подається старшокласникам у професіографічному і аналітичному плані. Розкриття ж

лише приваблюючих сторін педагогічної діяльності, її соціального значення, матеріальних благ, засобів оволодіння безумовно приведе до деформації об'єктивних реалій у напрямі формування позитивного ставлення і стійкого інтересу до професії педагога, або ж – що гірше – дезорієнтує старшокласників у виборі та оволодінні нею під час навчання в загальноосвітній школі чи після її закінчення.

Особливого значення в профінформаційній роботі набуває вміння педагога і психолога сформувати стійкий професійний інтерес або зацікавленість до педагогічної діяльності. Для цього під час бесіди з старшокласниками в загальноосвітній школі чи міжшкільному навчально-виробничому комбінаті педагог має надавати професіографічну за змістом інформацію (соціально-економічне значення професії і фактори, які обумовлюють успішність в професійній діяльності тощо). Слід підкреслити, що профорієнтатору потрібно підготуватись до відповіді на елементарні запитання: чому йому подобається професія педагога, які фактори впливають на його успішність у педагогічній діяльності та чому є люди, яким не подобається ця професія і які не можуть досягти успіхів та морального задоволення, виконуючи її, тощо. Важливо в ході бесіди розкрити психологічну структуру професії педагога, щоб старшокласник зрозумів, що не кожна людина може бути хорошим учителем, інженером-викладачем, методистом, психологом, майстром виробничого навчання тощо і разом з тим отримувати задоволення від своєї праці. Адже кожна з цих спеціальностей має специфічні вимоги до особистості. Крім того, за допомогою професіографічних елементів бесіди, старшокласникам потрібно створити умови для аналізу привабливості професії педагога і розкриття сутності психологічної структури педагогічної діяльності, даючи при цьому можливість проаналізувати свої особистісні якості. Зусилля фахівців спрямовуються на усвідомлення старшокласниками того, що люди різні за індивідуальними особливостями психологічної структури, психофізіологічними можливостями, рівнем і напрямом творчого потенціалу

в певному виді професійної діяльності, що значною мірою залежить від освіти, світогляду, моральності, духовності тощо.

Підвищення рівня пізнавальної активності досягається за допомогою самостійних професіографічних досліджень: вчитель і старшокласник готують запитання, відповіді на які дадуть інформацію для складання професіограми. А це допоможе зробити перелік і опис загальнотрудових та спеціальних умінь і навичок, необхідних для успішного виконання педагогічної діяльності.

Діяльнісний підхід має підкріплюватись особистісним, що дасть можливість підвищити якість підготовки майбутніх педагогів через інтеграцію особистісних показників і професійної готовності. Такий синтез дає змогу подолати відокремленість навчально-виховного процесу від особистості, відкриваючи перспективи його удосконалення і формування професійної готовності старшокласника. У полі зору педагогів має перебувати особистість майбутнього педагога, розвиток її професійно-морального і інтелектуального потенціалу, формування установки на творчу діяльність.

Наступним завданням педагогів є активізація емоційно-вольових механізмів. При певній динаміці розвитку ці механізми формують ініціативність як рису характеру особистості, що дозволяє „покращити самостійну пізнавальну діяльність” [251] старшокласників. У свою чергу розвиток самостійної пізнавальної діяльності старшокласників залежить від емоційно-вольових компонентів психологічної структури особистості. Але їхній подальший розвиток перебуває в прямій залежності від рівня активності особистості до самостійної діяльності.

Слід зазначити, що в організації самостійного професіографічного дослідження старшокласниками враховується функціональна залежність між емоційно-вольовими компонентами психологічної структури особистості і активністю її самостійної діяльності. Завдання педагог має ставити чітко, проблемно за змістом, зрозуміло і життєво важливо для старшокласника, що

допоможе активізувати його мислення, самостійний аналіз, вибір засобів та методів для його вирішення, „стимулюватиме приплив позитивних емоцій в діях” [42] для досягнення очікуваного результату.

Хотілося б звернути увагу на питання престижності професій, яке вносить корективи в підбір матеріалів для методичного забезпечення функціонування системи профінформаційної роботи загальноосвітньої школи, міжшкільного навчально-виробничого комбінату тощо. Проблема престижу професій має розглядатись фахівцями в різних аспектах: механізми престижу; розвиток ринку праці; динаміка змін; зв'язок з об'єктивними і суб'єктивними факторами тощо. На сучасному етапі розвитку суспільства ця проблема є надзвичайно актуальною і розв'язати її можна лише спільними зусиллями педагогів з органами державної влади та місцевого самоврядування, шляхом створення відповідної навчально-виховної системи, підтриманої певними соціально-економічними державними та регіональними програмами.

Розвиток професійних інтересів у профільній школі також пов'язаний з професійною консультацією, адже професійні інтереси „розвиваються разом з самопізнанням та об'єктивною самооцінкою” [115] власних особливостей і можливостей.

Успішність профконсультації старшокласників залежить від ступеня розкриття тих психологічних і психофізіологічних особливостей особистості, які є суттєвими для майбутньої професійної діяльності. Саме на цьому етапі необхідно активізувати систему психодіагностичної та самодіагностичної роботи, бо ця умова розглядається як специфічне і центральне завдання профконсультації і для її вирішення потрібно напрацювати, апробувати і професійно використовувати активні дослідження, а саме: вивчення успішності у навчанні, рівень вихованості, особливостей впливу соціально-культурного та соціально-економічного середовища на становлення особистості (взаємовідносин в родині, в школі, з друзями та товаришами). Для цього використовується інформація про учня, яка накопичується в

загальноосвітній школі: медичні та педагогічні характеристики, успішність, сімейне середовище та особливості сімейного виховання. Одержані дані використовуються при проведенні профконсультаційної роботи.

У регіонах, де є міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійна консультація передбачає надання учням конкретних знань про наявні професії та шляхи їх отримання, виявлення і визначення своїх інтересів, нахилів, індивідуальних особливостей. Види профконсультації, які застосовуються в умовах МНВК, виокремлюють М. П. Тименко, Д. Н. Раззоков, В. В. Мачуський та інші: „[...] довідкова – в ході якої з’ясовуються шляхи працевлаштування, вимоги до прийому на роботу та навчання, можливості оволодіння різноманітними професіями, терміни підготовки, перспективи професійного росту; діагностична – спрямована на вивчення особистості, інтересів, нахилів, здібностей з метою виявлення обраної або близької до неї професії; формуюча, що має керівною метою корекцію вибору професії учнями та пропонує систематичну реєстрацію змін особистості учнів щодо професійного самовизначення; медична – спрямована на виявлення стану здоров’я учнів, їх психофізіологічних особливостей щодо обраної професії, і, якщо необхідно, переорієнтації на іншу або близьку до обраної галузі діяльності” [305, с. 60].

Крім того, при проведенні професійної консультації необхідно врахувати, що на процес вибору педагогічної професії і успішність у професійній діяльності впливають зовнішні фактори, що перебувають поза особистістю: недостатня забезпеченість педагогічними кадрами на регіональних рівнях; недоліки в належній організації праці та управлінні трудовою діяльністю в окремих навчальних закладах, відділах, управліннях освіти тощо. Це, безумовно, призводить до незадоволення особистості в педагогічній діяльності, що знижує її працездатність та стимулює процес пошуку та опанування нею іншої спеціальності. Але в даному випадку плінність кадрів – не наслідок неправильного вибору професії, а результат впливу на особистість факторів, дію яких неможливо усунути методами

професійної консультації чи навіть професійної орієнтації. Хоча механізми усунення цих недоліків лежать у соціально-економічній, освітньо-технологічній та адміністративній площинах, вони мають бути враховані при проведенні професійної консультаційної роботи зі старшокласниками.

Слід звернути увагу на складання психолого-педагогічної характеристики старшокласників, що уможливить виявлення особистісних психологічних характеристик: інтересів, особливостей характеру, здібностей, мотивацій, ставлення до педагогічної діяльності тощо. Разом з тим необхідно визначити індивідуальні особливості розвитку мислення, сприймання, пам'яті, емоцій, сенсомоторики, уваги тощо. Виявлення особливостей розвитку психологічних якостей старшокласника використовується не лише для констатації рівнів їхніх професійних інтересів, а й для прогнозування можливих напрямів їх подальшого розвитку.

Рівень продуктивного консультування, його позитивне суб'єктивне відображення народжують у старшокласників взаємодію інтересів і здібностей. У цій ситуації інтереси старшокласників виступають як фактор ефективного консультування.

Консультативно аналізувати та оцінювати інтереси у взаємозв'язку із здібностями необхідно через диференціювання істинних і уявних інтересів. Істинні інтереси обумовлюються реальними можливостями особистості в успішній діяльності і є показником актуального рівня розвитку відповідних здібностей. Уявні інтереси не мають особливого значення для консультанта, оскільки їх становлення здійснюється без врахування реальних психологічних можливостей особистості.

За допомогою аналізу психічних процесів визначається співвідношення між особистісними властивостями і якостями, що допомагає виявити взаємодію функціонального і особистісного аспектів.

Професійна консультація потребує аналізу особливостей виявлення певних психічних процесів особистості на етапі переходу від діагностики констатуючого характеру до прогнозуючої психодіагностики. При такому

підході професійна консультація досягне не лише профконсультаційного, а й педагогічного виховного ефекту.

„Теоретичної та практичної значущості набуває проблема зіставлення психологічної структури особистості та професії педагога. У психологічній структурі особистості виокремлюються суттєві сторони і елементи, які зіставляються з вимогами професії педагога до психологічної сфери особистості” [310]. При цьому потрібно зберегти цілісність психологічної структури особистості. Крім цього, профконсультаційна психограма приводиться до вигляду, який дає можливість зіставити її з наявними та перспективними можливостями особистості. Вирішення цього завдання відображається на змісті профконсультаційної роботи.

У співставленні „психологічної структури особистості, особливостей виявлення психологічних функцій і професіографічного матеріалу виявляються передумови формування професійних здібностей” [311]. Але треба мати на увазі, що ці здібності формуються під час професійної діяльності, в яку вступає особистість з певними індивідуальними психологічними особливостями. В процесі становлення особистості враховуються фактори, які впливають на формування спеціальних професійних здібностей (стан серцево-судинної системи, нервової діяльності, антропологічні дані тощо).

Особливого значення набуває проектування професійних здібностей, яке розвиває особистість, визначає „шляхи і способи удосконалення психологічного механізму” [197], які є основою перспективних професійних здібностей і мають безпосереднє відношення до напрямку професійного самовизначення особистості. На даному етапі профконсультаційної роботи формуються рекомендації щодо напрямів і способів професійного самовизначення особистості.

Виявлення уваги є специфічною особливістю, яка формується у старшокласника під час оволодіння професією. Створення умов для оволодіння професією старшокласником дає можливість сформуватись

певним індивідуальним якостям його уваги, які будуть основою при формуванні спеціальних професійних здібностей. Від попереднього рівня розвитку загальної здібності залежатиме процес професійної адаптації старшокласника (час адаптації, ефективність адаптації, психологічні і фізіологічні затрати, перспективність і ефективність формування стереотипу).

При проектуванні професійних здібностей на загальні властивості, особливості старшокласника враховуються профконсультаційні завдання, пов'язані з визначенням конкретних профконсультаційних рекомендацій щодо розвитку його загальних здібностей, компенсаторних механізмів у функціональній структурі старшокласника. Ці рекомендації реально спрямовують старшокласника на вдосконалення його психологічних можливостей. У цьому випадку профконсультаційні рекомендації пов'язані з аналізом різних видів щоденної діяльності старшокласника, включаючи навчальну.

У загальноосвітньому навчальному закладі та міжшкільному навчально-виробничому комбінаті завданням професійної консультації має бути не лише констатація рівня засвоєння знань, умінь і навичок, а й виявлення психологічних можливостей старшокласника в оволодінні ними. Важливим у професійній консультації є розкриття схильностей, які мають безпосереднє відношення до професійного самовизначення старшокласника у виборі педагогічної професії. У цих ситуаціях учитель-профконсультант повинен бути відповідно підготовлений для ефективною співпраці з старшокласником.

Отже, досягнення позитивних результатів у напрямі орієнтації старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання можливе при тісній взаємодії держави, регіональних суспільних інституцій і навчальних закладів системи загальної середньої освіти та наявності науково-методичних розробок з профільного навчання. У них враховуються певні особливості, зумовлені різним рівнем теоретичної і практичної

підготовки, особливостями індивідуального розвитку, що відображається на формуванні учнівських профільних груп, стані матеріально-технічної бази, залученні до педагогічної діяльності старшокласників, своєрідності структури педагогічних кадрів, відмінностях в організації навчально-виховного процесу тощо. Важливо продовжувати пошук шляхів підвищення ефективності системи орієнтації старшокласників на педагогічні професії засобом профільного навчання через розробку науково-методичного комплексу і удосконалення таких особливостей уроку, як: активізація пізнавальної діяльності старшокласників та підвищення їх самостійності при виконанні навчальних завдань; розвиток творчого мислення; досягнення єдності в процесах здобування та засвоєння знань, умінь і навичок безпосередньо на уроках тощо. Від масштабності цього процесу залежатиме розв'язання проблеми якості та збалансованості професійних кадрів на освітньому ринку праці України.

4.5. Форми і методи профільної підготовки старшокласників до професійної діяльності

Особливістю поступального розвитку держав і суспільств світового співтовариства з розвинутою соціально-економічною сферою є зумовленість їхнього поступу наукою й освітою. Складовою частиною, яка забезпечує соціально-економічний поступ через кваліфіковану працю є підготовка старшокласників до професійної діяльності.

Сучасний стан українського суспільства потребує активного розвитку науки й освіти для конкурентоспроможності країни у світовому співтоваристві держав і народів. Саме тому науково-освітні й відповідні державні інституції повинні повсякчас піклуватися про належну підготовку старшокласників до „майбутньої професійної діяльності на основі науково обґрунтованих та практично зорієнтованих науково-методичних комплектів, спроможних на сучасному рівні порівняльної педагогіки готувати молодь до професійної діяльності” [219].

Розвиток і зростання професійної діяльності учнів відбувається через вибір на певному етапі життя. Т. М. Титаренко зазначає: „Кожний вибір завжди обмежує і, обмежуючи, спрямовує. Спрямовуючи активність особистості, вибір і мотивує, тобто енергетично забезпечує (або за певних умов не забезпечує) подальші світоперетворення. [...] Вибір є механізмом смислового регулювання життя, механізмом координації трансформації життєвих смислів. Єдиною підставою конструктивного життєвого вибору є його цінність для особистості, цінність насамперед для її розвитку, зростання та майбутнього. [...] Потреба у здійсненні життєвого вибору передбачає незадоволеність своєю сьогодишньою світобудовою, способом життя, його продуктивністю” [358, с. 323].

Варто підкреслити, що в системі загальної середньої освіти дана проблема потребує наукового переосмислення через впровадження в освітню практику нового змісту навчально-виховної роботи, особливо в старшій школі, оскільки разом з отриманням загальноосвітніх знань є нагальна

необхідність послідовно готувати молоде покоління до професійної діяльності з врахуванням особистісних якостей. Сьогодні немає збалансованості відтворення людських ресурсів України з пріоритетною політикою регіонального рівня. Прикладом такої незбалансованості є велика кількість фахівців з економічною та юридичною освітою, для яких не може бути створено достатньо робочих місць, підкріплених матеріальними ресурсами. Водночас дослідники зафіксували дефіцит кваліфікованих фахівців у галузях педагогіки, будівництва й архітектури, харчової та легкої промисловості тощо.

Процес формування особистості поступальний і відбувається з допомогою педагогів високої культури, педагогічної майстерності та інтегративної філософської думки.

Особливу роль у розвитку природних здібностей особистості (хист, обдаровання тощо) покликані відігравати соціальні інституції. До таких належать навчальні заклади системи загальної середньої освіти, основними завданнями яких є: особистісно орієнтоване навчання та виховання; задоволення прав особистості при здобуванні освіти та забезпечення необхідних умов навчання в освітніх закладах; нормативно-правове забезпечення; визначення структури та змісту навчально-виховного процесу; коригування навчально-виховного процесу органами управління згідно з їхніми повноваженнями захисту щодо прав та обов'язків учасників навчально-виховного процесу.

Саме в загальноосвітній школі навчальний процес передбачає цілеспрямоване оволодіння старшокласниками „систематизованими знаннями про природу” [209], людину, суспільство, культуру, виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності. Завдяки цьому відбувається інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою освіти та самоосвіти підростаючого покоління впродовж життя. Інтелектуалізація освіти здійснюється під час навчально-виховного процесу, що передбачає гармонійний розвиток особистості, ґрунтований на

загальнолюдських цінностях і принципах науковості, полікультурності, системності, інтегративності, єдності навчання та виховання на засадах гуманізму, демократії, творчості та свободи особистості.

У системі загальної середньої освіти створено загальноосвітні навчальні заклади різних типів і форм власності (у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації): міжшкільні навчально-виробничі комбінати; позашкільні заклади; науково-методичні установи; професійно-технічні та вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації, що дають повну загальну середню освіту та кваліфікацію. Вони забезпечують надання загальної середньої освіти, розвиваючи при цьому соціальну зрілість, творчість, громадянську позицію, самовизначеність у майбутній професійній діяльності.

Значущим етапом життєвого самоствердження особистості є обґрунтований вибір нею майбутньої професії. Г. С. Нікіфоров зауважує: „Вибір майбутньої професії, визначення свого місця в житті – одне з головних рішень людини. Вибір професії є основою життєвого самоствердження людини в суспільстві. В особі людини, не зайнятої професійною справою, не задіяної в праці, суспільство несе духовні і матеріальні втрати, що ніколи не поповнюються. Колосальні збитки несе й сама особистість, втрачаючи природою наділений творчий потенціал. Гармонійний розвиток особистості зумовлений професійним самовизначенням. [...] Професія впливає на термін життя. Вона впливає на стан фізичного і психічного здоров'я суб'єкта професійної діяльності. Якщо вибір професії невдалий, то наслідки цього виявляються в характерних негативних ознаках: у людини втрачається задоволення від виконуваної роботи, бажання удосконалюватись в ній, зменшується продуктивність праці” [306, с. 485].

Розгортаючи процес підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності в загальноосвітній школі, варто врахувати: поєднання технічної й технологічної культури із сучасними досягненнями педагогічної

освіти й науки; створення методичних центрів професійної орієнтації дітей з допомогою батьків для підготовки учнів до свідомого вибору професії; узагальнення знань, умінь і навичок з техніки, технології, організації й планування виробництва; ознайомлення з трудовими процесами і змістом праці на підприємствах, в установах та організаціях; створення необхідних умов для виховання в старшокласників життєвої позиції, свідомого ставлення до праці, трудової дисципліни, початкових навичок праці за обраною професією; всебічний гармонійний розвиток особистості. Повноцінна участь особистості у соціальній діяльності базується на ціннісній основі професіоналізму, яку становлять інтелектуальні, духовні, морально-вольові якості та організаційні здібності.

Навчально-виховний процес старшокласників продуктивний лише тоді, коли поєднується: з основами виробництва та технологічним процесом виготовлення продукції; з практичним опануванням обладнання і устаткування; конструкцій та дій машин, верстатів, апаратів, інструментів і пристроїв, засобів автоматизації та механізації; з читанням та здійсненням креслень, технологічних та інструкційних карт; з організацією робочих місць, техніки безпеки та культури праці; з дотриманням виробничої гігієни і протипожежних заходів тощо. Це зумовлює створення освітньо-наукової системи для підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності. Вона створить умови для первинного ознайомлення із загальногалузевими знаннями в царині: технологічних процесів, різних типів устаткування, його призначення та обслуговування, налагодження та ремонту; технічної документації, методів вимірювання та контролю, основ економіки, організації і планування, механізації й автоматизації виробництва; будови й застосування устаткування, інструментів, пристроїв, спеціальних технологічних операцій та процесів тощо, у змісті яких передбачається (відповідно до напрямку) продуктивна діяльність на практичних заняттях і під час навчально-виробничої практики з виготовленням продукції, а також наданням послуг для підприємств, установ, організацій.

При створенні ефективної системи підготовки старшокласників до професійної діяльності висуваються специфічні вимоги до процесу забезпечення їх знаннями й уміннями та до розвитку професійно важливих якостей, що сприяють свідомому вибору професійної діяльності після закінчення загальноосвітньої школи. Доцільно створити умови для розвитку в старшокласників пізнавальної активності, самостійності, дисциплінованості, творчості, культури праці, оволодіння загальними науковими принципами виробничих процесів у цілому та набування відповідних умінь і навичок застосування їх на практиці в певній виробничій галузі. Для досягнення цієї мети варто спланувати проведення із старшокласниками різноманітної творчої, раціоналізаторської та дослідницької роботи за їх бажанням, факультативних занять, спортивних і культмасових заходів разом з молоддю підприємств, установ та організацій, що сприятиме здійсненню комплексного підходу до вибору майбутньої професійної діяльності. Характерними особливостями при визначенні напрямку підготовки старшокласників є: виробниче оточення і напрям спеціалізації соціально-економічних об'єктів; перспективи розвитку господарського комплексу; потреби в робітничих кадрах на регіональних рівнях; наявність та стан навчальної матеріально-технічної бази, укомплектованість інженерно-педагогічними кадрами, майстрами виробничого навчання та фахівцями відповідних галузей; ймовірність подальшого навчання та працевлаштування за обраною спеціальністю; відповідність інтересу до тієї чи іншої професії особистісним якостям старшокласника.

Важливості набувають процеси акселерації: „Значення трудової підготовки учнів зростає в зв'язку з так званим процесом акселерації підлітків. За даними інституту фізіології, у дітей і підлітків на 1 – 3 роки раніше змінюються зуби, настає статеве дозрівання, відбувається скостенілість кісток, перебудовується ендокринна система тощо. З прискоренням фізичного розвитку підвищується розумова працездатність,

змінюється мотивація вчинків, спрямованість інтересів і потреб. Але біологічне дозрівання учнів випереджає процес їхнього соціального становлення. Головною причиною цього є відсутність широкої системи включення учнів у суспільно корисну, продуктивну діяльність, за змістом, характером близьку до діяльності дорослих. Ось чому в учнів притуплюється почуття відповідальності за себе і за суспільство, в якому вони живуть. Відірваність трудового виховання учнів від реального життя негативно відбивається потім і на моралі молодих працівників і на економіці країни” [249, с. 6].

Із зростанням науково-технічного прогресу змінюються вимоги до загальноосвітнього рівня кваліфікованих працівників. Тому навчання старшокласників у системі загальної середньої освіти не повинно зводитись до отримання лише загальноосвітніх знань, воно має орієнтувати їх на майбутню професійну діяльність. Зарубіжні та вітчизняні дослідники стверджують, що освітня система в сучасних умовах лише тоді виконує свою соціальну функцію, коли пропонує вибір напрямів підготовки їх до майбутньої професійної діяльності через засоби системи професійної орієнтації із врахуванням регіональних умов. Орієнтовні напрями, за якими можуть навчатись старшокласники, такі: основи педагогіки; швейна справа; основи медицини; комп’ютерна справа; автосправа; основи кулінарії; трактори і основи агротехніки; основи тваринництва і механізації тваринницьких ферм; металообробка; електротехніка; радіотехніка; будівельна справа; торгівля; основи сучасного діловодства; технічне креслення; основи художнього оформлення та дизайну тощо.

Особливу роль у підготовці особистості до життя необхідно приділяти вихованню її працьовитості, засвоєнню основних трудових процесів, які перебувають в прямій залежності від оптимізації умов навчання і продуктивної праці. До них належать: оптимізація фізичних і нервових навантажень старшокласників у процесі навчально-виробничої діяльності, що впливає на їхній гармонійний розвиток; підвищення інтелектуального і

творчого рівня праці; уникнення негативних впливів виробничого оточення на молодий організм; поступове ускладнення навчально-виробничих завдань і плановий перехід на робочі місця, обладнані на рівні виробничих умов (продумана система організаційно-технічних заходів, що забезпечує умови для успішного навчання).

Забезпечити цим учня може висококваліфікований педагог з достатнім життєвим досвідом. При проведенні певних заходів у профільній школі він має володіти системою знань, які дають змогу зрозуміти не лише розвиток учня, а й динаміку змін оточуючого середовища, що стверджує І. А. Зязюн: „У структурі особистості педагога, що веде профільне навчання, виділяється інтелектуальна, діяльнісна і емоційно-вольова сфери. Інтелектуальним показником є багатогранна і багаторівнева система знань, в склад якої входять дидактико-методичні знання, професійне мислення, креативність і культура. Професійне мислення характеризує сукупність наукових понять, теорії і закономірності основної спеціальності, а також профільного навчання, які дозволяють глибше розуміти розвиток особистості учня, стан виробництва, економічних та інших процесів, аналізувати їх: осмислювати навчальну інформацію, використовувати сучасні технології учіння, готовність приймати практичні рішення з урахування ситуацій, що виникають” [110, с. 11].

Варто приділити увагу системі наукового планування освітніх процесів, що допомагає зосередити зусилля інженерно-педагогічного і учнівського колективів на розв'язанні проблем навчально-виховного та навчально-виробничого характеру, сприяє раціональній організації навчання і праці та продуктивному керуванню. Тому ефективною є система із загальним і спеціальним плануванням освітнього процесу, де дидактичні принципи розглядаються як основні положення підготовки старшокласників до професійної діяльності відповідно до виховної і освітньої мети. У цьому випадку організаційні форми, зміст і методи навчально-виховного процесу визначаються дидактичними принципами, а від рівня володіння та уміння

педагогів застосовувати їх в процесі формування знань і практичних умінь залежить ефективність навчально-виховного процесу. У навчально-виховному процесі використовуються такі основні дидактичні принципи: науковість у навчанні; зв'язок теорії з практикою; виховний характер трудового навчання; системність і послідовність навчання; доступність і посиленість навчального матеріалу; наочність; свідомість, активність, міцність засвоєння знань та умінь. Також – спеціальні дидактичні принципи, зумовлені специфікою профільного трудового навчання, зокрема: навчання на рівні нової техніки, передової технології і прогресивної організації виробництва; навчання на основі продуктивної праці; формування умінь на основі свідомого засвоєння прийомів і операцій; політехнічна спрямованість.

Слід звернути увагу на методичні особливості при проведенні занять у МНВК. Вони проводяться з використанням уроків формування теоретичних знань та уроків формування практичних умінь і навичок, на яких здійснюється суспільно корисна і продуктивна робота. Щодо цього В. М. Мадзігон, В. З. Моцак, Д. М. Тарнопольський, Г. А. Кондратюк та інші зазначають: „Під час планування 6-годинних занять у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах має враховуватись, що урок з формування теоретичних знань повинен передувати уроку з формування практичних умінь і навичок, а після них – уроки суспільно корисної чи продуктивної праці. При такому підході забезпечується логічний перехід від теорії до практики, тісний зв'язок навчання із суспільно корисною і продуктивною працею старшокласників, використання різнопланових методів навчання сприятиме активній пізнавальній діяльності, а процес здобування знань, умінь і навичок здійснюватиметься як єдине ціле” [215, с. 63].

Особливої уваги потребує розвиток технічного мислення старшокласників, що стимулюється розв'язуванням технічних і технологічних задач, а ті, в свою чергу, сприяють формуванню навичок планування власної діяльності, розвитку творчого підходу до виконання завдань, виробленню вміння застосовувати для розрахунків теоретичні

знання і обчислювальні навички тощо. А взаємозв'язок профільного трудового навчання з виробничою діяльністю сприяє вивченню виробничо-технічної документації (креслень, схем, технічних умов, технологічних карт, інструкційних карток з трудових процесів тощо), що є джерелом інформації про продукти і предмети праці, про технологічні і трудові процеси, а також інструктивним матеріалом для налагодження засобів виробництва, здійснення основних трудових операцій та найважливіших функцій щодо організації робочого місця.

Наявність значної кількості професій і спеціальностей у державі потребує звернення особливої уваги на вдосконалення професійної орієнтації, що розглядається як науково обґрунтована система підготовки молоді до самостійного вибору професії і враховує індивідуальні особливості й інтереси кожної людини та сприяє раціональному розподілу рушійних сил в інтересах народного господарства країни, окремої галузі, економічного регіону. Психолого-педагогічна література характеризує професійну орієнтацію як багатоаспектну комплексну проблему, що входить в коло питань наукового управління соціальними процесами, зокрема виховання підростаючого покоління, раціональний розподіл трудових ресурсів, вибір особистістю життєвого шляху, адаптація людини до професії та розвиток її професійної майстерності. Закономірно, що динаміка науково-технічного прогресу зумовлює виникнення нових і відмирання непотрібних суспільству професій. Правильна організація профорієнтаційної роботи завжди має великий економічний ефект, бо значна кількість людей обмежена доступом до певних видів чи напрямів професійної діяльності, а отже, потребує допомоги фахівців у виборі професії.

Про гнучкість управління профорієнтаційним процесом та участь педагогів у ньому зазначає у своїх наукових розвідках Є. М. Павлютенков: „Організація управління профорієнтацією в школі має бути гнучкою з тим, щоб кожен член педагогічного колективу реально досягав загальної мети, ретельно виконуючи конкретні функції в системі профорієнтаційної роботи в

школі, коли вчителі, класні керівники відповідають за виконання конкретних завдань, але в той же час вони спільно досягають загальної мети” [238, с. 86].

Природні здібності у людей різні, тому важливо знати психолого-педагогічні основи їх розвитку як сукупності якостей достатньо стійких, але водночас мінливих. Для їх вивчення є один засіб – проникнення кожної особистості у зміст та структуру обраної професії.

Вибір професії – довготривалий процес, що має ряд етапів в умовах навчання старшокласників у загальноосвітній школі і передбачає об’єктивну послідовність професійного самовизначення та розвитку особистості. Процес професійного самовизначення відображає вибір професії, становлення в процесі оволодіння конкретною професією у навчальному закладі, вибір робочого місця.

Разом з тим в галузі наукового пізнання за змістом, організацією і методами професійна орієнтація підпорядковується дидактичним і виховним принципам, спрямованим на гармонійний розвиток особистості. Такими принципами, що перебувають у діалектичній взаємодії, є: виховний характер та політехнічна спрямованість професійної орієнтації; формування професій особистості згідно з її інтересами і схильностями; співпраця навчальних закладів, сім’ї і виробництва у профорієнтаційних заходах.

За призначенням і змістом професійна орієнтація є цілісною системою, що складається із підсистем, а саме: професійних інформації, консультації, відбору і адаптації, що об’єднані загальною метою і єдністю управління.

Професійна інформація – підсистема, з якої розпочинається цілеспрямоване професійне самовизначення, завданням якого є ознайомлення старшокласників з професіями та наявністю кадрів в регіоні. На завершальному етапі професійної інформації основна увага приділяється поглибленій пропаганді тих професій, які конче необхідні в господарському комплексі регіону. Професійна пропаганда організовується педагогами з допомогою фахівців промисловості, агропромислового комплексу, установ та організацій з їх трудовими традиціями. Вона використовується для залучення

робочої сили на нетворчі й непривабливі види праці, а тому під час її проведення важливе значення приділяється розкриттю соціальної значущості та престижу певних видів предметно-перетворюючої (продуктивної) праці через виховні засоби та матеріальну винагороду.

В узагальненому вигляді професійна консультація є обґрунтованою порадою старшокласнику щодо доцільності професії, яка найбільш відповідає його інтересам, здібностям, фізичному стану і суспільній необхідності. Вона вимагає від педагогів знання психолого-педагогічних особливостей особистості та її статусу в соціумі. Аналізується і використовується три види професійної консультації: довідково-організаційна, медико-профілактична і психолого-педагогічна. Під час її проведення викладач повинен знати структурні складові певних професій: систему технічного забезпечення, умови праці, зміст службових обов'язків, вимоги трудової дисципліни, вимоги до кваліфікації працівника та його особистісних якостей, права працівника щодо оплати праці, дотримання правил техніки безпеки тощо.

Особливого значення набуває професійний відбір, що допомагає проведенню психодіагностичного обстеження особистості і спрямовується на визначення ступеню її придатності до певних видів професійної діяльності. Він складається із трьох взаємопов'язаних етапів: психологічного вивчення професії з метою виявлення вимог до людини; вибору психодіагностичних методів обстеження претендентів на оволодіння певною професійною діяльністю; проведення психодіагностичного обстеження претендентів, оцінки їх загального розвитку, спрямованості, рівня розвитку якостей, найбільш важливих для успішного оволодіння професією; психологічного прогнозу успішності навчання і подальшої діяльності на основі співставлення вимог професії та отриманих психодіагностичних результатів.

Завершальний етап професійної орієнтації – професійна адаптація, що через комплексну систему заходів сприяє процесу пристосування старшокласника до особливостей (психологічних, організаційних, технічних

тощо) обраної професійної діяльності, успішного становлення працівника, відповідності між його професійними намірами, інтересами, якостями та вимогами до діяльності. Адаптація здійснюється поступово, підпорядковуючись певній логіці та послідовності. Виокремлюються такі етапи професійної адаптації: допрофесійна підготовка; професійне самовизначення; професійне навчання; самостійна професійна діяльність. Саме професійна адаптація є джерелом інформації для вдосконалення форм і методів професійної інформації.

Отже, досягнення позитивних результатів у напрямі підготовки старшокласників до професійної діяльності можливе при тісній взаємодії навчальних закладів системи загальної середньої освіти та наявності науково-методичних розробок з профільного навчання і виховання. У них враховуються певні особливості, що зумовлені: різним рівнем теоретичної і практичної підготовки; особливостями індивідуального розвитку, що відображається на формуванні учнівських груп; стані матеріально-технічної бази; залученням у сферу матеріального виробництва; своєрідністю структури педагогічних кадрів; відмінностями в організації навчально-виховного процесу тощо. Важливо продовжувати пошук шляхів підвищення ефективності системи підготовки старшокласників до професійної діяльності засобами: профільного навчання; розробки науково-методичного комплексу і вдосконалення таких особливостей уроку, як активізація пізнавальної трудової діяльності та підвищення їх самостійності при виконанні навчально-виробничих завдань; розвитку творчого мислення включенням у зміст уроків праць з конструювання, проектування, експериментування, дослідництва; проблемного підходу при викладанні навчального матеріалу і в постановці завдань; досягнення єдності в процесах здобування та опанування знаннями, уміннями і навичками безпосередньо на уроках.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛУ

1. У професійному виборі шкільної молоді ключову роль відіграють навчально-виробничі відносини, що впливають на формування особистості через працю та її зміст. У системі загальної середньої освіти учні старших класів ознайомлюються з трудовим вихованням, але відсутність чітко організованого навчально-виховного процесу, спрямованого на суспільні та соціально-економічні відносини, ставлять перед педагогічною теорією і практикою важливі й актуальні завдання – подолати певну віддаленість системи підготовки шкільної молоді до професійної діяльності від реальних потреб суспільства щодо кадрів в умовах ринкової економіки.

Надання допомоги учням старших класів у професійному самовизначенні педагогічними працівниками передбачає необхідність спеціальної організації їхньої навчально-виховної роботи, що вимагає раціонального педагогічного впливу на учнівську молодь через використання відповідних психолого-педагогічних засобів.

2. Процес професійного самовизначення складний і багато в чому суперечливий. З одного боку, він має враховувати інтереси, нахили, здібності особистості, а з другого – потреби суспільства у працівниках і спеціалістах певних сфер професійної діяльності. Отже, на професійне самовизначення старшокласників впливають два основні чинники – інтереси особистості і потреби суспільства. Забезпечити їх взаємодію у поєднанні інтересів покликана професійна орієнтація. Кожен етап профорієнтаційної роботи з учнями старших класів характеризується педагогічною ситуацією в стосунках і діях педагога та учня. Педагогічний вплив передбачає вибір оптимальних засобів для індивідуальної і комплексної роботи педагога, але кожен етап має певну мету, зміст, план дій, організаційно-педагогічні умови, передбачає комунікативні стосунки, оцінювання й корекцію.

Гармонізація різних компонентів навчально-виховного процесу на певних рівнях підготовки майбутніх фахівців потребує поєднання в

технології раціонального і емоційно-почуттєвого компонентів, колективної й індивідуальної форм роботи, інформаційних і проблемних методів навчання, творчої і пошукової методик при вивченні загальноосвітніх і спеціальних дисциплін у профільній школі. Багаторівнева система навчання забезпечує старшокласникам більшу свободу вибору власної освітньої траєкторії з урахуванням рівня і динаміки розвитку здібностей, схильностей і інтересів, задаючи основний орієнтир педагогічної дії, в центрі якої устремління, інтереси і схильності.

Дієвим засобом у навчально-виховному процесі є міжпредметні зв'язки, що дозволяють поступово переходити до інтеграції різних навчальних предметів і, зокрема технології з проєктивною діяльністю особистості в сфері матеріальної та інтелектуальної культури, що перетворює оточуюче середовище. У цьому аспекті розкриваються рівні включення учнів у навчальний процес: опанування міжпредметних зв'язків, що передбачають взаємне ілюстрування однієї й тієї самої закономірності різними навчальними предметами; взаємодія мистецтв у формуванні естетичного досвіду з допомогою різних видів художньої творчості; інтегративне використання знань із різних галузей наук, що допомагають розкрити більш повно інформацію про предмет.

3. Психолого-педагогічна наука розглядає особистість як складову природи, підпорядковану її загальним законам. Тому навчально-виховний процес у системі загальної середньої освіти базується на виявленні природних схильностей та розвитку людини. Особливо це важливо для МНВК, де відбувається цілеспрямована професійна орієнтація шкільної молоді і формування певного кваліфікаційного рівня першої професії кожної особистості.

Створення ефективної системи підготовки старшокласників до професійної діяльності висуває специфічні вимоги перед вчителями в оволодінні ними системи предметних і професійних компетентностей (особливо в галузі педагогічної майстерності), що найвагомніше впливають на

вибір учнями професії та розвиток на цій основі різновидів досвіду, зокрема і професійного.

4. Розгортаючи процес підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності в загальноосвітній школі варто врахувати поєднання технічної й технологічної культури із сучасними досягненнями педагогічної освіти й науки; створення методичних центрів професійної орієнтації дітей з допомогою батьків учнів для підготовки до свідомого вибору професії; узагальнення знань, умінь і навичок з техніки, технології, організації й планування виробництва; ознайомлення з трудовими процесами і змістом праці на підприємствах, в установах та організаціях; створення необхідних умов для виховання в старшокласників життєвої позиції, свідомого ставлення до праці, трудової дисципліни, початкових навичок праці за обраною професією; всебічний гармонійний розвиток особистості.

5. Професійно спрямований навчально-виховний процес старшокласників продуктивний лише тоді, коли поєднується: з основами виробництва та технологічним процесом виготовлення продукції; з практичним опануванням обладнання і устаткування, конструкцій та дій машин, верстатів, апаратів, інструментів і пристроїв, засобів автоматизації та механізації; з читаннями та виконанням креслень, технологічних та інструкційних карт; з організацією робочих місць, техніки безпеки та культури праці; з дотриманням виробничої гігієни і протипожежних заходів тощо.

Розвиток технічного мислення старшокласників стимулюється розв'язуванням технічних і технологічних задач, а ті, в свою чергу, сприяють формуванню навичок планування власної діяльності, розвитку творчого підходу до виконання завдань, виробленню вміння застосовувати для розрахунків теоретичні знання і обчислювальні навички тощо. Взаємозв'язок профільного трудового навчання з виробничою діяльністю сприяє вивченню виробничо-технічної документації (креслень, схем, технічних умов, технологічних карт, інструкційних карток з трудових процесів тощо). Це є

джерелом інформації про продукти і предмети праці, технологічні і трудові процеси, а також є інструктивним матеріалом для налагодження засобів виробництва, виконання основних трудових операцій і найважливіших функцій щодо організації робочого місця.

РОЗДІЛ 5

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФІЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У розділі здійснено дослідно-експериментальну перевірку ефективності системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом; доведено ефективність запропонованої системи підготовки старшокласників до професійної діяльності; визначено блоки знань, умінь і навичок старшокласників за умови засвоєння і сформування яких вибудовується перцептивний образ фахівця; проаналізовано динаміку рівнів сформованості з усвідомлення сутності проблеми побудови професійної траєкторії та рівні сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності з урахуванням особистісної і суспільної необхідності; обґрунтована педагогічна доцільність, відображено етапи та методика проведення експериментального дослідження, проаналізовано і узагальнено результати педагогічного експерименту та здійснено перевірку гіпотези дослідження; експериментально підтверджена ефективність моделі підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання та окреслено перспективи розвитку підготовки до професійної діяльності в умовах профільного навчання за рахунок створення відповідних умов для особистісного зростання.

5.1. Етапи та методика проведення експерименту

Проведення експериментального дослідження є одним із надійних засобів перевірки ефективності запропонованих організаційно-методичних умов підготовки старшокласників до професійної діяльності під час профільного навчання. Найкращим способом перевірки адекватності

експериментально встановлених закономірностей явищ, що досліджується, слугує їх апробація практикою.

Апробація запропонованих теоретико-методичних умов підготовки старшокласників до професійної діяльності відбувалася з урахуванням предмета і мети праці, яка зреалізовувалась за допомогою знарядь і засобів з урахуванням умов праці. З цією метою обрані напрями і спеціальності, які за ознакою предмета праці поділені на п'ять типів професій: людина-людина (Л-Л), людина-техніка (Л-Т), людина-природа (Л-П), людина-знакова система (Л-ЗС), людина-художній образ (Л-ХО). Відповідно до предмета праці та наявних умов загальноосвітньої ланки ми обрали життєво необхідні (потрібні у всіх регіонах України) напрями допрофесійної підготовки (автосправа (л-т), будівельна справа (л-т), педагогіка (л-л), художня справа (л-п), інформатика і комп'ютерна техніка (л-з)) і професійної підготовки (водій автотранспортних засобів категорії «С» (л-т); муляр (л-т); кухар(л-л); помічник вихователя (л-л); озеленювач (л-п); оператор комп'ютерного набору (л-з); художник-оформлювач (л-х)). В умовах профільного навчання забезпечувалося ефективне формування рівня готовності старшокласників до професійної діяльності, що стало основою дослідження широкого учнівського загалу в різних регіонах України.

Досліджувався, вивчався та узагальнювався педагогічний досвід навчально-виховних закладів системи загальної середньої освіти (загальноосвітні школи з технологічним профілем, міжшкільні навчально-виробничі комбінати) міста Боярка, села Тарасівка Києво-Святошинського району Київської області; міста Ізюм Харківської області; міста Павлоград Дніпропетровської області; міста Сімферополь Автономної Республіки Крим; міста Чортків Тернопільської області; сіл Степанівка, Жовтневе, Киселівка Менського району Чернігівської області. Аналізувалися: навчально-виховний процес у закладах системи загальної середньої освіти; зміст посібників на паперових та електронних носіях інформації; практикуми та методичні рекомендації. Перше узагальнення цього аналізу зводилося до того, що

результати досліджень більшості вчених і педагогів-практиків у кращому випадку стосувалися лише окремих рівнів реальних проблем підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання і, як правило, не інтегрувалися в загальну концептуальну систему. Щоправда наявні теоретичні положення, із врахуванням умов їх цілеспрямованого аналізу та відповідного структурування, можуть слугувати вагомою базою для створення концептуальних засад і моделей підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Спираючись на досвід інших країн та аналіз відомих вітчизняних моделей організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній ланці щодо підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом, можна стверджувати, що процеси його вдосконалення передбачають застосування як традиційних, так і комп'ютерно орієнтованих методів, засобів та форм навчання, тобто створення таких організаційно-методичних умов підготовки до професійної діяльності, що дали б змогу підвищити її ефективність.

У зв'язку з тотальною комп'ютеризацією та з метою підвищення ефективності підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання окремо аналізувалася проблема раціонального використання у навчально-виховному процесі як традиційних методів, засобів та форм навчання, так і комп'ютерно орієнтованих. Виникає потреба у створенні системи профільно-технологічної підготовки до професійної діяльності, що передбачає особистісно орієнтоване, інтегративне та професійно-діяльнісне спрямування змісту навчання.

Із врахуванням теоретичних узагальнень сформульовані мета експерименту та його завдання.

Метою експериментального дослідження є перевірка загальної гіпотези дослідження, яка полягає в тому, що процес профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності буде більш ефективним, якщо здійснюватиметься системний підхід до відбору

теоретичних основ і розробки методики профільного навчання, а також профорієнтації старшокласників на пріоритетні технології регіонального ринку праці; якщо забезпечуватиметься реалізація інтегративного та діяльнісного підходів до змістового забезпечення і педагогічної організації профільно-технологічної підготовки старшокласників; якщо відбудеться впровадження середовищного підходу до розробки змісту, яким зумовлюватиметься індивідуальна траєкторія підготовки, якщо комплексним методичним впливом досягатиметься створення перцептивного образу фахівця; якщо система профорієнтації завершиться соціально-професійною адаптацією учнів до регіонального ринку праці.

Об'єктом експериментального дослідження став процес профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності.

Експериментальні дослідження проводилися поетапно протягом 2002 – 2009 рр. У дослідно-експериментальній перевірці загалом брало участь 876 осіб: 820 (413 + 407) учнів, 56 педагогічних працівників (28 викладачів, 14 методистів з профорієнтації, 14 практичних психологів). Було виділено три етапи програми експериментального дослідження.

На першому – аналітико-пошуковому – етапі дослідження (2002 – 2004 рр.) здійснювався аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; сформульовано науковий апарат; вивчався вітчизняний і зарубіжний досвід підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом з метою виявлення існуючого стану та розробки концепції, моделі та критеріїв ефективності такої підготовки. На цьому етапі проводились спостереження, співбесіди та опитування педагогів щодо оцінки сформованості в учнів готовності до свідомого професійного самовизначення і підготовки до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом.

На цьому самому етапі в 2003–2004 н. р. були розроблені анкети та проведені психодіагностичні дослідження учнів на експериментальних майданчиках щодо аналізу сучасного стану їх готовності до свідомого професійного самовизначення, допрофесійного навчання і професійної підготовки за визначеними напрямками і спеціальностями. Проведений констатувальний експеримент, спрямований на вивчення рівнів підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом та організаційно-методичних умов їх навчання.

Обчислення результатів здійснювалось за допомогою програми статистичного аналізу «Stat Plus 2008 Professional Сборка 5.2. 5.0» та пакету електронних таблиць «Excel» під «Windows».

Аналіз опитування педагогічних працівників загальноосвітньої ланки (28 осіб) щодо оцінки сформованості в учнів готовності до свідомого професійного самовизначення і підготовки до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом здійснювався з використанням формули

$$K_{mk} = \frac{\sum_{i=1}^n v_i o_i}{n} \quad (5.1)$$

v_i – ваговий показник i -того запитання анкети від 0,1 до 1 з кроком 0,1, що виставляється експертами;

o_i – коефіцієнт оцінки i -того запитання;

k – кількості відповідей на i -те запитання;

n – загальна кількість педагогів-експертів.

За результатами опитування виявлено, що в учнів недостатній рівень знань, умінь і навичок роботи з навчально-виховним комплектом який сприяє підготовці до свідомого професійного самовизначення. Більшість

учнів не знають про комплект психодіагностичних методик, який сприяє творчому, а головне адекватному підходу до визначення та побудови професійної траєкторії.

Успішна професійна діяльність за напрямками і спеціальностями водій автотранспортних засобів категорії «С» (л-т), муляр (л-т), кухар (л-л), помічник вихователя (л-л), озеленювач (л-п), оператор комп'ютерного набору (л-з), художник-оформлювач (л-х) – значною мірою залежить від того, чи сформовані в них мотиваційні чинники неперервного учіння, чи є постійні інтереси та потреба самонавчатися у сфері майбутньої професійної діяльності. Анкетування 413 учнів дало можливість зробити висновок, що в них недостатньо сформовані мотиваційні чинники неперервного учіння за обраним фахом, які стимулювали б їх до саморозвитку (самовиховання, самонавчання та самовдосконалення) в обраній сфері професійної діяльності. Результати підтвердили необхідність вдосконалення мотиваційного компонента моделі підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом, створення ефективніших організаційно-методичних умов реалізації навчально-виховного процесу, які стимулювали б учнів до неперервного учіння за обраним фахом.

На цьому самому етапі в 2003 – 2004 н. р. були розроблені анкети та проведене анкетування 413 учнів на експериментальних майданчиках щодо аналізу сучасного стану їх готовності до свідомого професійного самовизначення, допрофесійного навчання і професійної підготовки за визначеними напрямками і спеціальностями. Аналіз анкет виявив недостатній рівень підготовки 87% учнів до свідомо обґрунтованого і адекватного вибору майбутньої професії чи напрямку професійної діяльності.

На цьому етапі здійснювався констатувальний експеримент, спрямований на вивчення рівня підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання та організаційно-методичних умов

їх навчання. Концептуальна основа констатувального експерименту базувалась на врахуванні:

- сучасних напрямів модернізації підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання з метою підвищення її якості, ефективності та доступності;

- особливостей організаційно-методичних умов реалізації підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання в Україні, що сприяють підвищенню ефективності такої підготовки;

- сучасних концептуальних засад і моделей підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання;

- характерних ознак відбору змісту навчальних курсів і спеціальностей професійного циклу з урахуванням визначених принципів його організації у загальноосвітній і професійній школі;

- аналітичних матеріалів, які висвітлювали вимоги, способи, критерії і показники оцінювання ефективності готовності старшокласників до професійної діяльності за обраними напрямками і спеціальностями.

У процесі констатувального експерименту визначались показники оцінювання мотиваційного, когнітивного та професійно-діяльнісного критеріїв ефективності підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання, розроблені професійно спрямовані репродуктивні, логічні і продуктивні завдання для діагностичного контролю готовності до професійної діяльності, завдання різних рівнів складності для самопідготовки.

Обчислення результатів здійснювалось за методикою експертного оцінювання С. О. Сисоєвої.

Кількісно рівень сформованості мотиваційних чинників підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання визначався коефіцієнтом рівня сформованості мотивації (Крсм), який вираховувався за формулою

$$K_{рсм} = \frac{m + \frac{1}{2}p}{Q} \quad (5.2)$$

m – кількість показників, які мають високий рівень вияву;

p – кількість показників, які мають середній рівень вияву;

n – кількість показників, які мають низький рівень вияву;

Q – загальна кількість показників. $Q = m + p + n$

За методикою експертного оцінювання С.О.Сисоєвої, коефіцієнт рівня сформованості мотивації ($K_{рсм}$) між 0 та 0,32 є низьким; 0,33 – 0,66 – середнім; 0,67 – 1 – високим.

Когнітивна та професійно-діяльнісна складові оцінювались за визначеними показниками критеріїв ефективності підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання під час їх усного опитування та виконання репродуктивних і продуктивних завдань. З урахуванням зауважень педагогів-експертів ці матеріали були доопрацьовані.

Для перевірки гіпотези дослідження під час аналізу кількісних результатів застосовувався метод Стьюдента для незалежних вибірок.

Відомо, що критерій Стьюдента використовується для перевірки гіпотези: «Середні значення двох вибірок відносяться до однієї сукупності». Критерій дає змогу знайти ймовірність того, що обидва середні відносяться до однієї вибірки. Якщо ймовірність p нижча від рівня значущості ($p < 0,05$), то вибірки відносяться до двох різних сукупностей.

Критерій Стьюдента використовується у двох випадках: 1) для перевірки гіпотези про рівність генеральних середніх двох незалежних вибірок (двовибірковий t -критерій); 2) коли одна й та сама група об'єктів породжує числовий матеріал для перевірки гіпотез про рівність середніх, використовують парний t -критерій. Вибірки при цьому називають залежними. При чому в обох випадках повинна виконуватися умова

нормальності розподілу параметра, що досліджується. Всі вимоги до застосування цього методу дотримані.

Покажемо, що дві вибірки балів 42 учнів контрольних груп (див. табл. 5.1) і 44 учнів експериментальних груп (див. табл. 5.2) на момент передекспериментального зрізу мали нормальний розподіл.

Таблиця 5.1

Бали, одержані учнями з контрольних груп

Бали, одержані учнями контрольних груп										
78	66	54	51	65	67	75	55	67	74	68
70	51	62	62	69	79	84	81	83	65	73
66	78	77	53	63	65	67	87	72	64	
58	82	59	60	65	65	64	63	75	73	

Таблиця 5.2

Бали, одержані учнями з експериментальних груп

Бали, одержані учнями експериментальних груп										
71	65	73	74	69	55	45	59	56	62	85
69	88	76	67	65	59	50	65	60	78	58
75	74	79	78	57	72	67	61	76	67	71
66	63	78	68	78	62	55	65	67	72	62

Використовуючи критерій χ^2 Пірсона, перевіримо гіпотезу про те, що генеральна сукупність розподілу балів, одержаних учнями на передекспериментальному зрізі, розподілена нормально.

Використовуємо правило. Для того, щоб при заданому рівні значущості α перевірити гіпотезу про нормальний розподіл генеральної сукупності, потрібно:

1. Обчислити вибірку середню $\bar{x}$ і вибіркве середнє квадратичне відхилення σ_b балів, одержаних учнями.

2. За формулою Стерджесса знайти кількість інтервалів для інтервального ряду:

$$k = 1 + 3,22 \cdot \lg n, \text{ де } n - \text{кількість учнів} \quad (5.3)$$

3. Розбити сукупність балів, одержаних учнями на k інтервали $[a_i, a_{i+1}]$, $i = \overline{0, k}$ і підрахувати число елементів, що потрапляє в інтервал.

4. Обчислити теоретичні частоти $n'_i = n \cdot p_i$, де емпіричні ймовірності p_i можна за формулою

$$p_i = \Phi\left(\frac{a_{i+1} - m}{\sigma}\right) - \Phi\left(\frac{a_i - m}{\sigma}\right) \quad (5.4)$$

$$\Phi(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_0^x e^{-\frac{t^2}{2}} dt - \text{функція Лапласа.}$$

5. Порівняти емпіричні і теоретичні частоти за допомогою критерію Пірсона. Для цього обчислити значення критерію за формулою

$$\chi^2_{\text{спост}} = \sum_{i=1}^s \frac{(n_i - n'_i)^2}{n'_i} \quad (5.5)$$

6. За таблицею критичних точок розподілу χ^2 за заданим рівнем значущості α та числом ступенів вільності $k=s-3$ (s –число груп вибірки) знаходимо критичну точку $\chi^2_{\text{кр}}(\alpha; k)$

Якщо $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{кр}}$, то немає підстав відкидати гіпотезу про те, що випадкова величина підпорядковується даному закону розподілу. Якщо ж $\chi^2_{\text{спост}} > \chi^2_{\text{кр}}$, то висунута гіпотеза відкидається.

Реалізацію критерію Пірсона зручно проводити за допомогою програми статистичного аналізу – Stat Plus 2008 Professional Сборка 5.2.5.0.

Визначимо кількість інтервалів як

$$k = 1 + 3,22 \cdot \lg n = 1 + 3,22 \cdot \lg 44 \approx 1 + 3,22 \cdot \lg 42 \approx 7 \quad (5.6)$$

Введемо наші дані і проведемо розрахунки в середовищі пакету Stat Plus 2008 Professional.

Одержуємо $\chi^2_{\text{спост}} = 3,46$. Відповідне табличне значення $\chi^2_{\text{кр}}(0,05;2) = 5,9915$.

Оскільки $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{кр}}$, то немає підстав відкидати гіпотезу про те, що генеральна сукупність розподілу балів, одержаних учнями контрольної групи на передекспериментальному зрізі, розподілена нормально.

Аналогічні обчислення проведено для результатів передекспериментального зрізу в експериментальних групах.

Маємо, що $\chi^2_{\text{спост}} = 0,75$. Відповідне табличне значення $\chi^2_{\text{кр}}(0,05;1) = 3,84146$. Оскільки $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{кр}}$, то немає підстав відкидати гіпотезу про те, що генеральна сукупність розподілу балів, одержаних учнями експериментальної групи на передекспериментальному зрізі, розподілена нормально.

На другому – методично-експериментальному – етапі дослідження проводився формувальний експеримент (2004–2007 рр.). Його метою стала перевірка загальної гіпотези дослідження.

Проміжні та кінцеві рівні сформованості готовності старшокласників до професійної діяльності за технологічним напрямом аналізувалися й оцінювалися шляхом кількісної і якісної обробки результатів на всіх етапах їх підготовки до професійної діяльності (адаптивно-профорієнтаційному, допрофесійно-розвивальному, професійно-продуктивному, проектувально-дослідницькому).

Оскільки на підготовку старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом водночас впливає багато чинників, постало питання переведення теоретичного припущення в гіпотезі на емпіричний рівень, що зумовлено вимогами конкретизації: що саме і як буде спостерігатись та перевірятись у складних реальних умовах навчально-виховного процесу, які факти і як будуть збиратись та узагальнюватись.

Для аналізу результатів педагогічного експерименту застосовувались методи статистичного аналізу.

Варіативними змінними підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання було обрано:

1. Організацію навчально-виховного змісту (традиційну чи інноваційну).
2. Стратегію використання методів навчання.
3. Стратегію використання засобів вивчення.
4. Підхід щодо реалізації форм навчання в процесі самостійної позааудиторної навчально-пізнавальної діяльності.

Визначені за гіпотезою дослідження варіативні чинники впливають на параметри, що характеризують ефективність підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом, а саме на рівень сформованості мотиваційної, когнітивної і професійно-діяльнісної складових їхньої готовності до професійної діяльності.

В експериментальні та контрольні групи входили старшокласники з однаковим первинним рівнем сформованості готовності до професійної діяльності. Це уможливлювало порівняння вихідних і кінцевих результатів оцінювання показників готовності у всіх групах та доведення ефективності обраної моделі підготовки.

Під час експериментального дослідження застосовувались такі методи: цілеспрямоване спостереження, співбесіди і анкетування; аналіз навчальних планів, підручників, посібників; цілеспрямоване педагогічне спостереження за навчальним процесом, бесіди, вивчення результатів навчально-пізнавальної діяльності; педагогічний констатувальний та формувальний експерименти; метод експертного оцінювання; метод анкетування; методи статистичної обробки результатів експерименту з використанням критерію Стьюдента.

На третьому – контрольньо-узагальнюючому – етапі дослідження (2008 – 2009 н.р.) здійснювався аналіз, систематизація й узагальнення одержаних результатів під час впровадження моделі підготовки старшокласників до

професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом, проводилося теоретичне узагальнення та була доведена достовірність одержаних результатів з використанням критерію Стюдента, підбивалися підсумки.

Відповідно до програми проведення педагогічного експерименту підлягала вивченню динаміка показників оцінювання ефективності підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом в експериментальних і контрольних групах. Ці дослідження проводились на кожному етапі підготовки старшокласників до професійної діяльності (адаптивно-профорієнтаційному, допрофесійно-розвивальному, професійно-продуктивному, проектувально-дослідницькому) на якісному та кількісному рівнях. Здійснювалися узагальнення результатів дослідження, перевірка гіпотези дослідження та тлумачення результатів експерименту в контексті статистичного аналізу.

Означені етапи характеризувалися відповідним організаційно-методичним наповненням, що застосовувалося у навчально-виховному процесі, а саме: змістом навчання професійно-діяльнісного, інтегративного та особистісно орієнтованого характеру, відповідними методами, засобами і формами навчання з різними стратегіями керування навчально-пізнавальної діяльності учнів, розробленою системою неперервного контролю й оцінювання результатів навчання.

Під час проведення педагогічного експерименту були дотримані всі необхідні умови для одержання результатів, що дають можливість зробити висновки про предмет дослідження.

5.2. Зміст дослідно-експериментальної роботи та аналіз динаміки готовності учнів старших класів до професійної діяльності

Проведення, обробка, аналіз і узагальнення результатів експерименту щодо перевірки ефективності змісту підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання здійснювалися на якісному та кількісному рівнях.

Спираючись на розроблені та експериментально апробовані у процесі дослідження психолого-педагогічні підходи до побудови системи і конструювання змісту підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання та принципів її структурування у взаємодії ЗНЗ і МНВК (інтегрування, диференціювання, індивідуалізація, міжпредметний і діяльнісний підходи); принципи структурування змісту підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання (принцип відповідності змісту актуальним проблемам особистості і ринку праці, принцип поєднання змісту і процесуальної його реалізації, принцип структурної єдності, принцип прогностичності) та системи критеріїв відбору змісту знань, умінь і навичок майбутніх фахівців (критерій відображення у змісті професійної освіти цілісності навчально-виховного процесу, критерій врахування міжнародних тенденцій і досвіду конструювання змісту професійної освіти, критерій формування ціннісних орієнтацій та мотивів вибору професії у змісті професійної орієнтації, критерій відповідності змісту професійної підготовки початковому, проміжному, завершальному етапам навчання, критерій відповідності обсягу змісту професійної підготовки часу, на його здійснення реальним можливостям закладу, критерій цілісного відображення умов формування компетентностей майбутніх фахівців), ми в ході дослідження розробили модель системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом. За умови використання цієї моделі у навчально-виховному процесі загальноосвітньої ланки відбуватиметься цілеспрямована побудова особистісно і соціально

зорієнтованої професійної траєкторії (підготовка до свідомого професійного самовизначення, допрофесійна та професійна підготовка) за обраними напрямами діяльності в умовах регіонального ринку праці.

Було визначено блоки знань і вмінь старшокласників за умови засвоєння і оволодіння якими процес побудови у свідомості особистості перцептивного образу фахівця (перцептивний напрям) відбувається найбільш ефективно (Таблиця 5.3).

Таблиця 5.3.

Інтелектуальний компонент підготовки старшокласників до професійної діяльності

Учні мають усвідомити і знати:	Учні мають уміти визначати:
<p>основні фактори, що спричиняють протиріччя між діяльністю людини і суспільною необхідністю в цій діяльності:</p> <p>цілісність, нерозривність і взаємозв'язок особистісної, суспільної та соціально-економічної взаємодії; усвідомлення свого місця в середовищі; економіко-соціальний професійний вплив особистості на оточення; особистісні, регіональні й державні проблеми підготовки фахівців і можливі шляхи їх розв'язання; місце і роль підростаючого покоління в системі стабілізації ринку праці та умови забезпечення поступу особистості, регіону і держави; мету і напрями</p>	<p>основні причини й закономірності сучасного стану на ринку праці; суспільні, моральні й соціально-економічні аспекти професійної підготовки; напрями подолання негативного впливу оточуючого середовища на процес свідомого і адекватного професійного самовизначення та визначення свого місця у розв'язанні соціально-економічних проблем; рівень власної теоретичної, морально-етичної і практичної підготовки щодо розв'язання проблеми підвищення рівня професійності. Вони мають навчитися робити узагальнення навчально-виробничої інформації з проблем поетапного становлення</p>

<p>подолання кризи непрофесійних підходів у вирішенні професійних завдань на всіх рівнях функціонування соціально-економічних об'єктів; взаємозв'язок і взаємозалежність всієї суспільної і соціально-економічної структури; знання як окремих професій, так і узагальненого переліку існуючих професій тощо.</p>	<p>професіонала в процесі суспільної діяльності та шляхи впливу суспільства на їх розв'язання; визначати й дотримуватись правил особистісної і колективної взаємодії на засадах професійності і толерантності; інтегрувати знання природо-математичного, суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного і технологічного характеру для забезпечення професійного поступу; визначати оптимальні умови і засоби поліпшення умов праці, безпеки життєдіяльності, власного фізичного здоров'я і збереження довкілля.</p>
---	---

Однак, як підтверджують результати нашого дослідження, лише теоретичних знань і інтелектуальних умінь, які здобуваються в профільній школі, навіть глибоких і системних за своїм змістом, не достатньо для формування професійно спрямованої, грамотної особистості на будь-якому етапі її розвитку. Необхідною умовою формування її наступного рівня професійності як системного новоутворення є вироблення умінь і навичок застосування здобутих знань у навчально-виробничій, практичній і дослідницькій діяльності, характерною ознакою якої є особиста та суспільна її значущість.

Тому в процесі експериментального дослідження ми приділяли увагу формуванню в учнів 8-9^x класів уявлення про професії державного і регіонального ринку праці; перспективам професійного росту і формуванню професійної майстерності; правилам вибору професії, а також уміння

адекватно оцінювати свої можливості відповідно до вимог професії, що обирається; індивідуальній консультаційній допомозі у виборі професії та визначенню стратегію дій по освоєнню «запасного варіанта».

Здійснювався цей процес за допомогою розробленого нами навчального курсу «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія» (додаток Д).

Оскільки це складний і тривалий процес, що охоплює значний період життя, ми приділили увагу основним його компонентам на етапі вибору професії. Його ефективність визначали ступенем погодженості психологічних можливостей учнів зі змістом і вимогами професійної діяльності, а також сформованістю в особистості здатності адаптуватися до соціально-економічних умов, що змінювалися на етапах побудови професійної траєкторії. Відповідно профорієнтаційні заходи спрямовувались на активізацію внутрішніх психологічних ресурсів учнів, з метою співпраці з педагогами в запропонованому напрямі професійної діяльності і максимальною реалізацією в ній.

При переході до нових соціально-економічних відносин змінюється роль особистості в господарській системі суспільства, переглядаються вимоги до неї як до професіонала. Це змусило нас звернути увагу на формування складових якостей професіонала: заповзятливості, інтелектуальності, відповідальності, соціально-професійної мобільності, схильності до комерційного ризику, здатності приймати самостійні рішення і нести відповідальність за них тощо.

У процесі розбудови господарського механізму за обраним напрямом професійної діяльності здійснювалось стимулювання ініціативи учнів, проводилось вивчення особистісних можливостей, творчих здібностей, а і врешті створювались умови для свободи у виборі особистісної життєвої і професійної траєкторії.

Побудована нами система взаємодії ЗНЗ і МНВК та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти допомогла учням в адаптації до

нових виробничих відносин за рахунок створення умов для особистісного психологічного росту і підвищення рівня інформованості про різні аспекти світу сучасної праці.

Результатом процесу свідомого професійного самовизначення став адекватний вибір майбутньої професії. Саме допомога учням у правильному виборі професії спонукала нас до створення умов для спеціальної діяльності, що включала одержання знань про себе через створення „особистісного образу”; світ професійної праці – через аналіз професійної діяльності з наступним співвіднесенням знань про себе зі знаннями про професійну діяльність засобом професійної проби. Ці визначені нами компоненти стали основними складовими процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії учнями 8-9^x класів.

Оскільки провідними в підлітковому віці (13-14 років) є соціально значиме спілкування, ріст самосвідомості, зростання інтересу до «особистісного образу», ми допомагали учням побудувати стосунки з оточенням на основі морально-етичних норм, які опосередковують їхні вчинки. Це принципово важливо щодо організації професійної орієнтації учнів, оскільки здатність до усвідомленого й впевненого вибору професії в цьому віці тісно зв'язана з формуванням такої психологічної якості, як «особистісний образ». Він обґрунтовувався нами як система уявлень особистості про себе як суб'єкта діяльності, що включає три основні складові: когнітивна - знання про свої індивідуальні психологічні особливості; емоційна – адекватність самооцінки і сприйняття себе; регулятивна – здатність до самоконтролю над власною поведінковою активністю.

Формування в умовах загальноосвітньої ланки повноцінного «особистісного образу» учнів здійснювалося нами цілеспрямовано рамках дійсної концепції формування «особистісного образу» і співвідношення його зі світом професій з наступним напрацюванням умінь складати власний професійний план, що передбачається навчальним курсом «Особистісно і

суспільно зорієнтована професійна траєкторія». «Особистісний образ» зорієнтований нами на: підвищення рівня психологічної компетентності учнів, формування в них почуття індивідуальної цінності, розвиток готовності вільно обирати той чи інший майбутній професійний напрям.

Одним із методичних засобів, що сприяв цілеспрямованій передачі учням знань про себе, стала розвиваюча психологічна діагностика. Під час діагностики використовувались психологічні методики, що забезпечували можливість одержання кожним учнем інформації про індивідуальні психологічні якості і ступінь відповідності вимогам обраної професії, розвитку психологічних якостей (розвиваючі методичні процедури інтелектуального і соціально-психологічного тренінгу, сюжетно-рольових і ділових ігор). Розвиваюча психологічна діагностика охоплювала такі сфери: психофізіологічну; мотиваційну; характерологічну; емоційно-вольову; інтелектуальну; соціально-психологічну і адаптаційну.

Розвиваюча психологічна діагностика виступала важливим елементом у системі профорієнтаційної роботи, оскільки в умовах психологічної самоосвіти в учнів формувався «особистісний образ» у єдності трьох основних складових - когнітивної, емоційної, регуляторної. Підвищення рівня самосвідомості (рефлексії) забезпечувало можливість усвідомленого й обґрунтованого вибору учнями професії з обліком власних психологічних особливостей та можливість більш повної професійної самореалізації в майбутній професійній діяльності з урахуванням жорстких вимог ринкової економіки.

Підприємницька діяльність, кооперативний і акціонерний рух, виробничі об'єднання (концерни, асоціації, малі підприємства) змінили зміст і структуру сучасної праці, підвищили її інтенсивність, що вимагало від нас навчити учнів кваліфікованому аналізу професійної діяльності.

Навчання аналізу відбувалось через поділ єдиного процесу трудової діяльності професіонала на окремі характеристики, диференціюванням їх,

узагальненням і виокремленням основних ознак, що визначали зміст і структуру професійної праці.

Формування в учнів здатності до аналізу професійної діяльності здійснювалось засобами професіографії. Діалектика загального, особливого й індивідуального дала можливість виділяти рівні професіографічного опису професійної діяльності, що допомогло навчити їх аналізувати професійну діяльність.

Педагогічний опис професійної діяльності визначав загальне орієнтування учнів у світі праці за рахунок виділення основних ознак і формування на цій основі психічних образів-регуляторів, що стимулюють розуміння загальних і особливих характеристик світу професій. У якості останніх використані технологічні, соціально-психологічні і емоційно-вольові ознаки професійної діяльності, утворюючі типи класифікації: предмет праці; кінцева мета праці; засоби праці; проблемність трудових ситуацій; колективність процесу праці; відповідальність у праці; умови праці.

Виділені класифікаційні ознаки дали змогу використати модульний принцип опису професії у вигляді формули професії, що розширило методичні можливості даного підходу.

Інформаційно-довідковий опис спрямовувався на виділення економічних, технологічних, медичних і психологічних характеристик професійної діяльності, знання яких необхідно учню для більш детального аналізу і розуміння специфіки обраної професії. Цей опис включав: загальні дані про професію; психологічний, економічний, технологічний і медичний розділи. Він використовувався як методичний засіб для аналізу професії при виникненні в учнів стійкого інтересу до певної діяльності.

Функціональний опис включав нормативні характеристики професійно важливих якостей і медичних протипоказань до професійної діяльності. На цьому рівні опису використовувалась інформаційно-методична психограма і психографічна характеристика професії. У інформаційно-методичній психограмі описувались технологічні операції і конкретні психологічні

функції, що реалізували ці операції. Психографічний матеріал спрямовувався на більш ретельне ознайомлення учнів зі специфічними вимогами професії до індивідуальних особливостей працівника.

Психографічний опис характеризував психічні процеси, функції, способи реалізації їх професіоналом під час отримання, збереження і переробки інформації, можливості керування увагою, емоційно-вольовою сферою, психомоторикою, а також особистісні характеристики, що мають істотне значення в професійній діяльності.

У процесі формування в учнів здатності до аналізу професійної діяльності використовувалися наступні методичні прийоми: навчання умінню виявляти класифікаційні ознаки професійної діяльності, проводити порівняльний аналіз професій і складати формули професій; повідомлення даних про схожі професії, порівняння різних професій на основі загального критерію при організації професійних проб; розробка спеціальних описів професій, що розкривають специфіку типу професії, коротка характеристика технологічних, психологічних параметрів діяльності професіонала, формули професії; включення в практику індивідуальної профконсультації аналізу характеристик професійної діяльності; використання виділених класифікаційних критеріїв і формул професії при оцінці здатності учнів до аналізу професійної діяльності.

Навчальний курс «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія» передбачав значну кількість годин для проведення професійних проб. Використовувались вони для професійного випробовування шляхом моделювання елементів конкретного виду професійної діяльності, що сприяло свідомому, обгрунтованому вибору професії.

У ході професійних проб учням надавали базові відомості про конкретні види професійної діяльності, моделювалися основні елементи різних видів професійної діяльності, визначався рівень готовності учнів до виконання проб, забезпечувалися умови для якісного виконання професійних проб.

У процесі професійної проби в учнів актуалізувалися отримані знання і представлення про дану сферу професійної діяльності, формувалися первинні професійні вміння і уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності. У процесі професійних проб учень одержував досвід обраної діяльності, а також поступ у визначенні відповідності характеру даної роботи його здібностям і вмінням.

При організації і проведенні професійних проб враховувалися суб'єктивні й об'єктивні фактори, що впливають на продуктивність їх виконання. До суб'єктивних ми відносили психофізіологічні фактори, що визначають індивідуальну психофізіологічну готовність учнів до виконання професійних проб (стан здоров'я, фізіологічні показники, психологічні показники, здатність до самоаналізу та аналізу професії). До об'єктивних - фактори, що впливають на раціональний і якісний підхід у реалізації професійних проб (структура, зміст, умови).

Проби здійснювалися нами двома етапами: підготовчий, у якому виділялися діагностична й навчальна частини; практичний. Програма і зміст підготовчого етапу забезпечували зв'язок професійних проб з основними компонентами професійного самовизначення.

Проби практичного етапу склалися із завдань трьох напрямів і трьох рівнів складності. На першому рівні від учнів вимагалось сформувати первинні професійні вміння, достатні для їх реалізації на рівні виконавця. Другий рівень – виконавчо-творчого характеру, в якому передбачалися елементи раціоналізації професійної діяльності. Завдання третього рівня складності вимагало від учнів планування своєї роботи, постановки проміжної і кінцевої мети, аналізу результатів професійної діяльності.

Під час проведення професійних проб виділялося три аспекти: технологічний - операційна сторона професій, що дає змогу виявити рівень оволодіння визначеними професійними вміннями (вправи на відпрацювання прийомів роботи знаряддями праці, використовуваних у визначеній професії); ситуативний – відтворення змістовної сторони

професійної діяльності, визначення предметно-логічних дій, що входять у неї (визначення розумових дій на основі досвіду і знань, здобутих у процесі підготовки до виконання проби); функціональний - відображення структурно-функціональної сторони професійної діяльності (моделювання професійної діяльності й активізація потреби, установки, мети і мотивів, що визначають спрямованість на цю діяльність).

Учні 8–9 класів пробували свої можливості у всіх типах професій: людина-людина, людина-техніка, людина-природа, людина-знакова система, людина-художній образ. При цьому послідовність здійснення проб була такою: спочатку учні виконали професійні проби, кожна з яких відноситься до однієї зі сфер професійної діяльності за предметом праці, потім випробовували свої сили в наступних групах проб, що відрізнялися від першої цілями, засобами, знаряддями праці. Кожен учень випробував себе у всіх видах професійної діяльності, що входять у номенклатуру професійних проб, що допомогло їм максимально співвіднести свої здібності, можливості і потреби з особливостями професійної діяльності.

Професіографічні дослідження - психолого-педагогічний процес, що пов'язаний з розвитком особистості. Саме тому одним із завдань ми вбачали оцінку результативності цього процесу. Розглядаючи професійне самовизначення як складову життєвого процесу, ми відслідковували його динаміку, здійснюючи прогноз, регулювання і корекцію.

Підготовка учнів до свідомого професійного самовизначення відбувалася за рахунок змін в їхній свідомості, що обумовлювалися розвитком умінь самоаналізу, здатності аналізувати професійну діяльність; накопичення допрофесійного досвіду, що здобувався засобом професійних проб. У результаті формувалась здатність обирати професію, що відповідала інтересам, можливостям, схильностям, а також здійснювалось соціально-економічне орієнтування на регіональний ринок праці. Дана здатність розглядалася нами як динамічна характеристика професійного самовизначення, а її вимір давав можливість прогнозувати успішність

адаптації в професії, а самому учню – виявляти відповідність власних можливостей особливостям професійної діяльності.

На підтвердження зроблених нами узагальнень було здійснено аналіз динаміки рівнів сформованості з усвідомлення сутності проблеми побудови професійної траєкторії, що відображена в таблиці 5.4.

Таблиця 5.4.

Динаміка рівнів сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок учнів 8–9^x класів з усвідомлення проблеми побудови професійної траєкторії (у %)

Класи	Рівні сформованості	Експериментальні групи		Контрольні групи	
		На початку експерименту	У кінці експерименту	На початку Експерименту	У кінці експерименту
Учні 8 класів	Низький	25,7	11,2	32,7	23,8
	Середній	54,9	62,2	54,1	58,4
	Високий	19,4	26,6	13,2	17,8
Учні 9 класів	Низький	16,7	3,7	29,9	24,1
	Середній	49,8	55,4	51,4	47,8
	Високий	33,5	40,9	18,7	22,1

Учні 8-9 класів, які брали участь в експерименті до його початку, перебували приблизно на однаковому рівні сформованості усвідомлення сутності проблеми побудови професійної траєкторії. І лише в процесі психолого-педагогічної взаємодії та навчально-пізнавальної діяльності за програмою курсу «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія», який передбачав значну кількість годин для проведення професійних проб (професійне випробовування шляхом моделювання елементів конкретного виду професійної діяльності, що сприяло свідомому, обґрунтованому вибору професії), відбувався поступовий перехід на вищі

рівні сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок з усвідомлення проблеми побудови професійної траєкторії.

Учні, які досягли середнього рівня сформованості, характеризувалися усвідомленням свого місця і ролі у суспільстві як в єдиній цілісній соціальній системі. Ті, що досягли високого рівня, характеризувалися змінами в свідомості, що обумовлювалися розвитком умінь самоаналізу, здатності аналізувати професійну діяльність та накопичувати допрофесійний досвід, що здобувався засобом професійних проб з метою виявлення відповідності власних можливостей особливостям професійної діяльності.

Підтвердженням правильності обраної нами методики є стабільне скорочення в учнів 8 класів експериментальних груп з низьким рівнем сформованості набутих ними знань, інтелектуальних умінь і навичок з 25,7% до 11,2%, тобто на 14,5%. Тоді як у контрольних групах, за умови збереження такої тенденції, відсоток учнів 8 класів скоротився з 32,7% до 23,8%, що в сукупності становить лише 8,9%.

Слід зазначити, що нами зафіксовано тенденцію збільшення кількості учнів, які мають середній рівень сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок. Так, в експериментальних групах кількість таких учнів 8 класів зросла з 54,9% до 62,2%, тобто на 7,3%. Тоді як у контрольних групах зростання кількості учнів з середнім рівнем сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок відбулось у межах 4,3%, а саме з 54,1% до 58,4%.

Схожа тенденція зафіксована нами в учнів 8 класів, які мають високий рівень сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок. Так, в експериментальних групах кількість таких учнів зросла з 19,4% до 26,6%, тобто на 7,2%. Тоді як у контрольних групах зростання кількості учнів з високим рівнем сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок відбулось у межах 4,6%, а саме з 13,2% до 17,8.

Слід зазначити, що нами зафіксовано стабільне скорочення учнів 9 класів експериментальних груп з низьким рівнем сформованості набутих

ними знань, інтелектуальних умінь і навичок з 16,7% до 3,7%, тобто на 13%. Тоді як у контрольних групах, за умови збереження такої тенденції, відсоток учнів скоротився з 29,9% до 24,1%, що в сукупності становить лише 5,8%.

Також збільшилась кількість учнів 9 класів, які мають середній рівень сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок. Так, в експериментальних групах кількість таких учнів зросла з 49,8% до 55,4%, тобто на 7,3%. Тоді як у контрольних групах відбулося зменшення кількості учнів з середнім рівнем сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок на 3,6%, а саме з 54,1% до 47,8%.

Позитивна динаміка зафіксована нами в учнів 9 класів, які мають високий рівень сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок. Так, в експериментальних групах кількість таких учнів зросла з 33,5% до 40,9%, тобто на 7,4%. Тоді як у контрольних групах зростання кількості учнів з високим рівнем сформованості знань, інтелектуальних умінь і навичок відбулось у межах 3,4%, а саме з 18,7% до 22,1%.

Це дає підстави зробити висновок, що в учнів експериментальних груп динамічніше формувався практично-прагматичний тип власної життєвої позиції щодо побудови професійної траєкторії.

У юнацькому віці (15–18 років) провідною діяльністю є пізнавальна, а центральним новоутворенням – професійне самовизначення і формування світогляду. Даний віковий період припадає на навчання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів і має три фази входження в референтну для його спільноту – адаптація, індивідуалізація й інтеграція, в яких відбувається розвиток і перебудова структури особистості.

Зважаючи на це, рівень розвитку та сформованості цінностей і якостей учнів, вказаних у віковій періодизації, залежатиме від умов їх розвитку, особливостей становлення морфологічних структур, відповідальних за розвиток, а також від внутрішньої позиції особистості, яка визначає розвиток на наступних етапах онтогенезу. Для даного віку існує своя специфічна «соціальна ситуація, провідні психічні функції» і своя «провідна діяльність».

Співвідношення зовнішніх соціальних умов і внутрішніх умов дозрівання вищих психічних функцій визначає загальний рух до «зони найближчого розвитку» і поступу особистості. На кожному віковому етапі відшукується вибіркова чутливість, схильність до зовнішнього впливу – «сенситивність». Ми надавали сенситивним періодам певного значення, оскільки передчасне чи із запізненням щодо відношенню до цього періоду профільне навчання виявляється недостатньо ефективним. Кожен учень має свій шлях розвитку, який може випереджати, відставати чи відповідати «паспортному віку».

Саме тому наступним етапом експериментального дослідження була цілеспрямована робота з учнями 10–11 класів. Співпрацю з учнями 10^x класів ми розпочали із запитання: За яким навчальним змістом ви бажаєте навчатися в профільній школі? Варіанти відповідей: 1) поглиблене вивчення навчальних предметів (низький рівень сформованості практично-прагматичного типу власної життєвої позиції щодо побудови професійної траєкторії та низький рівень сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки до професійної діяльності); 2) допрофесійна підготовка (середній рівень сформованості практично-прагматичного типу власної життєвої позиції щодо побудови професійної траєкторії та середній рівень сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки до професійної діяльності); 3) професійна підготовка (високий рівень сформованості практично-прагматичного типу власної життєвої позиції щодо побудови професійної траєкторії та високий рівень сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки до професійної діяльності).

Дослідження відбувалося з двома категоріями учнів 10 класів: 1) експериментальні групи, які навчалися за курсом «Особистісно і соціально зорієнтована професійна траєкторія»; 2) контрольні групи, які навчалися за типовим навчальним планом загальноосвітньої школи.

Нами було здійснено аналіз динаміки рівнів сформованості з усвідомлення сутності проблеми підготовки старшокласників до

професійної діяльності з урахуванням особистісної і суспільної необхідності в формуванні професійних цінностей і якостей, що відображена в таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Динаміка рівнів сформованості з усвідомлення сутності проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності (у %)

Класи	Рівні сформованості	Експериментальні групи		Контрольні групи	
		На початку експерим.	У кінці експерим.	На початку експерим.	У кінці експерим.
Учні 10 класів	Низький	29,1	7,3	32,7	27,3
	Середній	19,5	4,1	16,1	12,2
	Високий	51,4	88,6	51,2	60,5

Підтвердженням правильності обраної нами методики є стабільне скорочення в учнів 10 класів експериментальних груп з низьким рівнем сформованості практично-прагматичного типу власної життєвої позиції щодо побудови професійної траєкторії та низького рівня сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки до професійної діяльності з урахуванням особистісної і суспільної необхідності в формуванні професійних цінностей і якостей з 29,1% до 7,3%, тобто на 21,8%. Тоді як в контрольних групах відсоток учнів 10 класів скоротився з 32,7% до 27,3%, що в сукупності становить лише 5,4%.

Слід зазначити, нами зафіксовано тенденцію зменшення кількості учнів 10 класів, які мають середній рівень сформованості практично-прагматичного типу власної життєвої позиції щодо побудови професійної траєкторії, та середнього рівня сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки до професійної діяльності з урахуванням особистісної і суспільної необхідності в формуванні професійних цінностей і якостей з 19,5% до 4,1%, тобто на 15,4%. Тоді як у контрольних групах відсоток учнів

10 класів скоротився з 16,1% до 12,2%, що в сукупності становить лише 3,9%.

Позитивна тенденція зафіксована нами в учнів 10 класів, які мають високий рівень сформованості практично-прагматичного типу власної життєвої позиції щодо побудови професійної траєкторії та високий рівень сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки до професійної діяльності з урахуванням особистісної і суспільної необхідності в формуванні професійних цінностей і якостей з 51,4% до 88,6%, тобто на 37,2%. Тоді як у контрольних групах відсоток учнів 10 класів скоротився з 51,2% до 60,5%, що в сукупності становить лише 9,3%.

Аналіз даних таблиці підтвердив педагогічну доцільність обґрунтованих нами теоретико-методичних засад підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Так, більшість учнів у результаті навчальної, практичної і дослідницької діяльності сформували знання, уміння і навички, достатні для свідомого вибору професії з урахуванням адекватності оцінки своїх можливостей відповідно до вимог професії, а також визначенню стратегію дій по освоєнню «запасного варіанта». Вони зорієнтовані на шлях розвитку професійної майстерності і в змозі окреслити перспективи професійного поступу.

Підтвердженням ефективності цього процесу є значне збільшення учнів експериментальних груп, бажаючих розпочати побудову професійної траєкторії в умовах профільного навчання. Для цієї групи учнів характерним є цілеспрямований рух у напрямі формування і розвитку якостей і цінностей в обраної професійної діяльності. Це дає підстави зробити висновок, що в цих учнів формується практично-прагматичний тип власної життєвої позиції щодо професійної діяльності.

Наступний етап експериментального дослідження - цілеспрямована робота з учнями 11^x класів, що навчалися за змістом поглибленого вивчення окремих предметів (природничо-математичного і суспільно-гуманітарного

(контрольні групи)), та учнями, що навчалися за технологічним профілем у МНВК, які разом з вивченням загальноосвітніх дисциплін здійснювали професійну підготовку за обраним фахом (водій автотранспортних засобів категорії «С», помічник вихователя, молодша медсестра по догляду за хворими, оператор комп'ютерного набору, кухар, муляр, художник-оформлювач тощо (експериментальні групи)). Співпрацю з ними ми активізували на початку першого і другого півріччя навчального року із запитання: Які ваші професійні плани на майбутнє? Варіанти відповідей: 1) продовження навчання у вищій школі; 2) заочне й заочно-дистанційне навчання у вищій школі та робота за фахом; 3) робота за фахом; 4) інша відповідь.

Таблиця 5.6

Динаміка рівнів сформованості з усвідомлення сутності проблеми соціально-професійної адаптації учнів 11 класів в умовах профільного навчання (у %)

Класи	Рівні сформованості	Експериментальні групи		Контрольні групи	
		На початку експеримен.	У кінці експеримен.	На початку експеримен.	У кінці експеримен.
Учні 11 класів	Високий	51,3	67,1	64,3	74,2
	Середній	26,4	14,4	-	2,7
	Низький	18,2	17,2	-	-
	Інше	4,1	1,3	35,7	23,1

Аналіз даних таблиці дає можливість зробити висновок, що учні контрольних груп 11^x класів, які навчалися за змістом поглибленого вивчення окремих предметів (природничо-математичного та суспільно-гуманітарного) мають низький рівень сформованості з усвідомлення сутності проблеми соціально-професійної адаптації, оскільки в умовах профільного

навчання не формували знань, умінь, навичок для забезпечення динаміки основних компетентностей (комунікативна, інформаційна, соціальна, автономізована, продуктивна, моральна) у напрямі майбутньої професійної діяльності. На початку експерименту 64,3%, а у кінці експерименту 74,2% старшокласників, оминаючи процес орієнтації на майбутню професійну діяльність в умовах профільного навчання та не освоївши початкову кваліфікацію в певному професійному напрямі, виявили бажання одразу вступити у вищу школу.

Слід зазначити, що учні експериментальних груп 11^x класів, які навчалися в загальноосвітньому навчальному закладі та МНВК, разом з вивченням загальноосвітніх дисциплін здійснювали допрофесійну та професійну підготовку за обраним фахом (водій автотранспортних засобів категорії «С», помічник вихователя, молодша медсестра по догляду за хворими, оператор комп'ютерного набору, кухар, муляр, художник оформлювач тощо), зважено підійшли до побудови професійної траєкторії. Професійно зорієнтоване профільне навчання дало змогу старшокласникам сформувати відповідні компетентності, що забезпечило високий рівень соціально-професійної адаптації. 98,7% старшокласників (67,1%, 14,4%, 17,2%) свідомі у прийнятті рішення щодо побудови професійної траєкторії.

Не визначились з особистісними професійними планами в експериментальних групах на початку експерименту 4,1%, в кінці експерименту 1,3%, а в контрольних групах на початку експерименту 35,7%, в кінці експерименту 23,1%.

Аналіз таблиці показує, що учні, які в процесі взаємодії ЗНЗ – МНВК здійснювали підготовку до професійної діяльності, розвиваючи особистісні діяльнісно-практичні якості, розпочали процес соціально-професійної адаптації в умовах профільного навчання. Зазначимо, що учні, які навчалися за навчальним планом загальноосвітнього навчального закладу без взаємодії з МНВК, соціально-професійну адаптацію розпочнуть у вищій школі, не маючи навіть достатніх уявлень та знань про майбутню професійну

діяльність. Формування умінь і навичок за обраним напрямом діяльності вони розпочнуть у вищій школі, оминаючи кваліфікацію робітника. До приходу в трудові колективи після закінчення вищої школи даний контингент матиме опосередковане уявлення про роботу за фахом, оскільки своєчасно не сформували відповідні цінності і якості. Ці обставини негативно впливають на міжособистісні відносини і знижують рівень фахової взаємодії, а відповідно і на рівень продуктивності праці.

Відсутність соціально-професійної адаптації засобом підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільної школи носить масовий характер. Тому ми приділили увагу формуванню діяльнісно-практичних якостей і соціально-професійній адаптації старшокласників. Дана проблема завжди була актуальною, але в умовах дестабілізованого соціально-економічного середовища набула нової негативної динаміки. Разом з тим у процесі деформації соціально-економічно характеру та кризових явищ у духовному житті посилюється тенденція важкорозв'язуваних проблем підлітків і юнаків, що знижує їх імунітет проти криміногенних факторів.

У процесі структурування змісту діяльнісно-практичного компонента професійної компетентності учнів були проаналізовані ті знання, вміння і практичні навички, які забезпечували виявлення фактів, явищ, встановлення між ними схожості, різниці, причинно-наслідкових зв'язків, залежності, можливості зробити висновки, аргументувати їх; оволодіння методами пізнання та накопичення досвіду дослідної, професійної діяльності, що сприяло розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців та вмінню використовувати знання в нестандартних ситуаціях.

Активне усвідомлення учнями діяльнісно-практичного компонента забезпечило формування спектра практичних умінь і навичок з ефективного вивчення предметів профільного циклу. Однак системотворчим елементом змісту діяльнісно-практичного компонента ми визначили саме моральний фактор, який одночасно виступив критерієм виміру моральності конкретних дій і поведінки особистості в процесі професійної діяльності.

Одним із рушійних чинників ефективного засвоєння системи знань, умінь і навичок діяльнісно-практичного спрямування було визначено розробку таких активних методів впливу на особистість, як методи соціально-психологічного тренінгу, ігрові методи, методи, що моделюють здатність «поставити себе на місце іншого в ситуації морального вибору», а також суб'єкт-суб'єктної взаємодії та збільшення свободи вибору, самоактуалізації, самопрезентації учасників навчально-виховного і виробничого процесу. Це передбачало побудову особистісно рівноправних позицій педагога і учнів з метою продуктивної взаємодії. Така трансформація пов'язана з тим, що викладач так навчає та виховує, як актуалізує й стимулює учня до загального розвитку, створює умови щодо його саморозвитку, самоактуалізації та самореалізації. Урахування цього в побудові змісту діяльнісно-практичного компонента спонукало до необхідності надати практичній діяльності особистості гуманістичного і компетентнісного спрямування, визначення пріоритетності навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності в його структурі.

Ефективність останньої була забезпечена завдяки впровадженню у навчально-виховний процес загальноосвітньої ланки логічно пов'язаних між собою активних організаційно-педагогічних форм практичного вивчення предметів професійного циклу, мета, завдання та зміст реалізації яких враховували рівень фахової підготовки. Організація і здійснення такої діяльності учнів як засобів набуття додаткових знань, умінь і навичок професійної діяльності відбувалась на відповідних соціальних засадах, що вплинуло на ефективність формування умінь і навичок діяльнісно-практичного характеру з розв'язання фахових проблем.

Результати експериментальної перевірки ефективності діяльнісно-практичного компонента знань, умінь і навичок учнів представлено у таблиці 5.7.

Таблиця 5.7

Динаміка рівнів сформованості в учнів діяльнісно-практичного компонента професійної компетентності (у %)

Етапи	Рівні сформованості	Експериментальні групи		Контрольні групи	
		На початку експеримен.	У кінці експеримен.	На початку експеримен.	У кінці експерим.
Початковий етап навчання	Низький	47,5	33,4	48,8	44,9
	Середній	38,8	47,6	38,1	38,9
	Високий	13,7	19,0	13,1	16,2
Проміжний етап навчання	Низький	42,3	21,6	45,3	36,8
	Середній	44,4	52,9	47,4	53,1
	Високий	13,3	25,5	7,3	10,1
Завершальний етап навчання	Низький	23,3	11,4	44,7	27,0
	Середній	43,2	51,3	45,0	49,3
	Високий	33,5	37,3	10,3	23,7

Аналіз даних таблиці показує, що значна кількість учнів експериментальних груп 10^x класів, що навчалися за змістом професійного навчання (водій, помічник вихователя, молодша медсестра по догляду за хворими, оператор комп'ютерного набору, кухар, муляр, художник оформлювач тощо), на початковому етапі мають низький рівень сформованості діяльнісно-практичного компонента. Низький рівень в експериментальних групах на початку експерименту становив 47,5%, а у кінці експерименту – 33,4%. Відповідно учні контрольних груп 10^x класів мають низький рівень сформованості 48,8%, а у кінці експерименту – 44,9%. Середній рівень в експериментальних групах на початку експерименту становив – 38,8%, а у кінці експерименту – 47,6%. Відповідно учні контрольних груп 10^x класів мають середній рівень сформованості 38,1%, а у кінці експерименту – 38,9%. Високий рівень в експериментальних групах на

початку експерименту становив 13,7%, а у кінці експерименту – 19%. Відповідно учні контрольних груп 10^x класів мають високий рівень сформованості 13,1%, а у кінці експерименту – 16,2%.

Низький рівень в експериментальних групах на проміжному етапі експерименту (закінчення навчання у 10 класі) становив 42,3%, а у кінці експерименту – 21,6%. Відповідно учні контрольних груп мають низький рівень сформованості 45,3%, а у кінці експерименту – 36,8%. Середній рівень в експериментальних групах на початку експерименту становив 44,4%, а у кінці експерименту – 52,9%. Відповідно учні контрольних груп 10^x класів мають середній рівень сформованості 47,4%, а у кінці експерименту – 53,1%. Високий рівень в експериментальних групах на початку експерименту становив 13,3%, а у кінці експерименту – 25,5%. Відповідно учні контрольних груп 10^x класів мають високий рівень сформованості 7,3%, а у кінці експерименту – 10,1%.

Низький рівень в експериментальних групах на завершальному етапі експерименту (закінчення навчання у 10 класі) становив 23,3%, а у кінці експерименту 11,4%. Відповідно учні контрольних груп мають низький рівень сформованості 44,7%, а у кінці експерименту – 27%. Середній рівень в експериментальних групах на початку експерименту становив 43,2%, а у кінці експерименту – 51,3%. Відповідно учні контрольних груп 10^x класів мають середній рівень сформованості 45%, а у кінці експерименту – 49,3%. Високий рівень в експериментальних групах на початку експерименту становив 33,5%, а у кінці експерименту – 37,3%. Відповідно учні контрольних груп 10^x класів мають високий рівень сформованості 10,3% а у кінці експерименту – 23,7%.

Аналіз сформованості діяльнісно-практичного компонента знань, умінь і навичок учнів початкового етапу навчання дає змогу зробити висновок про значну кількість учнів як в експериментальних, так і в контрольних групах з низьким рівнем сформованості досліджуваної якості.

Зміст діяльнісно-практичного компонента для учнів початкового етапу

навчання за фахом переважно носить пропедевтичний характер щодо інтелектуального розвитку й формування ціннісної сфери особистості, хоча окремі його елементи за змістом і методиками проведення дослідницької діяльності в межах «Діагностики особистісних і професійних якостей майбутніх фахівців» уже займали не лише провідне місце в особистісному зростанні учнів і суспільному їх становленні, а й мали досить помітний вплив на їх початкову професійну діяльність.

Вивчення проблеми формування знань, умінь і навичок діяльнісно-практичного компонента професійної компетентності фахівців дає можливість зробити висновок, що формування в учнів необхідних соціальних якостей і важливих моральних рис щодо професійної діяльності відбувається лише в процесі соціально значимої діяльності. Саме така ідея була покладена в основу розробки навчально-виховного комплекту і була реалізована в межах підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Так, ми можемо констатувати ефективність й педагогічну доцільність порівняно з традиційними, обґрунтованими концептуальними підходами до відбору, конструювання і побудови змісту підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом та рівнів його реалізації, активних організаційно-педагогічних форм і відповідних їм методик вивчення, що є складовими розробленої нами моделі. Завдяки запровадженню її у навчально-виховний процес загальноосвітньої ланки ефективно практично реалізуються завдання освіти і виховання у напрямі підготовки учнів до професійної діяльності, тим самим забезпечується підґрунтя для соціально-професійної адаптації в особистісному і суспільному вимірах.

5.3. Експериментальне підтвердження ефективності підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання

Обробка, аналіз і узагальнення результатів експерименту щодо визначення рівня готовності майбутніх фахівців здійснювалися на якісному та кількісному рівнях у межах адаптивно-профорієнтаційного, допрофесійно-розвивального, професійно-продуктивного та проектувально-дослідницького етапів їхньої підготовки до професійної діяльності.

Проводилося первинне вимірювання (передекспериментальний зріз) рівня готовності до професійної діяльності в контрольних та експериментальних групах (усього 407 учнів 8-9 класів – 206 у контрольних і 201 в експериментальних групах) на початку вивчення спеціального навчального курсу «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія». Первинне вимірювання рівня готовності до професійної діяльності відбувалося за критеріями ефективності, показники яких оцінювались, умовно поділивши експериментальні і контрольні групи на підгрупи з низьким, середнім та високим рівнями їх готовності до професійної діяльності. Аналіз одержаних результатів показав, що в підгрупах експериментальних та контрольних груп з низьким, середнім і високим рівнем готовності до професійної діяльності була приблизно однакова кількість учнів. Також виявлено майже однакові навчальні досягнення у кожній з відповідних підгруп.

Ефективність організаційно-методичних умов підготовки учнів до професійної діяльності за обраним фахом, створених для учнів експериментальних груп з метою формування їхньої готовності до професійної діяльності, підтвердилась результатами експериментальних досліджень.

Доведено достовірність одержаних результатів вимірювання показників критерію мотивації до професійного учіння, когнітивного та професійно-діяльнісного критеріїв ефективності професійної підготовки фахівців на всіх

етапах такої підготовки з використанням статистичного аналізу. Перевірено, що ці результати підпорядковуються нормальному закону розподілу випадкових чисел на всіх етапах підготовки до професійної діяльності.

Одержані результати засвідчили, що на проектувально-дослідницькому етапі спостерігався активний перехід учнів експериментальних груп у групи з високим і середнім рівнем за показниками критерію мотивації. У процесі експериментальних досліджень отримано поетапний розподіл учнів контрольних та експериментальних груп за високим, середнім і низьким рівнем оцінювання показників критерію мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом поданий у табл. 5.8 і табл. 5.9.

Таблиця 5.8

Розподіл учнів контрольних груп за мотиваційним компонентом
готовності до професійної діяльності (у %)

Контрольні групи					
Рівні сформованості	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-профорієнтаційний етап	Допрофесійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Проектувально-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
Високий	10,5	12,4	17,5	19,6	21,4
Середній	67,1	68,3	68,4	66,1	66,1
Низький	22,4	19,3	14,1	14,3	12,5

Аналіз даних таблиці показує, що у контрольних групах після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 10,5% учнів, середній 67,1%, низький рівень 22,4%; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 12,4% учнів, середній 68,3%, низький рівень 19,3%; професійно-розвивального етапу високий рівень мотивації до неперервного

професійного учіння за обраним фахом мають 17,5% учнів, середній 68,4%, низький рівень 14,1%; професійно-продуктивного етапу високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 19,6% учнів, середній 66,1%, низький рівень 14,3%; проектувально-дослідницького етапу (післяекспериментальний зріз) високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 21,4% учнів, середній 66,1%, низький рівень 12,5%.

Таблиця 5.9

Розподіл учнів експериментальних груп за мотиваційним компонентом готовності до професійної діяльності (у %)

Експериментальні групи					
Рівні сформованості	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-профорієнтаційний етап	Допрофесійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Проектувально-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
Високий	12,1	19,1	23,3	26,2	31,3
Середній	65,7	64,8	65,4	64,7	64,5
Низький	22,2	16,1	11,3	9,1	4,2

Аналіз даних таблиці показує, що у експериментальних групах після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 12,1% учнів, середній 65,7%, низький рівень 22,2%; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 19,1% учнів, середній 64,8%, низький рівень 16,1%; допрофесійно-розвивального етапу високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 23,3% учнів, середній 65,4%, низький рівень 11,3%; професійно-продуктивного етапу

високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 26,2% учнів, середній 64,7%, низький рівень 9,1%; проектувально-дослідницького етапу (післяекспериментальний зріз) високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 31,3% учнів, середній 64,5%, низький рівень 4,2%.

Динаміку поетапного розподілу учнів експериментальних груп за рівнем сформованості мотивації до професійної діяльності подаємо на рис. 5.1.

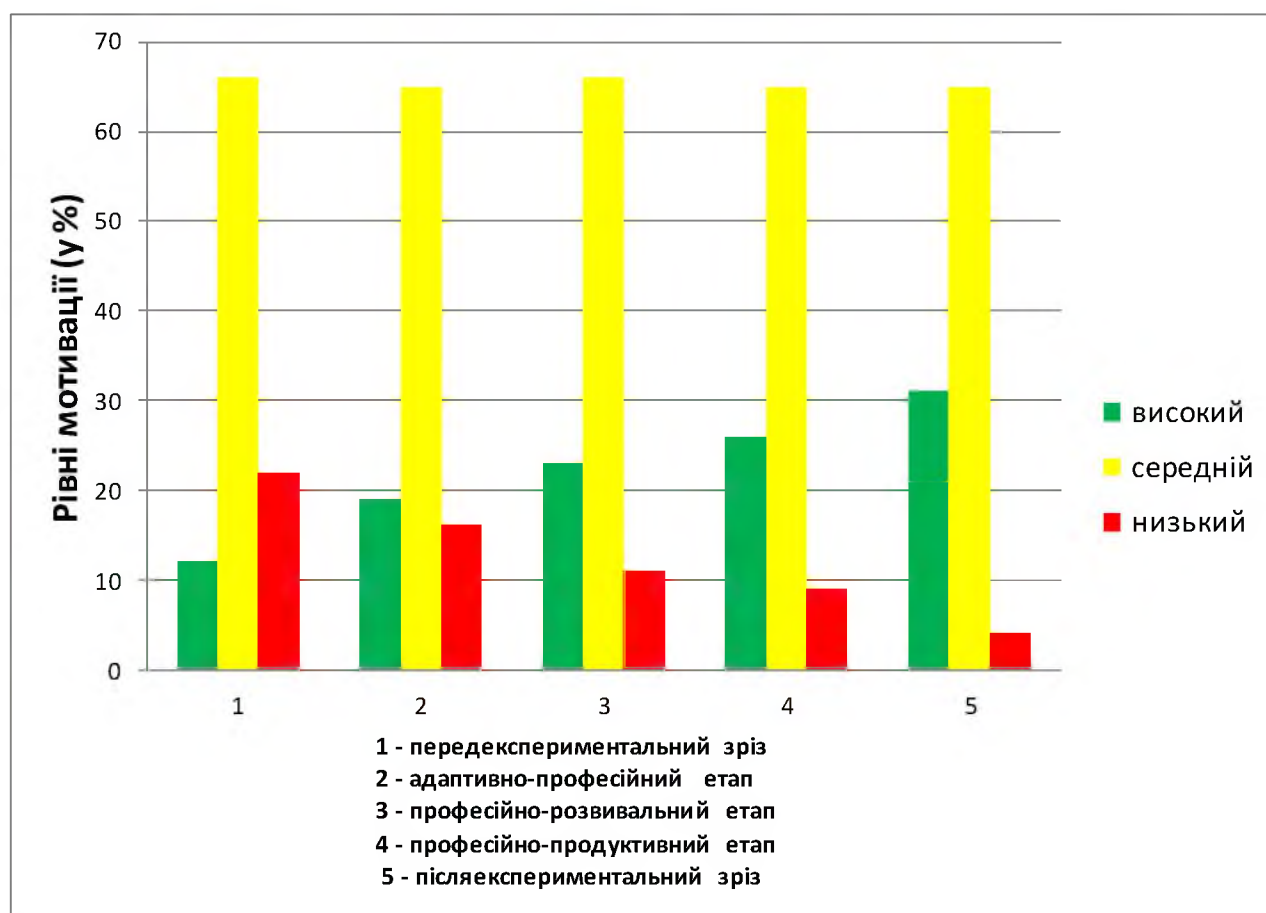

Рис. 5.1. Гістограма поділу учнів за рівнями сформованості мотивації.

У табл. 5.10 показана динаміка змін одержаних достовірних результатів визначення значень коефіцієнта рівня сформованості мотивації (Крсм) у майбутніх фахівців контрольних груп (КГ) і експериментальних груп (ЕГ) у процесі їхньої підготовки до професійної діяльності.

Таблиця 5.10

Динаміка змін мотивації учнів до неперервного професійного учіння

Рівні сформованості	Первинне вимірювання (передекспериментальний зріз)		Адаптивно-профорієнт. етап		Допрофесійно-розвивальний етап		Професійно-продуктивний етап		Проектувально-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
	Коефіцієнти рівня сформованості мотивації ($K_{рсм}$)									
Високий	0,69	0,70	0,77	0,78	0,78	0,80	0,80	0,82	0,89	0,94
Середній	0,47	0,46	0,49	0,50	0,50	0,51	0,54	0,56	0,62	0,66
Низький	0,27	0,27	0,28	0,30	0,30	0,31	0,31	0,32	0,31	0,32

Аналіз даних таблиці показує, що відбулися зміни значень показників критерію мотивації у контрольних групах після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень критерію мотивації ($K_{рсм}$) становив 0,69%, середній 0,47, низький 0,27; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,77%, середній 0,49, низький 0,28; допрофесійно-розвивального етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,78%, середній 0,50, низький 0,30; професійно-продуктивного етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,80%, середній 0,54, низький 0,31; проектувально-дослідницького етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,89%, середній 0,62, низький 0,31.

В експериментальних групах відбулися зміни значень показників критерію мотивації після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень критерію мотивації ($K_{рсм}$) становив 0,70%, середній 0,46, низький 0,27; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,78%, середній 0,50, низький 0,30; допрофесійно-розвивального етапу високий рівень критерію мотивації – 0,80%, середній 0,51, низький 0,31; професійно-продуктивного етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,82%, середній 0,56, низький 0,32;

проектувально-дослідницького етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,94%, середній 0,66, низький 0,32.

Характерною ознакою, яка підтверджує педагогічну ефективність розробленої та впровадженої нами методики, є позитивні зміни рівня сформованості мотивації у експериментальних групах щодо контрольних.

Вимірювання та оцінювання достовірності показників когнітивного та професійно-діяльнісного критеріїв ефективності підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання здійснювались з використанням системи модульно-рейтингового неперервного контролю та оцінювання результатів навчання за обраним фахом, а також методів статистичного аналізу.

Середні значення когнітивного та професійно-діяльнісного критеріїв розраховувались за формулами:

$$\bar{K}_B = \frac{1}{R} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{m_B} g_i^B}{m_B}; \quad \bar{K}_C = \frac{1}{R} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{m_C} g_i^C}{m_C}; \quad \bar{K}_H = \frac{1}{R} \cdot \frac{\sum_{i=1}^{m_H} g_i^H}{m_H}, \quad (5.7)$$

де m_B — кількість учнів, що потрапили в групу В,

m_C — кількість учнів, що потрапили в групу С,

m_H — кількість учнів, що потрапили в групу Н,

R — рейтинговий ваговий бал (12, 20, 28),

g_i^B — бали учнів групи В,

g_i^C — бали учнів групи С,

g_i^H — бали учнів групи Н,

$\bar{K}_B$ — середнє значення критерію для учнів групи В,

$\bar{K}_C$ — середнє значення критерію для учнів групи С,

$\bar{K}_H$ — середнє значення критерію для учнів групи Н.

Для оцінювання показників когнітивного критерію ефективності готовності учнів до професійної діяльності використовувалась така схема

рейтингових балів: 12 – 10 балів – високий рівень знань; 9 – 7 балів – середній рівень знань; 6 і нижче балів – низький рівень знань; щодо професійно спрямованих умінь і навичок: – 20 – 17 балів – високий рівень; 16 – 13 балів – середній рівень; 12 балів і нижче – низький рівень.

Кращі показники в учнів експериментальних груп досягнуті завдяки цілеспрямованому впровадженню у навчально-виховний процес змісту навчання професійно-орієнтованого спрямування за фаховими напрямками і спеціальностями: водій автотранспортних засобів категорії «С» (л-т); муляр (л-т); кухар(л-л); помічник вихователя (л-л); озеленювач (л-п); оператор комп'ютерного набору (л-з); художник-оформлювач (л-х). Одержаний у процесі експериментальних досліджень поетапний розподіл учнів контрольних і експериментальних груп за високим, середнім та низьким рівнем оцінювання показників когнітивного критерію готовності учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання подано в табл. 5.11 і табл. 5.12.

Таблиця 5.11

Розподіл учнів контрольних груп за рівнем сформованості когнітивного компоненту готовності до професійної діяльності (у %)

Контрольні групи					
Рівні сформованості	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-професійний етап	Допрофесійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Проектувально-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
Високий	10,1	13,3	13,7	18,1	20,6
Середній	65,7	68,1	72,2	69,4	68,1
Низький	24,2	18,6	14,1	12,5	11,3

Аналіз даних таблиці показує, що у контрольних групах після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень когнітивного

критерію готовності до професійної діяльності мають 10,1% учнів, середній 65,7%, низький рівень 24,2%; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень когнітивного критерію готовності до професійної діяльності мають 13,3% учнів, середній 68,1%, низький рівень 18,6%; допрофесійно-розвивального етапу високий рівень когнітивного критерію готовності до професійної діяльності мають 13,7% учнів, середній 72,2%, низький рівень 14,1%; професійно-продуктивного етапу високий рівень когнітивного критерію готовності до професійної діяльності мають 18,1% учнів, середній 69,4%, низький рівень 12,5%; проектувально-дослідницького етапу (післяекспериментальний зріз) високий рівень когнітивного критерію готовності до професійної діяльності мають 20,6% учнів, середній 68,1%, низький рівень 11,3%.

Таблиця 5.12

Розподіл учнів експериментальних груп за рівнем когнітивного компоненту готовності до професійної діяльності (у %)

Експериментальні групи					
Рівні сформованості	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-профорієнтаційний етап	Допрофесійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Проектувально-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
Високий	10,1	17,4	21,3	27,5	34,7
Середній	64,6	64,1	66,1	62,4	60,1
Низький	25,3	18,5	12,6	10,1	5,2

Аналіз даних таблиці показує, що у експериментальних групах після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень когнітивного критерію готовності до професійної діяльності мають 10,1% учнів, середній 64,6%, низький рівень 25,3%; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень когнітивного критерію готовності до професійної діяльності мають

17,4% учнів, середній 64,1%, низький рівень 18,5%; допрофесійно-розвивального етапу високий рівень когнітивного критерію готовності до професійної діяльності мають 21,3% учнів, середній 66,1%, низький рівень 12,6%; професійно-продуктивного етапу високий рівень когнітивного критерію готовності до професійної діяльності мають 27,5% учнів, середній 62,4%, низький рівень 10,1%; проектувально-дослідницького етапу (післяекспериментальний зріз) високий рівень когнітивного критерію готовності до професійної діяльності мають 34,7% учнів, середній 60,1%, низький рівень 5,2%.

Динаміку поетапного розподілу учнів експериментальних груп за рівнем сформованості когнітивного компонента готовності до професійної діяльності подаємо на рис. 5.2.

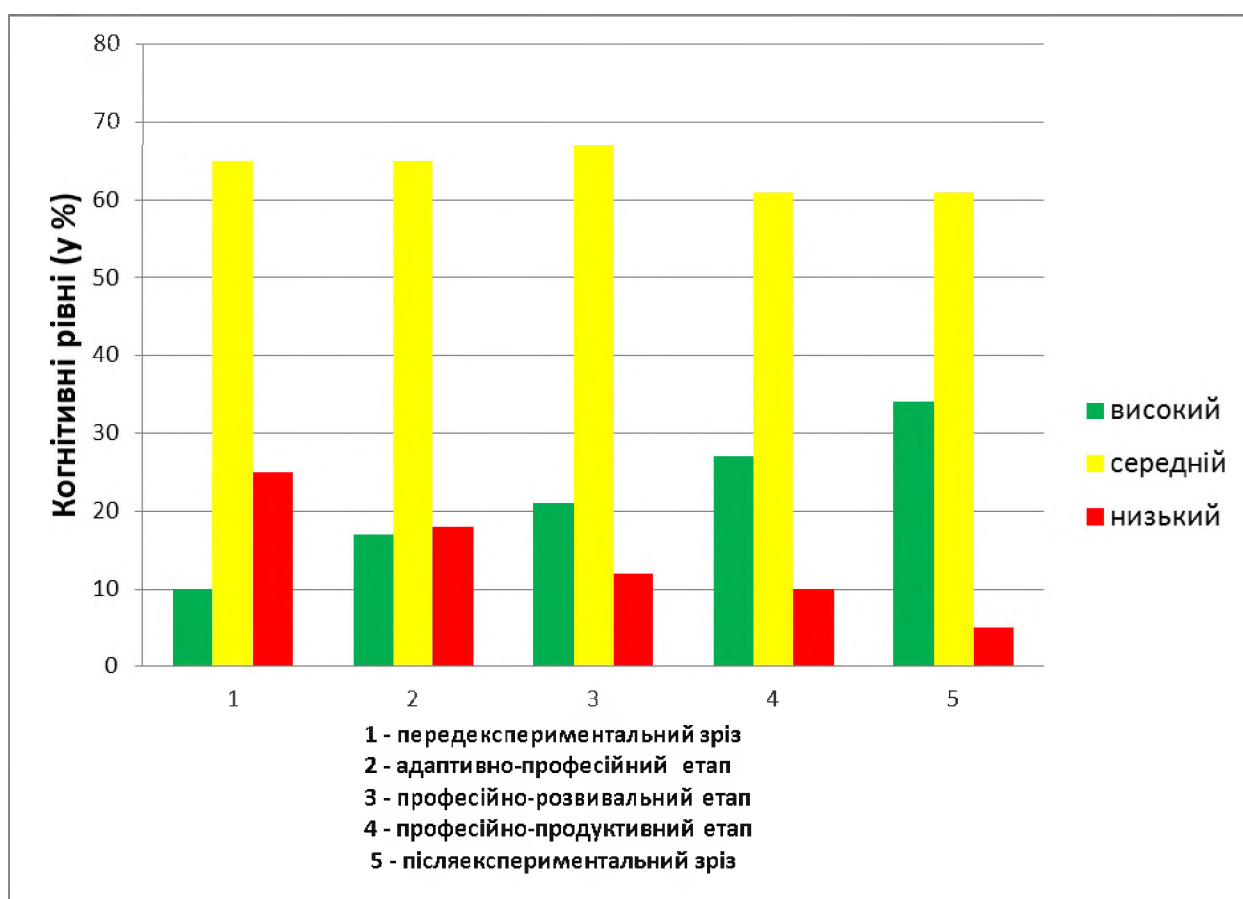

Рис. 5.2. Гістограма поділу учнів за когнітивним компонентом готовності до професійної діяльності.

У табл. 5.13 можна простежити динаміку змін одержаних достовірних результатів оцінювання значень показників когнітивного критерію

готовності учнів до професійної діяльності за обраним фахом в експериментальних і контрольних групах.

Аналіз даних таблиці показує, що відбулися зміни показників когнітивного критерію ефективності підготовки учнів до професійної діяльності у контрольних групах після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень критерію мотивації (Крсм) становив 0,87%, середній 0,70, низький 0,41; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,89%, середній 0,72, низький 0,49; допрофесійно-розвивального етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,91%, середній 0,73, низький 0,52; професійно-продуктивного етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,94%, середній 0,76, низький 0,54; проектувально-дослідницького етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,97%, середній 0,84, низький 0,31.

Таблиця 5.13

Динаміка змін середніх значень показників когнітивного компоненту підготовки учнів до професійної діяльності

Рівні сформованості	Первинне вимірювання (передекспериментальний зріз)		Адаптивно-профорієнтаційний етап		Допрофесійно-розвивальний етап		Професійно-продуктивний етап		Проектувально-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
	середнє значення когнітивного критерію ($\bar{K}_B, \bar{K}_C, \bar{K}_H$)									
Високий	0,87	0,88	0,89	0,94	0,91	0,96	0,94	0,97	0,97	0,98
Середній	0,70	0,71	0,72	0,80	0,73	0,78	0,76	0,81	0,77	0,84
Низький	0,41	0,42	0,49	0,53	0,52	0,58	0,54	0,61	0,63	0,64

В експериментальних групах відбулися зміни значень показників когнітивного критерію після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень критерію мотивації (Крсм) становив 0,88%, середній 0,71,

низький 0,42; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,94%, середній 0,80, низький 0,53; допрофесійно-розвивального етапу високий рівень критерію мотивації 0,96%, середній 0,78, низький 0,58; професійно-продуктивного етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,97%, середній 0,81, низький 0,61; проектувально-дослідницького етапу високий рівень критерію мотивації становив 0,98%, середній 0,84, низький 0,64.

Характерною ознакою, яка підтверджує педагогічну ефективність розробленої нами та запропонованої методики, підтверджують позитивні зміни рівня сформованості когнітивного критерію у експериментальних групах щодо контрольних груп.

Оцінювання показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки учнів до професійної діяльності здійснювалося з використанням системи модульно-рейтингового неперервного контролю й оцінювання результатів навчання та методів статистичного аналізу.

Визначення рівня готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності проводилося за такою схемою: 28 – 23 бали відповідали високому рівню; 22 – 19 бали становили середній рівень; 18 балів і нижче – низький рівень готовності. Вимірювання рівнів готовності майбутніх фахівців до професійної аналітичної діяльності здійснювалося так: 28 – 25 балів – високий рівень; 24 – 18 балів – середній рівень; 17 балів і нижче – низький рівень готовності.

Значення показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки учнів до професійної діяльності обчислювалося як середнє значення вагових коефіцієнтів усіх показників.

У табл. 5.14 і табл. 5.15 представлено поетапний розподіл учнів контрольних і експериментальних груп за високим, середнім і низьким рівнем оцінювання показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки учнів до професійної діяльності.

Таблиця 5.14

Розподіл учнів контрольних груп за рівнем професійно-діяльнісного компоненту підготовки до професійної діяльності

Контрольні групи					
Рівні сформованості	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-профорієнтаційний етап	Допрофесійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Проектувально-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
Високий	8,1	11,2	14,5	18,1	19,3
Середній	63,7	64,5	67,3	65,8	67,6
Низький	28,2	24,3	18,2	16,1	13,1

Аналіз даних таблиці показує, що у контрольних групах після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 8,1% учнів, середній 63,7%, низький рівень 28,2%; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 11,2% учнів, середній 64,5%, низький рівень 24,3%; допрофесійно-розвивального етапу високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 14,5% учнів, середній 67,3%, низький рівень 18,2%; професійно-продуктивного етапу високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 18,1% учнів, середній 65,8%, низький рівень 16,1%; профорієнтаційного-дослідницького етапу (післяекспериментальний зріз) високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 19,3% учнів, середній 67,6%, низький рівень 13,1%.

Таблиця 5.15

Розподіл учнів експериментальних груп за рівнем професійно-діяльнісного компоненту підготовки до професійної діяльності

Експериментальні групи					
Рівні сформованості	Передекспериментальний зріз	Адаптивно-профорієнтаційний етап	Допрофесійно-розвивальний етап	Професійно-продуктивний етап	Проектувально-дослідницький етап (післяекспериментальний зріз)
Високий	7,6	12,4	19,2	22,1	27,5
Середній	65,1	67,1	67,6	67,7	63,1
Низький	27,4	20,5	13,2	10,2	9,4

Аналіз даних таблиці показує, що у експериментальних групах після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 7,6% учнів, середній 65,1%, низький рівень 27,4%; адаптивно-профорієнтаційного етапу високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 12,4% учнів, середній 67,1%, низький рівень 20,5%; допрофесійно-розвивального етапу високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 19,2% учнів, середній 67,6%, низький рівень 13,2%; професійно-продуктивного етапу високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 22,1% учнів, середній 67,7%, низький рівень 10,2%; проектувально-дослідницького етапу (післяекспериментальний зріз) високий рівень професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності мають 27,5% учнів, середній 63,1%, низький рівень 9,4%.

Динаміку поетапного розподілу учнів експериментальних груп за рівнем сформованості професійно-діяльнісного компоненту подаємо на рис.5.3.

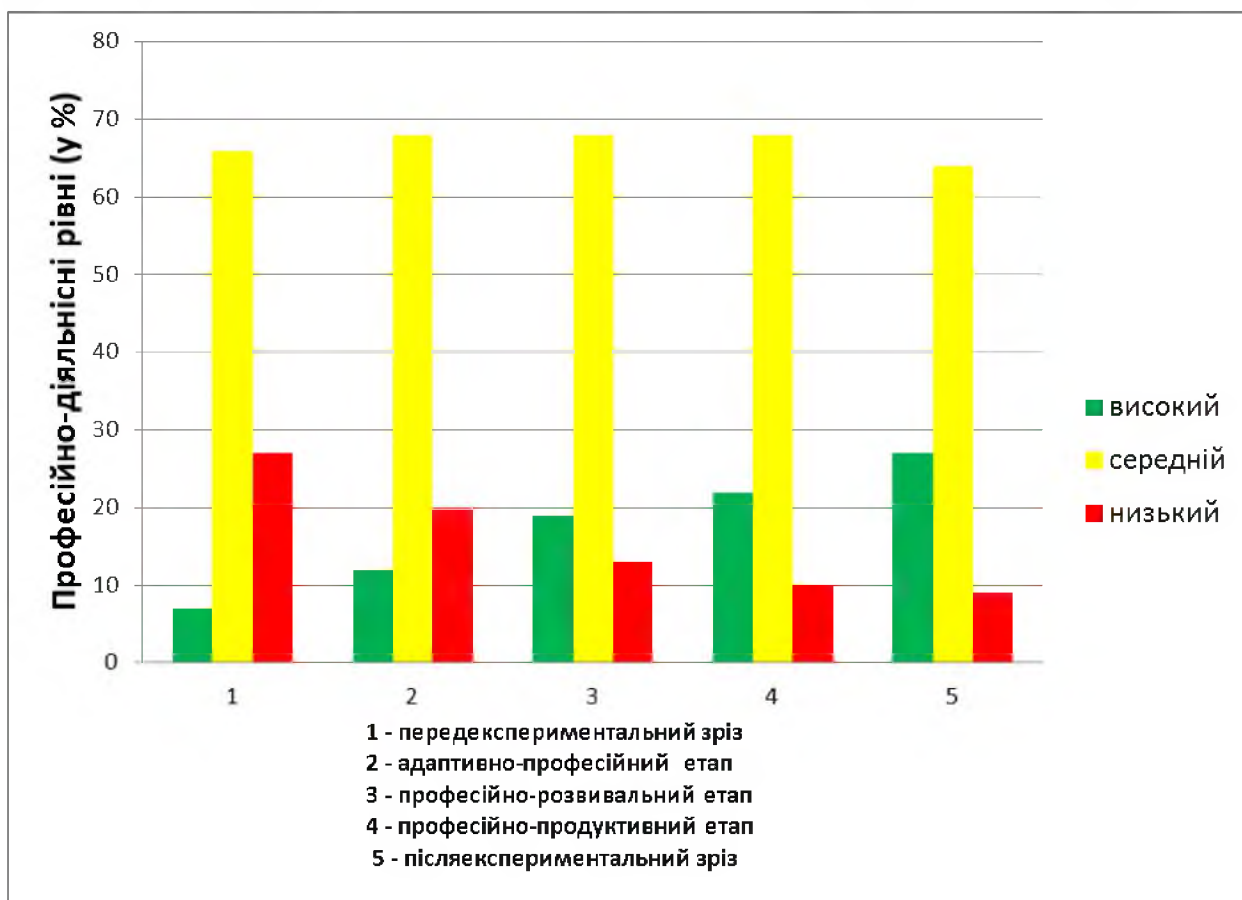

Рис. 5.3. Гістограма поділу учнів за рівнями сформованості професійно-діяльнісного компоненту.

Рівні сформованості профільно-технологічної підготовки до професійної діяльності після проведення констатувального і формувального експериментів аналізувалися й оцінювалися шляхом кількісної і якісної обробки результатів на всіх етапах: адаптивно-профорієнтаційному, допрофесійно-розвивальному, професійно-продуктивному, проектувально-дослідницькому (таблиця 5.16).

Таблиця 5.16

Розподіл учнів контрольних і експериментальних груп за рівнями сформованості профільно-технологічної підготовки до професійної діяльності після проведення констатувального і формувального експериментів (у %)

Рівні профільної підготовки учнів контрольних і експериментальних груп	Етапи констатувального і формувального експериментів									
	Передекспериментальний зріз (констатувальний експеримент)		Адаптивно-профорієнтаційний етап (формувальний експеримент)		Допрофесійно-розвивальний етап (формувальний експеримент)		Професійно-продуктивний етап (формувальний експеримент)		Проектувально-дослідницький етап формувального експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	9,6	9,9	12,3	16,3	16,4	21,3	18,6	25,3	20,4	31,2
Середній	65,5	65,1	67	65,3	68,8	66,4	67,1	64,9	67,3	62,6
Низький	24,9	25	20,7	18,4	14,8	12,3	14,3	9,8	12,3	6,2

Аналіз даних таблиці показує, що після апробації експериментальної методичної системи профільної підготовки старшокласників до професійної діяльності числові показники її високого рівня помітно поліпшилися у старшокласників експериментальних груп порівняно із групами контрольними.

У експериментальних групах профільна підготовка до особистісно ціннісної професійної діяльності на першому адаптивно-профорієнтаційному етапі високий рівень – 16,3% учнів, середній – 65,3%, низький рівень – 18,4%; допрофесійно-розвивальному етапі високий рівень мають 21,3% учнів, середній 66,4%, низький рівень 12,3%; на професійно-продуктивному етапі високий рівень мають 25,3% учнів, середній – 64,9%, низький рівень – 9,8%; на проектувально-дослідницькому етапі високий рівень мають 31,2% учнів, середній – 62,6%, низький рівень – 6,2%.

Якісний аналіз табличних даних високого рівня профільної підготовки старшокласників до професійної діяльності дає підстави вважати, що вона має не масовий, а індивідуальний характер і в цьому її особливість порівняно із загальноосвітньою підготовкою учнів.

Інша якісна характеристика ефективності профільної підготовки

старшокласників до професійної діяльності полягає у необхідності її алгоритмізації: профорієнтація – допрофесійна діяльність – часткова професійна діяльність – проектувальна діяльність – діяльність з особистісних ціннісних профілів технологічної підготовки. Отже, підтверджено ефективність методичної системи профільно-технологічної підготовки старшокласників, яка включала підсистемами: профорієнтаційну, профільно-центричну (допрофесійну), професійно-центричну (систему регіонального ринку праці). Водночас неочікуваними, але вагомими виявилися показники четвертого проєктувально-дослідницького етапу апробації експериментальних методів системи профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності. На попередніх трьох етапах формувального експерименту (адаптивно-профорієнтаційному, допрофесійно-розвивальному, професійно-продуктивному) числові показники високого рівня профільної підготовки лишалися стабільними. Але на проєктувально-дослідницькому етапі формувального експерименту дещо зросло. Отже, для певної категорії старшокласників особистісно ціннісною є творча професійна діяльність, відповідно – творчий проєктувально-дослідницький компонент профільної підготовки.

Динаміку профільної підготовки старшокласників експериментальних груп до професійної діяльності за трьома рівнями на етапах констатувального і формувального експериментів подаємо на рис. 5.4.

У гістограмі наочно відображено стабільність зростання числових показників профільної підготовки старшокласників експериментальних груп на кожному з етапів констатувального і формувального експериментів. Порівняно із констатувальним експериментом кількісна характеристика ефективності профільної підготовки визначена у межах від 9,9% до 31,2% (на четвертому завершальному етапі формувального експерименту). Отже, показник ефективної профільної підготовки до професійної діяльності становить 21,3%.

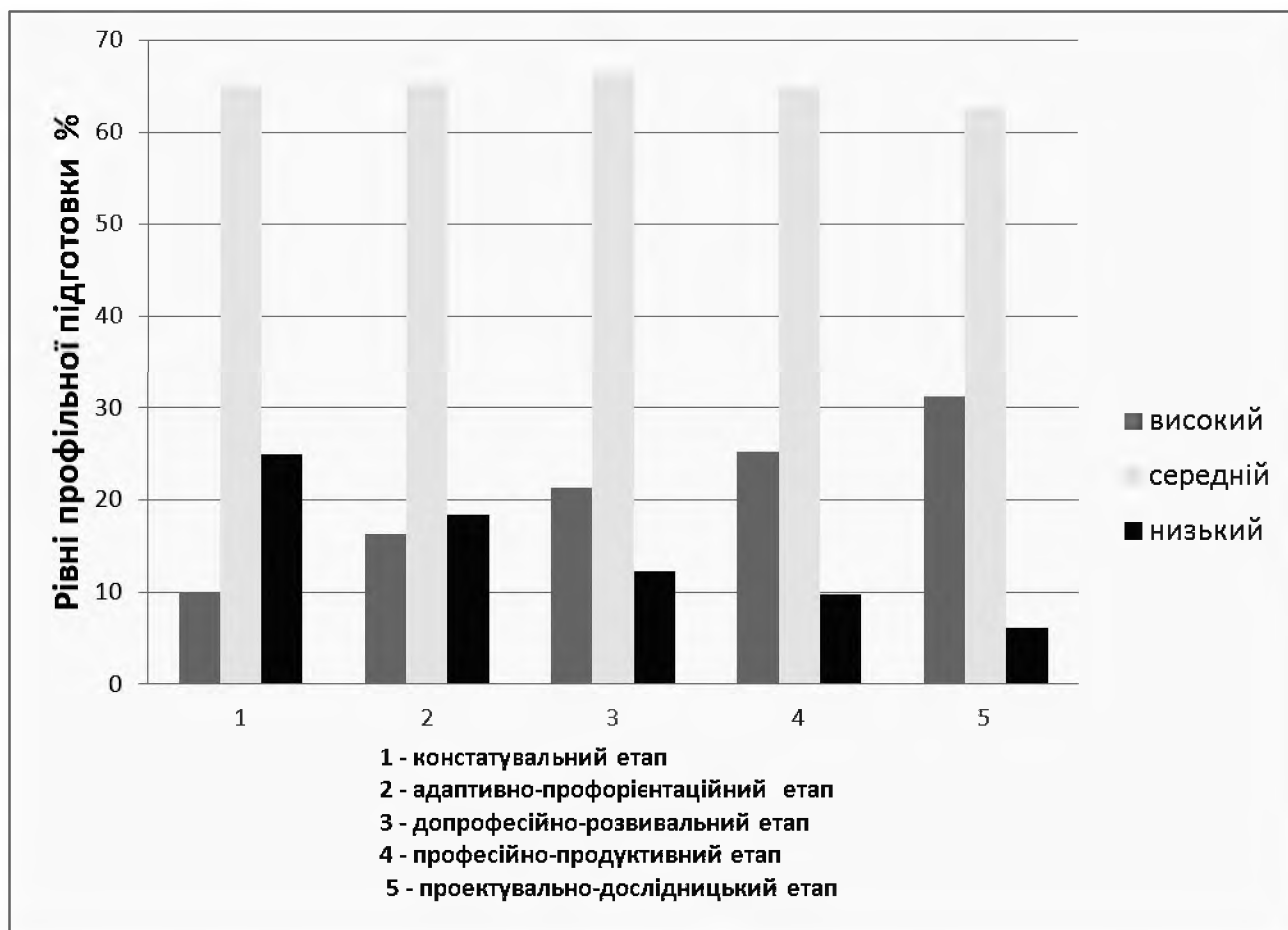

Рис. 5.4. Гістограма динаміки профільної підготовки учнів експериментальних груп до професійної діяльності за рівнями на етапах констатувального і формувального експериментів.

Отже, очікувані результати педагогічного експерименту переважно відповідали реальним, одержаним в процесі експерименту. Це дає змогу стверджувати, що запропонована модель системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом (РОЗДІЛ 3, §3.5) є ефективною.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО РОЗДІЛУ

1. У результаті дослідно-експериментальної перевірки: доведено ефективність запропонованої моделі системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом; визначено блоки знань, умінь і навичок за умови засвоєння і формування яких вибудовується перцептивний образ фахівця; здійснено аналіз динаміки рівнів сформованості з усвідомлення сутності проблеми побудови професійної траєкторії та рівнів сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки до професійної діяльності з урахуванням особистісної і суспільної необхідності; обґрунтована педагогічна доцільність, відображено етапи та методика проведення експериментального дослідження, аналіз і узагальнення результатів педагогічного експерименту та здійснено перевірку гіпотези дослідження; окреслено перспективи розвитку підготовки до професійної діяльності.

2. Виявлено, що у віці 15–18 років провідною діяльністю є пізнавальна, а центральним новоутворенням – професійне самовизначення і формування світогляду. Цей віковий період припадає на навчання учнів 10–12 класів загальноосвітньої ланки і має три фази входження в референтну для його спільноту – адаптація, індивідуалізація й інтеграція, в яких відбувається розвиток і перебудова структури особистості.

3. Спираючись на розроблені та експериментально апробовані у процесі дослідження психолого-педагогічні підходи до побудови системи підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом та принципи її структурування у взаємодії загальноосвітнього навчального закладу (ЗНЗ) і міжшкільного навчально-виробничого комбінату (МНВК) (інтегрування, диференціювання, індивідуалізація, міжпредметний та діяльнісний підходи); принципи структурування змісту підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання (відповідності змісту актуальним проблемам

особистості і ринку праці; поєднання змісту і процесуальної його реалізації; структурної єдності; прогностичності) та системи критеріїв відбору змісту знань, умінь і навичок майбутніх фахівців (відображення у змісті професійної освіти цілісності навчально-виховного процесу; врахування міжнародних тенденцій та досвіду конструювання змісту професійної освіти; формування ціннісних орієнтацій та мотивів вибору професії у змісті професійної орієнтації; відповідності змісту професійної підготовки початковому, проміжному, завершальному етапам навчання; відповідності обсягу змісту професійної підготовки часу на його здійснення реальним можливостям закладу; цілісного відображення умов формування компетентностей майбутніх фахівців) ми в ході дослідження розробили модель орієнтації на професійну діяльність і підготовки майбутнього фахівця. За умови використання цієї моделі у навчально-виховному процесі загальноосвітньої ланки відбувається продуктивний процес цілеспрямованої побудови особистісно і соціально зорієнтованої професійної траєкторії (підготовка до свідомого професійного самовизначення, допрофесійне навчання, професійна підготовка, соціально-професійна адаптація) за обраними напрямками діяльності в умовах ринку праці.

4. У процесі дослідження доведено, що лише теоретичних знань і інтелектуальних умінь, які формуються в профільній школі, навіть глибоких і системних за своїм змістом, значно не достатньо для формування професійно спрямованої, грамотної особистості на будь-якому етапі її розвитку. Необхідною умовою формування її наступного рівня професійності як системного новоутворення є вироблення умінь і навичок застосування здобутих знань у навчально-виробничій, практичній і дослідницькій діяльності, характерною ознакою якої є особиста та суспільна її значущість.

5. Встановлено, що підготовка учнів до свідомого професійного самовизначення відбувалася за рахунок змін в їхній свідомості, що зумовлювалися розвитком умінь самоаналізу, здатності аналізувати професійну діяльність; накопиченням допрофесійного досвіду, що

здобувався засобом професійних проб. У результаті формувалась здатність обирати професію, що відповідає інтересам, можливостям, схильностям, а також здійснювалось соціально-економічне орієнтування на сучасний ринок праці. Дана здатність розглядалася нами як динамічна характеристика професійного самовизначення, а її вимір давав можливість спрогнозувати успішність адаптації в професії, а самому учню — виявляти відповідність власних можливостей особливостям професійної діяльності.

6. За результатами опитування виявлено, що в учнів недостатній рівень знань, умінь і навичок роботи з навчально-виховним комплектом, який сприяє підготовці до свідомого професійного самовизначення. Більшість учнів не знає про комплект психодіагностичних методик, який сприяє творчому, а головне адекватному підходу до визначення професійної траєкторії.

7. Доведена достовірність здобутих результатів вимірювання показників критерію мотивації до професійного учіння, когнітивного та професійно-діяльнісного критеріїв ефективності професійної підготовки фахівців на всіх етапах такої підготовки з використанням статистичного аналізу.

Коефіцієнт рівня сформованості мотивації учнів до неперервного професійного учіння зріс у експериментальних групах: високий з 0,7 на констатуючому етапі дослідження до 0,94 на формуючому етапі (у контрольних групах - з 0,69 до 0,89); середній з 0,46 на констатуючому етапі дослідження до 0,66 на формуючому етапі (у контрольних групах - з 0,47 до 0,62); низький з 0,27 на констатуючому етапі дослідження до 0,32 на формуючому етапі (у контрольних групах - з 0,27 до 0,31).

Характерною ознакою, яка підтверджує педагогічну ефективність розробленої нами та запропонованої методики, є позитивні зміни рівня сформованості когнітивного критерію ефективності підготовки учнів до професійної діяльності у експериментальних групах щодо контрольних груп. Визначено, що коефіцієнт рівня сформованості когнітивного критерію учнів

зріс в експериментальних групах: високий з 0,88 на констатуючому етапі дослідження до 0,98 на формуючому етапі (у контрольних групах - з 0,87 до 0,97); середній з 0,71 на констатуючому етапі дослідження до 0,84 на формуючому етапі (у контрольних групах - з 0,7 до 0,77); низький з 0,42 на констатуючому етапі дослідження до 0,64 на формуючому етапі (у контрольних групах - з 0,41 до 0,63).

Відбулися позитивні зміни рівня сформованості показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності у експериментальних групах щодо контрольних груп. Визначено, що рівень сформованості в експериментальних групах: високий з 7,3% на констатуючому етапі дослідження до 27,2% на формуючому етапі (у контрольних групах – 8,1% до 19,3%); середній з 66,1% на констатуючому етапі дослідження до 64,1% на формуючому етапі (у контрольних групах - з 64,3% до 68,1%); низький з 26,6% на констатуючому етапі дослідження до 8,7% на формуючому етапі (у контрольних групах - з 27,6% до 12,6%).

Отже, очікувані результати педагогічного експерименту переважно відповідали реальним, одержаним у процесі експерименту. Це дає змогу стверджувати, що запропоновані теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом є ефективними.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано стан профільної підготовки старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів до професійної діяльності і сформульовано методологічні основи модернізації профільно-технологічної освіти. Завдяки теоретичному аналізу наукових джерел та освітньої практики з проблеми дослідження виявлено основні суперечності профільної підготовки старшокласників до професійної діяльності між: вимогами Державного стандарту щодо впровадження проектно-технологічного підходу у профільну підготовку старшокласників і відсутністю концептуального програмного і навчально-методичного забезпечення проектно-технологічної підготовки за основними типами професій: людина-людина, людина-природа, людина-техніка, людина-художній образ, людина-знакова система; соціальним замовленням щодо профілів підготовки старшокласників для місцевого ринку праці і недостатнім рівнем сформованості у них готовності до професійної діяльності; обсягом інформації в умовах швидкозмінних технологій і реальними організаційно-методичними умовами її опанування та використання; рівнем розвитку інфраструктури загальноосвітньої ланки і необхідністю індивідуалізації й активізації навчально-виховного процесу в умовах особистісно орієнтованої парадигми освіти.

Виявлено причини, що гальмують підготовку старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом: а) невідповідність мотивів визначеним цілям, низький загальний рівень мотивації навчання в основній і старшій школі; б) домінування не професійних, а утилітарних мотивів; в) незадовільна організація навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, обумовлена традиціями, інертністю; г) низький коефіцієнт задоволеності у процесі підготовки до професійної діяльності, негативне ставлення до майбутньої професії. Осмислення суперечностей дало змогу розробити та конкретизувати сутність, структуру та зміст ефективної підготовки, а також

методичні основи, які забезпечують проектно-технологічний підхід до профільної підготовки учнів.

Концептуальною основою дослідження проблеми профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності визначена свідома предметно-перетворювальна діяльність, якою забезпечується формування ключових компетенцій, необхідних для регіонального ринку праці: підприємницька і здоров'язберігаюча, загальнокультурна і громадянська, а також комунікативно-інформаційна і продуктивної творчої діяльності (проекувальна).

Профільна підготовка старшокласників до професійної діяльності за технологічним напрямом визначається як цілеспрямований, педагогічно доцільний процес профорієнтації, професійного самовизначення, допрофесійного і професійного розвитку в типах професій регіонального ринку праці на засадах проектно-технологічного підходу.

Профільна підготовка є також процесом визрівання домінуючих профілів здібностей старшокласників у педагогічно доцільних умовах спрямованих на визнання пріоритетів особистісного розвитку, їх інтересів, мотивів, цілей, схильностей, здібностей, запитів, потреб. Профільними здібностями, необхідними для проектування регіонального ринку праці, є: техніко-технологічні (тілесно-кінестетична, просторова, натуралістична), соціально-культурні (внутрішньоособистісна, надособистісна, міжособистісна), абстрактно-пізнавальні (лінгвістична, математична, музична) здібності. Профільна підготовка, якою активізуються домінуючі профілі здібностей відповідного їм типу професій, забезпечує формування високого знаннєвого рівня й трансформацію його в площину практичного застосування та набуття на цій основі індивідуальних компетентностей (включаючи професійну – досконале оволодіння інструментарієм, засобами і продуктивними технологіями реалізації функціональних обов'язків) у процесі побудови власної життєвої траєкторії та траєкторії професійного становлення і зростання.

Для конкретизації поняттєво-категоріального апарату з профільно-технологічної підготовки важливо актуалізувати поняття, суміжні із технологіями і дизайном (об'єкто орієнтованим проектуванням), що відповідає вимогам проектно-технологічного підходу до профільної підготовки старшокласників, сформульованим у діючих Державних стандартах. У цьому контексті обґрунтовано сукупність положень і дефініцій, що становлять теоретико-методологічне підґрунтя дослідження проблеми профільної підготовки старшокласників до професійної діяльності: філософських, особистісних, професійних, зокрема поняття «професіоналізм», «професійні знання», «професійне мислення», «професійне самовизначення», «професійна самоактуалізація».

2. З'ясовано теоретичні засади створення профільно-центричної системи технологічної освіти. Система спрямована на підготовку старшокласників до регіонального ринку праці і регламентується: цілями, які стоять перед педагогічною системою; змістом, який відповідає поставленим завданням; засобами діяльності; наявними умовами (кадрове та матеріально-технічне забезпечення); рівнем підготовки старшокласників до суб'єкт-суб'єктної взаємодії тощо. Вона передбачає: використання у закладах системи загальної середньої освіти навчальних дисциплін, які розвивають домінуючі здібності старшокласників; використання особистісно орієнтованих технологій підготовки старшокласників в умовах регіонального середовища (проблемне навчання, модульне навчання тощо); поетапне формування у старшокласників готовності до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом; безперервний і цілеспрямований процес розвитку креативності. Профільно-центрична система теоретичних основ – це сукупність принципів профільної підготовки старшокласників в умовах регіонального середовища, якими зумовлюється розвиток їхніх домінуючих здібностей з урахуванням стану ринку праці. Теоретичних знань і інтелектуальних умінь, сформованих у профільній школі, навіть глибоких і системних за своїм змістом, недостатньо для

ефективної підготовки старшокласників до професійної діяльності. Необхідною умовою є також вироблення умінь і навичок застосування здобутих знань у дослідницькій, навчально-виробничій і практичній діяльності, характерною ознакою якої є особистісна і соціальна значущість. Особистісне значення профільно-технологічної підготовки підсилюється проєктувальною діяльністю старшокласників з основ дизайну, а соціальне значення усвідомлюється в результаті виготовлення старшокласниками продукції з особистісно значущих профілів технологій.

Обґрунтовано підходи до формування професійних якостей особистості (світоглядні, моральні, естетичні, особистісні тощо), провідних компонентів становлення фахівця, здатного до продуктивної професійної діяльності: інтелектуальний (відображає рівень інтелектуального розвитку); комунікативний (відображає здатність встановлювати та розвивати міжособистісні зв'язки); мотиваційний (стимулює прояв особистості в професійній діяльності).

3. Теоретично обґрунтовано систему орієнтації учнів на професійну діяльність з урахуванням пріоритетних напрямів регіонального ринку праці і розроблено профільно-центричну модель системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом. Структурними компонентами системи є: розвиток та формування якостей і цінностей старшокласників із врахуванням вікових особливостей, формування ключових компетентностей; вплив соціуму на профільну підготовку старшокласників до професійної діяльності: полікультурні та соціально-економічні умови середовища, соціальна суб'єкт-суб'єктна взаємодія та вплив; взаємозв'язок загальноосвітньої школи та міжшкільного навчально-виробничого комбінату у профільній підготовці старшокласників до професійної діяльності: організаційно-педагогічна структура; навчально-виховна діяльність; спрямування за об'єктом професійної діяльності. Система профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності включає ряд підсистем:

профорієнтаційну, профільно-центричну, допрофесійну і професійну підсистему регіонального ринку праці, а також методичну систему профільно-технологічної підготовки. У кожній із підсистем має місце проєктувальний компонент поряд із технологічним.

Профільна підготовка старшокласників до професійної діяльності повинна відбуватися поетапно. На *першому етапі* створюється профорієнтаційна система діяльності.

На *другому етапі* актуалізується профільно-центрична система допрофесійної підготовки: старшокласники отримують необхідні знання та вміння з методики проведення професіографічних досліджень, а також узагальнюють власний досвід професіографічних досліджень.

На *третьому етапі* старшокласники підвищували ефективність профільної підготовки в умовах безпосередньої професійної діяльності у системі регіонального ринку праці.

Модель розробленої нами системи має освітню, організаційну, дидактичну, професійну та особистісну складові, які визначають мету, наукове та організаційно-педагогічне забезпечення навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі та міжшкільному навчально-виробничому комбінаті. Система ґрунтується на методологічному визнанні пріоритетів особистісного розвитку учня, його потреб, мотивів, цілей, здібностей, індивідуально-психологічних особливостей. Особистісно орієнтована підготовка до професійної діяльності передбачає перебудову педагогічного процесу в напрямі його спрямованості на поетапне підвищення рівня компетентностей, визначає самоактуалізацію особистості і вмотивоване оволодіння знаннями, вміннями, навичками. Особистісно зорієнтована підготовка до професійної діяльності залежить від усвідомлення учасниками освітнього процесу підвалин і витоків особистісно орієнтованої освіти (особистісно орієнтований та диференційований підходи), організації взаємодії в системі «учень-педагог» у процесі особистісно орієнтованого навчання, сприйняття та розуміння учнями педагога у процесі становлення

суб'єкт-суб'єктної взаємодії; впливу освітнього середовища та соціуму на становлення особистісно орієнтованої позиції тощо.

4. Розроблено методичну систему профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах регіонального ринку праці. Методична система включає компоненти: мету, зміст, організаційні форми взаємодій, сукупність способів, прийомів і засобів, особливості професійного середовища, оцінювання якості профільно-технологічної підготовки старшокласників.

5. Здійснено дослідно-експериментальну перевірку ефективності профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності за технологічним напрямом в умовах регіонального ринку праці. Ефективність методичної системи перевірялася з урахуванням критеріїв, показників, рівнів профільно-технологічної підготовки старшокласників. До критеріїв профільно-технологічної підготовки віднесено: інтелектуальний, мотиваційний, когнітивний, професійно-діяльнісний.

Методична система профільно-технологічної підготовки реалізується послідовно: на констатувально-експериментальному, адаптивно-профорієнтаційному, допрофесійно-розвивальному, професійно-продуктивному, проектувально-дослідницькому етапах. На кожному з етапів визначається динаміка у рівнях профільно-технологічної підготовки старшокласників. Фіксуються показники загальних психолого-педагогічних знань, умінь і навичок (високий, середній, низький); рівень методичних і діагностичних знань, умінь і навичок. Кількісний і якісний аналіз показників дав можливість сформулювати висновки: вагомі показники високого рівня профільно-технологічної підготовки учнів експериментальних груп досягнуті завдяки сформованості у них інтелектуального, мотиваційного, когнітивного, професійно-діялісного компонентів готовності, зумовленою ефективною профорієнтацією і проектно-технологічним підходом до розробки змісту підготовки старшокласників до професійної діяльності, низьким рівнем підготовленості вчителів старших класів, відсутністю теоретичних і

методичних основ профільно-технологічної підготовки старшокласників.

6. Узагальнено результати дослідно-експериментальної роботи і забезпечено їх впровадження у мережу загальноосвітніх навчальних закладів технологічного профілю. Вони є теоретичною основою для практичних рекомендацій науково-методичній комісії Міністерства освіти і науки України з трудового навчання і креслення, комісії з технологічної освіти та координаційній Раді міжшкільних навчально-виробничих комбінатів при Міністерстві освіти і науки України, робочій групі з корегування галузевих стандартів і типових навчальних планів профільного навчання старшокласників, а також для обґрунтування програмно-цільових рішень у галузі неперервної професійної освіти. Отже, якісною характеристикою результативності дослідження є розробка теоретичних основ для прийняття науково обґрунтованих нормативних документів з проблеми профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності.

Результативністю експериментального дослідження підтверджено положення гіпотези про те, що профільно-технологічна підготовка старшокласників до професійної діяльності зумовлюється: системним підходом до відбору теоретичної основи і розробки методики профільно-технологічного навчання; профорієнтацією старшокласників, включаючи завершальний етап - соціально-професійна адаптація учнів до регіонального ринку праці; широким впровадженням у практику старшої школи навчально-методичного комплексу з профільно-технологічного навчання.

Дисертація не претендує на вичерпний розгляд усіх аспектів дослідження даної проблеми. Подальшого вивчення заслуговує обґрунтування інших методів та засобів підготовки старшокласників до професійної діяльності, дослідження шляхів розвитку й методики формування компетентностей в умовах системи загальної середньої освіти. Актуальною лишається наукова розробка методичних основ основної і профільної школи. Зазначені наукові проблеми є суміжними і стосуються методики профільно-технологічної підготовки.

ТЕЗАУРУС

1. Автентично-компетентнісно зорієнтований підхід – відповідність особистісних здібностей обраному напряму розвитку особистості з метою успішної діяльності в прогнозованому довкіллі.

2. Виховання – 1. Сукупність знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є результатом систематичного впливу середовища, навчання. 2. Вплив суспільства на особистість, яка розвивається. Це соціалізація, тобто процес розвитку інтелекту, фізичних і духовних сил, професійних якостей, цінностей тощо.

3. Готовність старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом – інтегральне особистісне утворення, єдність інтелектуального, мотиваційного, когнітивного й професійно-діяльнісного компонентів, сформованих у процесі підготовки до професійної діяльності. Інтелектуальний компонент визначається рівнем знань основних факторів, що спричиняють протиріччя між діяльністю людини і суспільною необхідністю в цій діяльності та вміннями визначати основні фактори на відповідному рівні соціальної зрілості; мотиваційний визначається рівнем усвідомлення суспільної і особистої значущості професійної діяльності; професійно-діяльнісний (операційно-технологічний) визначається наявністю відповідних знань, загальнотрудових і професійних умінь і навичок. Готовність до професійної діяльності формується в процесі профільного навчання (орієнтація на професійну діяльність, допрофесійна і професійна підготовка), забезпечуючи старшокласникам успішність в побудові професійної траєкторії. Розрізняють рівні готовності до: навчання на рівні робітничої кваліфікації згідно обраної професії; навчання у вищій школі згідно з обраною спеціальністю; здійснення професійної діяльності на рівні кваліфікованого робітника згідно з отриманою кваліфікацією.

4. Дизайн – 1. Художнє конструювання та оформлення речей

(переважно знарядь праці, промислової продукції, інтер'єру тощо). *Мистецтво дизайну*: //Художньо-конструкторська діяльність, спрямована на створення нових видів і типів виробів, які відповідали б вимогам суспільства (корисності, надійності і зручності в експлуатації, краси і т. ін.). 2. Відповідна галузь мистецтва, і наукового знання; технічна естетика.

5. **Загальноосвітня ланка** – навчальні заклади всіх типів і форм власності (загальноосвітні, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади тощо), задіяні в освітньо-виховному процесі учнів.

6. **Задатки** – природжені, успадковані або набуті зачатки яких-небудь рис, здібностей або властивостей, що становлять підґрунтя розвитку здібностей.

7. **Зміст освіти** – система знань, умінь і навичок, оволодіння якими сприяє розвитку розумових та фізичних здібностей учнів, формуванню у них основ наукового світогляду та моралі, належної поведінки, підготовці до життя та праці. Зміст освіти визначається принципами: всебічність; зв'язок з життям і практикою; диференціація; систематичність і взаємозв'язок між навчальними предметами; доступність для учнів; врахування особливостей національної культури й виробництва.

8. **Інтроверсія** – властивість особистості, що полягає в спрямованості її психологічних процесів (увага, сприймання, мислення тощо) на свій внутрішній світ. **Інтроверт** – людина з психічним складом, що характеризується замкнутістю, відлюдкуватістю, споглядальністю, направленістю до свого внутрішнього світу; протилежність – **екстраверт**.

9. **Компетентність** – (лат. відповідність, здатність) – якість особистості, яка означає силу і впевненість, джерелом яких є відчуття власної успішності, корисності тощо. К. включає когнітивну (знання), операційно-технологічну (уміння) складову, мотиваційну, етичну (ціннісні орієнтації), соціальну і поведінкову. Компетентності мають певну ієрархію: найважливіші, основні, ключові, багатофункціональні, надпредметні і багатовимірні. Ключові: математична, комунікативна, інформаційна, автономізована, соціальна,

продуктивна, моральна ґрунтуються на якостях особистості і виявляються в певних способах поведінки, наділені високим ступенем універсалізації.

10. **Компетенція** – коло повноважень особистості, яка досконало володіє знаннями, вміннями, навичками та має достатній досвід для досягнення поставлених цілей.

11. **Курикулум** – напрацювання, які регулюють процеси в освітньо-виховному просторі (мета, зміст, методи, форми, принципи, процедура викладання, педагогічні технології тощо) з урахуванням інтересів особистості, суспільства і держави. Регулювання курикулуму зумовлюється суспільними і соціально-економічними процесами.

12. **Метод професійної проби** – один із прийомів професійного відбору, що полягає у виявленні особливостей поведінки особистості в умовах штучного включення її в імовірну майбутню професійну діяльність.

13. **Методи навчання** – способи взаємодії вчителя та учнів, за допомогою яких досягається оволодіння знаннями, уміннями та навичками, формується світогляд учнів, розвиваються їхні здібності.

14. **Мотивація** – спонуки (виклик бажання, потяг до чого-небудь, змушення діяти, робити щось певним чином) активності організму і його цілеспрямованості. Використовується в усіх сферах психології, що досліджують причини і механізми поведінки людей.

15. **Особистісний підхід** – послідовне і повсякчасне ставлення педагога до особистості як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку та суб'єкта власної взаємодії.

16. **Особистість** – соціальний індивід, який поєднує в собі загальнолюдські, соціальнозначущі та індивідуально неповторні якості.

17. **Переживання** – почуття, враження людини, які визначають її психічний стан у даний момент.

18. **Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом** – навчально-виховний процес у старшій школі загальноосвітньої ланки, спрямований на

визнання пріоритетів розвитку старшокласників, їх мотивів, цілей, здібностей, потреб тощо у визначеному напрямі професійної діяльності із врахуванням суспільної значущості. Її мета – всебічний розвиток особистості, формування високого знаннєвого рівня й трансформацію його в площину практичного застосування та набуття на цій основі індивідуальних компетентностей (включаючи професійну – досконале оволодіння людиною інструментарієм, засобами і продуктивними технологіями у процесі реалізації функціональних обов'язків) у процесі побудови власної траєкторії професійного становлення і зростання.

19. Пластика – 1. Вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну тривимірну форму і виконуються з твердих або в'язких матеріалів; скульптура. 2. Гармонійність і виразність форм, зображень, образів у живописі, поезії, музиці.

20. Політехнічний – 1. Пов'язаний з вивченням і застосуванням різних галузей техніки. 2. Система навчання, яка передбачає теоретичне і практичне ознайомлення з науковими засадами сучасного виробництва.

21. Принципи виховання – основоположні ідеї або ціннісні основи виховання людини. Принципи виховання: природовідповідності, культуровідповідності тощо.

22. Принципи навчання – відображають закономірності навчального процесу, регулюють діяльність учителя та учнів. Сучасна дидактика використовує систему принципів: усебічного розвитку особистості; цілісного впливу навчально-виховного процесу; природовідповідності; науковості і доступності; систематичності навчання; наступності і перспективності навчально-виховного процесу; взаємозв'язку навчання і розвитку; мотиваційного забезпечення навчального процесу; співробітництва; принцип індивідуалізації і диференціації навчання; наочності; принцип міцності і дієвості результатів навчання.

23. Принципи освіти – доступність; рівність умов для кожної людини; гуманізм, демократизм; пріоритетність загальнолюдських духовних

цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність від політичних орієнтацій; науковий, світський характер освіти; інтеграція з наукою і виробництвом; гнучкість і прогностичність освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і різноманітність освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

24. **Проектна діяльність** – конструктивна і продуктивна діяльність особистості, спрямована на розв'язання життєво значущої проблеми, досягнення кінцевого результату у процесі цілепокладання, планування і здійснення проекту (передбачення майбутнього, створення його ідеального образу, здійснення та оцінка результатів реалізації задумів).

25. **Професійна адаптація** - комплексна система заходів, яка сприяє процесу пристосування особистості до психологічних та організаційно-технічних особливостей професійної діяльності, успішному професійному становленню працівника, відповідності між його професійними намірами, інтересами, якостями і вимогами діяльності. Здійснюється вона поступово, підпорядковується певній логіці і має певну послідовність. Етапи: допрофесійна підготовка, професійне самовизначення, професійне навчання; самостійна професійна діяльність.

26. **Професійна деформація особистості** - зміна психічної структури, якостей особистості під впливом виконання професійних обов'язків.

27. **Професійна діагностика** - оцінка потенційних професійних здібностей, конкретних індивідуально-психологічних властивостей особистості, необхідних для певних видів професійної діяльності.

28. **Професійна діяльність** – виконання професійної праці людей у певній галузі на основі набутих у процесі навчально-виробничої діяльності професійних якостей (знання, уміння, навички тощо) та професійного досвіду.

29. **Професійна етика** - норми поведінки, професійний кодекс моралі, характерні для людей конкретної професії.

30. **Професійна інформація** - система організації і проведення

роботи, спрямованої на засвоєння особистістю інформації про професії, їх вимоги, що пред'являються до працівника, про соціально-економічні, психолого-педагогічні умови правильного вибору професії.

31. Професійна компетентність - досконале володіння людиною інструментарієм, засобами і продуктивними технологіями реалізації функціональних обов'язків.

32. Професійна консультація - цілеспрямований процес вивчення особистості з метою надання їй кваліфікованої допомоги у виборі чи зміні професії відповідно до її інтересів, можливостей і потреб ринку праці в кадрах. Залежно від конкретних умов використовують такі основні форми профконсультації: інформаційно-довідкова; первинна діагностична консультація; завершальна діагностична консультація; корекційна консультація.

33. Професійна культура - найвищий рівень професіоналізму, досягнутий через усвідомлення і саморефлексію професії. Це міра і спосіб творчої самореалізації спеціаліста в різноманітних видах професійної діяльності й спілкуванні, спрямованих на освоєння, передачу і створення професійних цінностей, нових технологій.

34. Професійна мобільність - здатність людини змінювати вид праці, переключатися на інші види діяльності у зв'язку з прогресивними змінами техніки і технології виробництва.

35. Професійна орієнтація - це комплексна науково обґрунтована система форм, методів і засобів впливу на особистість з метою оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування індивідуально-психологічних характеристик і потреб ринку праці в кадрах.

36. Професійна освіта (спеціальна освіта) – результат оволодіння певним рівнем знань, умінь і навичок діяльності з конкретної професії та спеціальності. Здобувається на основі базової чи загальної середньої освіти.

37. Професійна переорієнтація - тривалий і надзвичайно складний і суперечливий процес вибору особистістю нової професії на основі набутих

професійних якостей, сформованої системи ціннісних орієнтацій, поглядів і стану ринку праці. В процесі професійної переорієнтації виділяється три основних етапи: а) завершення роботи на попередньому місці праці; б) період безробіття і вибір нової професії; в) освоєння нової професії і процесу діяльності. На кожному з етапів людині доводиться долати кризові моменти. Кожен етап викликає певні психологічні стани, вимагає специфічної активності особистості та специфічних видів зовнішньої допомоги.

38. Професійна придатність - відповідність індивідуально-психологічних особливостей людини вимогам, які висуває певна професійна діяльність до спеціаліста.

39. Професійна самоідентифікація - процес самостійного співставлення людиною своїх здібностей, професійних можливостей з професійно-кваліфікаційними вимогами професії, посади.

40. Професійна спостережливість - уміння людини помічати в професійній діяльності, явищах, предметах те, чого не бачать інші.

41. Професійна спроба - засіб актуалізації професійного самовизначення й активізації творчого потенціалу учнів, що виступає системотворчим чинником технології підготовки їх до свідомого, самостійного вибору професії. П.с. інтегрує знання учнів про світ професій, психологічні особливості діяльності професіонала і служить засобом практичної перевірки власних індивідуально-психологічних якостей.

42. Професійне самовизначення - процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої професійної діяльності, виходячи з її можливостей і потреб ринку праці.

43. Професійне самовиховання - прагнення людини сформувати професійно важливі якості, а також оволодіти необхідними для успішної професійної діяльності знаннями, уміннями і навичками.

44. Професійний вибір - система психодіагностичного обстеження особистості, спрямована на визначення ступеня її придатності до окремих видів професій згідно з нормативними вимогами. В процесі П.в. виділяється

кілька взаємозв'язаних етапів: а) психологічне вивчення професії з метою виявлення вимог до людини; б) вибір психодіагностичних методів обстеження претендентів на оволодіння професійною діяльністю; в) проведення психодіагностичного обстеження претендентів, оцінка їх загального розвитку, спрямованості, рівня розвитку в них якостей, найбільш важливих для успіхів в оволодінні професією; г) психологічний прогноз успішності навчання і подальшої діяльності на основі співставлення вимог професії та отриманих психодіагностичних даних.

45. Професійний інтерес - вибіркова спрямованість особистості на професійну діяльність як на певний комплекс трудових функцій. П.і. є специфічною формою відношення особистості до праці і пізнавальної спрямованості на її зміст, засобом вираження її соціально-психологічних якостей (нахилів, здібностей і соціальних якостей). Слід відрізнити інтерес до професії як вибіркову спрямованість на професію, абстраговану від подробиць змісту самого процесу праці, від П.і. як вибіркової спрямованості на сам процес праці. П.і. виступає як прагнення особистості до оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками, до реалізації своїх нахилів, здібностей. При цьому професія є для особистості цінністю, першою життєвою потребою. Активна пізнавальна спрямованість особистості на професійну діяльність, її зміст і сутність є умовою формування П.і.

46. Професійний маргіналізм - особистісна позиція непричетності і ментальна неналежність до суспільно-прийнятої для даної професії професійної моралі і, навпаки, внутрішнє віднесення себе до моралі іншого середовища, професійного чи непрофесійного. П.м. особливу значимість набуває в соціально орієнтованих професіях (лікаря, педагога, психолога, політика тощо). За критерієм включення в трудовий процес розрізняють маргіналів дійсних (на робочому місці) і відкинутих (безробітний). За критерієм неадекватності професійної динаміки розрізняють: професійно-ригідні маргінали (нездатні до професійної динаміки в умовах, що вимагають змін) і професійно-нестабільні (не готові до довготривалого перебування в

професії). За мотиваційно-реалізаційним критерієм розрізняють функціональні і ментальні маргінали. Серед останніх за ціннісно-мотиваційною орієнтацією виділяються: ментально-внутрішні маргінали (цінності лежать всередині професії, вони люблять не саму справу, а себе в справі) і ментально-зовнішні маргінали (не приймають професійну мораль, професію, в будь-який момент готові її змінити, коли з'явиться щось вигідніше, легше).

47.Професійний розвиток - процес наповнення структурних компонентів професійного досвіду людини, набуття нових компетенцій, які вона використовує або буде використовувати в своїй професійній діяльності. Основними методами П.р. є професійне навчання, підвищення кваліфікації, побудова кар'єри, освіта та самоосвіта.

48.Професійні здібності - це визначена структура досить стійких, але змінюваних під впливом виховання та навчання індивідуально-психологічні якості особистості, що визначають успішність навчання і конкретної трудової діяльності. П.з. визначаються тими вимогами, які професія пред'являє до особи спеціаліста.

49.Професійно-важливі якості - комплекс найважливіших індивідуально-психологічних особливостей людини, які визначають успішність освоєння професії та виконання професійної діяльності.

50.Професіограма - документ, в якому подано комплексно систематизований і всебічний опис об'єктивних характеристик професії і сукупність її вимог до індивідуально-психологічних особливостей людини. Найважливішою частиною П. є психограма, що являє собою характеристику вимог, які пред'являє професія до психіки людини. Зміст та обсяг П. залежить від мети вивчення професії: профорієнтації і профконсультації, профвідбіру, професійного навчання, раціоналізації режиму і умов праці.

51.Професіонал - особа, яка зробила якість заняття предметом своєї професійної діяльності (на відміну від аматора). У широкому розумінні професіонал - це спеціаліст, який оволодів високим рівнем професійної

діяльності, свідомо змінює і розвиває себе в процесі праці, робить індивідуальний творчий внесок в професію, знайшов своє індивідуальне призначення, стимулює в суспільстві інтерес до результатів своєї діяльності і підвищує престиж своєї професії.

52.Професіоналізм діяльності - якісна характеристика суб'єкта діяльності (представника певної професії), що виражається мірою володіння ним професійною майстерністю, сучасним змістом і засобами якісного вирішення професійних завдань. П.д. є своєрідною соціально-фаховою нормою регуляції поведінки і діяльності, що накладає на її суб'єкта, спеціаліста певні зобов'язання щодо продуктивності діяльності, її якості й ефективності виконання, ставлення до своїх обов'язків і партнерів. При цьому слід відзначити стабільність високих показників, відсутність зривів і грубих промахів. Досягнення П.д. пов'язане з розвитком особистості і носить в цілому не вузькопрофесійний, а широкий суспільний і соціальний характер.

53.Професія - це визначений вид трудової діяльності, що виник у результаті суспільного розподілу праці і вимагає для її виконання здібностей, теоретичних знань і практичних навичок.

54.Профільне навчання – вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів, здібностей учнів і створення умов для їх навчання відповідно до професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, структурі та організації навчально-виховного процесу.

55.Профільно-центрична система теоретичних основ – це сукупність принципів профільної підготовки старшокласників в умовах регіонального середовища, якими обумовлюється розвиток їхніх домінуючих здібностей з урахуванням стану ринку праці.

56.Профорієнтаційна самосвідомість - вибіркова спрямованість діяльності свідомості на вирішення задач професійного самовизначення, тобто усвідомлення особистістю себе суб'єктом майбутньої професійної діяльності.

57. Саморегуляція (саморегулювання) – регулювання, що здійснюється в організмі внутрішніми силами без стороннього втручання, впливу.

58. Система – порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь. Сукупність принципів, які є основою певного вчення. Сукупність способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь.

59. Система загальної середньої освіти – навчальні заклади всіх типів і форм власності (загальноосвітні, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади тощо) науково-методичні установи, органи управління, які забезпечують різнобічний розвиток особистості; зміцнюють здоров'я учнів; формують уміння застосування здобутих знань, умови для життєвого і професійного самовизначення, оволодіння робітничою професією тощо.

60. Страх – стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний очікуванням чого-небудь неприємного, небажаного.

61. Теорія – (від грец. розгляд, дослідження) 1. Логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності. 2. Система основних ідей у тій чи іншій галузі знань; форма наукового знання, що дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки дійсності. Критерій істинності та основа розвитку теорії – практика.

62. Технологія – 1. Сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь (навчальний предмет, що викладає ці відомості). 2. Сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних видів виробничих операцій, надання послуг тощо.

63. Формалізм у навчанні – механічне заучування навчального матеріалу без достатнього розуміння його змісту, суті, явищ тощо.

64. Формування – виробляти в кому-небудь певні якості, риси характеру і т.ін.

65. Цілепокладання – смислоутворюючий зміст практики, що полягає у формуванні цілі як суб'єктивно-ідеального образу бажаного (цілеформування) і втіленні її в об'єктивно-реальному результаті діяльності (цілереалізації).

66. Цілеспрямування – прагнення до певної мети, підпорядкованість їй дій, думок тощо.

У процесі створення «ТЕЗАУРУСУ» використані джерела:

1. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2003. – 896 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний редактор В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Професійне самовизначення: термінологічний довідник / Н.В. Жемера, В.М. Мадзігон, М.І. Піддячий, М.П. Тименко. За ред. Б. О. Федоришина, Л. І. Денисенко. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2001. – 104 с.
5. Педагогічний словник / за ред. акад. М. Д. Ярмаченка – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.
6. Политехнический словарь / гл. ред. акад. А. Ю. Ишлинский. – 2-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1980. – 655 с.
7. Соціально-психологічний словник / авт.-уклад. В. М. Галицький, О. В. Мельник, В. В. Синявський. – К. : ВІТУС, 2004. – 250 с.

Про затвердження Концепції профільного навчання в старшій школі

Рішення колегії Міністерства освіти і науки України

25 09.03

№ 10/13

На виконання Закону України "Про загальну середню освіту", постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1717 "Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання" Академією педагогічних наук України розроблено проект Концепції профільного навчання в старшій школі. Документ був опублікований, обговорений педагогічною громадськістю і доопрацьований з урахуванням пропозицій і зауважень.

Заслухавши та обговоривши доповідну записку про проект Концепції профільного навчання в старшій школі, колегія ухвалює:

1. З метою запровадження профільного навчання у старшій школі затвердити Концепцію профільного навчання (додається).

2. Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти (Полянський П. Б.) спільно з АПН України (Мадзігон В. М.) до 1.02.2004 року завершити розроблення типових навчальних планів, навчальних програм з профільного навчання інваріантної складової навчального плану.

3. Здійснювати моніторинг і узагальнювати результати переходу до профільного навчання в 11-річній школі.

4. Центральному інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України (Олійник В. В.) забезпечити організацію та проведення підвищення кваліфікації педагогічних працівників в умовах переходу до профільного навчання.

5. Контроль за виконанням рішення покласти на заступника міністра Огнев'юка В. О.

Голова колегії, міністр

В. Г. Кремень

Затверджено

Рішення колегії Міністерства освіти і науки України

25.09.03 №10/12—2

Концепція профільного навчання в старшій школі

Вступ

Концепція профільного навчання в старшій загальноосвітній школі розроблена на виконання Закону України "Про загальну середню освіту", постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 "Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання". Вона ґрунтується на основних положеннях Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) і спрямована на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти, затвердженої Указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002.

У названих документах закладено нові підходи до організації освіти в старшій школі. Вона має функціонувати як профільна. Це створюватиме сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування у школярів орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності. Профільна школа найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, що значно розширює можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії.

Концепція розроблена з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду організації профільного навчання в старшій загальноосвітній школі.

Розвиток світового і, зокрема, європейського освітнього простору, об'єктивно вимагає від української школи адекватної реакції на процеси реформування загальної середньої школи, що відбуваються у провідних країнах світу. Загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Диференціація — одна з ключових проблем організації сучасної школи.

Вона є об'єктом гострої полеміки серед педагогів у багатьох країнах світу. Різні і навіть протилежні погляди на ідею диференційованого навчання певною мірою відображають дві діалектично протилежні тенденції у розвитку сучасної науки, виробництва і освіти. Одна з них — інтеграція, яка обумовлена об'єктивними процесами взаємозв'язку і взаємозалежності різних наукових дисциплін, що потребує від кваліфікованого працівника широкої загальної культури й обізнаності у багатьох суміжних галузях.

Водночас існує й інша тенденція, що виключає можливість "універсалізму" в умовах величезного нарощування наукових і професійних знань. Важливою умовою досягнення успіху в будь-якій діяльності вважається спеціалізація працівника, хоча сам характер цієї спеціалізації зазнає суттєвих змін. Послідовники цієї тенденції справедливо вважають, що спеціалізація не тільки сприяє розвитку виробничих сил, науки, культури, а й відповідає різноманітності задатків і здібностей людини, її індивідуальним нахилам до того чи іншого виду діяльності.

Більшість педагогів світу є прихильниками саме цієї тенденції, про що свідчить той факт, що диференціація навчання є одним із основних організаційних принципів середньої загальноосвітньої школи зарубіжжя впродовж багатьох десятиліть. У Франції вона існує півтора століття, накопичено величезний досвід впровадження її у шкільну практику.

Початковий етап диференціації починається в старших класах неповної середньої школи, де вона має попередній, орієнтовний характер. На старшому ступені середньої школи у більшості країн світу здійснюється профільна диференціація навчання. Учні навчаються у спеціалізованих секціях, відділеннях і серіях, які можна вважати аналогами профілів, вся багатоманітність яких зводиться до двох напрямів — академічного (загальноосвітнього) та практичного (технологічного, допрофесійного).

Кількість обов'язкових предметів (курсів) на старшому ступені середньої школи набагато менша, ніж в основній. Профільна диференціація навчання здійснюється за рахунок поглибленого вивчення навчальних дисциплін

певного профілю. Учні академічних потоків керуються вимогами вищих навчальних закладів, навчальний план яких складається з традиційних загальноосвітніх дисциплін, що не виключає вибір нових навчальних курсів.

Учні, які не орієнтуються на вступ до вищих навчальних закладів, обирають головним чином навчальні курси практичного циклу, що в багатьох випадках не обмежує можливості продовження навчання.

Організація профільного навчання призводить до певного переваження навчального плану школи. Так, у гімназіях Швеції існує 22 відділення (профілі). Спеціалізація навчання здійснюється як за рахунок відмінностей у рівні підготовки з традиційних шкільних дисциплін, так і шляхом включення у навчальний план спеціальних профілюючих предметів, кількість яких загалом сягає близько 80.

Незважаючи на велику кількість навчальних предметів і курсів, кількість основних напрямів профілізації незначна. За наявності стаціонарних відділень і секцій заняття будуються у досить суворій відповідності до навчальних планів і програм профілю навчання і є обов'язковими для всіх учнів. Факультативи і предмети за вибором відіграють допоміжну роль, і їх питома вага у загальному балансі навчального часу відносно незначна.

Прикладом такої системи є трирічний французький загальноосвітній і технологічний ліцей. У десятому класі діє загальний, обов'язковий для всіх учнів навчальний план, який складається з традиційних загальноосвітніх дисциплін. Крім того, кожному учню пропонується 15 курсів для поглибленого вивчення, серед яких він повинен вибрати два.

Після закінчення десятого класу диференціація поглиблюється і набуває жорстких організаційних форм. Учні навчаються за двома напрямами: загальним і технологічним. Школярі можуть вибрати з десяти серій диплом бакалавра про середню освіту, який дає право вступу до відповідних факультетів університетів та інших вищих навчальних закладів. У загальноосвітньому напрямі виділяються три серії: літературна, наукова і соціальні та економічні науки. Технологічний напрям передбачає сім серій:

медико-соціальні науки, науки та технології індустрії, експериментальні науки та технології, науки та технології сфери обслуговування, готельного господарства, музики і танцю, прикладного мистецтва.

Стаціонарні відділення і секції з уніфікованими навчальними планами і програмами існують у старших класах середніх шкіл Німеччини, Італії, Іспанії, Нідерландів, Данії, Аргентини і в інших країнах.

У деяких країнах профільна диференціація здійснюється за іншим принципом. Учням пропонується широкий спектр елективних предметів, і фактично саме вони відіграють головну роль у здійсненні спеціалізованого навчання. Така система характерна для старшої школи США, Англії, Шотландії. В американській школі навчання здійснюється за такими трьома основними напрямками профілізації: академічний, загальний та виробничий. У зміст навчання входять як традиційні обов'язкові предмети, так і предмети за вибором, яких у школах США налічується кілька сот. В останні роки спостерігається тенденція до зменшення навчального часу на їх вивчення.

Загалом у старшій зарубіжній школі спостерігається стійка тенденція до скорочення кількості профілів і навчальних курсів за рахунок збільшення у навчальному плані обов'язкових предметів і курсів.

Концепцією профільного навчання у Росії визначено номенклатуру основних напрямів профілізації (профілів у російському варіанті): природничо-математичний, соціально-економічний, гуманітарний, технологічний, універсальний. При цьому приблизне співвідношення обсягів базових загальноосвітніх, профільних загальноосвітніх предметів і елективних курсів у російській школі визначається пропорцією 50:30:20.

У Концепції враховано досвід професійно зорієнтованого навчання в Україні, починаючи з класичних гімназій XIX – поч. XX ст. (мета – підготовка до вступу в університети), реальних училищ (мета – підготовка до вступу в технічні ВНЗ), надання середньої освіти у структурі професійних шкіл: середніх (технічних, медичних, педагогічних, комерційних, мистецьких, духовних, сільськогосподарських), початкових (ремісничих і

промислово-технічних, сільськогосподарських, педагогічних, духовних, торгово-промислових, медичних, мистецьких).

У 1918 р. Наркомос України прийняв "Положення про єдину трудову школу УСРР", згідно з яким у старших класах середньої школи виокремлювались три напрями поглибленого вивчення предметів: гуманітарний, природничо-математичний і технічний. Але ця схема не була реалізована.

У 1920 роках в Україні трудовий принцип стає головним у навчанні і професійній підготовці школярів. Була створена оригінальна система, яка суттєво відрізнялась від російської і була спрямована на отримання професії...

Аналіз мотивів вибору учнями профілів навчання показав, що близько 40 % керувались при цьому схильністю до вивчення конкретного циклу предметів. Решта віддавали перевагу престижності школи, сильному кадровому потенціалу вчителів, наполяганням батьків, бажанню бути разом із друзями тощо.

Осмислення продуктивних тенденцій вітчизняного і зарубіжного шляхів профілізації старшої школи свідчить про необхідність широкого врахування як суспільного контексту функціонування школи, так і індивідуальних потреб і здібностей учнів.

I. Сутність, мета і принципи організації профільного навчання

Профільне навчання — вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу.

Мета профільного навчання — забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства.

Профільне навчання спрямоване на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти.

Основними завданнями профільного навчання є:

1) створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їхньої загальноосвітньої підготовки;

2) виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору і оволодіння майбутньою професією;

3) формування соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенцій учнів на допрофесійному рівні, спрямування молоді щодо майбутньої професійної діяльності;

4) забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю.

Профільне навчання ґрунтується на таких принципах:

фуркації (розподіл учнів за рівнем освітньої підготовки, інтересами, потребами, здібностями і нахилами);

варіативності й альтернативності (освітніх програм, технологій навчання і навчально-методичного забезпечення);

наступності та неперервності (між допрофільною підготовкою і профільним навчанням, професійною підготовкою);

гнучкості (змісту і форм організації профільного навчання, у тому числі дистанційного; забезпечення можливості зміни профілю);

діагностико-прогностичної реалізованості (виявлення здібностей учнів з метою їх обґрунтованої орієнтації на профіль навчання).

II. Структура профільного навчання

Профіль навчання — це спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу

споріднених предметів.

Профіль навчання визначається з урахуванням освітніх потреб замовників освіти; кадрових, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів школи; соціокультурної і виробничої інфраструктури району; регіону; перспектив здобуття подальшої освіти і життєвих планів учнівської молоді.

Профільне навчання у 10 – 12 класах здійснюється за такими основними напрямами: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний. Їх набір відповідає соціально-диференційованим видам діяльності, які обумовлюються суспільним розподілом праці, і містить знання про природу, людину, суспільство, культуру, науку та виробництво. За основними напрямами профілізації визначаються різноманітні навчальні профілі. Їх орієнтовний перелік наведений у додатку.

Навчальний профіль визначається як добором предметів, так і їх змістом.

Зміст і структура навчальних профілів. Засвоєння змісту освіти у загальноосвітніх закладах з профільним навчанням має, по-перше, забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, по-друге, – підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Профіль навчання охоплює таку сукупність предметів: базові, профільні та курси за вибором.

Базові загальноосвітні предмети становлять інваріантну складову змісту середньої освіти і є обов'язковими для всіх профілів. Ці предмети реалізують цілі й завдання загальної середньої освіти. Зміст навчання і вимоги до підготовки старшокласників визначаються державним загальноосвітнім стандартом.

Профільні загальноосвітні предмети — це цикл предметів, які реалізують цілі, завдання і зміст кожного конкретного профілю. Вони обов'язкові для учнів, які обрали даний профіль навчання. Профільні предмети вивчаються поглиблено. Особливостями вивчення є: більш глибоке

і повне опанування понять, законів, теорій, передбачених стандартом освіти; дотримання системного викладу навчального матеріалу, його логічного упорядкування; широке використання знань із споріднених предметів; застосування активних методів навчання, організація дослідницької, проектної діяльності учнів. Поглиблене вивчення саме циклу предметів запобігає вузькій спеціалізації, яка здебільшого не відповідає реальним потребам, інтересам старшокласників (нерідко їх цікавить не один предмет, а група предметів, не одна професія, а ряд близьких професій). Профільні предмети забезпечують також прикладну спрямованість навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності, в т. ч. і професійній, яка визначається специфікою профілю навчання.

Зміст профільних предметів реалізується за рахунок варіативної та інваріантної складових змісту загальної середньої освіти.

У профільних загальноосвітніх навчальних закладах передбачається опанування змісту предметів на різних рівнях: ■ -

1. Рівень стандарту — обов'язковий мінімум змісту навчальних предметів, який не передбачає подальшого їх вивчення (наприклад, математика у філологічному профілі; хімія та біологія у профілі інформатики або їх інтегрований варіант у цих профілях).

2. Академічний рівень — обсяг змісту достатній для подальшого вивчення предметів у вищих навчальних закладах — визначається для навчальних предметів, які є не профільними, але базовими або близькими до профільних (наприклад, загальноосвітні курси біології, хімії у фізико-технічному профілі або загальноосвітній курс фізики у хіміко-біологічному профілі).

Зміст навчання на першому і другому рівнях визначається державним загальноосвітнім стандартом.

3. Рівень профільної підготовки — зміст навчальних предметів поглиблений, передбачає орієнтацію на майбутню професію (наприклад,

курси фізики і математики у фізико-математичному профілі або курси біології та хімії у хіміко-біологічному профілі).

Профільних предметів має бути не більше двох-трьох з однієї або споріднених освітніх галузей (наприклад, фізика, інформатика і математика, хімія і технології, біологія і екологія, географія і економіка тощо). Так, у профілях, де профільними обрано природничі предмети біологія і хімія, решта природознавчих предметів (фізика, географія) вивчається за програмою загальноосвітнього рівня.

Зміст окремих навчальних предметів може інтегруватися. Так, у профілях природничо-математичного і технологічного спрямування може вивчатися інтегрований курс "Суспільствознавство", а у профілях суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного і спортивного напрямів — "Природознавство".

Курси за вибором — це навчальні курси, які входять до складу профілю навчання. їх основні функції: поглиблення і розширення змісту профільних предметів або забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання. Курси за вибором створюються за рахунок варіативного (шкільного та регіонального) компонента змісту освіти. Кількість курсів, що пропонується, має бути надлишковою, з якої учень вибирає обов'язкові.

Загальноосвітні школи створюють ті чи інші профілі навчання за рахунок комбінацій базових, профільних предметів і курсів за вибором. Цим самим забезпечується гнучка система профільного навчання, яка дає змогу обрати старшокласнику індивідуальну освітню програму.

III. Форми організації профільного навчання

Форми організації профільного навчання регламентують діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу в системі профільних загальноосвітніх навчальних закладів і забезпечують умови для реалізації його мети і завдань. За характером взаємодії суб'єктів профільного навчання виділяються такі форми його організації:

Внутрішньошкільні:

профільні класи в загальноосвітніх навчальних закладах; профільні групи в багатoproфільних загальноосвітніх навчальних закладах;

профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами;

динамічні профільні групи (в тому числі різновікові).

Зовнішні:

міжшкільні профільні групи; профільна школа інтернатного типу; опорна старша школа; навчально-виховний комплекс (НВК); міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК); загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів.

Профільні групи у багатoproфільних загальноосвітніх навчальних закладах передбачають профільну підготовку груп учнів у класах певного напрямку. Наприклад, у класі суспільно-гуманітарного напрямку можуть бути організовані групи для навчання за філологічним та історико-правовим профілями.

Профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами здійснюється з метою задоволення індивідуальних запитів обдарованих учнів.

Динамічні профільні групи створюються за бажанням учнів у профільних школах, що мають належне матеріально-технічне, професійно-педагогічне забезпечення. Вони можуть функціонувати у паралельних класах старшої школи (за наявності не менше 12-ти учнів у групі); у малокомплектних школах можуть організовуватись різновікові динамічні профільні групи. Протягом навчального року учні мають право переходити з однієї профільної групи в іншу. Це забезпечить умови для самостійного вибору учнями профільних навчальних курсів, випробування власних сил, реалізації їхніх освітніх, професійних інтересів.

Міжшкільні профільні групи організуються у навчально-виховному комплексі (НВК), опорній старшій школі з пришкільним інтернатом,

профільній школі інтернатного типу, міжшкільному навчально-виробничому комбінаті (МНВК) за рахунок кооперації ресурсів і коштів закладів освіти, приватних осіб тощо. Старшокласники мають можливість більш змістовно й організовано вивчати спецкурси, які мають забезпечувати допрофесійну підготовку та їх дійову професійну орієнтацію.

Профільна школа інтернатного типу надає загальну середню освіту і має на меті допрофесійну підготовку молоді з числа випускників основної школи (за умови наявності кадрових, фінансових, інформаційних ресурсів, сучасної навчально-матеріальної бази).

Опорна старша школа створюється переважно у сільських районах і виконує роль "ресурсного центру" в об'єднанні кількох загальноосвітніх навчальних закладів. Вона, маючи достатній матеріальний і кадровий потенціал, забезпечує частину профільної підготовки, яку не може реалізувати та чи інша школа.

Навчально-виховний комплекс (НВК) — це об'єднання освітніх, фінансових, інформаційних ресурсів навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації для задоволення допрофесійних і професійних запитів учнів.

Міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК) — це навчальний заклад, який забезпечує потреби учнів загальноосвітніх навчальних закладів у профорієнтаційній, допрофесійній і професійній підготовці.

Загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів функціонують переважно на III ступені навчання і забезпечують загальноосвітню підготовку та профільну підготовку, яка відповідає професійній спеціалізації факультетів цих закладів і реалізується в основному його науково-педагогічними працівниками.

Профільне навчання здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах різного типу: однопрофільних і багатпрофільних школах, спеціалізованих школах, ліцеях, гімназіях, колегіумах.

Загальноосвітній навчальний заклад може мати один або кілька профілів. В окремих випадках загальноосвітній навчальний заклад (клас) може бути не орієнтований на конкретний профіль навчання. Тоді задоволення освітніх запитів учнів здійснюється за рахунок введення курсів за вибором, які дають змогу поглибити або професійно спрямувати зміст споріднених базових предметів.

Профільне навчання організується через навчальні заняття (уроки, факультативи), дистанційні курси, екстернат.

IV. Допрофільна підготовка

Здійснюється у 8 – 9 класах з метою професійної орієнтації учнів, сприяння у виборі ними напрямку профільного навчання у старшій школі. Форми її реалізації – введення курсів за вибором, поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі.

Основна функція курсів за вибором — профорієнтаційна. Вимоги до організації вивчення курсів: достатня їх кількість для визначення напрямку профільного навчання; поступове введення за рахунок годин варіативного освітнього компонента; поділ класу на групи, однорідні за підготовленістю та інтересами учнів.

Поглиблене вивчення предмета, крім розширення і поглиблення змісту, має сприяти формуванню стійкого інтересу до предмета, розвитку відповідних здібностей і орієнтації на професійну діяльність, де використовуються одержані знання. Поглиблене вивчення здійснюється або за спеціальними програмами і підручниками, або за модульним принципом – програма загальноосвітньої школи доповнюється набором модулів, які поглиблюють відповідні теми.

Допрофільна підготовка має здійснюватися також через факультативи, предметні гуртки, наукові товариства учнів, Малу академію наук, предметні олімпіади, кабінети профорієнтації.

Ефективність допрофільного навчання вимагає налагодження дієвої діагностики рівня навчальних досягнень учнів основної школи,

профконсультаційної психодіагностики з метою визначення професійних інтересів і якостей школярів для створення однорідних за підготовленістю та інтересами мікроколективів (класів, груп).

V. Умови реалізації концепції

Вирішальною умовою реалізації концепції є комплексне вирішення питань, пов'язаних з фінансовим, кадровим, навчально-методичним, нормативно-правовим і організаційним забезпеченням профільної школи.

1. Нові цілі шкільної освіти зумовлюють необхідність подальшої модернізації вищої педагогічної освіти і системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. З цією метою необхідно:

у вищих навчальних закладах педагогічного профілю передбачити підготовку педагогічних кадрів з урахуванням потреб профільної школи та внести відповідні зміни у державний стандарт вищої педагогічної освіти для спеціалістів та магістрів; планувати необхідну спеціалізацію студентів і магістерські програми з профільного навчання старшокласників; одержання вищої педагогічної освіти за кількома освітніми галузями, передбаченими державним стандартом загальноосвітньої школи;

для забезпечення необхідного рівня професійної компетентності вчителів і керівників шкіл запровадити широкомасштабну систему відповідної перепідготовки: підвищення кваліфікації вчителів основної школи з орієнтацією на організацію допрофільного навчання та його психолого-педагогічне забезпечення; вчителів старшої школи, які викладатимуть профільні предмети і спеціальні курси; керівних кадрів освіти, здатних забезпечити функціонування профільної школи.

2. Створення нормативно-правової бази розвитку профільного навчання, спрямованої та вирішення таких основних питань:

розробка механізмів фінансування профільних шкіл з урахуванням різних джерел бюджетного і позабюджетного фінансування;

уточнення статутів загальноосвітніх навчальних закладів з метою забезпечення профільного навчання на внутрішньошкільному і

зовнішньошкільному рівнях;

розробка державного загальноосвітнього стандарту, що передбачає загальноосвітню підготовку, однакову для всіх шкіл – як основу для створення програмного забезпечення профільного навчання;

підготовка орієнтовних навчальних планів для профілів навчання.

3. Навчально-методичне забезпечення профільної школи – важлива умова реалізації концепції. Відповідно до державних загальноосвітніх стандартів необхідно розробити і апробувати програми для базових, профільних і спеціальних курсів, відповідні підручники, методики, засоби навчання.

4. Створення психологічного супроводження навчального процесу в 8 – 9, 10 – 12 класах здійснюється з метою своєчасної оцінки комплексу індивідуальних особливостей підлітка з погляду його готовності до успішного навчання за певним профілем, запобігання дезадаптації в умовах виникнення навчальних труднощів і стресів, пов'язаних із спілкуванням у новому колективі. Важливо досягти усвідомлення учнем себе як суб'єкта вибору профілю навчання.

5. Науковий супровід навчання в старшій школі, який передбачає реалізацію завдань дослідницького і впроваджувального характеру: обґрунтування змісту в різних комбінаціях профільного вивчення, розроблення педагогічних технологій на основі застосування активних методів навчання, самостійної навчальної діяльності, виробничої практики, розроблення системи оцінювання навчальних досягнень учнів; моніторинг якості освіти, корекцію концептуальних підходів до організації профільного навчання в різних умовах.

6. Фінансування профільного навчання здійснюється переважно за рахунок держави та кооперації державних, громадських і приватних коштів.

Концепція запроваджується за умови врахування реальних можливостей ресурсного забезпечення профільного навчання, розробки навчально-методичних комплектів, врахування результатів широкого

<p>Навчальні профілі: філологічний, історико-правовий, економічний, юридичний та інші</p>	<p>Суспільно- гуманітарний</p>
<p>Навчальні профілі: фізико- математичний, хіміко-біологічний, географічний, медичний, екологі- чний та інші</p>	<p>Природничо- математичний</p>
<p>Навчальні профілі: інформатика, виробничі технології, проектування і конструювання, менеджмент, побутове обслугову- вання, агротехнологічний та інші</p>	<p>Технологічний</p>
<p>Навчальні профілі: музичний, образотворчий, хореографічний, театральний, мистецтвознавчий та інші</p>	<p>Художньо- естетичний</p>
<p>Навчальні профілі: атлетика, гімнастика, плавання, спортивні ігри, туризм та інші</p>	<p>Спортивний</p>

експериментального випробування змісту і технологій профілізації старшої школи.

Концепцію уклали: Березовська Л. Д., Бібік Н. М., Бурда М. І., Денисенко Л. І., Єгоров Г. С, Іванюк Г. І., Калініна Л. М, Кизенко В. І, Корсакова О. К, Онищук Л. А., Трубачева С. Е.

Структура профільного навчання

Основні напрями профілізації

**Нормативно-правове й інструкційно-методичне забезпечення для
підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах
профільного навчання**

1. ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ базової і повної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України № 24 від 14.01.04 р. (ІЗ МОН № 12 2004 р.)).
2. Закон України про загальну середню освіту (Постанова ВР № 651-ХІV від 13.05.99 р. Остання редакція від 04.06.08 р.).
3. Закон України про освіту (Постанова ВР № 1144-12 від 04.06.91 р. Остання редакція від 11.06.08 р.).
4. Закон України про позашкільну освіту (Постанова ВР № 1841-ІІІ від 22.06.2000 р.).
5. Інструкційно-методичні листи щодо вивчення шкільних дисциплін у новому 2003/2004 році (Наказ МОН від 26.05.03 р. № 306 (ІЗ МОН № 13-14 2003 р.))
6. Інструкційно-методичні листи щодо вивчення шкільних дисциплін у новому 2004/2005 навчальному році (Наказ МОН від 22.06.04 р. № 1/9-337 (ІЗ МОН № 13-14 2004 р.))
7. Інструкційно-методичні рекомендації щодо вивчення шкільних дисциплін у новому 2002/2003 навчальному році (ІЗ МОН № 15–16 2002 р.).
8. Інструкція про організацію та діяльність ліцею (Наказ МОН від 20.07.95 р. № 217, зареєстрований у Мінюсті від 05.01.96 р. № 8/1033 (ІЗ МОН № 1-2 1996 р.)).
9. Комплексний план щодо розвитку загальноосвітніх закладів (в т.ч. МНВК) у сільській місцевості в 1995–2005 роках (Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.99 р. № 1305).

10. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа). Постанова спільного засідання МОН і Президії АПН від 22.11.01 р. № 12/5-2 (ІЗ МОН № 2 2002 р.).

11. Концепція профільного навчання в старшій школі (Наказ МОН від 25.09.03 р. № 10/13 (ІЗ МОН № 24 2003 р.)).

12. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні (Газета «Освіта України» № 56-57 від 20 липня 2004 р.).

13. Методичні рекомендації щодо організації виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах у 2001/2002 навчальному році (Наказ МОН від 03.07.2001 р. № 1/9-247).

14. Методичні рекомендації щодо організації та проведення виховної роботи в професійно-технічному навчальному закладі (Наказ МОН від 09.07.2001 р. № 1/9-252).

15. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Профільне навчання у старшій школі: шляхи розвитку» (Газета «Освіта України» № 90-91 від 6–9 грудня 2005 р.).

16. Національна програма патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства (Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.99 р. № 1697).

17. Положення про бібліотеку професійно-технічного навчального закладу (Наказ МОН від 24.12.03 р. № 848 (ІЗ МОН № 8 2004 р.)).

18. Положення про Державну акредитаційну комісію (Постанова Кабінету Міністрів України № 200 від 12.02.96 р.).

19. Положення про загальноосвітній навчальний заклад (Постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000р. № 946 (ІЗ МОН №6 2001 р.)).

20. Положення про Координаційну раду міжшкільних навчально-виховних комбінатів при Міністерстві освіти і науки України (Наказ МОН від 15.10.03 р. № 696).

21. Положення про ліцензування закладів освіти (Постанова Кабінету Міністрів України № 200 від 12.02.96 р.).

22. Положення про МНВК (Наказ МОН від 30.11.93 р. № 430 зареєстрований у Мін'юсті від 03.12.93 № 177 (ІЗ МОН № 17–18 1994 р.).

23. Положення про навчально-науково-виробничий комплекси (Наказ МОН від 19.01.94 р. № 13 (ІЗ МОН № 13-14 1994 р.)).

24. Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів (Постанова Кабінету Міністрів України № 228 від 05.04.1994 р.).

25. Положення про ступеневу профтехосвіту (Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.99р. № 956).

26. Положення про порядок атестації і присвоєння кваліфікації особам, що оволоділи робітничими професіями за різними формами навчання (Держпрофосвіта, Держкомпраці, Секретаріат ВЦ СПС СРСР 13.07.87 р. № 9/426/21-59).

27. Порядок ведення трудових книжок на підприємствах в установах і організаціях (Наказ Мінпраці, Мінюсту, Мінсоцзахисту від 29.06.93 р. № 58 та із змінами і доповненнями від 26.03.1996 р. № 29).

28. Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів (слухачів) з професійної підготовки у професійно-технічних навчальних закладах (Наказ МОН від 14.06.2001 р. № 459 (ІЗ МОН № 20 2001 р.)).

29. Про застосування Закону України «Про загальну середню освіту» щодо розширення мережі та організації навчально-виховного процесу у гімназіях, ліцеях, колегіумах (Наказ МОН від 28.10.02 р. № 1/9-472 (ІЗ МОН № 24 2002 р.)).

30. Про затвердження примірного статуту загальноосвітнього навчального закладу (Наказ МОН від 29.04.02 р. № 284 (ІЗ МОН № 23 2002 р.)).

31. Про ліцензування, атестацію та акредитацію закладів освіти (Постанова Кабінету Міністрів України № 200 від 12.02.96 р. та із змінами № 1297 від 24.10.96 р.).

32. Про орієнтовні штатні нормативи МНВК (ІЗ МОН 1985 р. (Додаток до листа Держосвіти СРСР від 26.10.90 р. № 675)).

33. Про порядок закінчення навчального року та проведення державної підсумкової атестації в загальноосвітніх навчальних закладах 2003/2004 навчальному році (Наказ МОН від 29.01.04 р. № 1/9-39 (ІЗ МОН № 3–4 2004 р.))

34. Про професійне навчання школярів (ІЗ МОН 1990 р. (Додаток до листа Держосвіти СРСР від 14.09.90 р.)).

35. Про професійне навчання школярів (ІЗ МОН № 23 1990 р.).

36. Тимчасове положення про професійний ліцей (Наказ МОН від 17.10.02 р. № 587 (ІЗ МОН №15–16 2002р.)).

37. Тимчасовий перелік професій для учнів ЗНЗ (ІЗ МОН № 11 1985 р.).

38. Тимчасовий перелік професій для учнів ЗНЗ (ІЗ МОН № 12 1985 р.).

39. Тимчасовий перелік професій для учнів ЗНЗ (ІЗ МОН № 13 1985 р.).

40. Тимчасовий перелік професій для учнів ЗНЗ (ІЗ МОН № 9 1985 р.).

41. Типові навчальні плани для організації профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (Наказ МОН від 20.05.03 р. № 306 (ІЗ МОН № 10 2003 р.)).

42. Типові навчальні плани для основної та старшої школи загальноосвітніх навчальних закладів у структурі 12-річної школи (Наказ МОН від 23.02.04 р. № 132 (ІЗ МОН № 6 2004 р.)).

43. Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 1998/99 навчальний рік (Наказ МОН від 03.04.98 р. № 131 (ІЗ МОН № 10 1998 р.)).

44. Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002-2004/2005 навчальні роки (Наказ МОН від 25.04.01 р. № 342 (ІЗ МОН № 9 2001 р.)).

**Програма навчально-практичного курсу
«Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія»**

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Вибір професії в особистісному і суспільному аспектах - складний і відповідальний крок у житті людини. Зробити правильний професійний вибір - значить знайти своє місце в житті. Неправильний вибір професії призводить до значних матеріальних і моральних втрат особистісного та суспільного характеру. Отже, процес адекватного вибору людиною професії має важливе значення для поступу особистості, розбудови соціально-економічного сектору та забезпечення динаміки розвитку нашої країни за рахунок підвищення рівня фахової професіоналізації в усіх галузях господарювання.

Навчально-практичний курс «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія» передбачає співпрацю з учнями 8–9 класів. Він розрахований на 2 роки навчання. Його зміст відповідає вимогам концепції профільного навчання у старшій школі. Заняття проводяться один раз на тиждень. Тривалість заняття - 3 години.

Запропонований зміст курсу дає змогу педагогічному працівнику отримати досить повну інформацію про характер професійного самовизначення вихованців, рівень сформованості їх готовності до усвідомленого вибору професії.

Основа професійного становлення особистості закладається з дитинства. Однак, як показує практика, професійний інтерес дітей і підлітків переважно не збігається з потребами в кадрах. Є також істотні відмінності між професійними намірами і психофізіологічними параметрами особистості, необхідними для професійної діяльності. Цю проблему певною мірою можна вирішити, розв'язати запропонований курс.

Мета курсу: сприяти активізації формування готовності до професійної діяльності учнів; створити організаційно-педагогічні умови для самопізнання, аналізу професій, професійних проб; надати можливість учням об'єктивно перевірити свої здібності за допомогою спеціальних тестів і професійних проб; допомогти педагогічним працівникам в організації підготовки учнів до професійної діяльності.

Завдання курсу: створення умов для самопізнання й аналізу професій учнями у процесі теоретичних і практичних занять; надання можливостей учням об'єктивно перевірити свої здібності, уміння за допомогою спеціальних тестів і вимірювань; інформування учнів про світ професій, соціально-економічні фактори і умови праці, про шляхи і можливості працевлаштування; виявлення комплексу диференційованих показників, які визначають готовність до усвідомленого вибору професії за допомогою діагностичних методик.

Зміст курсу спрямований на формування готовності до професійного самовизначення та підготовку учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Тематичний план навчально-практичного курсу
«Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія»

Навч. тиж- день	Тема	Кількість годин	
		Теорет. заняття	Практ. заняття
1	2	3	4
8 клас			
1	1. Вступ.	1	
	2. Психологія як наука. Особистість, її унікальність і особливості.	1	
	3. Особистісно і суспільно зорієнтована трудова діяльність. Професії і поступ особистості в професійному самовизначенні.	1	
2	4. «Особистісний образ» - уява і структура.	1	
	5. Особливості вибору професії.	2	
3, 4, 5	6. Інтереси і здібності в професійному виборі. Професійні проби з професій типу «людина-людина».	2	7
6, 7, 8	7. Особистісні можливості в професійній діяльності. Професійні проби з професій типу «людина-людина».	3	6
9,	8. Соціальні проблеми праці.	3	
10,11,	Територіальний розподіл праці.		
12, 13	Засоби виробництва. Умови праці. Професійні проби з професій типу «людина-техніка».		12
14,	9. Соціально-психологічні цінності і якості професіонала.	3	
15, 16	Професійні проби з професій типу «людина-природа».		6

1	2	3	4
17, 18, 19	10. Ознаки професійної діяльності. Класифікація і характеристика професій. Професійні проби з професій типу «людина-природа».	3	6
20, 21, 22	11. Стан здоров'я і вибір професії. Відновлення і покращення здоров'я. Професійні проби з професій типу «людина-знакова система».	3	6
23, 24	12. Функціонування нервової систем особистості в процесі професійної діяльності. Професійні проби з професій типу «людина-знакова система».	2	4
25,26	13. Темперамент і його особливості в процесі навчальної і професійної діяльності. Професійні проби з професій типу «людина-знакова система».	2	4
27, 28, 29	14. Відношення до професійної діяльності та міжособистісні професійні взаємовідносини. Професійні проби з професій типу «людина-художній образ».	3	6
30, 31, 32	15. Емоційний стан особистості. Почуття. Професійні проби з професій типу «людина-художній образ».	3	6
33, 34	16. Вольові якості особистості та їх розвиток. Професійні проби з професій типу «людина-знакова система».	1	5
Разом		34	68
Всього		102	

1	2	3	4
9 клас			
1, 2, 3	17. Особистісні здібності та якості як чинник успішності у професійній діяльності. 17.1. Пам'ять, її основні процеси і умови розвитку Професійні проби з професій типу «людина-техніка».	3	6
4	17.2. Увага і умови її розвитку. Професійні проби з професій типу «людина-техніка».	1	2
5, 6	17.3. Просторова уява її значення та уміння оперування. Професійні проби з професій типу «людина-техніка».	2	6
7, 8, 9	17.4. Термінологія, смислові навантаження і поняття. Професійні проби з професій типу «людина-знакова система».	3	6
10, 11, 12	17.5. Здатність до зміни способів інтелектуальної діяльності. Професійні проби з професій типу «людина-знакова система».	3	6
13, 14, 15	17.6. Процес кодування інформації. Способи кодування інформації. Професійні проби з професій типу «людина-художній образ».	3	6
	17.7. Індивідуальність у процесі обробки інформації та розбіжності в розумінні навколишніх подій. Професійні проби з професій типу «людина-	3	6

1	2	3	4
16,	художній образ».		
17, 18	18. Людські ресурси. Невичерпність людських ресурсів.	3	
	Професійні проби з професій типу «людина-природа»		6
19,	19. Соціально-економічний державний устрій	2	
20, 21	Професійні проби з професій типу «людина-природа».		4
	Розвиток і формування інфраструктури світового господарювання.	1	
22,	Професійні проби з професій типу «людина-природа».		2
23, 24	20. Суспільні відносини та оточуюче середовище.	3	
	Професійні проби з професій типу «людина-людина».		5
25,	21. Структурування ринку праці та його вимоги до працівників.	3	
26, 27	Професійні проби з професій типу «людина-природа».		5
28,	22. Шляхи отримання професії.	1	
29, 30	Професійні проби з професій типу «людина-людина».		2
28,	23. Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія.	1	
29, 30	Професійні проби з професій типу «людина-людина».		2
31	24. Аналіз та оцінка готовності учнів до вибору професії.	2	

1	2	3	4
32, 33, 34	25. Послуги з професійного консультування.		4
Разом		34	68
Всього		102	
Разом		68	136
Всього годин на навчальний курс		204	

Примітка: Навчально-практичний курс «Особистісно і суспільно орієнтована професійна траєкторія» рекомендується вивчати учням 8–9 класу (204 години). Як виняток протягом 9 класу із скороченням навчального навантаження на 50% (102 години).

Програма теоретичних занять

8 клас

1. Вступ – 1 год.

Мета, завдання, зміст курсу в особистісному і суспільному аспекті. Зміст, особливості занять з основ вибору професії. Фіксування напрацьованих результатів за курсом «Особистісно і суспільно орієнтована професійна траєкторія».

2. Психологія як наука. Особистість, її унікальність і особливості – 1 год.

Загальні уявлення про психологію як науку, яка вивчає психологічний світ особистості.

Поняття особистість. Унікальність кожної особистості. Багатогранність особистісних якостей і цінностей. Методи вивчення особистості.

3. Особистісно і суспільно зорієнтована трудова діяльність. Професії і поступ особистості в професійному самовизначенні – 1 год.

Трудова діяльність в житті людини і суспільства.

Розвиток особистості відповідно до вікових та індивідуальних особливостей із врахуванням вікової періодизації. Різновиди та класифікація

професій. Професійне самовизначення.

Професійна діяльність як спосіб самореалізації та самоствердження особистості.

4. „Особистісний образ” - уява і структура – 1 год.

«Образ «Я»» як система уявлень про себе. Структура «образу «Я»» (знання про себе, самооцінка, вміння управляти собою).

5. Особливості вибору професії – 2 год.

«Хочу» – здібності, бажання, інтереси особистості; «можу» – особистісні можливості (фізіологічні та психологічні ресурси); «потрібно» – потреби ринку праці в кадрах. Типові помилки у виборі професії.

Загальні поняття про професії, спеціальності, посади.

Особистий план у побудові професійної траєкторії.

6. Інтереси і здібності в професійному виборі («хочу») - 2 год.

Особистісний інтерес до виду професійної діяльності.

Мотив як умова активності особистості в процесі професійного вибору.

Види мотивів.

Професійні наміри та задуми.

7. Особистісні можливості в професійній діяльності («можу») – 3 год.

Поняття профпридатності. Професійно важливі якості. Активізація особистості у процесі вибору професії.

8. Соціальні проблеми праці. Територіальний розподіл праці. Засоби виробництва. Умови праці – 3 год.

Суспільно зорієнтований територіальний розподіл праці. Форми розподілу праці на підприємствах, в установах та організаціях. Соціальна міграція. Зміст і характер трудових функцій.

Основи професіоналізації, спеціалізації та кваліфікації.

Мета, характер, культура праці та її результати. Інтелектуальна та фізична праця. Характер праці. Культура суспільної праці.

Вимоги до праці на сучасному етапі. Засоби виробництва. Умови праці.

9. Соціально-психологічні цінності і якості професіонала – 3 год.

Інтелектуальність. Продуктивність. Підприємливість (заповзятливість). Відповідальність. Соціально-професійна мобільність.

10. Ознаки професійної діяльності. Класифікація і характеристика професій – 2 год.

Ознаки професійної діяльності. Предмет праці. Мета праці. Засоби виробництва. Проблемні ситуації у процесі праці. Праця у процесі колективної діяльності. Відповідальність за кінцевий результат праці. Умови праці.

Професіограма, її вигляд та зміст.

Способи класифікації професій. Професії типу «людина–людина», «людина–техніка», «людина–природа», «людина–знакова система», «людина–художній образ». Характеристика професій за ознаками професійної діяльності.

11. Стан здоров'я і вибір професії. Відновлення і покращення здоров'я – 3 год.

Врахування стану здоров'я у процесі вибору професії. Виробничі фактори підвищеного ризику. Медичні протипоказання у процесі вибору професій. Зміцнення стану здоров'я відповідно до вимог професії. Працездатність. Значущість активного відпочинку залежно від умов та режиму роботи.

12. Функціонування нервової систем особистості в процесі професійної діяльності – 2 год.

Загальне уявлення про нервову систему та її властивості.

Обмеження у процесі вибору окремих професій, обумовлені властивостями нервової системи. Відновлення властивостей нервової системи за рахунок напрацювання індивідуального стилю діяльності.

13. Темперамент, його особливості в процесі навчальної і професійної діяльності – 2 год.

Загальне уявлення про темперамент. Психологічна характеристика

основних типів темпераменту, особливості їх вираження в навчальній і професійній діяльності. Психологічні стани (вдома, психічна спрямованість в екстремальних ситуаціях) в процесі професійної діяльності.

14. Відношення до професійної діяльності та міжособистісні професійні взаємовідносини – 3 год.

Відношення до професійної діяльності (задоволення працею, місцем роботи та професією).

Відношення до колег і людей (професійні взаємовідносини).

Самооцінка. Самовиховання. Самонавчання.

Відношення до матеріальних цінностей.

15. Емоційний стан особистості. Почуття – 2 год.

Емоції та почуття, їх функції в професійній діяльності. Основні форми емоційних хвилювань (настрій, стресові стани тощо).

16. Вольові якості особистості та їх розвиток – 2 год.

Специфіка вольової поведінки на відміну від імпульсної та залежної.

Роль вольових якостей у процесі прийняття професійних рішень.

9 клас

17. Особистісні здібності та якості як чинник успішності у професійній діяльності – 18 год.

17.1. Пам'ять, її основні процеси і умови розвитку – 3 год.

Уявлення про можливості пам'яті. Основні процеси пам'яті (запам'ятовування, зберігання, забування, впізнання, відтворення). Види пам'яті та їх роль в різних видах професійної діяльності. Умови розвитку пам'яті.

17.2. Увага і умови її розвитку – 1 год.

Загальні уявлення про увагу (об'єм, стійкість, розподіл, вибірковість). Спостережливість як професійно важлива якість. Підґрунтя для розвитку уваги.

17.3. Просторова уява, її значення та уміння оперування – 2 год.

Процес опрацювання інформації за допомогою образів. Побудова просторових уявлень та їх використання у процесі вирішення професійних проблемних ситуацій.

17.4. Термінологія, смислові навантаження і поняття – 3 год.

Здібність до виявлення та встановлення зв'язків як передумова високої продуктивності професійної діяльності. Основні види зв'язків.

17.5. Здатність до зміни способів інтелектуальної діяльності – 3 год.

Процес пізнання та освоєння різновидів професій. Подолання перепон у процесі пізнання. Розвиток здібностей до креативної діяльності як умова оригінальності та продуктивності інтелектуальної діяльності.

Розвиток здатності до переключення психічних процесів і адаптації до умов середовища.

17.6. Процес кодування інформації. Способи кодування інформації – 3 год. Форми кодування інформації. Співвідношення вербальної, образної та сенсорної форм кодування інформації. Образний і сенсорний досвід як чинники стимулювання творчої професійної активності.

17.7. Індивідуальність процесу обробки інформації та розбіжності в розумінні навколишніх подій – 3 год.

Рівень готовності особистості до сприйняття навколишньої інформації. Розбіжності в особистісному сприйнятті та розумінні навколишніх подій.

18. Людські ресурси. Невичерпність людських ресурсів – 3 год. Самовдосконалення, самовиховання, самонавчання як складові творчості. Процес «Професійного вигорання». Відновлення людських ресурсів. Цілеспрямованість в процесі подолання життєвих негараздів і побудови професійної траєкторії.

19. Соціально-економічний державний устрій – 2 год.

Життя особистості в нових соціально-економічних умовах. Структурування перебудови економіки. Індустріалізація.

Розвиток виробничої інфраструктури. Сфера послуг. Конверсія.

Розвиток агропромислового комплексу. Реструктуризація земельного

фонду. Фермерські господарства. Проблеми екології та комплексний підхід до їх розв'язання.

Господарський устрій. Приватизація економіки. Комерційні ризики. Маркетинг. Менеджмент. Контрактні зв'язки та зобов'язання. Малий та середній бізнес. Внутрішні та зовнішні інвестиції.

20. Суспільні відносини та оточуюче середовище – 3 год.

Особистість та міжособистісні відносини в соціальних групах і трудових колективах. Колективна діяльність у трудових колективах. Психологічна сумісність людей у процесі професійної діяльності. Прийняття колегіальних рішень.

Спілкування в трудових колективах. Конфліктні ситуації та шляхи їх вирішення.

21. Структурування ринку праці та його вимоги до працівників – 3 год.

Види підприємств. Форми власності підприємств. Акціонерні товариства, концерни, асоціації, об'єднання. Малий бізнес – індивідуальна трудова діяльність.

Взаємодія фахівців у процесі виробничої діяльності в умовах ринкової економіки. Рентабельність. Фінансування.

Функціональність ринку та його структура. Запит і пропозиції, методи їх регулювання. Конкурентоспроможність. Формування ринкової інфраструктури. Динаміка розвитку підприємництва.

22. Шляхи отримання професії – 1 год.

Отримання професії в системі загальної середньої освіти. Особливості підготовки учнів до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Система професійно-технічної освіти. Типи навчальних закладів, умови прийому та навчання.

Вища школа. Структура вищої школи, умови прийому та навчання студентів.

Динаміка професійної траєкторії.

23. Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія – 1 год.

Поняття «професійна траєкторія». Компетентнісний підхід у процесі формування професіонала.

Індивідуальне й професійне планування як засіб реалізації особистісного та професійного зростання.

24. Аналіз та оцінка готовності учнів до вибору професії – 2 год.

Загальні питання аналізу та оцінки здатності учнів до вибору професії.

Оцінка здатності до самоаналізу, аналізу професії, самореалізації в обраних видах професійної діяльності.

Критерії та показники відповідності обраної професії до особистісних здібностей.

25. Професійна консультація учнів – 4 год.

У процесі роботи над тематичним планом використані джерела:

1. *Бондарев В. П.* Технология профессионального успеха / [В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко, Л. А. Зингер и др.]. – М. : Просвещение, 2001. – 144 с.

2. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению / [под ред. С. Н. Чистяковой и А. Я. Журкиной]. – М. : Филология, 1997. – 80 с.

3. Програми для старших класів загальноосвітніх навчально-виховних закладів України. Людина і світ професій / М.П. Тименко, Н.В. Жемера. – К. : ІСДО, 1993. – 28 с.

4. Программы для общеобразовательных учреждений. Твоя профессиональная карьера 8 – 9 классы / С. Н. Чистякова, В. А. Власов, М. С. Гуткин, С. П. Зуева, Л. Н. Кабардова, В. В. Коляченко. – М. : Просвещение, 1997. – 97 с.

5. Робочий зошит старшокласника. Самодіагностика профілю майбутньої професії / Н.А. Побірченко, О.П. Сергєєнкова. – К. : Науковий світ, 2004. – 58 с.

Регіональна програма підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання у взаємодії загальноосвітніх навчальних закладів і МНВК

Міністерство освіти і науки України

Управління освіти і науки м. Борисполя

Бориспільський міжшкільний навчально-виробничий комбінат

08300, вул. Київський шлях, 108, м. Бориспіль, Київської обл., Україна, тел. (044) 296-75-

25

№79 від 03.03.2005 р.

Міському голові

Придатку О.М.

Начальнику управління освіти і науки

Боровку М.М.

Постійній депутатській комісії з питань освіти, культури, сім'ї, молоді та спорту

Бориспільської міської Ради

Фінанси, якими володіє місто Бориспіль (великий, середній, малий бізнес, бюджетні та приватні кошти тощо) потребують кваліфікованого обслуговування. Обслуговуванням капіталу займаються фахівці, підготовка яких займає певний період часу, але від рівня їхньої кваліфікації та професіоналізму залежить динаміка соціально-економічного розвитку нашого міста. У кваліфікованих фахівцях, які будуть ефективно обслуговувати регіональні кошти, особливо зацікавлені дві категорії: власники капіталу, які планують отримати максимальний прибуток; члени

громади, які бажають професійно працювати та отримувати заробітну платню, достатню для задоволення власних потреб.

Враховуючи вищевикладене, прошу Вас розглянути «Програму підготовки старшокласників загальноосвітніх закладів міста до професійної діяльності в умовах взаємодії ЗНЗ та МНВК».

Програма передбачає поступове збільшення контингенту МНВК (до 2500 старшокласників ЗНЗ), що потребує розширення навчальних приміщень і збільшення фінансування.

Оскільки педагогічні колективи ЗНЗ та МНВК переконані в доцільності перегляду основних положень існуючої системи підготовки старшокласників до професійної діяльності, на засіданні сесії Бориспільської міської ради народних депутатів прошу розглянути наступні питання:

1. Програма підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах взаємодії ЗНЗ та МНВК (пропонується з метою формування в старшокласників цінностей та якостей з метою планового відновлення й ефективного використання трудових ресурсів міста за видами діяльності);
2. Статистично-аналітична довідка про роботу МНВК у взаємодії з ЗНЗ.
3. Проект рішення сесії Бориспільської міської ради народних депутатів.

Директор

Піддячий М.І.

Документи для розгляду
та затвердження на засіданні
регіональних органів влади

**РЕГІОНАЛЬНА ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ
МІСТА БОРИСПІЛЬ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ
ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У ВЗАЄМОДІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА МНВК**

На основі подання навчальних закладів
від « ____ » _____ 2005 р.
затверджена рішенням регіональної
колегії управління освіти і науки
від « ____ » _____ 2005 р.

I. Загальні положення

1. Програма підготовки старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів до професійної діяльності в умовах профільного навчання (надалі «Програма») створюється з метою формування і розвитку особистості та планового відновлення й ефективного використання трудових ресурсів регіону.

2. Учасниками «Програми» є міські органи влади, загальноосвітні навчальні заклади (надалі ЗНЗ), міжшкільні навчально-виробничі комбінати (надалі МНВК), установи, організації та підприємства, які можуть надати допомогу в підготовці старшокласників до професійної діяльності.

3. Учасники реалізації «Програми» здійснюють свою діяльність відповідно до Законодавства України.

II. Мета та завдання підготовки старшокласників до професійної діяльності

1. Основна мета підготовки старшокласників до професійної діяльності полягає у формуванні особистості, підготовленої до життя та активної трудової діяльності в умовах сучасного інформаційного, високотехнологічного суспільства.

2. Основні завдання підготовки старшокласників до професійної діяльності:

- ознайомлення та залучення старшокласників до різних видів діяльності, формування необхідних для цього знань, умінь і навичок;
- створення умов для професійного самовизначення, обґрунтованого вибору професії з урахуванням власних здібностей, уподобань та інтересів;
- формування культури праці, навичок ведення домашнього господарювання, культури побуту, відповідальності за результати власної діяльності, комплексу особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту виробництва і культурного розвитку громади;

- формування технічного світогляду, закріплення на практиці знань про технологічну діяльність;
- ознайомлення старшокласників з інформаційно-комунікативними технологіями;
- виховання активної життєвої позиції, професійної адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потреби долучатися до системи нових економічних відносин, підприємницької діяльності;
- створення умов для реалізації особистісно орієнтованого підходу до навчання, виховання та розвитку особистості;
- визначення стратегічних пріоритетів комплексної реабілітації дітей-інвалідів та шляхів її реалізації.

III. Організація підготовки старшокласників до професійної діяльності

1. Підготовка старшокласників до професійної діяльності здійснюється у взаємодії ЗНЗ та МНВК на основі узгоджених навчальних планів.

2. Направлення старшокласників ЗНЗ у МНВК та їх зарахування проводиться на основі заяв старшокласників та письмової згоди батьків з урахуванням результатів профвідбору, який здійснює методичний кабінет МНВК.

3. ЗНЗ передають у МНВК педагогічне навантаження обсягом, достатнім для забезпечення якісного оволодіння учнями обраного напрямку професійної діяльності.

4. Мережа і наповнюваність навчальних груп визначається на основі нормативних документів і рішень органів міської виконавчої влади.

5. Навчання старшокласників та виробнича практика може здійснюватись в МНВК, ЗНЗ, на підприємствах, в установі, організації тощо.

6. Випускникам, які успішно закінчили повний курс навчання з професійної підготовки, надається право скласти державні іспити на присвоєння кваліфікації з видачею документа про професійну освіту єдиного державного зразка України.

7. Організація навчально-виховного та виробничого процесів і створення робочих місць для дітей-інвалідів здійснюється за спеціальною програмою.

IV. Взаємодія МНВК та ЗНЗ

1. МНВК є центром підготовки старшокласників до професійної діяльності, на засадах постійної взаємодії із ЗНЗ у питаннях трудового виховання старшокласників.

2. ЗНЗ беруть участь у комплектуванні навчальних груп, здійснюють контроль за відвідуванням учнями занять у МНВК, їх успішністю та поведінкою.

3. Педагогічні колективи МНВК та ЗНЗ цілеспрямовано співпрацюють у напрямі наступності навчання молоді в системі неперервної професійної освіти за обраним напрямом професійної діяльності.

V. Фінансово-господарська діяльність

1. Фінансово-господарська діяльність МНВК та ЗНЗ здійснюється на основі кошторису, затвердженого органами міської влади.

2. Джерелами формування кошторису МНВК та ЗНЗ є:

- кошти міського бюджету;
- плата за надання додаткових освітніх послуг;
- кошти, одержані за підготовку кадрів, відповідно до укладених договорів;
- добровільні грошові внески і матеріальні цінності;
- інші прибутки.

VI. Міжнародні зв'язки

З метою покращення підготовки старшокласників до професійної діяльності ЗНЗ та МНВК мають право укладати угоди про співробітництво, встановлювати прямі зв'язки з навчальними закладами, науковими установами, підприємствами, організаціями, громадськими об'єднаннями, окремими громадянами як на території України, так і за її межами.

VII. Контроль за виконанням «Програми»

1. Контроль за виконанням «Програми» здійснює комісія місцевих органів влади з питань освіти, культури, сім'ї, молоді та спорту.

2. Основною формою контролю є щорічний аналіз системи підготовки старшокласників до професійної діяльності, викладений педагогічними працівниками ЗНЗ та МНВК в статистично-інформаційній довідці з метою продуктивного корегування органами місцевої влади.

Виконавець

Піддячий М.І.

Статистично-аналітична довідка про роботу МНВК у взаємодії з ЗНЗ

МНВК створений рішенням Бориспільської міської Ради народних депутатів за № 8 від 11.04.1980 р. на основі наказів Міністерства освіти України за № 211 від 25.08.1979 р. та Київського обласного управління освіти за № 142-О від 04.09.1980 р.

МНВК – навчально-виховний комплекс, який у м. Борисполі задовольняє потреби учнівської молоді та громадян у поглибленні базової трудової підготовки, здійсненні професійної орієнтації, організації добровільної продуктивної праці, забезпеченні потреб особистості в отриманні професії і кваліфікації відповідно до її інтересів, здібностей та наявних умов.

Заклад ліцензований Міністерством освіти України і згідно з ліцензією серії ППД-П № 626658 від 3 листопада 2003 р. має право видавати випускникам документ про професійну освіту єдиного державного зразка України за фахом:

1. 8324.2 Водій автотранспортних засобів (категорія „С”);
2. 4112 Оператор комп’ютерного набору;
3. 7122.2 Муляр;
4. 8263.2 Швачка;
5. 5122 Кухар;
6. 5131 Помічник вихователя;
7. 4115 Секретар керівника (організації, підприємства, установи);
8. 5132 Молодша медсестра з догляду за хворими.

Допрофесійна підготовка здійснюється за напрямками: автослюсарна справа; креслення; основи підприємницької діяльності; українська народна вишивка; художнє оформлення і дизайн.

Зарахування старшокласників на фахове навчання проводиться на основі тестування, яке проводять методист з профорієнтації та психолог-профконсультант.

Результати роботи МНВК:

1. У Бориспільському МНВК від моменту його заснування навчалось 8714 старшокласників (із них 6697 отримали кваліфікацію) зі спеціальностей: водій, автослюсар, кухар, муляр, маляр, швачка, електромонтажник, радіомонтажник, художник-оформлювач, оператор комп'ютерного набору, помічник вихователя, молодша медична сестра з догляду за хворими, секретар керівника.

2. Аналіз випуску старшокласників по роках:

- 1982 р. МНВК закінчили 163 учні, присвоєна кваліфікація – 158;
- 1983 р. випустили 331, присвоєна кваліфікація – 213;
- 1984 р. випустили 358, присвоєна кваліфікація – 212;
- 1985 р. випустили 306, присвоєна кваліфікація – 266;
- 1986 р. випустили 200, присвоєна кваліфікація – 194;
- 1987 р. випустили 257, присвоєна кваліфікація – 252;
- 1988 р. випустили 280, присвоєна кваліфікація – 245;
- 1989 р. випустили 314, присвоєна кваліфікація – 307;
- 1990 р. випустили 226, присвоєна кваліфікація – 150;
- 1991 р. випустили 376, присвоєна кваліфікація – 206;
- 1992 р. випустили 353, присвоєна кваліфікація – 177;
- 1993 р. випустили 290, присвоєна кваліфікація – 194;
- 1994 р. випустили 328, присвоєна кваліфікація – 269;
- 1995 р. випустили 316, присвоєна кваліфікація – 295;
- 1996 р. випустили 328, присвоєна кваліфікація – 303;
- 1997 р. випустили 406, присвоєна кваліфікація – 351;
- 1998 р. випустили 488, присвоєна кваліфікація – 330;
- 1999 р. випустили 557, присвоєна кваліфікація – 456;
- 2000 р. випустили 623, присвоєна кваліфікація – 442;
- 2001 р. випустили 610, присвоєна кваліфікація – 476;
- 2002 р. випустили 572, присвоєна кваліфікація – 432;
- 2003 р. випустили 578, присвоєна кваліфікація – 458;
- 2004 р. випустили 454, присвоєна кваліфікація – 311.

Всього з 1982 до 2004 року навчалось 8714 випускників. Із них отримали професію з врученням документа єдиного державного зразка України 6697 випускників.

У 2004 – 2005 н.р. в МНВК навчалося 623 учнів загальноосвітніх закладів.

Короткий аналіз навчально-виховної роботи МНВК в 2002–2003р.:

1. У 2002–2003н.р. навчалося 1046 старшокласників (578 – 11-х класів; 468 – 10-х класів). Із 578 учнів 11-х класів первинною професійною підготовкою виявили бажання займатися 369 старшокласників (63,8%); допрофесійним навчанням – 103 учні (17,8%); трудовим навчанням – 106 старшокласників (18,3%);

2. Із 468 учнів 10-х класів первинною професійною підготовкою займалося 312 старшокласників (77,4%), допрофесійною підготовкою 56 старшокласників (12%), трудовим навчанням 50 (10,7%).

На 02.03.04 р. узагальнені дані першого етапу профорієнтаційної роботи з учнями 9-х класів (546 старшокласників) і прогноз на 2004–2005н.р.:

– 57% (312) старшокласників бажали навчатися в МНВК;

– другий етап профконсультування, як правило, збільшує контингент на 22–28%;

– очікуваний контингент 77–83% від загального (з яким у встановлений термін проводяться всі етапи профорієнтаційної роботи).

Проблема професійної підготовки була і є актуальною, оскільки людина природно володіє унікальними властивостями свідомої діяльності. Лише в умовах формування особистісних якостей, коли підростаючі покоління піднімаються на більш високі рубежі духовного і фізичного розвитку, логічного мислення, професіоналізму, ідейної переконаності і моральності можуть відбуватися прогресивні зміни.

Через освіту, самопізнання, професійну діяльність за здібностями, наближення до природи, високість духу молодь має забезпечити своє майбутнє, оскільки праця, яка відповідає можливостям і здібностям людини приносить насолоду, моральне задоволення та довголіття.

Освітня та громада міста Борисполя мають допомогти учням ЗНЗ визначитись у виборі професії на основі принципу природовідповідності та

адаптуватися до суспільних відносин завдяки створенню умов для особистісного зростання, підвищення рівня інформованості про різні аспекти праці в сучасних регіональних соціально-економічних умовах.

Директор

Піддячий М.І.

СЕСІЯ БОРИСПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ**РІШЕННЯ**

від «_____» _____ 2005 року № _____

«Про підготовку старшокласників до професійної діяльності у взаємодії
МНВК і ЗНЗ»

Розглянувши розроблену міжшкільним навчально-виробничим комбінатом програму підготовки старшокласників до професійної діяльності („Програма”), сесія міської ради ВИРІШИЛА:

1. Затвердити «Програму».
2. З метою реалізації «Програми» міському фінансовому управлінню та міському управлінню освіти і науки до _____ 2005 року провести коректування кошторису МНВК.
3. Щорічно до 1 липня дирекції МНВК подавати у виконавчий комітет міської ради статистично-інформаційну довідку про хід виконання «Програми».
4. Дозволити МНВК провести проектно-пошукові роботи (на існуючій території по вул. Київський шлях, 108) з метою добудови навчально-виробничих приміщень, навчальних майданчиків, площадок тощо, необхідних для реалізації «Програми».
5. З метою стабілізації на ринку праці міста дозволити використання ліцензійного обсягу МНВК у напрямі підготовки старшокласників до професійної діяльності з контингенту старшокласників Бориспільського району.
6. Об'єднати зусилля всієї громади міста з метою визначення стратегічних пріоритетів комплексної реабілітації дітей-інвалідів та шляхів її реалізації.
7. Контроль за виконанням даного рішення покласти на начальника управління освіти і науки Боровка М.М.

Міський голова

Придатко О.М.

Вікові й індивідуальні особливості особистості

Вікова періодизація. Існуючі варіанти періодизації вікового розвитку мають умовний характер, так як ґрунтуються на специфічних для різних підходів критеріях. На практиці межами (рубежами) відповідних вікових періодів слугують терміни виховання в дошкільних закладах, початок навчання в школі, перехід з початкової в основну, а потім у старшу школу. Дані періодизації достатньо стабільні і близькі до істини, тому що опираються на значний життєвий досвід. Але їх наукове обґрунтування, поки що не має загальноприйнятої інтерпретації.

З точки зору вікової психології критерії класифікації визначаються насамперед конкретно-історичними, соціально-економічними умовами виховання і розвитку, які співвідносяться не тільки з різними видами діяльності, а й з віковою фізіологією й становленням психічних функцій, які визначають саморозвиток і принципи навчання.

Як критерій вікової періодизації Л.С. Виготський розглядав психічні новоутворення, характерні для певного етапу розвитку. Ним були виділені «стабільні» і «нестабільні» (критичні) періоди розвитку. Виготський надавав певного значення періоду кризи як часу, коли відбувається якісна перебудова функцій і відносин дитини. У ці періоди відбуваються значні зміни в розвитку її особистості. Згідно з Л.С. Виготським, перехід від одного віку до другого відбувається революційним шляхом.

Як критерій вікової періодизації А.Н. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін розглядали провідні діяльності, які і визначають формування основних психологічних новоутворень, головні зміни в психологічних процесах і психологічних особливостях особистості дитини на певній стадії, конкретному етапі розвитку.

Одна з найбільш науково-продуктивних концепцій періодизації вікового розвитку особистості розроблена Д.Б. Ельконіним. У процесі

побудови періодизації Д.Б. Ельконін використав ідеї Л.С. Виготського і А.Н. Леонтьєва. Основні положення періодизації:

– віковий розвиток як загальна зміна особистості, напрацювання нового плану відбиття дійсності, зміни в дійсності і життєвій позиції, встановлення особливих взаємовідносин з оточуючими, формування нових мотивів поведінки і цінностей;

– конкретно-історичне розуміння природи дитинства: кожна історична епоха, кожне суспільство продовжують власну періодизацію психічного розвитку дитинства, межі і зміст якого визначаються конкретно історичною ситуацією розвитку дитини;

– діалектичність розвитку: як внутрішньо детермінованого процесу (детермінованому не випадковим набором зовнішніх обставин, а внутрішнім протиріччям);

– стабільність розвитку: зміни накопичуються повільно, потім відбувається скачок і знаходиться вікове новоутворення. Чергуючись зі стабільними, критичними (кризовими) періоди є поворотними пунктами розвитку;

– кризовість: кризові вікові періоди відрізняються тим, що протягом відносно короткого часу відбуваються виражені психологічні здвиги, зміни особистості дитини. Розвиток має бурхливий характер революційного процесу. Дитина в цьому віці становиться відносно важковиховуваною. Відбувається це тому, що зміни педагогічної системи, яка застосовується до дитини, не встигають за швидкими змінами її особистості (Л.С. Виготський);

– діяльнісна інтерпретація психологічного розвитку дитини: все психологічне життя дитини розглядається як процес неперервної зміни діяльності, причому на кожному віковому етапі виділяється «провідна діяльність», із засвоєнням структур якої пов'язані головні психологічні новоутворення даного віку.

У розвитку дитини виділяють три епохи: «раннє дитинство», «дитинство», «підлітковий вік».

Кожна епоха дитинства складається із закономірно пов'язаних між собою двох періодів. Вона відкривається періодом в якому переважно засвоюються завдання, мотиви і норми людської діяльності, розвиваються сфери мотивації і потреб. Між двома аспектами провідної діяльності – операційно-технічним (дитина - річ) і емоційно-мотиваційним (дитина - дорослий) є приховане діалектичне протиріччя.

За періодами, в яких переважно розвиваються сфери мотивації і потреб, закономірно рухаються періоди, у яких переважно формуються операційно-технічні можливості дітей і навпаки. Тут підготовляється перехід до іншого періоду, в якому переважно засвоюються способи дій з речами і формуються операційно-технічні можливості.

Підлітковий вік (10–15 років). Провідна діяльність – соціально значима діяльність спілкування, яка полягає у побудові стосунків з товаришами на основі морально-етичних норм, які опосередковують вчинки підлітків. Центральне новоутворення – абстрактне мислення; самосвідомість; полова ідентифікація; відчуття «дорослості».

Криза 13 років. Новоутворення – зміна установки: від наочності до дедукції; переоцінка цінностей; «афект неадекватності».

Юнацький вік (15–18 років). Провідна діяльність – пізнавальна. Центральне новоутворення – професійне самовизначення; світогляд.

Для кожного дорослого періоду притаманні три фази входження дитини в референтну для його спільноту – адаптація, індивідуалізація і інтеграція, в яких відбувається розвиток і перебудова структури особистості.

Реально вікова періодизація кожної людини залежить від умов її розвитку, особливостей становлення морфологічних структур, відповідальних за розвиток, а також від внутрішньої позиції самої людини, яка визначає розвиток на наступних (пізніших) етапах онтогенезу. Для кожного віку існує своя специфічна «соціальна ситуація», свої «провідні психічні функції» (Л.С. Виготський) і своя провідна діяльність (А.Н. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін). Співвідношення зовнішніх соціальних умов і

внутрішніх умов дозрівання вищих психічних функцій визначає загальний рух розвитку – «зону найближчого розвитку» і розвиток особистості. На кожному віковому етапі відшукується вибіркова чутливість, схильність до зовнішнього впливу – «сенситивність». Л.С. Виготський надавав сенситивним періодам певного значення: передчасне чи із запізненням щодо цього періоду навчання виявляється не достатньо ефективним.

«Паспортний вік» і вік «актуального розвитку» (Л.С. Виготський) не обов'язково співпадають. Дитина може випереджувати, відставати і відповідати паспортному віку. Кожна дитина має свій шлях розвитку, і це вважається його індивідуальною особливістю.

Самокеровані механізми особистості (СКМ)

Управління і регулювання різних процесів, включаючи соціально-виховні, педагогічні, відбуваються за принципом зворотного зв'язку: суб'єкт управління (керівник закладу, соціальний працівник, учень) спрямовує команди виконавцю (об'єкту управління – закладу або окремому індивіду, учню) і повинен отримувати команду про результати діяльності. Без такого зворотного зв'язку неможливо напрацювання подальших корегуючих і плануючих рішень, гарантовано досягати мети діяльності.

Людина щодо своєї діяльності є і об'єктом, і суб'єктом управління (зустрічаючи на шляху яму, він приймає рішення, даючи самому собі команду, обходити або перестрибувати її, при цьому контролюючи свої дії). Таке суміщення функцій об'єкта і суб'єкта управління називають самоуправлінням.

Людина – доволі досконала самокерована і саморегульована система. Рівень самоуправління – одна із головних характеристик особистісного розвитку.

Психологічний механізм самокерування розвитком особистості доволі складний, але очевидно, що людина вибірково відноситься до зовнішнього виховного і навчального впливу, приймаючи або відхиляючи його, стаючи тим самим активним регулятором власної психологічної діяльності. Всілякі зміни і кроки в розвитку особистості відбуваються як її власний емоційний вибір або усвідомлене рішення (регулюється людиною зсередини).

Основу внутрішнього саморегулюючого механізму представляють чотири інтегральні групи якостей (психогенні фактори розвитку): потреби, здібності, спрямованість, «Я» – концепція.

Потреби – це фундаментальні якості індивіда, які виражають його потребу в чомусь і являються джерелом психічних сил і активності людини. Потреби – основа мотивів, дій і вчинків людини. Потреби можна розділити

на матеріальні (їжа, одяг, житло), духовні (пізнання, істина, естетична насолода), фізіологічні і соціальні (спілкування, праця, суспільна діяльність). Духовні і соціальні потреби формуються у результаті суспільного життя людини.

Здібностями називають якості людини, які забезпечують успішність і продуктивність тієї чи іншої діяльності. Кожній потребі відповідає певна здібність. Знання людиною своїх здібностей, наявність певного позитивного досвіду їх використання також багато в чому визначають його вибір поведінки і життєдіяльності.

Спрямованість являє собою сукупність стійких і відносно незалежних від наявних ситуацій мотивів, орієнтуючих діяльність і вчинки особистості. У неї входять інтереси, погляди і переконання, соціальні установки, ціннісні орієнтації, світогляд.

Інтереси – усвідомлена форма пізнавальних потреб. Вона слугує збуджуючою причиною діяльності особистості. Пізнавальний інтерес – потяг до вивчення, пізнанню об'єкта. Соціальний інтерес – основа соціальних дій індивідів або соціальних груп, пов'язаних з об'єктивними умовами їх існування.

Переконання і погляди – суб'єктивне відношення особистості до оточуючого і власних вчинків, пов'язані з глибокою і обґрунтованою впевненістю в істинності знань, принципів і ідеалів, якими керується людина.

Соціальні установки – готовність, схильність до певних соціально-прийнятих способів поведінки.

Ціннісні орієнтації – направленість свідомості і поведінки на суспільні, матеріальні і духовні цінності, надання переваги тим чи іншим із них.

Світогляд – упорядкована система поглядів і переконань особистості (політичних, філософських, естетичних, етичних, природничо-наукових і інших), включаючи сформовану природничо-наукову карту світу.

«Я» – концепція особистості – це стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена, система уявлення особистості про самого себе, на основі якої

вона вибудовує свою поведінку. Це психічне утворення, яке не ототожнюється ні з якими психічними процесами, але існує в них, залишаючись автономними.

Як інтегральне поняття «Я»-концепція включає цілу систему якостей, які характеризують в людині: самосвідомість, самооцінку, самоповагу, себелюбство, самовпевненість, самостійність тощо. Вона пов'язана із процесами рефлексії, самоорганізації, саморегуляції, самовизначення, самореалізації, самоствердження і т. ін.

«Я»-концепція в основному визначає найважливішу характеристику процесу самокерування особистості - її рівень домагань (уявлення про те, якого місця серед людей вона заслуговує).

Способи розумових дій (СРД)

Усі живі організми прагнуть розв'язувати проблеми існування, задоволення первинних потреб в їжі, продовження роду, безпеки. Людина забезпечує поступ у вирішенні цих проблем, шляхом створення унікальної цивілізації – синтез науки, техніки, культури, мистецтва.

Психологічний індивідуальний процес, який привів людство до сучасного рівня цивілізації, - це мислення.

Мислення являє собою процеси пізнання людиною об'єктів і явищ оточуючого світу і їх зв'язків, розв'язання життєво важливих проблем, пошуку невідомого, передбачення майбутнього. Мислення – це процес роботи свідомості, переробки (аналізу) мозком збережених в ньому знань, накопиченої інформації і отримання результатів: управлінських рішень, продуктів творчості, нових знань. ЗУН – збережені в пам'яті емоційні і знакові образи і їх зв'язки – це база і засіб для мислення.

Способи, якими здійснюється мислення, називаються способами розумових дій (СРД). Їх можна класифікувати наступним чином:

1. За характером переважаючих засобів мислення: предметно-дієві, наочно-образні, абстрактні, інтуїтивні;
2. За логічною сферою процесу: порівняння, аналіз, абстрагування, узагальнення, синтез, класифікація, індукція, дедукція, інверсія, рефлексія, антиципація, гіпотеза, експеримент;
3. За формою результату: створення нового образу, визначення поняття, судження, висновки, теорема, закономірність, закон, теорія;
4. За типом логічного мислення: міркувально-емпіричні (класично-логічні) і розумно-теоретичні (діалектико-логічні за В.В. Давидовим).

Крім терміну СРД, у педагогічних технологіях застосовується близький до нього термін «способи навчальної роботи» (І.С. Якиманська), яким

позначається сфера процесуальних умінь, які відіграють винятково важливу роль в успішному навчанні.

Найважливіші загальнонавчальні способи роботи (загальнонавчальні уміння і навички):

I. Уміння і навички планування навчальної діяльності: усвідомлення навчального завдання; постановка мети; вибір раціонального і оптимального шляхів їх досягнення; визначення послідовності і тривалості етапів діяльності; побудова моделі (алгоритму) діяльності; планування самостійної роботи на уроці і вдома; планування на день, тиждень, місяць.

II. Уміння і навички організації власної навчальної діяльності: організація робочого місця в класі – наявність і стан навчальних засобів, їх раціональність та розміщення, створення відповідних гігієнічних умов; організація режиму роботи; організація домашньої самостійної роботи; визначення порядку і способів розумових дій.

III. Уміння і навички сприйняття інформації, робота з різними джерелами інформації (комунікативні): читання, робота з книгою, конспектування; бібліографічний пошук, робота з довідниками, словниками; слухання мови, запис прослуханого; уважне сприйняття інформації, управління увагою; спостереження; запам'ятовування. Особливу групу створюють уміння і навички роботи з комп'ютером.

IV. Загальнологічні уміння і навички: усвідомлення навчального матеріалу, виокремлення головного; аналіз і синтез; абстрагування і конкретизація; індукція – дедукція; класифікація, узагальнення, систематизація доказів; побудова оповідання, відповіді, мови; аргументація; формулювання висновків; написання оповідань; вирішення задач, проблем.

V. Уміння і навички оцінки і осмислення результатів своїх дій: самоконтроль і взаємоконтроль результатів навчальної діяльності; оцінка достовірності викладення, правильності рішення; різностороння оцінка явищ: економічних, екологічних, естетичних, етичних; уміння перевірити

правильність і міцність теоретичних знань, практичних навичок; рефлексивний аналіз.

Так, СРД є важливою складовою більш широкого поняття - способи навчальної роботи, поняття яке включає і зовнішню діяльність учня (у подальшому поняття СРД буде також застосовуватись у розширеному значенні, яке включає і внутрішню роботу мозку, і загальнонавчальні уміння, включаючи деякі зовнішні дії).

У шкільному етапі розвитку особистості СРД визначають так звану «навченість» учня або його здібність до засвоєння знання, навчального матеріалу, спроможність застосовувати індивідуальну систему знань, здібність вирішувати теоретичні і практичні завдання.

Навченість – чутливість до навчальних впливів у новій ситуації (у широкому сенсі (розумінні)); показники темпу і якості засвоєння знань, умінь і навичок (у вузькому сенсі (розумінні)). Навченість – індивідуальні показники швидкості і якості засвоєння людиною знань, умінь і навичок у процесі навчання.

Дієво-практична сфера особистості (СДП)

Дієво-практична сфера особистості являє собою сукупність суспільно необхідних знань, умінь, здібностей, рис характеру й інших якостей, які забезпечують успішність практичної (трудової, суспільної, художньо-прикладної) діяльності людини.

У дієво-практичній сфері функціонують системи знань, які відображають закони природи, закони техніки, закономірності діяльності людини на виробництві, включаючи психологічні закономірності. У практичній діяльності широко використовуються узагальнені вміння, а також проявляються міжпредметні і міжособистісні відносини.

Трудові вміння і навички характеризують досягнутий людиною рівень трудового досвіду і ступінь майстерності: широту, фундаментальність, засвоєння умінь. Основний шлях отримання трудових умінь і навичок – трудове навчання, вибудоване на основі визначеної теорії засвоєння. Ці навички ґрунтуються на природничо-наукових, політехнічних і спеціальних технічних, економічних, психологічних знаннях.

Працелюбство – якість особистості, яка визначає ступінь її морально-психологічної підготовленості, навченості до трудової діяльності. Це – одна із складних якостей, надзвичайно індивідуальна, яка має, очевидно, вроджені задатки на зразок соціального інстинкту, який проявляється в дитинстві у схильності до ігрової діяльності, в школяра – до навчальної і суспільно-корисної, а в дорослої людини – до трудової активності, старанності, потреби в праці і готовності працювати.

Воля проявляється в здібності людини переборювати труднощі на шляху досягнення мети.

Вольова сфера передбачає гармонійне співвідношення незадіяної волі, яка є в людини, і тих обов'язкових норм, які вона має виконувати. У процесі напрацювання волі виокремимо блок, який можна визначити як практичну

волю. Це зумовлює розуміння груп умінь: ставити мету; обирати методи і засоби в досягненні мети; досягати поставленої мети; аналізувати поставлені завдання. Перелічені групи умінь напрацьовуються в японській школі.

Воля може розвиватися в процесі навчання, особливо на уроках фізкультури, трудового навчання. У конкретних діях воля формується, впливає на конкретні дії.

Готовність до трудової діяльності становить одну із основних якостей дієво-практичної сфери. Залежно від ступеня його сформованості людина з більшим або меншим ефектом включається в трудову діяльність, проявляючи психологічну готовність до праці.

Трудова моральність характеризується відношенням особистості до трудової діяльності, людей праці і її результатів.

У процесі розвитку СДП не можливо замінити трудову, суспільну, художньо-прикладну діяльність, орієнтовану на отримання корисного для людей і суспільства результату.

Дієво-практична сфера (СДП)

Трудові знання, уміння і навички	Працелюбство	Трудова моральність (вихованість)
природничо-наукові; полікультурні; політехнічні; операційні (спеціальні); майстерність (професіоналізм); конкурентоспроможність.	трудова активність; старанність; потреба в праці; готовність до праці; свідомість у праці; воля.	взаємовідносини в процесі діяльності; профорієнтованість (самовизначення); стимули (цінності); відношення до результатів діяльності; культура праці; відношення до праці.

Рис. Структура якостей дієво-практичної сфери особистості (за В.П.Беспальком).

Сфера естетичних і моральних якостей особистості (СЕМ)

Емоції людини відображають весь оточуючий світ у вигляді безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ і ситуацій. Вони нерозривно пов'язані з найважливішими якостями особистості – її моральним змістом, характером мотиваційної сфери, естетичними і моральними ціннісними орієнтаціями, світовідчуттям.

Естетичні і моральні норми, поняття мають соціальні корні – формувались в процесі історичної практики людини і відображені в духовній культурі людства, у витворах мистецтва, літератури. Нове покоління сприймає культуру засобом морального і естетичного виховання в усіх його формах – духовний розвиток особистості в процесі опанування різних видів мистецтв, залучення до культури власного народу і народів світу.

Естетичне виховання – це виховання почуття краси, здатність бачити і розуміти прекрасне в житті. Найважливіші його форми – долучення до різних видів мистецтва: літератури, музики, образотворчого мистецтва, танцю, театру, кіно.

Виховання моральних якостей особистості ґрунтується на розумінні й опануванні моральних цінностей, які становлять сучасну загальнолюдську мораль. До них відносяться – свобода, демократизм, гідність, честь, відповідальність, совість, сором, любов, доброта, екологічна культура, космічна свідомість, віра, воля, добродійність.

Розвиток морально-естетичної культури індивіда спрямовує до її вищого рівня – соціально-духовний формат: самореалізації (вищі рівні соціалізації, суміщення індивідуального і суспільного, толерантність, комунікабельність, професіоналізм) і найвищих форм свідомості (громадянське, екологічне, планетне, ноосферне).

СЕМ

Естетична культура	Моральна культура	Соціально-духовна культура
<p>естетичні почуття і смаки; естетична свідомість; гармонія сприйняття краси: природи, людини, результатів діяльності; відтворення естетичних цінностей і норм в житті і мистецтві: музика; ІЗО - мистецтво; архітектура; рух; синтетичні види.</p>	<p>Моральна свідомість; загальнолюдські моральні цінності; доброчинність; гуманізм; демократизм; свобода і відповідальність; повага до оточуючих людей; устремління до добра; справедливість; родина.</p>	<p>Найвищі форми свідомості: громадянська свідомість; екологічна свідомість; планетарна свідомість; ноосферна свідомість; віра; соціалізованість (соціальна зрілість); поєднання індивідуального і суспільного; комунікативність; толерантність; професіоналізм.</p>

Рис. Структура сфери естетичних і моральних якостей особистості (СЕМ).

Сфера творчих якостей (СТЯ)

Значна кількість психологів здібність до творчості – креативність – вважають особливою якістю особистості.

Творчістю називають діяльність в галузі мистецтва, конструювання, створенні і застосуванні нових проектів, наукового пізнання. Елементи творчості можуть бути в різних видах діяльності людини.

Творчість охоплює всі види людської діяльності в цілому, вона об'єднує їх у собі, конденсуючи в особистості людини. Вона пов'язана з природою, етикою, естетикою, наукою, технікою, промисловістю й іншими сферами діяльності, оточуючими людину.

Творчі здібності притаманні кожній людині, кожній нормальній дитині – потрібно тільки зуміти своєчасно їх розкрити і постійно розвивати. Існує «континуум талантів», від великих і яскравих до середніх і невиражених. Але суть творчого процесу однакова для всіх. Різниця тільки в конкретному матеріалі творчості, масштабах досягнень і їх суспільному значенні.

Творча діяльність обумовлена в основному двома основними принципами: індивідуальною зацікавленістю і соціальною значущістю. Ці два положення міцно пов'язані один з одним.

Творче виховання як виховання соціально адаптованої, корисної, цілісної і багатогранної особистості має ґрунтуватись перш за все на розвитку в підлітка не тільки творчої, а вольової і емоційної основи (засад).

Навряд чи існує більш цінна якість особистості, за самостійність, яка передбачає, по-перше, незалежність, здібність самому, без підказки ззовні, приймати і реалізувати в житті важливі рішення, по-друге, відповідальність, готовність відповідати за свої вчинки, по-третє, переконання в тому, що така поведінка реально, соціально можлива і морально правильна.

Свобода творчості школярів має глибокий педагогічний сенс. Вона розширює інтелектуальний кругозір школяра, посилює його фантазію,

викликає позитивні емоції, збуджує його активність, волю до дії, допомагає з більшою наполегливістю і винахідливістю переборювати труднощі.

Ще одна складова творчої діяльності – гнучкість мислення легкість генерування ідей.

Якщо з раннього віку дітей залучати до творчої діяльності, в них розвивається допитливість розуму, гнучкість мислення, пам'ять, здібність оцінювання, вирішення проблеми, здібність передбачення й інші якості, характерні для людини з розвинутим інтелектом. З віком ці якості удосконалюються, закріплюються і стають особистісними рисами людини.

СФЕРА ТВОРЧИХ ЯКОСТЕЙ

Якості творчої особистості	Галузь виявлення	Методологічні знання-уміння	Творча діяльність
Здібності загальні і спеціальні; самостійність; швидкість, гнучкість, критичність мислення; уява, фантазія; креативність; інтуїція, передбачення; свобода і відповідальність; себелюбство.	Людина–техніка; людина–художній образ; людина–людина; людина–людина–природа; людина–знакова система.	Методи дослідження; логіка; діалектика; синергетика; проектування, програмування, моделювання; способи колективної роботи.	Новизна; оригінальність; якість; продуктивність; важливість; самоконтроль; самореалізація.

Рис. Сфера творчості.

Модель ключових компетентностей особистості (компетентнісна модель особистості)

Для життя і діяльності індивіда важливий не внутрішній об'єм засвоєного, а можливість його використання (не структурні, морфологічні, а функціональні, діяльнісні якості). Це спонукало вчених винайти нову особистісну характеристику з метою фіксації освітнього результату – компетентність.

Компетентність значно ширша за поняття знання, уміння, навички. Вона включає не тільки когнітивну (знання) і операційно-технологічну (уміння) складову, а й мотиваційну, етичну (ціннісні орієнтації), соціальну і поведінкову. Оволодіння компетентністю потребує організованості, значного інтелектуального розвитку: абстрактного мислення, саморефлексії, визначення власної позиції, самооцінки, критичного мислення.

Особистість можна представити за складовими компетентностей, які характеризуючи її за мірою особистісних здібностей, дають змогу включитись у діяльність. Компетентності мають певну ієрархію. Найважливіші, основні, ключові, компетентності, багатofункціональні, надпредметні і багатовимірні.

Ключові компетенції основані на якостях особистості і проявляються в певних способах поведінки, які спираються на психологічні функції людини, мають широкий практичний контекст, наділені високим ступенем універсалізації.

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЛЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

I. Найважливіші компетентності (основні для шкільної освітньої практики)

Математична – уміння працювати з числом, числовою інформацією – володіння математичними уміннями
Комунікативна (мовна) – уміння вступати в комунікацію з метою бути зрозумілим, володіння умінням спілкування
Інформаційна – володіння інформаційними технологіями – уміння працювати з усіма видами інформації
Автономізована – уміння саморозвитку і самопрезентації – здатність до самовизначення, самоосвіти, конкурентоспроможності
Соціальна – вміння жити і працювати з іншими людьми, близькими, в трудовому колективі, команді
Продуктивна – вміння працювати і заробляти, здатність до створення власного продукту, уміння приймати рішення і нести за їх відповідальність
Моральна – готовність, здібність і потреба жити за загальнолюдськими моральними законами

II. За видами діяльності (діяльнісна характеристика людини адекватна класифікації діяльності)

Трудова	Навчальна	Ігрова	Комунікативна
За об'єктом , на який спрямована діяльність (людина–людина, людина–техніка, людина–художній образ, людина–природа, людина–знакова система)			
Професійна – в галузі окремих класів і груп професій			
Предметна – спеціаліста в конкретній справі (спеціальності)			
Профільна – сучасна орієнтація школи на профільне навчання			

III. У сфері суспільного життя

<i>Побутова</i>	<i>Громадянсько-суспільна</i>	<i>У мистецтві</i>	<i>У культурі і відпочинку</i>
<i>У фізичній культурі і спорті</i>	<i>У освіті</i>	<i>У медицині</i>	<i>У політиці</i>

IV. У галузях суспільного знання (науки - знаннєвий аспект)

<i>У математиці</i>	<i>У фізиці</i>	<i>Гуманітарна</i>	<i>У суспільствознавстві</i>	<i>У біології</i>
---------------------	-----------------	--------------------	------------------------------	-------------------

V. У галузі суспільного виробництва

<i>Енергетиці</i>	<i>Транспорті</i>	<i>Зв'язку</i>	<i>Обороні</i>	<i>У сільському господарстві</i>
-------------------	-------------------	----------------	----------------	----------------------------------

VI. За складовими психологічної сфери

<i>Когнітивна (знання)</i>	<i>Операційно-технологічна (діяльнісна)</i>	<i>Мотиваційна (емоціональна)</i>
<i>Етична</i>	<i>Соціальна</i>	<i>Поведінкова</i>

VII. У сфері здібностей

<i>У фізичній культурі</i>	<i>У розумовій сфері</i>	<i>Навчальні</i>	<i>Практичні</i>
<i>Виконавчі</i>	<i>Творчі</i>	<i>Художні</i>	<i>Технічні</i>
<i>Педагогічні</i>	<i>Психологічні</i>	<i>Соціальні</i>	

VIII. За ступенем соціальної зрілості і статусу

<i>Готовність дитини до школи</i>
<i>Соціальна зрілість випускника школи</i>
<i>Соціальна зрілість молодого спеціаліста</i>
<i>Соціальна зрілість спеціаліста із трудовим стажем</i>
<i>Керівника</i>

Разом із існуючою класифікацією компетентностей, очевидно, існують і рівні компетентностей. Їх діапазон від «повної некомпетентності» - повній

нездатності розв'язувати проблеми і задовольняти вимоги, до «високої компетентності» – конкурентоспроможності, таланту.

Психолого-педагогічний інструментарій для визначення цих рівнів для педагогічної практики поки що не розроблений.

Сфера психофізіологічного розвитку (СПФР)

Сфера психофізіологічного розвитку індивіда також є об'єктом педагогічних (виховного) впливів. У ній виокремлюються:

– якості і складові нервової системи людини (сила нервових процесів, активність, реактивність, пластичність, ригідність, збудженість, тривожність, темп й ін.);

– інформованість про перспективи свого фізичного і психофізіологічного розвитку: сформованість адекватності самооцінки свого здоров'я, своїх фізичних можливостей і особливостей (антропометричні і психологічні дані, зір, слух, серцево-судинна, органи травлення й інші системи);

– здоровий спосіб життя: потреба і здібність до фізичного самовдосконалення: саморегуляція поведінки, використання режиму дня, спеціальних вправ для створення позитивного настрою і знання техніки самомасажу, самокерування, самотренування, нарощування тіла, регулювання осанки, відпрацювання ходи й ін.; оволодіння шкільними основами особистої шкільної фізичної культури, теоретичні і методичні знання способів фізичного розвитку і саморозвитку в даному віці.

Поняття «здоровий спосіб життя» це сукупність форм поведінки, яка допомагає виконанню людиною професійних, суспільних і побутових функцій в оптимальних для здоров'я умовах і виражає орієнтованість людини на формування, збереження і зміцнення свого здоров'я.

Як правило, здоров'я дитини значною мірою залежить від технології родинного, дошкільного і шкільного виховання, від того наскільки здоровий спосіб життя культивується в родині дитини.

СФЕРА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ (СПФР)

Якості нервової системи	Освіченість про свій розвиток	Здоровий спосіб життя
сила процесів; активність; реактивність; пластичність; ригідність; збудження; чутливість; терпимість; темп; координація рухів; воля.	антропометричні дані; зір; слух; нюх; смак; дотик; рухова пам'ять; діяльність периферійної нервової системи; серцево-судинна система; система органів травлення; самодіагностичні уміння; адекватність самооцінки здоров'я.	потреба в ЗСЖ; здібності ЗСЖ; вміння саморегуляції поведінки; володіння самолікуванням; здібності чинити опір спокусам.

Рис. Сфера психофізіологічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

6. *Абашкіна Н.В.* Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині / Неллі Володимирівна Абашкіна. – К. : Вища школа, 1998. – 195 с.
7. *Абульханова-Славская К. А.* Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299, [2] с.
8. *Аверсанов А. Н.* Системное познание мира: метод. проблемы / А. Н. Аверсанов. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
9. *Аза Л. А.* Воспитание как философско-социальная проблема / Лариса Александровна Аза. – К. : Наук. думка, 1993. – 128 с.
10. *Алексюк А. Н.* Общие методы обучения в школе / А. Н. Алексюк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1981. – 206 с.
11. *Амонашвили Ш. А.* Педагогическая симфония: избр. страницы / упоряд. О. Ф Золотова. – К. : Плеяда, 2005. – 250 с. – (Відкритий урок).
12. *Амонашвили Ш. А.* Психологические основы педагогики сотрудничества / Шалва Александрович Амонашвили. – К. : Освіта, 1991. – 111 с.
13. *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л.: Ленингр. ун-т, 1968. – 339 с.
14. *Ангеловски К.* Учителя и инновации: книга для учителя / Кретж Ангеловски. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
15. *Андрощук І.П., Коберник О.М.* Технологічна підготовка старшокласників сільських загальноосвітніх навчальних закладів: [монографія] / І.П.Андрощук, О.М.Коберник. – Умань: СПД Жовтий, 2008. – 240 с.
16. *Андрущенко В. П.* Роздуми про освіту / Віктор Петрович Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 738 с.
17. *Арцишевський Р. А.* Методологічні засади оновлення змісту освіти / Р. А. Арцишевський // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2003: [зб. наук. пр.] 10-річчя АПН України: [у 2 ч.] / АПН України. –

Х., 2002. – Ч.1 – С. 270 – 283.

18. *Асмолов А. Г.* Психология личности: принципы общепсихологического анализа: учеб. для студ. вузов / Александр Григорьевич Асмолов. – М. : Моск. ун-т, 1990. – 367 с.

19. *Атутов П. Р.* Политехнические принципы в обучении школьников: дис... доктора педагог. наук: 13.00.01 / Атутов Петр Родионович. – М., 1970.

20. *Атутов П. Р.* Політехнічний принцип у навчанні школярів / Атутов Петро Радіонович. – К. : Рад. шк., 1982. – 175 с.

21. *Атутов П. Р.* Сближение общеобразовательной и политехнической школы / П. Р. Атутов. – М. : Педагогика, 1986. – 176 с.

22. *Афанасьев В. Г.* Системность, познание и управление / Виктор Григорьевич Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.

23. *Бабанский Ю. К.* Оптимизация учебно-воспитательного процесса: метод. основы / Юрий Константинович Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.

24. *Бабанский Ю. К.* Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1985. – 208 с.

25. *Бабанский Ю. К.* Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Юрий Константинович Бабанский. – М. : Педагогика, 1982. – 192 с.

26. *Батышев С.Я.* Задачи подготовки квалифицированных рабочих кадров и вопросы профориентации школьников / С. Я. Батышев // Вопросы теории и практики профориентации в средней школе / [под ред. И. Д. Зверева]. – М. : Педагогика, 1972. – С. 13 – 24.

27. *Батышев С. Я.* Научная организация учебно-воспитательного процесса / С. Я. Батышев. – М. : Высш. шк., 1972. – 344 с.

28. *Батышев С. Я.* Основы производственной подготовки / С. Я. Батышев. – М. : Машиностроение, 1971. – 551 с.

29. *Батышев С. Я.* Производственная педагогика / С. Я. Батышев. – М. : Машиностроение, 1976. – 687 с.
30. *Батышев С. Я.* Трудовая подготовка школьников: Вопросы теории и методики / С. Я. Батышев. – М. : Педагогика, 1981. – 192 с.
31. *Батышев С. Я.* Трудовая подготовка школьников в условиях научно-технической революции / С. Я. Батышев. – М. : Знание, 1974. – 96 с.
32. *Беспалько В. П.* Основы теории педагогических систем / Владимир Павлович Беспалько. – Воронеж: ВГУ, 1977. – 303 с.
33. *Беспалько В. П.* Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1995.
34. *Беспалько В. П.* Слагаемые педагогических технологий / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.
35. *Бергер П.* Социальное консультирование реальности: Медиум трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман. – М., 1995. – 333 с.
36. *Бергсон А.* Творческая эволюция. Материя и память / Анри Бергсон: пер. с франц. – Мн. : Харвест, 1999. – 1407 с. (классическая философская мысль).
37. *Бердяев Н. А.* О назначении человека / Николай Александрович Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
38. *Бех І. Д.* Виховання особистості: у 2-х кн. – К. : Либідь, 2003 -
Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 2003. – 278 с.
Кн. 2. : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 2003. – 342, [1] с.
39. *Бех І. Д.* Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
40. *Бистрицкий Є.* Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / отв. ред. В. П. Иванов; Евгений Константинович Бистрицкий. – К. : Наук. думка, 1991. – 200 с.

41. *Блауберг И. В.* Становление и сущность системного подхода / Игорь Викторович Блауберг, Эрик Григорьевич Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.
42. *Блонский П. П.* Трудовые школы : избранные пед. произв. / П. П. Блонский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 86 – 164.
43. *Бодалев А. А., Столин В. В.* Общая психодиагностика. Основы психодиагностики, немедицинской психотерапии и психологического консультирования: учеб. пособие для студ. вузов / А. А. Бодалев, В. В. Столин. – М. : Моск. ун-т, 1987. – 304 с.
44. Большая энциклопедия психологических тестов. – М. : Эксмо, 2006. – 416 с.
45. *Бондар В. І.* Теорія і технологія управління процесом навчання у школі / В. І. Бондар. – К.: Школяр, 2000. – 191 с.
46. *Бондарев В. П.* Технология профессионального успеха / [В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко, Л. А. Зингер и др.]. – М.: Просвещение, 2001. – 144 с.
47. *Боришевський М. Й.* Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: навч.-метод. посіб. / [М. Й. Боришевський, С. Т. Музичук, В. В. Антоненко та ін.]; Інститут змісту і методів навчання. – К. : Вища шк., 1999. – 190 с.
48. *Бочева Л. Б.* Особенности взаимосвязи социальной мотивации и мировоззрения в юношеском возрасте: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология / Л. Б. Бочева. – М., 1987. – 24 с.
49. *Бочкарев В. Н.* Методика обучения при закреплении знаний действий и их сравнительная эффективность: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 13.00.01 – теория и история педагогики / В. Н. Бочкарев. – М., 1986. – 21 с.
50. *Бурда М. І.* Зміст і технології шкільної освіти: Матеріали звітної наукової конференції Інституту педагогіки АПН України 28 – 30 березня

2000 року / М. І. Бурда. – К., Педагогічна думка, 2000. – 116 с.

51. *Васильев Ю. К.* Политехническое образование, трудовое воспитание и профориентация школьников: аннотир. тематика лекций / Юрий Константинович Васильев. – М.: Знание, 1976. – 48 с.

52. Введение в научные исследования по педагогике: учеб. пособие для студ. пед. вузов / [под. ред. В. И. Журавлева]. – М.: Просвещение, 1988. – 239 с.

53. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2003. – 896 с.

54. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.

55. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений: в 6-ти т. / под. ред. М.Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1984. –

Т. 6: Научное наследство. – 1984. – 400 с.

56. Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для 21-го століття: матеріали всеукр. наук. практ. конф. – К., 2007. – 239 с.

57. *Вихрущ А.В.* Трудова підготовка учнів в загальноосвітніх школах України (XIX – початок XX ст.) / [За ред. Д.О.Тхоржевського]. – К. : КДПУ, 1993. – 173 с.

58. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посіб. / [за ред. В. Г. Кременя; М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабин]. – Т. : Навч. книга – Богдан, 2004. – 384 с.

59. *Воловиченко А. І.* Наукова організація праці учнів у міжшкільних комбінатах / А. І. Воловиченко. – К. : Рад. шк., 1982. – 160 с.

60. Вопросы теории и практики профориентации в средней школе: сборник статей [под ред. Зверева И. Д.] – М. : Педагогика, 1972. – 248 с.

61. Вопросы трудового воспитания и политехнического обучения в

истории советской педагогики и школы / редкол. М. Г. Хитарян (отв. ред.) [и др.]. – М. : Московский обл. пед. институт им. Н. К. Крупской, 1980. – 101 с.

62. *Воронин А. И.* Педагогические основы подготовки сельских школьников к механизированному труду в полеводстве: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / А. И. Воронин. – М., 1980. – 21 с.

63. Воспитание школьников в труде / под. ред. А. А. Шибанова. – М.: Педагогика, 1976. – 104 с.

64. *Выготский Л. С.* Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.

65. *Герасимчук В. І.* Соціально-орієнтований ринок праці і проблеми його становлення / Володимир Іванович Герасимчук; Україн. ін-т. соц. досліджень. – К., 2000. – 32 с.

66. *Гильбух Ю. З.* Психология трудового воспитания школьников / Юрий Зиновевич Гильбух, Евгений Прокофевич Верещак. – К.: Рад. шк., 1987. – 255 с.

67. *Гильбух Ю. З.* Темперамент и психологические способности школьника: психология, диагностика, педагогика / Ю. З. Гильбух. – 2-е изд. допол. и перераб. – К. : Ин-т. психологии АПН Украины, 1993. – 272 с.

68. *Гичан И. С.* Психологические проблемы наставничества / Иван Степанович Гичан. – К. : Вища шк., 1983. – 154 с.

69. *Глассер У.* Школа без неудачников / Уильям Глассер; пер. с англ. Н.В. Изосимовой. – М.: Прогресс, 1991. – 184 с.

70. *Глебова Н. Д.* Нравственная подготовка старшеклассников к труду в процессе взаимодействия сельской школы, семьи и общественности: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Глебова Наталья Даниловна– М., 1981. – 197 с.

71. *Голант Е. Я.* Методы обучения в советской школе / Евгений Яковлевич Голант. – М. : Учпедгиз, 1957. – 152 с.

72. *Головатий М. Ф.* Соціологія молоді: курс лекцій / Микола Федорович Головатий; Міжрегіон. акад. управління персоналом. – К. :

МАУП, 2006. – 304 с.

73. *Головаха Е. И.* Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Евгений Иванович Головаха; АН УССР. Ин-т философии. – К. : Наук. думка, 1988. – 144 с.

74. *Голомшток А. Е.* Выбор профессии и воспитание личности школьника (воспит. концепция проф. ориентации) / Александр Ефимович Голомшток. – М. : Педагогика, 1979. – 160 с.

75. *Гончаренко С. У.* Гуманізація загальної середньої освіти: проект концепції / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований. – К. : АПН України, 1994. – 36 с.

76. *Гончаренко С. У.* Дидактична концепція змісту освіти. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2002. – Вип. 2, ч. 1. – С. 22 – 26.

77. *Гончаренко С. У.* Методика як наука / С. У. Гончаренко. – Хмельницький: ХГПУ, 2000. – 30 с.

78. *Гончаренко С. У.* Методические и теоретические основы формирования учащихся естественно-научной картины мира : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора пед. наук : в форме науч. докл.: спец. 13.00.01 / С. У.

79. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

80. *Гончаренко С. У.* У тісному зв'язку з практикою // С. У. Гончаренко, П. М. Воловик // Рад. шк. – 1961. – № 10. – С. 47 – 51.

81. *Гуревич Р.* Співпраця сільських шкіл і професійно–технічних закладів у професійному навчанні учнів / Р. Гуревич, М. Кадемія // Трудова підготовка

82. *Гур'янова О. В.* Організація навчально-виховного процесу в

комерційних училищах України (1894–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «теорія і історія педагогіки» / О. В. Гур'янова. – Київ, 2007. – 20 с.

83. *Давыдов В. В.* Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и эксперим. исследован. / Василий Васильевич Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.

84. *Даниленко Н. В.* Повышение эффективности профориентационной работы в сельской школе: дис. ... кан. пед. наук : 13.00.01 / Даниленко Николай Владимирович – К., 1981. – 250 с.

85. *Дейвис Норман.* Європа: історія / Норман Дейвіс; пер з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000. – 1464 с. : іл.

86. *Дем'янчук С. П.* Трудова підготовка учнів загальноосвітніх шкіл України (1945–1999) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 « теорія і історія педагогіки» / С. П. Дем'янчук. – Івано-Франківськ, 2000. – 18 с.

87. Державна національна програма «Освіта : Україна ХХІ століття». – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.

88. Державна програма “Вчитель” / Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.2002 р. № 379 // Освіта України. – 2002. – 2 квіт. – С. 1 – 7.

89. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Освіта України. – 2004. – № 5 (500). – С. 1 – 13.

90. *Деркач В. Ф.* Павлівська школа імені В.О. Сухомлинського сьогодні / Деркач В. Ф., Гришина Р. М., Євтушенко Л. С. ; [уклад. Калініченко Н. А.] – Кіровоград : Поліграф-Терція, 2003. – 304 с.

91. Дидактика средней школы / [под ред. М. А. Данилова, М. М. Скаткина]. – М. : Педагогика, 1975. – 303 с.

92. Дитяча праця в Україні / авт. кол. О. О. Яременко [та ін.]. – К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. – 132 с.

93. *Дічек Н. П.* Макаренко і світ: аналіз англомовних студій / Н. Дічек.

– К. : Наук. світ, 2005. – 303 с.

94. Дорошенко Юрій Олександрович. Комп'ютерні методи деформативного конструювання геометричних об'єктів на основі політканинних перетворень: Дис... д-ра техн. наук: 05.01.01 / Київська держ. академія водного транспорту. - К., 2002. – 398 арк. - Бібліогр. : арк. 350 – 371.

95. Драч І. Ф. Григорій Сковорода / І. Ф. Драч, С. Б. Кримський, М. В. Попович. – К. : Молодь, 1984. – 212 с.

96. Дроздов Л. П. Теория и практика трудового политехнического обучения в сельской школе / Л. П. Дроздов. – М. : НИИ содержания и методов обучения АПН СССР, 1971. – 42 с.

97. Експериментальна програма з курсу «Основи сімейної економіки та малого бізнесу» // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – № 151. – С. 13 – 25.

98. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. – К. : МАУП, 2003. – 222 с.

99. Життєві кризи особистості / [В. Д. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков]. – К. : ВПОЛ, 1998. – 356 с.

100. Завалевський Ю. І. Громадянське виховання старшокласників: проблеми, досвід, перспективи: навч. метод. посіб. / Юрій Іванович Завалевський; наук.-метод. центр сер. освіти МОН України. – К., 2003. – 104 с.

101. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М. : Педагогика, 1987. – 160 с.

102. Закатнов Д. О. Довідник професій / Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тименко. – К. : Укр. книга, 1999. – 312 с.

103. Закон України «Про загальну середню освіту» // Освіта України. – 1999. – № 25. – С.5 – 8.

104. Закон України «Про освіту». – К. : Генеза, 1996. – 36 с.

105. Занков Л. В. Обучение и развитие (экспериментально-педагогические исследования): избр. пед. труды / Л. В. Занков; НИИ общ.

педагогіки АПН СРСР. – М. : Педагогіка, 1975. – 440 с.

106. *Захаренко О. А.* Виховання учнів сільської школи на загальнолюдських цінностях / О. А. Захаренко // В. О. Сухомлинський і сучасні проблеми особистісно орієнтованого виховання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Наук. світ, 2000. – С. 15 – 18.

107. *Захаренко О. А.* Гордієві вузли сучасної школи. Як їх розв'язати? / О. А. Захаренко // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3/4. – С. 18 – 22.

108. *Захаренко О. А.* З щоденника директора школи / О. А. Захаренко // Радянська школа. – 1987. – № 5. – С. 66 – 68.

109. *Захаренко О. А.* Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К.: СПД Богданова А. М., 2006. – 216 с.

110. *Захаров Н. Н.* Профессиональная ориентация школьников / Н. Н. Захаров. – М. : Просвещение, 1989. – 192 с.

111. *Зверев И. Д.* Вопросы теории и практики профориентации в средней школе: сб. ст. / под ред. И. Д. Зверева. – М. : Педагогіка, 1972. – 248 с.

112. *Зверев И. Д.* Совершенствование содержания образования в школе / [под ред. И. Д. Зверева, М. П. Кашина]. – М. : Педагогіка, 1985. – 272 с.

113. *Зверев И. Д.* Социальная работа с молодежью / Иван Дмитриевич Зверев. – К. : Академпресс, 1994. – 101 с.

114. Зміст і форми орієнтації школярів на педагогічні професії: навч. посіб. / [В. П. Романенко, М. П. Тименко, С. В. Тезікова]. – К. : ІЗМН, 1997. – 64 с.

115. *Зязюн І. А.* Вузівська підготовка педагога до профільного навчання учнів старших класів / Іван Зязюн // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Ін-т. педагогіки і психології проф. освіти АПН України; Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2004. – Вип. 4. – С. 3 – 11.

116. *Зязюн І. А.* Духовні чинники елітарної особистості // Розвиток

особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матеріалів Міжн. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання / Іван Зязюн. ЧНУ імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2005. – С. 5 – 19.

117. *Зязюн І. А.* Естетичні регулятиви педагогічної майстерності / Іван Зязюн // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України; Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Випуск 9. – К.; Вінниця, 2006.

118. *Зязюн І. А.* Філософія педагогічної дії: монографія / І. А. Зязюн. – К.; Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

119. *Иванов В. М.* Педагогические условия социализации: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.05. – Социальная педагогика / В. М. Иванов. – К., 1998. – 20 с.

120. *Иванова Е. М.* Основы психологического изучения педагогической деятельности / Елена Михайловна Иванова. – М. : Московский ун-т, 1987. – 207, [1] с.

121. Измерение интеллекта детей: пособие для психолога – практика / НИИ психологии; под ред. Ю. З. Гильбуха. – К. : 1992.

Ч.1: Человеческий интеллект и его измерение: теория и практика. - 133 с.

122. *Ингекамп К.* Педагогическая диагностика / К. Ингекамп; пер. с нем. – М. : Педагогика, 1991. – 240 с.

123. Информационно-поисковая система „Профессиография”: метод. пособие / [под общ. ред. Е. А. Климова]. – Л. : НИИ ПТО, 1972. – 312 с.

124. *Иовайша Л. А.* Проблемы профессиональной ориентации школьников / Л. А. Иовайша. – М. : Педагогика, 1983. – 128 с.

125. *Іванко А. Б.* Освітня діяльність та педагогічна спадщина І. Г. Ткаченка / А. Б. Іванко. – Кіровоград : Поліграф-Терція, 2004. – 188 с.

126. Інноваційні педагогічні технології у трудовому навчанні: навч.-метод. посібник / Гетта В. Г., Гуревич Р. С., Коберник О. М., Терещук А. І., Терещук Г. В. — Умань : СПД Жовтий, 2008. — 212 с.

127. *Кайдаулов Д. П.* Закон перемены труда и всестороннее развитие личности / Д. П. Кайдаулов. – М. : Экономика, 1968. – 319 с.

128. *Кала У. В.* Психологическая служба в школе / Ульява Валентиновна Кала, Вильва Вальтеровна Раудик. – М. : Знание, 1986. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология»; № 12).

129. *Калініченко Н. А.* Актуальні проблеми використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в післядипломній освіті педагогічних працівників : матеріали наук.-практ. конф. «Підвищення кваліфікації педагогічних працівників: здобутки, проблеми, перспективи» / Н. А. Калініченко. – Кіровоград : Народне слово, 1999. – С. 36 – 39.

130. *Калініченко Н. А.* Василь Сухомлинський про відповідальність керівника школи за розвиток творчого потенціалу вчителя / Н. А. Калініченко // Зб. наук. пр. Полтав. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. Сер. Пед. науки. – Полтава, 2005. – Вип. 5 (44). – С. 26 – 31.

131. *Калініченко Н. А.* Виховання в учнів працьовитості в педагогіці В. О. Сухомлинського / Н. А. Калініченко // Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової. – Х. : ХДПУ, 1999. – Вип. 10., Ч. 2. – С. 29 – 33.

132. *Калініченко Н. А.* Виховання громадянських цінностей засобами трудового навчання / Н. А. Калініченко // Громадянська освіта в Україні: досвід, пошуки, перспективи : матеріали конф. / ред. П. П. Моціяка, О. В. Желюба. – Ніжин : НДПУ, 2002. – С. 48 – 51.

133. *Калініченко Н. А.* Трудова підготовка учнів сільської школи у центральному регіоні України (друга половина ХХ століття): дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Калініченко Надія Андріївна – К., 2008. – 510 с.

134. *Кант И.* Критика чистого разума / Иммануил Кант; пер. с нем. Н. Лосский. – М. : Мысль, 1994. – 592 с. – (Философское наследие).

135. *Кант И.* Лекции по этике / Иммануил Кант; [пер. с нем. А. К. Судаков]. – М. : Республика, 2000. – 431 с.
136. *Кант И.* Сочинения: в 8 т. – М. : ЧОРО, 1994. –
Т.1. – 1994. – 718 с.
Т.6. – 1994. – 613 с.
137. Касперський Анатолій Володимирович. Радіоелектроніка в системі формування фізичних і технічних знань у середніх загальноосвітніх та вищих педагогічних навчальних закладах: дисертація д-ра пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2003.
138. *Киричук О. В.* Формування в учнів активної життєвої позиції / Олександр Васильович Киричук. – К.: Рад. шк., 1983. – 137 с.
139. *Кларин В. М.* Педагогическое наследие / В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М. : Педагогика, 1988. – 416 с.
140. *Кларин М. В.* Педагогические технологии в учебном процессе (анализ зарубежного опыта) / Михаил Владимирович Кларин. – М. : Знание, 1989. – 89 с.
141. *Клаус Г.* Введение в дифференциальную психологию учения / Георг Клаус. – М. : Педагогика, 1987. – 176 с.
142. *Клепко С. Ф.* Інтегративна освіта і поліморфізм знання / Сергій Федорович Клепко; Інститут педагогіки АПН України; – К. : Полтава, 1998. – 358 с.
143. *Климов Е. А.* Как выбрать профессию / Е. А. Климов. – М. : Просвещение, 1984. – 160 с.
144. *Климов Е. А.* Психологическое содержание труда и вопросы воспитания / Евгений Александрович Климов. – М. : Знание, 1986. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология», № 3).
145. *Климов Е. А.* Психология профессионала: избранные психол. труды / Е. А. Климов. – М.: Институт практ. психол.; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.
146. *Климов Е. А.* Психолого-педагогические проблемы

профессиональной консультации / Евгений Александрович Климов. – М. : Знание, 1983. – 95 с.

147. *Климов Е. А.* Состояние и задачи научных исследований по комплексной проблеме «Профориентация» / Е. А. Климов // Вопросы теории и практики профориентации в средней школе / [под ред. И. Д. Зверева]. – М., 1972. – С. 117 – 121.

148. *Климов Е. А.* Эксперимент и психолого-педагогическая профконсультация / Е. А. Климов // Методологические основы исследований в области педагогики и психологии профессионально-технического образования / [под общ. ред. С. Я. Батышева]. – М., 1975. – С. 151 – 158.

149. *Коберник О. М.* Урок трудового навчання в умовах проектнотехнологічної системи / О. М. Коберник // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2006. – № 1. – С. 2–5.

150. *Ковязина З. П.* Дифференциация содержания образования в старшей школе США: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ковязина Елена Петровна. – К., 1989. – 194 с.

151. *Козелецкий Ю.* Человек многомерный / Ю. Козелецкий. – К. : Либідь, 1991. – 282 с.

152. *Коломієць Ю. В.* Трудове виховання учнів 8 – 9 класів на традиціях і звичаях українського народу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Коломієць Юрій Віталійович. – К., 1998. – 191 с.

153. *Коменский Я. А.* Образование в школах должно быть универсальным // Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М., 1988. – С. 29 – 30.

154. *Кон И. С.* Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367с.

155. *Кон И. С.* Психология ранней юности. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.

156. *Кон И. С.* Ребенок и общество: (историко-этнографическая

перспектива) / Игорь Семенович Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с.

157. *Конаржевский Ю. А.* Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса и управление школой: учеб. пособие / Юрий Анатольевич Конаржевский. – М. : Педагогика, 1986. – 145 с. – (Образование. Пед. науки).

158. *Кондаков Н. И.* Логический словарь-справочник / Николай Иванович Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 720 с.

159. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інф. зб. МОН України. – 2003. – груд. (№ 24). – С. 3 – 32.

160. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості Г. С. Костюк. К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.

161. Концепція розвитку загальної середньої освіти // Освіта України. – 2000. – 16 серп.

162. Концепция трудовой подготовки учащихся общеобразовательной школы. – М. : НИИ труд. обучения и профориентации АПН СССР, 1988. – 61 с.

163. Концепція трудової підготовки школярів України // Освіта. – 1993. – № 28. – С. 2 – 3.

164. *Костенко Н.І.* Організація профільного навчання у старшій школі Великої Британії: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Н.І.Костенко. – Кіровоград., 2010. – 21 с.

165. *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды / Г. С. Костюк ; [под ред. Л. Н. Проколиенко] // АПН СССР. – М. : Педагогика. – 1988. – 301 с.

166. Корець Микола Савич. Теорія і практика науково-технічної підготовки вчителів трудового навчання і технологій виробництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.04. – теорія і методика професійної підготовки. – К., 2002. – 40 с.

167. *Кочетов А. И.* Методика исследования проблем трудового воспитания / А. И. Кочетов. – Минск, 1982. – 100 с.

168. *Кремень В. Г.* Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
169. *Кремень В. Г.* Педагогічна освіта в контексті цивілізаційних змін // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: зб. наук. праць / за заг. ред. Н. Г. Ничкало. – Х., 2007. – С. 3 – 8.
170. *Кремень В. Г.* Україна: шлях до себе: проблеми суспільної трансформації / В. Г. Кремень, В. М. Ткаченко. – К.: Вид. Центр «Друк», 1998. – 446 с.
171. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению / [под ред. С. Н. Чистяковой и А. Я. Журкиной]. – М.: Филология, 1997. – 80 с.
172. *Крутецкий В. А.* Психология обучения и воспитания школьников / В. А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1976. – 398 с.
173. *Крючкова А. Ф.* Общественно полезный производительный труд / А. Ф. Крючкова. – М. : Просвещение, 1984. – 192 с.
174. *Кузьмінський А. І.* Завдання всебічного гармонійного розвитку особистості в умовах полікультурної освіти / А. І. Кузьмінський // Славянская педагогическая культура. – 2006. – № 5. – С. 9 – 12.
175. *Кузнецов А. А.* Требования к знаниям и умениям школьников: дидактико-метод. анализ / А. А. Кузнецов. – М. : Педагогика, 1986. – 176 с.
176. Кулик Євген Володимирович. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів трудового навчання до педагогічної дослідницької діяльності : Дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. — Т., 2006. — 421арк. — Бібліогр.: арк. 362 – 380.
177. *Кучкаров М. Т.* Развитие мотивов отношения к трудовой деятельности на различных стадиях подросткового возраста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – Педагогічна та вікова психологія / М.Т. Кучкаров. – М., 1990. – 16 с.

178. *Лавриченко Н. М.* Педагогіка соціалізації: європейські абрисы: [монографія] / Н. М. Лавриченко. – К. : Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
179. *Лавриченко Н. М.* Професійна орієнтація як рушій прогресивного реформування системи освіти (на прикладі Франції) / Н. М. Лавриченко. – К. : МДП Кварк, 1996. – 37 с.
180. *Левківський М. В.* Ставлення школярів до праці: традиції та проблеми формування / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : НДІ педагогіки АПН України, 1993. – 150 с.
181. *Левченко Г. Е.* Трудовое воспитание учащихся 4 – 8-х классов в процессе производительного труда: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Левченко Григорий Евменович. – К., 1982. – 202 с.
182. *Левченко Т. І.* Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах / Тамара Іванівна Левченко. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 510 с.
183. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
184. *Лернер И. Я.* Дидактические основы методов обучения / Исаак Яковлевич Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 185 с.
185. *Лернер И. Я.* Проблемное обучение / Исаак Яковлевич Лернер. М. : Знание, 1974. – 64 с.
186. *Лернер И. Я.* Процесс обучения и его закономерности / Исаак Яковлевич Лернер. – М. : Знание, 1980. – 96 с.
187. *Лісова С. В.* Педагогічні основи формування культури праці учнів основної школи у процесі трудового навчання і виховання: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Лісова Світлана Валеріївна. – К., 1996. – 397 с.
188. *Лозова В. І.* Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Х. : ОВС, 2002. – 400 с.
189. *Лопатин В. В.* Малый толковый словарь русского языка / Владимир Владимирович Лопатин, Людмила Евгеньевна Лопатина. – М. : Рус. яз., 1990. – 704 с.
190. *Лукашевич Н. П.* Социология воспитания: краткий курс лекций. –

К. : МАУП, 1996. – 180 с.

191. *Лукинов И. И.* Трудовое воспитание молодежи / Иван Илларионович Лукинов. – К. : Наук. думка, 1989. – 432 с.

192. *Лутай В. С.* Філософія сучасної освіти / В. С. Лутай. – К. : Магістр, 1986. – 256 с.

193. *Мадзигон В. М.* Педагогічні аспекти удосконалення змісту трудової політехнічної підготовки школярів // Наук. зап. Сер. Педагогіка / Тернопіл. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 1999. – №5. – С. 3 – 7.

194. *Мадзигон В. Н.* Политехнические основы соединения обучения с производительным трудом : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Мадзигон Василий Николаевич. – К., 1992. – 356 с.

195. *Мадзигон В. Н.* Продуктивная педагогика. Политехнические основы соединения обучения с производительным трудом: [монография] Василий Николаевич Мадзигон. – К. : Вересень, 2004. – 323, [1] с.

196. *Мадзигон В. М.* Трудове виховання молоді / В. М. Мадзигон. – К. : Наук. думка, 1989. – 432 с.

197. *Макаренко А. С.* Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1990. – 366 с.

198. *Макаренко А. С.* О воспитании / А. С. Макаренко. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.

199. *Макаренко А. С.* Сочинение в 7 томах. – М. : АПН РСФСР, 1960. – Т.4. – 1960. – 552 с.

200. *Макаренко А. С.* Школа жизни, труда, воспитания: учеб. кн. по истории, теории и практике воспитания. Ч. 1: Деловые и личные письма, статьи 1921 – 1928 гг. / А. С. Макаренко; сост. и коммент. А. А. Фролов, Е. Ю. Иллалтдинова. – Н. Новгород: Волго-Вятская академия гос. службы, 2007. – 361 с.

201. *Макаренко М. Я.* Особливості проектування муніципального освітнього простору / М. Я. Макаренко, М. П. Пашенко // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матеріалів Міжнар.

конгресу – IV Слов'янські пед. читання. – Черкаси, 2005. – С. 65 – 66.

202. *Максимено С. Д.* Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : НИІП, 1990. – 240 с.

203. *Максимчук О. В.* Система трудового виховання в педагогічній спадщині І. Г. Ткаченка: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Максимчук Оксана Володимирівна. – К., 2002. – 234 с.

204. *Маргулис А. В.* Диалектика деятельности и потребностей общества / А. В. Маргулис. – Белгород: Белгородский педагог. ун-т, 1972. – 66 с.

205. *Маслоу А.* Самоактуализация личности и образование / Абрахам Маслоу; пер. с англ.; предисловие Г. А. Балла; Ин-т психологии АПН Украины. – К.; Донецк, 1994. – 52 с.

206. *Матюша М. П.* Трудовое воспитание учащихся в средней общеобразовательной школе (на материале школ Украины) : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «теория и история педагогики» / М. П. Матюша. – К., 1975. – 52 с.

207. *Мачуський В. В.* Формування готовності старшокласників до професійної діяльності у сфері технічної творчості в позашкільних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 – Теорія і методика виховання / В. В. Мачуський. – К., 2001. – 16 с.

208. *Мельничук С. Г.* Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів: (історико-педагогічний аспект, 1961 – 1990 рр.) : моногр. / С. Г. Мельничук – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2007. – 350 с.

209. *Методика курсу «Основи виробництва. Вибір професії»:* посіб. для учителя / [С. У. Калюга, М. Л. Кондюрина, И. А. Салова та ін.; за ред. П. Р. Атутова, В. А. Полякова]. – К. : Рад. шк., 1989. – 96 с.

210. Методические рекомендации по организации совместной профориентационной работы школы и базового предприятия. – М.: Просвещение, 1982. – 28 с.

211. Методичні рекомендації з питань керівництва трудовим навчанням в міжшкільному навчально-виробничому комбінаті / [В. М. Мадзігон, М. П.

Легкий та ін.]. – К.: НДІ педагогіки УРСР, 1981. – 11 с.

212. *Мид М.* Культура и мир детства: избранные произведения / Маргарет Мид; АН СССР, Ин-т этнографии. – М.: Наука, 1988. – 432 с.

213. *Милерян Е. А.* Психология формирования общетрудовых политехнических учений / Е. А. Милерян. – М.: Педагогика, 1973. – 99 с.

214. Мир профессий: Человек – природа / [сост. С. Левиева]. – М.: Мол. гвардия, 1985. – 383 с.

215. Мир профессий: Человек – художественный образ / [сост. А. Смирнов; предисл. В. Рябова, А. Смирнова]. – М.: Мол. гвардия, 1987. – 383 с.

216. *Михайлов Ф. Т.* Загадка человеческого Я / Феликс Трофимович Михайлов. – М.: Политиздат, 1976. – 286 с.

217. *Монтень М.* Опыты. О стойкости, праздности, умственности и страстях: пер. с фр. / Мишель Монтень. – М.: ООО АСТ; Х.: Фолио, 2003. – 654 с.

218. *Моргун В. Ф.* Методика багатовимірного аналізу досягнень учня з метою профілювання та профорієнтації / В. Ф. Моргун; Інститут педагогіки і психології проф. освіти АПН України, ПДП, каф. психол. та пед. майстерності. – Полтава, 1997. – 15 с.

219. Навчально-виховна робота в міжшкільному навчально-виробничому комбінаті / [за ред. І. А. Макаровської]. – К.: Рад. шк., 1979. – 176 с.

220. Навчально-виховна робота в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах / [В. М. Мадзігон, В. З. Моцак, Д. М. Тарнопольський та ін.]. – К.: Рад. шк., 1979. – 174 с.

221. *Назімов І. М.* Вибір професії учнями / Ігор Миколайович Назімов. – К.: Рад. шк., 1963. – 63 с.

222. Научные основы трудового обучения: сб. / [сост. А. Б. Дмитриев]. – М.: Педагогика, 1970. – 229 с.

223. Національна доктрина розвитку освіти. – К.: Шк. світ, 2001. – 24 с.

224. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало. – К.: Віпол, 2000. – 636 с.

225. *Никифорова Н. Г.* Поликультурные основы проектирования регионального компонента в современной школе / Н. Г. Никифорова // Известия Международной Славянской Академии образования им. Я. А. Коменского. – 2006. № 4. – С. 85 – 92.

226. *Нильсон О. А.* Теория и практика самостоятельной работы учащихся: исслед. роли самост. работы учащихся в учеб. процессе и ее эффективности при использовании рабочих тетрадей / Освальд Артурович Нильсон. – Талин: Валгус, 1976. – 280 с.

227. *Ничкало Н. Г.* Воспитание рабочей смены / Н. Г. Ничкало. – К. : Политиздат Украины, 1982. – 199 с.

228. *Ничкало Н. Г.* Педагогічні дослідження в Польщі та Україні: особливості, результати і перспективи // Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр.; укр.-пол. [щорічник] / за ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, І. Вільш, Н. Ничкало. – Ченстохова; К., 2005. – [Вип]7. – С. 2003 – 216.

229. *Ничкало Н. Г.* Професійна педагогіка в інформаційно-технологічному суспільстві / Нелля Ничкало // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: матеріали IV міжнар. наук.-прак. конф. – Хмельницький, 2007. – С. 88 – 94.

230. *Новиков Л. И.* Школа и среда / Л. И. Новиков. – М. : Знание, 1985. – 79 с.

231. Обдаровані діти: виявлення, діагностика і розвиток: матеріали міжнар. семінару, Полтава, 9-10 лют. 1995 р. / [за ред. В. Ф. Моргуна]. – Полтава: ПДП, 1995. – 171 с.

232. *Обуховский К.* Психология влечений человека / Казімеж Обуховський; пер. с польск. В. И. Мочуман. – М. : Прогресс, 1972. – 247 с.

233. *Огнев'юк В. О.* Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / Віктор Олександрович Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. –

450 с.

234. *Оконь В.* Введение в общую дидактику / Винценты Оконь; пер. с польск. Л. Г. Кашкуревича. – М.: Высш. шк., 1990. – 382 с.

235. Олійник Віктор Васильович. Теоретико-методологічні засади управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти: дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 2004.

236. *Онушкин В. Г.* Теоретические основы непрерывного образования / [В. Г. Онушкин, В. И. Огарев, А. Л. Загорский и др.]. – М. : Просвещение, 1987. – 207, [2] с.

237. Орфографический словарь русского языка / В. В. Лопатин. – М.: Русский язык, 1991. – 414 с.

238. Орфографічний словник наукових і технічних термінів / В. Я. Карачун. –К.: Криниця, 199. – 528 с.

239. Освіта України і науково-технічний прогрес: історія, досвід, уроки / [В. М. Курило, В. П. Шепотько]. – К. : Деміур, 2006. – 432с.

240. Основы психологии : підруч. для студентів вузів / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 4-е вид. – К. : Либідь. 1999. – 630 с.

241. Очерки истории профессионально-технического образования в СССР / [С. Я. Батышев, Н. Н. Кузьмин, Е. Г. Осовский и др.; отв. ред. С. Я. Батышев]. – М. : Педагогика, 1981. – 351 с.

242. *Павлютенков Е. М.* Кем быть? / Евгений Михайлович Павлютенков. – К. : Молодь, 1989. – 198 с. – (Сер. Твоя будущая профессия).

243. *Павлютенков Е. М.* Профессиональная ориентация учащихся / Евгений Михайлович Павлютенков. – К. : Рад. школа, 1983. – 153 с.

244. *Павлютенков Е. М.* Управление профессиональной ориентацией в общеобразовательной школе / Е. М. Павлютенков. – Владивосток: Университет, 1990. – 174 с.

245. *Павлютенков Е.М.* Формирование мотивов выбора профессии / Е.М. Павлютенков; под ред. Б.А. Федоришина. – К. : Рад. шк., 1980. – 143 с.

246. *Парамонова Л.* Дошкольное и начальное образование за рубежом / Людмила Парамонова, Евгения Протасова. – М. : Педагогика, 2001. – 112 с.
247. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
248. Педагогическая энциклопедия: [в 4-х т.] / гл. ред. И. А. Каиров. – М.: Сов. энциклопедия, 1964. –
Т.1. – 1964. – 829 с.
249. Педагогическое наследие: Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. / [сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий]. – М. : Педагогика, 1987. – 413 с.
250. Педагогіка: підруч. для студ. пед. ін-тів / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Вища шк., 1986. – 539 с.
251. Педагогічна майстерність: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Вища шк., 2004. – 422, [1] с.
252. Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб. / [упоряд.: І. А. Зязюн, Н. Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища шк., 2006. – 606 с.
253. Педагогічний словник / за ред. акад. М. Д. Ярмаченка – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.
254. Педагогічні основи трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді / за ред. М. П. Тименка; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 1996. – 268 с.
255. *Перепелиця М. П.* Державна молодіжна політика в Україні : (регіональний аспект) / М. П. Перепелиця; Укр. ін-т соціал. досліджень; Укр. центр політич. менеджменту. – К., 2001. – 242 с.
256. *Пидкасистый П. И.* Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении / П. И. Пидкасистый. – М. : Педагогика, 1980. – 240 с.
257. *Піддячий М. І.* Виховання та розвиток дітей засобами праці / М. І.

Піддячий // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2007. – № 3. – С. 6 – 9.

258. *Піддячий М. І.* Вплив полікультурного простору на професійне самовизначення школярів / М. І. Піддячий // Известия Международной академии образования им. Я. А. Коменского. – 2006. – № 4. – С. 112 – 117.

259. *Піддячий М. І.* Вплив соціокультурного оточення на професійний вибір старшокласників / М. І. Піддячий // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, – 2004. – Вип. VI. – С. 54 – 59.

260. *Піддячий М. І.* Динаміка трудової підготовки старшокласників / М. І. Піддячий // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр. / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2004. – Вип. 23. – С. 138 – 146.

261. *Піддячий М. І.* Історичні передумови та теоретичні засади профорієнтації школярів / М. І. Піддячий // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3. – С. 29 – 36.

262. *Піддячий М. І.* Концептуальні засади технологічного і художньо-естетичного напрямів профільної школи / М. І. Піддячий // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: зб. наук. пр. / за ред. Н. Г. Ничкало. – Х., 2007. – С. 214 – 217.

263. *Піддячий М. І.* Міжшкільні навчально-виробничі комбінати у системі позашкільної освіти / М. І. Піддячий // Соціально-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу: матеріали доп. та виступів Міжн. наук.-практ. конф. / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2003. – С. 143 – 147.

264. *Піддячий М. І.* Організація діяльності профільного навчально-виховного закладу / Микола Піддячий // Молодь і ринок. – 2008. – № 6 (41). – С. 53 – 58.

265. *Піддячий М. І.* Орієнтація старшокласників на педагогічні професії в умовах профільного навчання / М. І. Піддячий // Наук. зап. Ніжин. держ. ун-ту. ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2005. – Вип. 5. – С.120 – 124.

266. *Піддячий М. І.* Орієнтація старшокласників на професійну діяльність / М. І. Піддячий // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту. імені Івана Франка. – Житомир, 2006. – Вип. 30. – С. 37 – 40.

267. *Піддячий М. І.* Особливості організації навчально-виховного процесу в освітній галузі «Технологія» / Микола Піддячий // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2004. – № 1. – С. 56 – 62.

268. *Піддячий М. І.* Педагогічні засоби організації професіографічної діяльності школярів / М. І. Піддячий // Наукові записки / Терноп. нац. пед. ун-т. імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Т., 2007. – № 2. – С. 3 – 9.

269. *Піддячий М. І.* Підготовка старшокласників до майбутньої професійної діяльності в процесі профільного навчання / Микола Піддячий // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2005. – № 1. – С. 82 – 89.

270. *Піддячий М. І.* Підготовка старшокласників до професійної діяльності / М. І. Піддячий // Зміст і технології шкільної освіти: матеріали звіт. наук. конф. Інституту педагогіки АПН України, 30-31 березня 2005 року. – К., 2005. – Ч.ІІ. – С. 68.

271. *Піддячий М. І.* Проблеми професійного самовизначення молоді / М. Піддячий // Педагог професійної школи: зб. наук. пр. / [редкол.: Н. Г. Ничкало (голова), І. А. Зязюн, О. І. Щарбак та ін.]. – К., 2004. – Вип. VI. – С. 54 – 62.

272. *Піддячий М. І.* Професійна консультація старшокласників в умовах профільного навчання / М. І. Піддячий // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця. – 2006. – Вип. 11. – С. 91 – 97.

273. *Піддячий М. І.* Професіографічна діяльність школярів / М. І. Піддячий // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2007. – Вип. 15. – С. 112 – 117.

274. *Піддячий М. І.* Профінформаційна робота зі старшокласниками / М. І. Піддячий // Наук. записки / Тернопіл. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Т., 2005. – № 3. – С. 80 – 85.

275. *Піддячий М. І.* Профконсультування старшокласників / М. І. Піддячий // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів: матеріали наук.-практ. конф.; 30-31 берез. 2006 р. : [у 3-х ч.] / Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2006. – Ч.2. – С. 138 – 147.

276. *Піддячий М. І.* Профорієнтаційна робота: творчі пошуки педагогів МНВК / Микола Піддячий // Професійно-технічна освіта. – 2004. – № 3 – С. 37 – 41.

277. *Піддячий М. І.* Система підготовки старшокласників до професійного самовизначення / М. І. Піддячий // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2005. – Вип. 8, кн. 2. – С. 45 – 49.

278. *Піддячий М. І.* Система технологій: метод. вказівки для підготовки і здачі тестів з дисципліни / О. О. Розинка, Н. С. Шаповал, М. І. Піддячий. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 38 с.

279. *Піддячий М. І.* Становлення національного курикулуму для старшої школи / М. І. Піддячий // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2008. – Вип. 16. – С. 204 – 213.

280. *Піддячий М. І.* Сутність державного курикулуму для старшої школи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської

молоді: зб. наук. пр. Ін-ту проблем виховання АПН України. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. 10, т. 2. – С. 536 – 544.

281. *Піддячий М. І.* Сутність змісту і якості загальної і профільної освіти / М. І. Піддячий // Молодь і ринок. – 2007. – № 10. – С. 128 – 33.

282. *Піддячий М. І.* Теоретико-методологічні засади проблеми професійного самовизначення молоді / М. І. Піддячий // Роль фундаментальних дисциплін у формуванні спеціаліста нового типу: здобутки і перспективи в Рівненській області: матеріали І наук.-практ. конф. для вищ. навч. закл. 1-2 рівнів акредитації / Інститут педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Інститут проблем виховання АПН України. – Рівне, 2003. – С. 28 – 3.

283. *Піддячий М. І.* Теоретичний аспект підготовки молоді до професійної діяльності за кордоном / Микола Піддячий // Молодь і ринок. – 2004. – № 4. – С. 97 – 102.

284. *Піддячий М. І.* Теоретичні засади навчання старшокласників за напрямом «Технологія і дизайн» // Наукові записки / Тернопіл. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Т., 2007. – № 7. – С. 95 – 101.

285. *Піддячий М. І.* Трудове виховання старшокласників в умовах профільного навчання // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2006. – Вип. 9. – С. 196 – 201.

286. *Піддячий М. І.* Художньо-естетичне виховання старшокласників в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. // Професійно-художня освіта: зб. наук. пр. / [редкол.: І. А. Зязюн (голова), В. О. Радкевич, Р. Т. Шмагалю] – К.; Черкаси, 2005. – Вип. 3. – С. 130 – 138.

287. *Платонов К. К.* Психологія / К. К. Платонов, Г. Г. Голубев. – М. : Высш. шк., 1973. – 256 с.

288. *Подольак В. О.* Класифікація компетентностей учнів в галузі сучасного виробництва на основі порівняльного аналізу / В. О. Подольак //

Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2006. – Вип.9. – С. 204 – 213.

289. *Подольак В. О.* Формування в учнів системи наукових компетентностей в галузі сучасного виробництва: теоретико-метод. аспект / Вячеслав Омелянович Подольак. – Вінниця: Книга-Вега, 2002. – 462 с.

290. Позашкільна освіта в Україні (нормативно-правові документи) / за ред. В. В. Вербицького. – К. : НЕЦТ, 2002. – 303 с.

291. Политехнический словарь / гл. ред. акад. А. Ю. Ишлинский. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1980. – 655 с.

292. *Пометун О. І.* Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К. : СПД Кулінічев Б.М. – 2007. – 144 с.

293. *Пометун О. І.* Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. І. Пометун, Л.В. Пироженко ; [за ред. О. І. Пометун]. – К. : А. С. К., 2006. – 192 с., іл.

294. Поташкин Н. М. Инновационные школы России: становление и развитие / Н. М. Поташкин. – М. : Новая школа, 1996. – 320 с.

295. Про затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається : наказ Міністерства освіти України, Міністерства праці України, Міністерства у справах молоді і спорту України № 159/30/1526 від 2 червня 1995 р. // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – № 15. – С. 2 – 7.

296. Про затвердження Правил безпеки під час трудового навчання й літніх практичних робіт учнів X – XI класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськогосподарському виробництві : наказ Держнаглядохоронпраці України № 219 від 16 листопада 1998 р. // Книга вчителя трудового навчання : довідк.-метод. вид. / упоряд. С. М. Дятленко. – Вид. 2-ге, доповн. – Х. : Торсінг плюс, 2006. – С. 194 – 211.

297. Про затвердження Типових навчальних планів для організації

профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ Міністерства освіти і науки України № 306 від 20 травня 2003 р. // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2003. – № 10. – С. 18 – 29.

298. Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи. Наказ Міністерства освіти і науки України № 132 від 23 лютого 2004 р. // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 6. – С. 3 – 32.

299. Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудового навчання і профорієнтації учнів : наказ міністра освіти УРСР № 225 від 25 вересня 1974 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1974. – № 21. – С. 21 – 25.

300. Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання : постанова Каб. Міністрів України № 1717 від 16 листопада 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 47. – Ст. 2033.

301. Про поліпшення трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл України. // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1998. – № 11. – С. 22 – 25.

302. Програма «Моя економіка» для 8 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 2000. – № 17. – С. 14 – 15.

303. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Трудове навчання. 5-9 класи.: Затверджено Міністерством освіти і науки України : (лист № 1/11-3580 від 22.08.2001 р.). – К. : Шкіл. світ, 2001. – 312 с.

304. Програма професійного навчання учнів 10–11-х класів середньої загальноосвітньої школи : Основи підприємницької діяльності // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1993 – № 24. – С. 15 – 21.

305. Программы для общеобразовательных учреждений. Твоя профессиональная карьера 8 – 9 классы / С. Н. Чистякова, В. А. Власов, М. С.

Гуткин, С. П. Зуева, Л. Н. Кабардова, В. В. Колинько. – М. : Просвещение, 1997. – 97 с.

306. Проект «Рівний доступ до якісної освіти» / Міністерство освіти і науки України. – К., 2006. – 6 с.

307. Пронников В. А. Японцы: этнограф. очерки / Владимир Алексеевич Пронников, Иван Дмитриевич Ладанов. – М. : Наука, 1983. – 270 с.

308. Профессиограммы и профессиокарты основных профессий: метод. пособие: [в 2-х кн.] Кн. 1. / под ред. В. В. Ерасова. – К. : РИА-ВОК, 1995. – 112 с.

Кн.1. – 1995. – 112 с.

Кн.2. – 1995. – 224 с.

309. Профконсультационная работа со старшеклассниками / под общ. ред. Б. А. Федоришина. – К.: Рад. шк., 1980. – 160 с.

310. Профконсультаційна робота із старшокласниками в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів: метод. рек. / [уклад. М. П. Тименко, Д. Н. Раззоков, В. В. Мачуський та ін.]. – К. : РУМК, 1993. – 60 с.

311. Психология здоровья: учеб. для вузов / под ред. Г. С. Никифорова. – СПб: Питер, 2006. – 607 с.

312. Психология и психоанализ характера: хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Самарский дом печати, 1998. – 639 с.

313. Психологія і педагогіка життєтворчості / [В. Д. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков]. – К. : ВІПОЛ, 1996. – 791 с.

314. *Пустовійт Р. Ф.* Педагогічні умови формування підприємницької культури старшокласників: дис. ... канд. пед. наук : 13. 00.01 / Пустовійт Роберт Фрідріхович. – Черкаси, 1997. – 172 с.

315. Пуховська Л. П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: [монографія]. – К.: Вища шк., 1997. – 180 с.

316. Равен Д. Педагогическое тестирование / Давид Равен. – М.: Когито Центр, 1999. – 140 с.

317. *Радкевич В. О.* Становлення і розвиток професійно-художньої освіти України в ХХ столітті / В. О. Радкевич // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: [зб. наук. пр.] до 10-річчя АПН України: [у 2-х кн.] / Академія педагогічних наук України. – Х., 2002. – Ч. 2. – С. 277 – 291.

318. *Решетова З. А.* Психологические основы профессионального обучения / Зоя Алексеевна Решетова. – М.: МГУ, 1985. – 208 с.

319. *Рибалка В. В.* Методологічні питання наукової психології: навч.-метод. посіб. / В. В. Рибалка. – К.: ІПППО, 1996. – 236 с.

320. *Рибалка В. В.* Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників / В. В. Рибалка; АПН України, Інститут педагогіки і психології проф. освіти. – К.: Деміур, 1998. – 160 с.

321. *Рибалка В. В.* Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: дис... доктора психол. наук: 19.00.07 / Рибалка Валентин Васильович. – К., 1998. – 464 с.

322. *Рибалка В. В.* Психологія розвитку творчої особистості: навч. посіб. / В.В. Рибалка. – К.: ІПППО, 1996. – 236 с.

323. *Роджерс К.* Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Р. Роджерс; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.

324. *Рубинштейн С. Л.* Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: АН СССР, 1957. – 328 с.

325. *Рубинштейн С. Л.* Принципы и пути развития психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: АПН СССР, 1959. – 354 с.

326. *Рубинштейн С. Л.* Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн; отв. ред. Е. В. Шорохова. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.

327. *Рудницька О. П.* Педагогіка загальна та мистецька: навч. посіб. / О. П. Рудницька. – Т.: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 194 с.

328. *Савченко О. Я.* Етапи формування змісту шкільної освіти в

Україні за роки незалежності / О. Я. Савченко // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: [зб. наук. пр.] до 10-річчя АПН України: [в 2-х ч.] / Академія педагогічних наук України. –Х., 2002. – Ч.1. – С. 210 – 227.

329. *Савченко О. Я.* Стан і завдання реформування змісту загальної шкільної освіти: історія і сучасний стан / О. Я. Савченко // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 2 – 17.

330. *Саймон Б.* Общество и образование / Барри Саймон. – М. : Прогресс, 1989. – 624 с.

331. *Самодрин А. П.* Профільне навчання у середній школі: [монографія] / А. П. Самодрин. – Кременчук: РВЦ ПНТУ, 2004. – 384 с.

332. *Самодрин А. П.* Профільно-диференційована школа як педагогічна проблема / Анатолій Петрович Самодрин, Леся Володимирівна Сирота. Кременчук: МО України, 1995.

Ч.1. – 1995. – 62 с.

Ч.2. – 1995. – 97 с.

333. *Селевко Г. К.* Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. / Герман Константинович Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. -

Т.1. – 2006. – 816 с.

Т.2. – 2006. – 816 с.

334. *Семашко О. М.* Соціологія мистецтва: навч. посіб. для ВНЗ культури і мистецтва / Олександр Миколайович Семашко; Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтва. – Л.: Видавець В. М. Піга, 2004. – 244 с.

335. Сидоренко Віктор Константинович. Інтеграція трудового навчання і креслення як засіб розвитку технічних здібностей школярів /дидактичний аспект/ : Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Український держ. педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 1995. — 435с.

336. Система профинформационной работы со старшеклассниками / [Б. А. Федоришин, С. Е. Карпиловская, Р. И. Миттельман, В. В. Синявский, Е.

М. Ткаченко, О. Е. Ящинин]. – К. : Рад. школа, 1988. – 176 с.

337. *Сікорський П. І.* Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання: [монографія]. – Л. : Каменяр, 1998. – 196 с.

338. *Сірополко Степан.* Історія освіти в Україні. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.

339. *Скаткин М. Н.* Трудовое воспитание и профориентация школьников / Михаил Николаевич Скаткин, Едуард Георгиевич Костяшкин. – М.: Просвещение, 1984. – 191 с. – (Б-ка директора школы).

340. *Сковорода Г. С.* Полное собрание сочинений: [у 2-х т.]. – К. : Наук. думка, 1973. –

Т.1. – 1973. – 532 с.

341. *Скрипка В. І.* Соціалізація учнівської молоді в умовах розбудови національної школи (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.11. – філософія, історія, соціологія. – К., 1994. – 17 с.

342. *Слюсаренко Н. В.* Трудова підготовка молоді на Херсонщині: історико-педагогічний аспект : моногр. / Н. В. Слюсаренко. – Херсон : Айлант, 2003. – 476 с.

343. *Сметанин Д. А.* Теория и практика трудового обучения в Украинской ССР: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Сметанин Дмитрий Аксентиевич. – М., 1972. – 940 с.

344. *Сметанин Д. А.* Наукові основи профорієнтаційної роботи / Д. А. Сметанин. – К. : Знання, 1974. – 48 с.

345. *Соснін О. І.* Экспорт знань «дволикі» технології / Олександр Соснін // Науковий світ: – 2004.- № 11. – С. 4-7.

346. Соціально-психологічний словник / авт.-уклад. В. М. Галицький, О. В. Мельник, В. В. Синявський. – К.: ВІТУС, 2004. – 250 с.

347. Соціологія: підруч. для вищ. шк. / В. П. Андрущенко, В. І. Волович; за заг. ред. проф. В. П. Андрущенко, проф. М. І. Горлача. – К.; Х., 1998. – 622 с.

348. *Стельмахович М. Г.* Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с
349. *Стельмахович М. Г.* Українська родинна педагогіка : навч. посіб. / М. Г. Стельмахович. – К. : ІСДО, 1996. – 288 с.
350. *Стефановская Т. А.* Педагогика: наука и искусство: курс лекций: учеб. пособие для студ. вузов и слушат. ин-тов повыш. квалификации / Т. А. Стефановская. – М. : Совершенство, 1998. – 368 с.
351. *Ступарик Б. М.* Національна школа: витоки, становлення : навч.-метод. посіб. / Б. М. Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.
352. *Сухомлинська О. В.* Періодизація педагогічної думки і науки // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002: [зб. наук. пр.] до 10-річчя АПН України: [в 2-х ч.] / Академія педагогічних наук України. – Х., 2002. – Ч.1. – С. 37 – 54.
353. *Сухомлинський В. О.* : Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976.
- Т.1. – 1976. – 654 с.
- Т.2. – 1976. – 670 с.
- Т. 3. – 1977. – 670с.
- Т. 4. – 1976. – 640 с.
- Т. 5. – 1976. – 639 с.
354. *Сухомлинський В. О.* Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1978. – 263 [1] с.
355. *Сущенко Т. І.* Педагогічний процес у позашкільних закладах / Тетяна Сущенко. – К. : Рад. шк., 1986. – 118 с.
356. Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: зб. наук. пр. / за ред. Н. Г. Ничкало. – Х. : НТУ “ХП”, 2007. – 644 с.
357. *Терещенко Ю. І.* Україна і європейський світ / Ю. І. Терещенко. – К. : Перун, 1996. – 495 с.
358. *Терещук А.* Методи творчої діяльності на уроках трудового навчання / А. Терещук // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2006. – № 1.

– С. 19–23.

359. *Терещук Г. В.* Індивідуалізація трудового обучения / Григорій Васильевич Терещук. – М., 1990. – 200 с.

360. *Тименко В. П.* Формування конструктивних умінь особистості / В. П. Тименко // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту.: Сер. Педагогіка. Соціальна робота. – 2003. – № 8. – С. 221 – 223.

361. *Тименко М. П.* Трудове навчання в школі : зб. ст. / за ред. М. П. Тименка. – К. : Рад. шк., 1984. – 81.

362. *Титаренко Т. М.* Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Т. М. Тименко. – К., 1994. – 48 с.

363. *Титаренко Т. М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

364. *Ткаченко И. Г.* О трудовом воспитании сельских школьников / И. Г. Ткаченко // Школа и производство. – 1971. – № 12. – С. 43 – 45.

365. *Ткаченко И. Г.* Сельский учитель – организатор производительного труда учащихся / И. Г. Ткаченко // Реформа школы: пробл. деятельности учителя : межвуз. сб. науч. тр. / И. Г. Ткаченко ; отв. ред. В. П. Парамзин. – Новосибирск : Новосибир. пед. ин-т, 1986. – С. 32 – 38.

366. *Ткаченко И. Г.* Школа и современное сельскохозяйственное производство / И. Г. Ткаченко // Школа и производство. – 1977. – № 5. – С. 24 – 27.

367. *Ткаченко И. Г.* Энциклопедия школьной жизни / И. Г. Ткаченко // Народное образование. – 1978. – № 4. – С. 95 – 96.

368. *Ткаченко И. Г.* Виробнича екскурсія як форма профорієнтаційної роботи / И. Г. Ткаченко, П. Д. Зеленгур // Рад. шк. – 1974. – № 1. – С. 60 – 66.

369. *Ткаченко И. Г.* Деякі питання організації і методики виробничого навчання в сільській школі / И. Г. Ткаченко // Рад. шк. – 1963. – № 1. – С. 12 – 19.

370. *Ткаченко І. Г.* Моральне виховання учнів в учнівській бригаді / І. Г. Ткаченко // Продуктивна праця учнів в сільській школі : зб. – К. : Рад. шк., 1962. – С. 36 – 44.

371. *Ткаченко І. Г.* Навчально-виробнича і виховна робота в учнівській бригаді / І. Г. Ткаченко. – К. : Рад. шк., 1964. – 127 с.

372. *Ткаченко І. Г.* Питання трудового виховання в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / І. Г. Ткаченко // Серп і молот. – 1979. – 7, 8, 10, 14 серп.

373. *Ткаченко І. Г.* Планування та організація праці в учнівській бригаді / І. Г. Ткаченко // Трудове навчання : зб. статей. – К. : Рад. шк., 1978. – С. 43 – 50.

374. *Ткаченко І. Г.* Політехнічне навчання на уроках і в позакласній роботі з фізики в ІХ-Х класах / І. Г. Ткаченко // Рад. шк. – 1956. – № 7. – С. 20–27.

375. *Ткаченко І. Г.* Прищеплення учням любові до сільськогосподарських професій / І. Г. Ткаченко // Школа і виробництво : зб. ст. – К. : Рад. шк., 1976. – С. 129 – 130.

376. *Ткаченко І. Г.* Трудове виховання старшокласників / І. Г. Ткаченко. – К. : Рад. шк., 1971. – 144 с.

377. *Ткаченко І. Г.* Трудове виховання та профорієнтація в сільській школі в умовах науково-технічної революції / І. Г. Ткаченко // Філософська думка. – 1976. – № 1. – С. 23 – 28.

378. *Топузов О. М.* Економічна і соціальна географія світу. 10 клас / О. М. Топузов. – К.: Зодіак – ЕКО, 2005. – 208 с.

379. Трудове виховання учнів сільської школи / упоряд. Н. Б. Лосина. – К. : Рад. шк., 1982. – 64 с.

380. Трудове навчання : зб. статей / за ред. Д. О. Тхоржевського. – К. : Рад. шк., 1978. – 143 с.

381. Трудовое воспитание молодежи / [И. И. Лукинов, Ю. Н. Пахомов, В. Г. Урчукин, С. И. Пирожков и др.]. – К. : Наук. думка, 1989. – 432 с.

382. Трудовые уголки в деревенской школе / под ред. С. Т. Шацкого. – М. : Работник просвещения, 1930. – 111 с.
383. *Тхоржевський Д. О.* Дидактика трудового навчання / Д. О. Тхоржевський. – К. : Рад. шк., 1972. – 224 с.
384. *Тхоржевський Д. О.* Методика трудового навчання / Д. О. Тхоржевський. – К. : Вища шк., 1973. – 352 с.
385. *Тхоржевский Д. А.* Методика трудового обучения: [навч. посіб. для пед. училищ] / Дмитро Олександрович Тхоржевський. – К.:Вища шк., 1972. – 347 с.
386. *Тхоржевський Д. О.* Система трудового навчання / Д. О. Тхоржевський. – К. : Рад. шк., 1975. – 200 с.
387. *Тхоржевський Д. О.* Чи буде школа займатися трудовою підготовкою учнів у третьому тисячолітті? / Д. О. Тхоржевський // Освіта. – 2001. – 7 – 9 жовт.
388. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн.: навч. посіб. / за ред. О. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. Кн. 2: XX століття. –2005. – 549 с.
389. Учнівській молоді про хліборобські традиції : посіб. / за ред. Н. А. Калініченко – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2005. – 164 с.
390. Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л. О. Симоненко. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.
391. Українсько-російський словник / [за ред. О. А. Дітель, М. М. Друченко, В. Є. Дудко та ін.]. – К., 1984. – 940 с.
392. Учителю труда о профессиональной ориентации учащихся / [Н. Н. Чистяков, Т. А. Буянова, Н. Є. Касаткина]; под ред. М. М. Чистякова. – М. : Просвещение, 1982. – 175 с.
393. *Ушинський К. Д.* Необхідність ремісничих шкіл у столиці / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. / за ред. О. І. Піскунова. – К., 1983. – Т.2. – С. 155 – 190.
394. *Ушинский К. Д.* Педагогические сочинения: [в 6 т.] / сост. С. Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1988. -

Т.1. – 1988. – 416 с.

Т.2. – 1988. – 496 с.

Т.5. – 1990. – 528 с.

Т.6. – 1990. – 528 с.

395. *Федоришин Б. А.* Проблемы внимания в профконсультации и профотборе / Б. А. Федоришин // Психофизиологические основы профессионального отбора: тез. докл. I Всесоюз. Симпозиума: сб. науч. тр. – К., 1973. – С. 21 – 24.

396. *Федоришин Б. О.* Психологічні аспекти профорієнтації учнів. – К.: Знання, 1976. – 48 с.

397. *Філіпчук Г. Г.* Громадянське суспільство: освіта, етнокультурна, етнополітика: [монографія] / Георгій Філіпчук. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.

398. *Філіпчук Г. Г.* Культурологічна основа сучасної школи / Г. Г. Філіпчук // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матеріалів Міжнар. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання. – Черкаси, 2005. – С. 26 – 29.

399. *Філіпчук Г. Г.* Словник термінів з питань екології та безпеки життя і діяльності. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 751 с.

400. *Формирование личности старшеклассника* / [под ред. И. В. Дубровиной, А. Д. Андреева и др.]. – М.: Педагогика, 1989. – 168 с. – (Образование. Пед. науки).

401. *Формы и методы практико-ориентированной педагогической поддержки социально-профессиональной адаптации молодежи в условиях рынка труда* / С. Н. Чистякова, В. П. Бондарев, Л. А. Дмитриева. – Кемерово, 2001. – 150 с.

402. *Франкл В.* Человек в поисках смысла: сб. / Виктор Франкл; пер. с англ. и нем. Гозмана. Л. Я. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с. – (Б-ка заруб. психологии).

403. *Фрейд З.* Введение в психоанализ: лекции / Зигмунд Фрейд; [пер.

с нем.]. – М. : Наука, 1991. – 455, [1] с.

404. *Френе С.* Избранные педагогические сочинения / Селестен Френе; пер. с франц. Б. Л. Вульфсона. – М. : Прогресс, 1990. – 303, [1] с.

405. *Хебермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность: (лекции и интервью. Москва, апрель, 1989 г.). – М. : Наука, 1992. – 180 с.

406. *Хижняк Б. П.* Система трудового виховання в педагогічній спадщині І. Г. Ткаченка / Б. П. Хижняк // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 117 – 122.

407. *Хьелл Л.* Теории личности: основные положения, исследования и применения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 1997. – 606 с.

408. *Чебышева В. В.* Психология трудового обучения: метод. пособие для средн. проф.-техн. училищ / Варвара Васильевна Чебышева. – М. : Просвещение, 1983. – 239 с.

409. *Чебышева В. В.* Психология трудового обучения (трудовые умения и навыки в условиях трудового обучения) / Варвара Васильевна Чебышева. – М. : Просвещение, 1969. – 303 с.

410. *Черепанов В. С.* Экспертные оценки в педагогических исследованиях / Вячеслав Сергеевич Черепанов. – М. : Педагогика, 1989. – 151 с.

411. *Чистяков Н. Н.* Учителю труда о профессиональной ориентации учащихся / Н. Н. Чистяков, Т. А. Буянова, Т. А. Касаткина. – М. : Просвещение, 1982. – 175с.

412. *Шапталов А. Г.* Организация деятельности ученических производственных бригад на основе коллективного подряда : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «теория и история педагогики.» / А. Г. Шапталов. – К., 1988. – 20 с.

413. *Шапталов А. Г.* Организация деятельности ученических производственных бригад на основе коллективного подряда: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шапталов Александр Григорьевич. – К., 1988. – 140 с.

414. *Шапталов О. Г.* Організація продуктивної праці сільських школярів / О. Г. Шапталов. – Х. : Педтовариство, 1986. – 32 с.
415. *Шацкий С. Т.* На пути к трудовой школе : избранные пед. соч. / С. Т. Шацкий; [под ред. Н. П. Кузина и др.]. – М. : Педагогика, 1980. – Т. 2. – С 7 – 32.
416. *Шевченко В. Е.* Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої комп'ютерної техніки. – К. : Либідь, 2006. – 320 с.
417. *Шиян Н. І.* Профільне навчання у школах сільської місцевості: теорія і практика / Надія Іванівна Шиян; Полтав. держ. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава: АСМІ, 2004. – 442 с.
418. *Школа О. А.* Захаренка як модель сучасної сільської школи : матеріали Всеукр. пед. читань (Черкаси, 5–6 трав. 2004 р.). – Черкаси : ОПОПП, 2004. – 168 с.
419. Школа и труд / [П. Р. Атутов, З. А. Кальней, В. А. Поляков]; под. ред. П.Р. Атутова. – М. : Педагогика, 1987. – 215 с.
420. *Шпак О. Т.* Взаємозв'язок трудового і економічного виховання учнів / Олександр Тихонович Шпак. – Дрогобич «Вимір», 2006. – 208 с.
421. *Щедровицкий Г. П.* Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий. – М. : Просвещение, 1995. – 759 с.
422. *Щукина Г. И.* Роль деятельности в учебном процессе: кн. для учителя / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1986. – 144 с.
423. *Якиманская И. С.* Личностно-ориентированное обучение в современной школе / Ираида Сергеевна Якиманская. – М.: Сентябрь, 2000. – 110 с. – (Биб-ка ж. «Директор школы»).
424. *Evans K.* The Development and Structure of the English Education System. (2 nd.) – L., etc.: Hodder and Stroughton, 1978. – 361 p. [Розвиток і структура Англійської освітньої системи].
425. *Lancashire R.D. and Cohen B.J.* Development in Vocational Guldance. – Occupational Psychology. Jubilee Volume. Vol. 44. 1977. London. – P. 223 – 228. [Професійна психологія].

426. *Neff Walter S.* Work and Human behavior. – N.Y. Alding Publishing Company. 1985. London. – P. 132 – 137. [Праця та поведінка особистості].

427. *Pedagogika Pracy.* Pod redakcia H. Bednarczyka / Pedagogiczna znr
Warszawie Instytut Technologii, 1987. – P. 184 – 230. [Профорієнтація в системі освіти].

Міністерство освіти і науки України

Департамент загальної середньої та дошкільної освіти

01135, м.Київ, проспект Перемоги, 10, Тел. (044) 486-74-76

12.02.2009р № 47

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Піддячого Миколи Івановича
«Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання»

З метою забезпечення соціально-економічного поступу України та зниження рівня соціальної напруги загальноосвітня школа має допомогти старшокласникам адаптуватися до нових виробничих відносин за рахунок створення відповідних умов для особистісного психологічного зростання та підвищення рівня інформованості про різні аспекти сучасної праці. Кожному старшокласникові необхідна кваліфікована допомога у побудові індивідуальної стратегії діяльності у вигляді мотивованих і здійснюваних проектів професійних перспектив. У цьому зв'язку є актуальною та важливою тема дисертації М.І.Піддячого, яка присвячена дослідженню проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання. Свідченням цього стало проведення упродовж 2003-2008 рр. у регіонах України (довідки навчально-виховних закладів системи загальної середньої освіти у яких проводився експеримент додаються) експерименту з проблем формування у майбутніх фахівців готовності до виконання професійної діяльності.

Упродовж зазначеного періоду М.І.Піддячий доповідав про хід експерименту на засіданнях Координаційної ради МНВК (міжшкільних навчально-виробничих комбінатів) при Міністерстві освіти і науки України. Під час експерименту значна увага приділялась взаємодії навчально-виховних закладів системи загальної середньої освіти спрямованій на підготовку старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

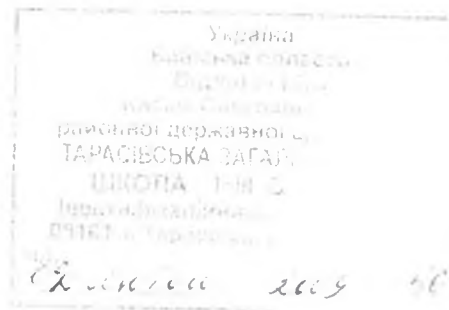
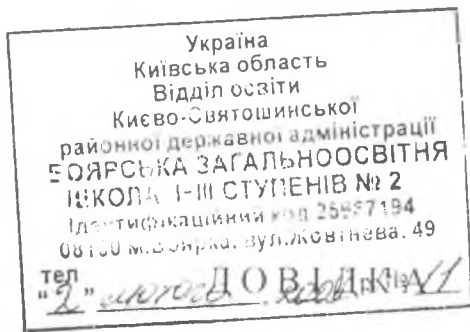
Упровадження результатів дисертаційного дослідження дало позитивні результати і заслуговують як схвальної оцінки, так і широкого застосування в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду Інституту педагогічної освіти та освіти доросли АПН України.

Головний спеціаліст

С.Дятленко

«02» лютого 2008 року

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Піддячого Миколи Івановича
«теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до
професійної діяльності в умовах профільного навчання»

Результати дисертаційного дослідження М. І. Піддячого з проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання впроваджувались у взаємодії Боярського міжшкільного навчально-виробничого комбінату, Боярської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 2, та Тарасівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів впродовж 2003 – 2008 рр. Дослідником був проаналізований стан профільного навчання на регіональному рівні; визначена сутність зміст і якість загальної й профільної освіти в інтеграційному аспекті; запроваджена система профорієнтаційної роботи з використанням навчального курсу «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія»; визначені основні підходи підготовки старшокласників до професійної діяльності з урахуванням предмету і мети праці, яка реалізовувалась за допомогою знарядь і засобів з урахуванням умов праці. З цією метою були обрані напрямки і спеціальності за ознакою предмету праці (п'ять типів професій: людина-людина(Л-Л), людина-техніка (Л-Т), людина-природа(Л-П), людина-знакова система(Л-ЗС), людина-художній образ (Л-ХО).

Хід впровадження експериментальної методики обговорювався на засіданнях педагогічних рад на протязі терміну експерименту. У ході експерименту значна увага приділялась взаємодії навчально-виховних закладів загальноосвітньої ланки, спрямованій на підготовку старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження дало позитивні результати і в подальшому буде використовуватись у профільному навчанні старшокласників.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України.

Директор
Боярського МНВК

М. П. Іскоростенський

Директор
Боярської ЗОШ І-ІІІ ст. № 2

М. І. Піддячий

Директор
Тарасівської ЗОШ І-ІІІ ст.

С. А. Бондар

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
МІЖШКІЛЬНИЙ
НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧИЙ
КОМБІНАТ
22664309
64300, м. Ізюм Харківської обл.
пер. Свободи, 10
Тел. 2-30-5-1
2 лютого 2009 № 206

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ІЗЮМСЬКА МІСЬКА РАДА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ІЗЮМСЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ
ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ № 2
ІЗЮМСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
№ 22664306
64300, місто Ізюм Харківської обл. пер. Свободи, 12
тел. 2-21-49

*2 лютого 2009
24*

*В. Горенко 2009
ЗР*

ДОВІДКА

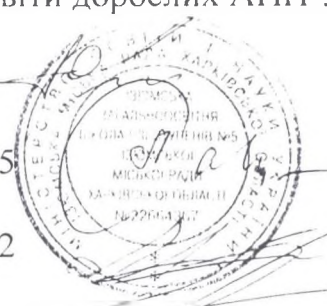
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Піддячого Миколи Івановича
«Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до
професійної діяльності в умовах профільного навчання»

Результати дисертаційного дослідження М. І. Піддячого з проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання впроваджувались у взаємодії міжшкільного навчально-виробничого комбінату міста Ізюм, Ізюмської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 5 та Ізюмської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 2 впродовж 2003-2008 рр. Дослідником був проаналізований стан профільного навчання на регіональному рівні; визначена сутність зміст і якість загальної й профільної освіти в інтеграційному аспекті; запропонована система профорієнтаційної роботи з використанням навчального курсу «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія»; визначені основні підходи підготовки старшокласників до професійної діяльності з урахуванням предмету і мети праці, яка зреалізовувалась за допомогою знарядь і засобів з урахуванням умов праці. З цією метою були обрані напрями і спеціальності за ознакою предмету праці (п'ять типів професій: людина-людина (Л-Л), людина-техніка (Л-Т), людина-природа (Л-П), людина-знакова система (Л-ЗС), людина-художній образ (Л-ХО)).

Хід впровадження експериментальної методики обговорювався на засіданнях педагогічних рад на протязі терміну експерименту. У ході експерименту значна увага приділялась взаємодії навчально-виховних закладів загальноосвітньої ланки, спрямованій на підготовку старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження дало позитивні результати і в подальшому буде використовуватись у профільному навчанні старшокласників.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України.

"2" листопада 2009

02 02 9 28

02 02 2009

ДОВІДКА

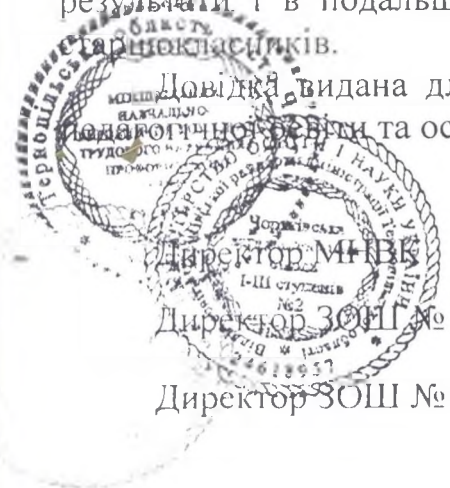
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Піддячого Миколи Івановича
«Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання»

Результати дисертаційного дослідження М. І. Піддячого з проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання впроваджувались у взаємодії Чортківського міжшкільного навчально-виробничого комбінату, Чортківської загальноосвітньої школи № 2 та Чортківської загальноосвітньої школи № 6 впродовж 2003-2008 рр. Дослідником був проаналізований стан профільного навчання на регіональному рівні; визначена сутність зміст і якість загальної й профільної освіти в інтеграційному аспекті; запропонована система профорієнтаційної роботи з використанням навчального курсу «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія»; визначені основні підходи підготовки старшокласників до професійної діяльності з урахуванням предмету і мети праці, яка зреалізовувалась за допомогою знарядь і засобів з урахуванням умов праці. З цією метою були обрані напрями і спеціальності за ознакою предмету праці (п'ять типів професій: людина-людина (Л-Л), людина-техніка (Л-Т), людина-природа (Л-П), людина-знакова система (Л-ЗС), людина-художній образ (Л-ХО)).

Хід впровадження експериментальної методики обговорювався на засіданнях педагогічних рад на протязі терміну експерименту. У ході експерименту значна увага приділялась взаємодії навчально-виховних закладів загальноосвітньої ланки, спрямованій на підготовку старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження дало позитивні результати і в подальшому буде використовуватись у профільному навчанні старшокласників.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України.

Директор МНЗК
Директор ЗОШ № 2
Директор ЗОШ № 6

(Handwritten signatures)

Злепко Б. П.
Войтович Б.М.
Подольак О.П.

УКРАЇНА
АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ
Управління освіти
Сімферопольської міської ради
**Міжшкільний навчально -
виробничий комбінат**
м. Сімферополь
пров. Маяковського, 2а
тел 27-10-94

№ 8 от « 10 » 02 2009г.

Д О В І Д К А

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ПІДДЯЧОГО Миколи Івановича

«Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання»

Результати дисертаційного дослідження М. І. Піддячого з проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання впроваджувались у взаємодії Сімферопольського міжшкільного навчально-виробничого комбінату впродовж 2003-2008 рр. Дослідником був проаналізований стан профільного навчання на регіональному рівні; визначена сутність зміст і якість загальної й профільної освіти в інтеграційному аспекті; запропонована система профорієнтаційної роботи з використанням навчального курсу «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія»; визначені основні підходи підготовки старшокласників до професійної діяльності з урахуванням предмету і мети праці, яка зреалізовувалась за допомогою знарядь і засобів з урахуванням умов праці. З цією метою були обрані напрями і спеціальності за ознакою предмету праці (п'ять типів професій: людина-людина (Л-Л), людина-техніка (Л-Т), людина-природа (Л-П), людина-знакова система (Л-ЗС), людина-художній образ (Л-ХО)).

Хід впровадження експериментальної методики обговорювався на засіданнях педагогічних рад на протязі терміну експерименту. У ході експерименту значна увага приділялась взаємодії навчально-виховних закладів загальноосвітньої ланки, спрямованій на підготовку старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження дало позитивні результати і в подальшому буде використовуватись у профільному навчанні старшокласників.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України.

Тишакова Т. П.

УКРАЇНА
МІЖШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧИЙ
КОМБІНАТ ПАВЛОГРАДСЬКОГО
ОБЛАСТНОГО ЦЕНТРУ ОСВІТИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ
№ 02
м. Павлоград, вул. Іскровська, 12а
тел. 3-20-82, 3-20-78
банківський рахунок № в АПЗ
м. Павлограда, МФО 305136

УКРАЇНА
ПАВЛОГРАДСЬКА
ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА
I-III СТУПЕНІВ №5
ПАВЛОГРАДСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
і.к. 26328270
05.02.09 № 1
на № _____

УКРАЇНА
ПАВЛОГРАДСЬКА
ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА
II-III СТУПЕНІВ №17
ПАВЛОГРАДСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
і.к. 26328364
05.02.09 № 58

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Піддячого Миколи Івановича
“Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до
професійної діяльності в умовах профільного навчання”

Результати дисертаційного дослідження М.І. Піддячого з проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання впроваджувались у взаємодії Міжшкільного навчально-виробничого комбінату і загальноосвітніх шкіл № 5 та № 17 м. Павлограда, Дніпропетровської області впродовж 2003-2008 рр. Дослідником був проаналізований стан профільного навчання на регіональному рівні; визначена сутність, зміст і якість загальної й профільної освіти в інтеграційному аспекті; запропонована система профорієнтаційної роботи з використанням навчального курсу “Особистісно і суспільнозорієнтована професійна траєкторія”; визначені основні підходи підготовки старшокласників до професійної діяльності з урахуванням предмету і мети праці, яка реалізовувалась за допомогою знарядь і засобів з урахуванням умов праці. З цією метою були обрані і спеціальності за ознакою предмету праці (п’ять типів професій: людина-людина (Л-Л), людина-техніка (Л-Т), людина-природа (Л-П), людина-знакова система (Л-ЗС), людина-художній образ (Л-ХО)).

Хід впровадження експериментальної методики обговорювався на засіданнях педагогічних рад на протязі терміну експерименту. У ході експерименту значна увага приділялась взаємодії навчально-виховних закладів загальноосвітньої ланки, спрямованій на підготовку старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження дало позитивні результати і в подальшому буде використовуватись у профільному навчанні старшокласників.

Довідка видана для пред’явлення у спеціалізовану вчену раду Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України.

Директор МБВК

Директор ЗШ № 5

Директор ЗШ № 17

О.І. Єгоров

Л.Л. Ващенко

В.В. Феоктістова

Відділ освіти Менської РДА
Чернігівської області
Степанівський міжшкільний
навчально-виробничий комбінат
код 30292838

Україна
Міністерство освіти
Чернігівська область
Менський район
КИСЕЛІВСЬКА СЕРЕДНЯ
ШКОЛА

Век. № 12 від 04.02.09

14
10 лютого

2009
ДОВІДКА

12 лютого 2009
№ 17

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Піддячого Миколи Івановича

«Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної
діяльності в умовах профільного навчання»

Результати дисертаційного дослідження М. І. Піддячого з проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання впроваджувались у взаємодії Степанівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату, Жовтневої загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. та Киселівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. Менського району Чернігівської області впродовж 2003-2008 рр. Дослідником був проаналізований стан профільного навчання на регіональному рівні; визначена сутність зміст і якість загальної й профільної освіти в інтеграційному аспекті; запропонована система профорієнтаційної роботи з використанням навчального курсу «Особистісно і суспільно зорієнтована професійна траєкторія»; визначені основні підходи підготовки старшокласників до професійної діяльності з урахуванням предмету і мети праці, яка зреалізовувалась за допомогою знарядь і засобів з урахуванням умов праці. З цією метою були обрані напрями і спеціальності за ознакою предмету праці (п'ять типів професій: людина-людина (Л-Л), людина-техніка (Л-Т), людина-природа (Л-П), людина-знакова система (Л-ЗС), людина-художній образ (Л-ХО)).

Хід впровадження експериментальної методики обговорювався на засіданнях педагогічних рад на протязі терміну експерименту. У ході експерименту значна увага приділялась взаємодії навчально-виховних закладів загальноосвітньої ланки, спрямованій на підготовку старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження дало позитивні результати і в подальшому буде використовуватись у профільному навчанні старшокласників.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України.

Директор Степанівського МНВК

Л. Шестаковський

Шестаковський Л. Л.

Директор Жовтневої ЗОШ

Л. Руденко

Руденко Л. І.

Директор Киселівської ЗОШ

С. Губенко

Губенко С. Л.

Відзив офіційного опонента

доктора педагогічних наук, професора Вихруща Анатолія Володимировича на дисертацію Піддячого Миколи Івановича «Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання», подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 - теорія та методика трудового навчання

Аналіз вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки дозволяє зробити висновок, що проблема профільного навчання стає пріоритетною. Більше того спроби реформування системи народної освіти в Україні упродовж останніх років, ще більше загострюють питання диференціації навчання в старших класах. Актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає сумніву.

Дисертант насамперед звертає увагу на стан профільної підготовки старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів до професійної діяльності та методологічні основи модернізації профільно-технологічної освіти. З'ясовує теоретичні засади створення профільно-центричної системи технологічної освіти, сприятливої для підготовки старшокласників до регіонального ринку праці, теоретично обґрунтовує систему орієнтації учнів на професійну діяльність пропонує модель системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом.

Система підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом розглядається як взаємопов'язані і взаємообумовлені суб'єктно - діяльнісні, структурні та функціональні складові. Суб'єктно - діяльнісні складові такої підготовки зумовлені: закономірностями діяльності учня й педагога; мотиваційними чинниками неперервного учіння; рефлексією, розвитком, активністю учня; спілкуванням, взаємодією і співробітництвом між суб'єктами навчання; результатами підготовки. Структурні складові такої підготовки уособлюють: цілі, принципи, зміст, методи і форми підготовки до професійної діяльності; навчально-методичний комплекс дисциплін; способи контролю та корекції

знань, умінь і навичок учнів; засоби педагогічної комунікації та засоби організації зворотних зв'язків у навчально-виховному середовищі. Функціональні складові включають: гностичну, проектувальну, інтегративну, конструктивну, комунікативну, колективно - регулятивну спрямованість підготовки суб'єкта учіння до майбутньої професійної діяльності

На думку автора профільно-центрична система теоретичних основ - це сукупність принципів профільної підготовки старшокласників в умовах регіонального середовища, якими зумовлюється розвиток їхніх домінуючих здібностей з урахуванням стану ринку праці.

Методична система профільно-технологічної підготовки - це сукупність взаємодоповнюваних соціальних, організаційних і педагогічних умов підтримки розвитку профільних здібностей старшокласників в умовах регіонального ринку праці.

Система профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності включає три взаємодоповнювані підсистеми: профільно-центричну (методологічну); профорієнтаційну (психодіагностичну); методичну (педагогічну).

Теоретична модель профільно-технологічної підготовки учнів до професійної діяльності передбачає інтелектуальний, мотиваційний, когнітивний і професійно-діяльнісний компоненти, які виявляються в ході реалізації адаптивно-професійного, професійно-розвивального, професійно-продуктивного і професійно-дослідницького етапів профільного навчання.

Практичне значення дослідження полягає в розробці й упровадженні системи підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом, яка відображена: у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти та Державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки для старшої школи в освітній галузі «Технологія»: «Соціально-професійне орієнтування на ринку праці»; «Концепції профільного навчання у старшій школі» (2003); розроблених навчально-методичних матеріалах для освітньої галузі «Технологія».

Результати дослідження можуть бути використані у масовій практиці профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності; процесі професійної підготовки вчителів технологій профільної школи у вищих педагогічних навчальних закладах; системі післядипломної педагогічної освіти.

На основі визначених перспектив розвитку профільної старшої школи зміст і організація навчально-виховного процесу в ній має базуватися на таких підходах: формування в старшокласників вихідних знань і результатів їх застосування; зосередження педагога на здібностях і психофізіологічних можливостях особистості; диференційований підхід у процесі розподілу навчального навантаження; передбачення прогнозованої гнучкості, ґрунтованої на різних типах і рівнях територіально-місцевої автономії (регіону з місцевим самоврядуванням) у рамках загальноприйнятих принципів та стандартів якості; відкритість і доступність для суспільства; наступність у системі безперервної освіти; стимулюванні розвитку здібностей вищого порядку, набуття соціальних, психоемоційних, технологічних, практичних, моторних, художніх та інших умінь; зосередження педагога на прогресивно-виховному оцінюванні; домінування підходів, орієнтованих на активну участь старшокласника, його співпрацю і взаємодію з педагогом; перевага комплексних підходів, які сприяють встановленню зв'язків між теорією та практикою, а також допоможі педагога у застосовуванні знань і вирішенні при цьому певних практико орієнтованих завдань; організація особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу.

Як позитивний факт відзначимо увагу дисертанта до подоланням суперечностей у навчально-виховному процесі, які виявляються між вимогами державних інституцій і суспільства (щодо загальної і профільної освіти школярів) та їх потребами і інтересами. Максимально уникнути цих суперечностей можливо при формуванні нових підходів до визначення структури змісту загальної середньої освіти. В структурі враховується збалансованість особистісних і суспільних інтересів (обов'язкові для всіх вимоги

державного стандарту до загальноосвітньої підготовки учнів (інваріантна складова змісту) і забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту освіти (варіативна складова змісту)). Варіативна складова уможлиблює вибір школярем предметів і курсів, які допоможуть йому долучитися до певних видів практичної діяльності. Дисертант також критично аналізує зміст шкільної природничо-математичної, технологічної і художньо-естетичної освіти щодо їх несучасності, застарілості навчального матеріалу, в той час, коли в європейській і світовій практиці ці напрями профільної школи динамічно розвиваються. Щодо цього слід зауважити, що сучасність загальної і профільної освіти вимірюється не так тим, яку частку у їх змісті посідають новітні досягнення, як тим, як вони сприяють формуванню психологічних, культурологічних, гуманітарних інших цінностей особистості згідно з нинішніми навчально-виховними завданнями загальноосвітньої ланки. Сутністю освіти у даному випадку має бути сформований кінцевий результат на основі шкільного загальноосвітнього і профільного компонента, доступного для учнів і максимально зорієнтованого на практичну реалізацію.

Відзначаємо увагу автора до зарубіжного досвіду. Зокрема модернізація профільної освіти у старшій школі Великої Британії передбачає доступ до якості освіти, відкритість напрямів навчання, орієнтація на завтрашній день, співробітництво навчальних закладів з територіальною громадою.

Особливо актуальною в контексті старшої профільної школи є диференціація за проектованою професією, оскільки навчання у ній постійно відбувається паралельно з професійною орієнтацією. Встановлено, що британська система освіти має ранній професійно-проектувальний характер: спрямування учнів середніх і старших шкіл у профільних напрямках, що дає можливість планувати їхній майбутній професійний шлях, орієнтуватись на можливості реалізації задуманих планів, професійних мрій, набувати компетентностей. Поширеною практикою навчання в старших школах професійного профілю стало комбіноване навчання, яке передбачає чергування загальноосвітніх безпрофільних класних занять і роботи на виробництві замість

трудового навчання в майстернях.

У третьому розділі аналізуються провідні тенденції розвитку профорієнтації учнів; психолого-педагогічний аспект підготовки молоді до професійної діяльності; модель системи підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності; завдання, зміст і структура профінформаційного і профконсультаційного комплексу; формування цінностей особистості відповідно до комплексу професійних вимог; зміст, структура професіографічної діяльності школярів, вибір і використання психолого-педагогічних засобів у її організації; політехнічний підхід у формуванні професійної спрямованості; співпраця системи загальної середньої освіти з соціально-економічними об'єктами в прогнозуванні розвитку професій і професійної траєкторії школярів із врахуванням стану ринку праці; завдання загальноосвітньої ланки; розвиток творчості та професійної самосвідомості старшокласників, їх професійно важливих якостей; уточнення і коригування соціально-професійного статусу.

Технологічний підхід відкриває певні можливості для концептуального та проєкційного освоєння різних аспектів профільної освіти, педагогічної та соціальної дійсності. Його застосування в профільній школі дасть можливість: з більшою ймовірністю передбачати результати навчання і ефективніше керувати навчально-виробничим процесом; на науковій основі аналізувати і систематизувати практичний досвід і його використання; розв'язувати освітні і соціально-виховні проблеми; створювати умови для розвитку учнів; пом'якшувати вплив негативних обставин на учнів; ефективно використовувати ресурси; використовувати адекватні технології для вирішення поточних завдань. Науково обґрунтований і апробований на практиці технологічний підхід у профільній школі може розв'язати значну частку проблем, пов'язаних з „ефективним управлінням навчальним процесом і забезпечить прогнозоване досягненням визначених навчальних завдань”.

Дисертантом здійснено дослідно-експериментальну перевірку ефективності системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в

умовах профільного навчання за технологічним напрямом; доведено ефективність запропонованої системи підготовки старшокласників до професійної діяльності; визначено блоки знань, умінь і навичок старшокласників за умови засвоєння і сформування яких вибудовується перцептивний образ фахівця; проаналізовано динаміку рівнів сформованості з усвідомлення сутності проблеми побудови професійної траєкторії та рівні сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності з урахуванням особистісної і суспільної необхідності; обґрунтована педагогічна доцільність, відображено етапи та методика проведення експериментального дослідження, проаналізовано і узагальнено результати педагогічного експерименту та здійснено перевірку гіпотези дослідження; експериментально підтверджена ефективність моделі підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання та окреслено перспективи розвитку підготовки до професійної діяльності в умовах профільного навчання за рахунок створення відповідних умов для особистісного зростання.

У дисертації здійснено дослідно-експериментальну перевірку ефективності системи підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом; доведено ефективність запропонованої системи підготовки старшокласників до професійної діяльності; визначено блоки знань, умінь і навичок старшокласників за умови засвоєння і сформування яких вибудовується перцептивний образ фахівця; проаналізовано динаміку рівнів сформованості з усвідомлення сутності проблеми побудови професійної траєкторії та рівні сформованості усвідомлення сутності проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності з урахуванням особистісної і суспільної необхідності; обґрунтована педагогічна доцільність, відображено етапи та методика проведення експериментального дослідження, проаналізовано і узагальнено результати педагогічного експерименту та здійснено перевірку гіпотези дослідження; експериментально підтверджена ефективність моделі підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання та окреслено перспективи розвитку підготовки до

професійної діяльності в умовах профільного навчання за рахунок створення відповідних умов для особистісного зростання.

У процесі констатувального експерименту визначались показники оцінювання мотиваційного, когнітивного та професійно-діяльнісного критеріїв ефективності підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання, розроблені професійно спрямовані репродуктивні, логічні і продуктивні завдання для діагностичного контролю готовності до професійної діяльності, завдання різних рівнів складності для самопідготовки.

Аналіз даних показує, що у контрольних групах після проведення: передекспериментального зрізу високий рівень мотивації до неперервного професійного учіння за обраним фахом мають 10,5% учнів, середній 67,1%, низький рівень 22,4%.

Виявлено, що провідною діяльністю є пізнавальна, а центральним новоутворенням - професійне самовизначення і формування світогляду. Цей віковий період припадає на навчання учнів 10-12 класів загальноосвітньої ланки і має три фази входження в референтну для його спільноту - адаптація, індивідуалізація й інтеграція, в яких відбувається.

У процесі дослідження доведено, що лише теоретичних знань і інтелектуальних умінь, які формуються в профільній школі, навіть глибоких і системних за своїм змістом, значно не достатньо для формування професійно спрямованої, грамотної особистості на будь-якому етапі її розвитку. Необхідною умовою формування її наступного рівня професійності як системного новоутворення є вироблення умінь і навичок застосування здобутих знань у навчально-виробничій, практичній і дослідницькій діяльності, характерною ознакою якої є особиста та суспільна її значущість. Встановлено, що підготовка учнів до свідомого професійного самовизначення відбувалася за рахунок змін в їхній свідомості, що зумовлювалися розвитком умінь самоаналізу, здатності аналізувати професійну діяльність; накопиченням допрофесійного досвіду, що здобувався засобом професійних проб. У результаті формувалась здатність обирати професію, що відповідає інтересам, можливостям, схильностям, а також

здійснювалось соціально-економічне орієнтування на сучасний ринок праці. Дана здатність розглядалася нами як динамічна характеристика професійного самовизначення, а її вимір давав можливість спрогнозувати успішність адаптації в професії, а самому учню – виявляти відповідність власних можливостей особливостям професійної діяльності.

Відбулися позитивні зміни рівня сформованості показників професійно-діяльнісного критерію ефективності підготовки до професійної діяльності у експериментальних групах щодо контрольних груп. Визначено, що рівень сформованості в експериментальних групах: високий з 7,3% на констатуючому етапі дослідження до 27,2% на формуючому етапі (у контрольних групах -8,1% до 19,3%); середній з 66,1% на констатуючому етапі дослідження до 64,1% на формуючому етапі (у контрольних групах - з 64,3% до 68,1%); низький з 26,6% на констатуючому етапі дослідження до 8,7% на формуючому етапі (у контрольних групах - з 27,6% до 12,6%).

Крім позитивних аспектів, дисертація має певні недоліки:

1. Зміст дещо перевантажений інформацією яка не має безпосереднього відношення до результатів експериментальної роботи. Зокрема це стосується питань професійної орієнтації учнів, які всебічно висвітлені в докторських дисертаціях інших дослідників.

2. Дисертанту необхідно більше уваги звернути на принципову новизну одержаних результатів щодо профільного навчання, можливо з допомогою порівняльних таблиць.

3. Зарубіжний досвід потребує більш поглибленої оцінки з виокремленням, цінних для України ідей.

4. Необхідно глибше розкрити особливості трудової підготовки хлопців і дівчат.

Висловлені зауваження та пропозиції носять здебільшого рекомендаційний характер і не знижують загальної позитивної оцінки рецензованого дисертаційного дослідження та одержаних цінних для педагогіки результатів.

Правомірно зробити загальний висновок про те, що дисертаційне дослідження Піддячого Миколи Івановича «Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання», є завершеною науковою працею, яка за актуальністю, змістом, одержаними результатами, обсягом і оформлення[^] відповідає вимогам ВАК України про "Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань", що висуваються до робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, а автор дослідження заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктор педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 - теорія та методика трудового навчання.

Офіційний опонент,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри психологічних
та педагогічних дисциплін
Тернопільського національного
економічного університету

А.В. Вихрущ

ВІДЗИВ

офіційного опонента Н. А. Побірченко на дисертацію

Піддячого Миколи Івановича “Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання”, подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 - теорія та методика трудового навчання

На сучасному етапі розвитку суспільства висунуто принципово нові вимоги до технологічної освіти учнівської молоді. Профільно-технологічна підготовка старшокласників до подальшої освіти здійснюється з метою розвитку соціально-значущих якостей і цінностей особистості. Наукового значення набувають дослідження теоретичних засад створення освітнього практико-орієнтованого простору для формування у старшокласників усвідомленого професійного самовизначення.

У контексті таких досліджень виконана М.І. Піддячим дисертація виявилася актуальною і своєчасною.

Визначена докторантом тема дослідження “Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання” по суті ставить перед освітою державне завдання.

Проблема підготовки старшокласників до професійної діяльності виникла не сьогодні. Її розв’язанням займаються всі організації в нашому суспільстві. Микола Іванович Піддячий за останні роки власної педагогічної діяльності (теоретичної і практичної) переконався в тому, що професійний інтерес, як провідний мотив життєдіяльності, виникає і зміцнюється у людини в школі. Таким чином, в умовах підготовки старшокласників, що реалізуються на етапі профільного навчання, повинна діяти практико-орієнтована методична система. Тільки реально діюча профінформаційна методична система, згідно дослідницьких положень автора дисертації, може скласти для старшокласників той соціальний простір для їх професійного та особистісного самовизначення.

Піддячий М.І. досить чітко обґрунтовує теоретико-методологічні основи докторського дослідження. При цьому автор виділяє та пояснює ті протиріччя, що помітно, з одного боку, оптимізують інноваційний процес у підготовці старшокласників до професійної діяльності, з другого боку, впливають на суб'єктну мобільність у створенні умов профільного навчання.

Дозволю собі узагальнити і назвати окремі протиріччя, на яких загострює увагу автор дисертації. Це стосується впровадження в професійне навчання інтегративного підходу; забезпечення старшокласників необхідним обсягом професійної інформації технологічного профілю; наявність теоретико-методологічних засад функціонування профільно-центричної системи технологічної освіти, тощо.

Так, оскільки дисертація Піддячого М.І., “Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання” виконана на запит суспільства, зокрема нової системи його господарювання – ринкової економіки і ринкових стосунків між людьми, актуальність дослідження не викликає сумнівів.

Понятійна основа дослідження охоплює необхідні позиції методології і завдань експерименту. Об'єкт та предмет дослідження співвідносяться з метою і завданнями, що відображено у концептуально-гіпотетичних позиціях дисертації.

Структура дисертації відображає логіку наукового пошуку.

У першому розділі проаналізовано досягнення в науці з питань модернізації профільного навчання.

За своєю суттю, обрана дослідником методологія (розділ 1, с. 22 - 85) є базовою основою пізнання і перетворення реально діючої профільно-технологічної освіти. Змістовний блок методології сприяє визначенню науково обґрунтованих і раціонально організованих педагогічних умов навчання старшокласників, систематизує теоретичні і практично діючі в регіоні основи підготовки старшокласників до професійної діяльності.

Виклад тексту дисертаційної роботи засвідчує готовність Піддячого М.І. до впровадження наукового методу пізнання й розширення пізнавальних і методологічних засобів, що застосовуються у науковому дослідженні.

Запропоновані дослідником *методологічні основи* системи профільно-технологічної підготовки спрямовують старшокласників на вивчення потреб регіонального ринку праці. Автор дисертації при цьому користується збалансованою типізацією професій: людина-людина (л-л), людина-природа (л-п), людина-техніка (л-т), людина-художній образ (л-х), людина-знакова система (л-з). В цьому напрямі у дисертації запропоновано педагогічні технології, які побудовані на основі активізації й інтенсифікації професійної діяльності старшокласників. Дослідник пропонує моделі навчання за принципом активності старшокласників у створенні умов профільного навчання. Така співпраця вчителів і учнів на заняттях цілеспрямовує сприйняття учнями інформації з якою вони працюють і усвідомлюють її практичне застосування. Навчальна діяльність супроводжується професійною мотивацією, усвідомленням власних потреб в знаннях, уміннях і навичках, завдяки яким трансформуються профільні вимоги в професійну діяльність.

Заслужують позитивної оцінки аспекти дослідження в яких автор обґрунтовує і реалізує ідею автентично-компетентнісного зорієнтованого підходу. У процесі формування професійних якостей особистості дисертант переконує нас в тому, що для успішної професійної діяльності необхідно керуватися місцевим культурним середовищем, оскільки, особистість зростає і є учасником природних процесів. У зв'язку з цим, наголошує автор дисертації, підготовка старшокласників в умовах регіону має забезпечувати учнів не лише знаннями навчального предмету, а й формувати в них ключові компетентності пов'язані з вихованням позитивного ставлення до культури і підтримки ними регіонального ринку праці.

Автор розставляє акценти на створенні умов для входження особистості у регіональний світ професій і побудові в ньому успішного кар'єрного зростання. У дисертації автор намагається визначити професійні орієнтири в яких відображено кількісну і якісну потребу регіонів у кадрах, а також конкретні види праці, професій, можливості профільної підготовки учнів за самостійно обраним фахом.

За авторським баченням одним із важливих аспектів змісту профільно-технологічної освіти є структурування, яке сприяє реалізації принципу

природовідповідності у навчально-виховному процесі. У такому разі з реалізацією принципу природовідповідності в навчанні, а відповідно і структуруванням змісту освіти, автор цілком слушно порушує проблему інтеграції цього змісту як системоутворюючого компонента методичної системи профільно-технологічної підготовки старшокласників.

Другий розділ дисертаційної роботи присвячено критично-рефлексивному аналізу досліджень вітчизняних вчених-педагогів. Результати аналізу праць вчених дозволили автору дисертації теоретично обґрунтувати ідею про те, що підготовка старшокласників до професійної діяльності здійснюється ефективно, якщо дидактика і методика профільно-технологічного навчання співвідноситься з професійними інтересами і продуктивністю діяльності учнів як взаємодіючі системи знань, умінь і навичок. На основі взаємодії складових підготовки діє ієрархічна структура методологічних, дидактичних і методичних принципів підготовки старшокласників до професійної діяльності. З огляду описаного, підкреслимо, що автору роботи М.І. Піддячому вдається започаткувати профільно-центричну систему підготовки старшокласників до професійної діяльності за технологічним напрямом.

Важливість розкриття дисертантом теоретичних засад підготовки учнів до професійної діяльності підтверджується фактичним науково-дослідним матеріалом, у змісті якого М.І. Піддячий підкреслює роль у підготовці учнів до соціально-професійної адаптації, професійно-соціального досвіду, що набувається на ринку робочої сили.

У теоретичній частині роботи, з особливим ставленням до дослідження, дисертант описує виховний і розвивальний потенціал, що реалізується в умовах профільного навчання.

У третьому розділі дисертації автор пропонує систему орієнтирів для учнів, що спрямовують їх на професійну діяльність. В умовах профільної підготовки автор дисертації радить проводити поглиблену професійну орієнтацію учнів. М.І. Піддячим уточнено напрями профорієнтаційної роботи зі старшокласниками як супровід професійного навчання; виокремлено значення професійної інформації, професійного консультування, професійного відбору як складових методичної

системи профільної підготовки старшокласників до професійної діяльності; теоретично обґрунтовано професіографічну діяльність учнів старших класів з урахуванням особливостей їхніх домінуючих профілів в розвитку схильностей та здібностей. Важливе місце автором відведено обґрунтуванню процесу навчання старшокласників професійному самовизначенню.

Позитивні результати організованої профільної підготовки досягнуті за допомогою принципів індивідуалізованого практико-орієнтованого навчання, підсиленої інтелектуалізації у засвоєнні профільних знань, визначенні професійної перспективності, тощо.

Особливої уваги у дослідженні проблеми заслуговує розроблена докторантом модель підготовки старшокласників до професійної діяльності.

М.І. Піддячому вдалося у моделі визначити напрями підготовки, що об'єднують загальноосвітню школу і міжшкільний навчально-виробничий комбінат. Автор дисертації вперше досить грамотно показує, що у профільній підготовці учнів регіону до професійної діяльності пріоритетними засадами є родинне коло, територіальна громада, суспільні інституції, органи влади та самоврядування, соціально-економічні об'єкти і засоби масової інформації. Таким чином, перелічені вище засади підготовки, що чітко визначені в роботі, можуть скласти одну із провідних стратегій, що сприятиме реформуванню шкільної освіти в цілому.

Не менш цікавим для сучасної науки і практики є в дисертації дослідницький матеріал, що розкривається дисертантом у четвертому розділі роботи «Методична система профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності».

Системоутворюючим чинником методичної основи у підготовці старшокласників до професійної діяльності дисертант використав метод проектів. Завдяки цьому методу проектів забезпечувалася діюча на регіональному ринку праці стабільність у доборі профілів технологічної підготовки: автосправа, швейна і кулінарійна справа, художнє оформлення, садово-паркове мистецтво.

За авторським баченням, і з ним важливо погодитися, основні положення багаторівневої підготовки в освітній галузі «Технологія» зреалізуються шляхом

включення профільно-технологічних дисциплін в загальноосвітню підготовку учнівської молоді. Старшокласникам надається можливість здійснювати самостійний пошук особистісноціннісної навчально-професійної діяльності.

Заслужують позитивного оцінювання дисертаційні положення про те, що розвиток сучасного регіонального ринку праці зумовлюється місцевим етносередовищем: кліматом, рельєфом, традиційними технологіями, що використовуються у виборі та оновленні учнями ряду класичних професій.

Аналіз результатів апробованого експериментального матеріалу, що проведено у п'ятому розділі дисертації переконує в тому, що експеримент в науковому дослідженні проблеми є інформативним способом отримання дослідником нових наукових знань. Незважаючи на певні протиріччя, що описані в роботі і діють у підготовці старшокласників до професійної діяльності, дисертанту Піддячому М.І. вдалося експериментальним моделюванням системи навчання учнів обґрунтувати наявні можливості вирішення багатьох задач цієї нелегкої сучасної проблеми.

Позитивно оцінюючи надзвичайно цінну для теорії і практики дисертаційну роботу М.І. Піддячого, вважаємо за необхідне зауважити наступне:

1. У використаних основних поняттях, термінах, словосполученнях автор допускає неоднозначність у визначеннях.

2. У висновках до закінченої роботи спостерігається недостатньо виважене використання повторів щодо не обґрунтованих понять. Сказане стосується поняття «проектно-центрична система технологічної освіти».

3. На наш погляд зреалізований зміст основних завдань дослідження не достатньо чітко узагальнено у відповідних розділах дисертації (Див. третє завдання і висновки до третього розділу дисертації).

4. У методичних засадах підготовки старшокласників до професійної діяльності пропущено профорієнтацію як системне утворення в навчанні учнів технологіям особистісного і професійного самовдосконалення (Див. модель системи підготовки).

5. Потребують додаткової конкретизації сформульовані критерії готовності старшокласників до професійної діяльності.

Наведені зауваження і побажання не можуть ставити під сумнів позитивну оцінку виконаного М.І. Піддячим дисертаційного дослідження.

Всебічна оцінка дисертаційного дослідження дає підстави зробити висновок: воно є завершеною, самостійно виконаною М.І. Піддячим працею, в якій одержано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності вирішують актуальну наукову педагогічну задачу, яка має суттєве значення для теорії та методики трудового навчання.

Автореферат і публікації відбивають зміст і основні результати дослідження. Висновки ґрунтовні й перспективні.

За змістом, завершеністю, достовірністю отриманих результатів, новизною, теоретичною і практичною значущістю дослідження Піддячого Миколи Івановича “Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання” відповідає вимогам, які висуваються до докторських дисертацій, а його автор – Піддячий Микола Іванович заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук із спеціальності 13.00.02 - теорія та методика трудового навчання.

Офіційний опонент,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри дистанційної освіти
Інституту заочного і дистанційного навчання
Національного авіаційного університету

Н.А. Побірченко

ВІДЗИВ

офіційного опонента О.Т.Шпака на дисертацію Піддячого Миколи Івановича “Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання”, подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 - теорія та методика трудового навчання

На сучасному етапі розвитку суспільства висунуто принципово нові вимоги до технологічної освіти учнівської молоді. Профільно-технологічна підготовка здійснюється з метою розвитку відповідних якостей і цінностей старшокласників, які формуються в зазначеному напрямі профільного навчання. Наукового значення набуває з'ясування теоретичних засад формування освітньо-наукового простору, сприятливого для підготовки старшокласників до професійної діяльності.

Сучасний стан організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах базується на стереотипах, не завжди враховується особистісно орієнтована парадигма української освіти. Специфіка профільно-технологічної освіти в усіх сучасних інструктивно-нормативних і методичних документах подана без належного наукового обґрунтування. Немає чітко сформульованих завдань і кінцевої мети здійснення навчально-виховного процесу з технологічним напрямом у загальноосвітніх навчальних закладах.

Актуальність проведеного Миколою Івановичем Піддячим дисертаційного дослідження “Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання” посилюється наявністю низки суперечностей між: соціальним замовленням якісної підготовки учнів, конкурентоспроможних на ринку праці, і недостатнім рівнем їхньої реальної підготовки до професійної діяльності в умовах технологічного профілю; значним обсягом інформації в умовах швидкозмінних технологій і неадаптованістю навчального середовища шкіл технологічного профілю до інноваційних змін; розвитком інфраструктури шкіл технологічного профілю і необхідністю розробки

теоретико-методичних засад функціонування профільно-центричної системи технологічної освіти старшокласників; впровадженням інтегративного підходу в особистісно зорієнтований навчально-виховний процес і необхідністю його врахування у профільній підготовці старшокласників до професійної діяльності; новими інформаційними технологіями для однієї із змістових ліній технологічної освіти і недостатністю використання таких технологій у профільній підготовці старшокласників до професійної діяльності.

З огляду на це *актуальність* дисертаційної роботи Піддячого Миколи Івановича “Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання” не викликає сумнівів, оскільки вона виконана в контексті нагальних потреб суспільства і загальної середньої освіти.

Науковий апарат дослідження охоплює всі необхідні позиції.

Даючи загальну оцінку роботи М.І.Піддячого, наголосимо на слушному виділенні *об'єкта дослідження, його предмету і мети* наукового пошуку.

У роботі логічно визначені основні *завдання дослідження*, які в комплексі з застосованими методами наукової розвідки дозволили успішно досягти поставленої мети - науково обґрунтування зміст і організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійної діяльності.

Структура дисертації відображає логіку наукового пошуку.

Відомо, що шлях розв'язання основних завдань передбачає визначення автором власне методології і теоретичних засад дослідження.

За своєю суттю, обрана дослідником *методологія* (розділ 1, с. 22 - 85) є базовою основою пізнання і перетворення реальної профільно-технологічної освіти з метою визначення науково обґрунтованого змісту і раціональних організаційно-педагогічних умов профільно-технологічної освіти, систематизації теоретичних і методичних основ підготовки старшокласників до професійної діяльності. Виклад тексту дисертаційної роботи засвідчує поважливе ставлення М.І.Піддячого до вчення про науковий метод пізнання у його розумінні як сукупності пізнавальних засобів, що застосовуються у науковому пошуку.

Запропоновані дослідником *методологічні основи* системи профільно-технологічної підготовки спрямовують старшокласників на потреби регіонального ринку праці, у якому збалансовуються різні типи професій: людина-людина (л-л), людина-природа (л-п), людина-техніка (л-т), людина-художній образ (л-х), людина-знакова система (л-з). Вони зосереджують освіту на потребах розвитку особистості і передбачають пряму залежність навчально-методичного забезпечення відповідно до вікових та індивідуальних особливостей старшокласників, задіяних у профільно-технологічній підготовці до професійної діяльності. У цьому напрямі запропоновані педагогічні технології, побудовані на основі активізації й інтенсифікації діяльності старшокласників. Дослідник пропонує одну із активних моделей навчання за принципом активності старшокласників в навчальному процесі, що передбачає цілеспрямоване активне сприйняття учнями явищ, які вони вивчають, їх осмислення, аналіз і застосування. Це підвищує якість навчальної діяльності, що характеризується високим рівнем мотивації, усвідомленою потребою в засвоєнні знань і формуванні вмінь.

Автор наголошує на створенні умови для входження особистості у регіональний світ професій і успішного кар'єрного просування в ньому, визначає орієнтири, які відображають кількісну і якісну потребу регіонів у кадрах, а також конкретні види праці, професій, можливості профільної підготовки учнів за самостійно обраним фахом. Звертає увагу учнів на проектну складову профільно-технологічної підготовки – на потенційні можливості у кожному типі професій (л-л, л-п, л-т, л-х, л-з).

За авторським баченням одним із важливих аспектів змісту профільно-технологічної освіти є структурування, яке сприяє реалізації принципу природовідповідності у навчально-виховному процесі. У такому разі з реалізацією принципу природовідповідності в навчанні, а відповідно і структуруванням змісту освіти, автор цілком слушно порушує проблему інтеграції цього змісту як системотвірного компонента методичної системи профільно-технологічної підготовки старшокласників.

У суто *теоретичній частині* дисертаційної роботи критично-рефлексивний

стиль розгляду базових понять з обраної проблеми дозволив досліднику здійснити всебічний аналіз поглядів на природу підготовки до професійної діяльності. Визначаючи внесок провідних вітчизняних і зарубіжних вчених у розробку теоретико-методичних основ підготовки старшокласників до професійної діяльності, серед них Н.В.Абашкіна, П.Р.Атутов, Г.О.Балл, С.Я.Батишев, І.Д.Бех, Ю.К.Васильєв, П.Я.Гальперін, С.У.Гончаренко, А.І.Дьомін, Д.О.Закатнов, Н.Н.Захаров, І.А.Зязюн, Є.О.Климов, О.М.Коберник, Г.С.Костюк, В.Г.Кремень, Г.С.Костюк, Є.В.Кулик, О.І.Кульчицька, Г.Є.Левченко, О.М.Леонтєв, В.М.Мадзігон, В.В.Мачуський, П.М.Олійник, Є.М.Павлютенков, Н.А.Побірченко, В.В.Рибалка, В.К.Сидоренко, В.В.Синявський, Г.В.Терещук, М.П.Тименко, Д.О.Тхоржевський, Б.О.Федоришин, В.В.Чебишева, С.М.Чистякова, О.Т.Шпак та ін., автор дотримується коректності щодо використання теоретичних здобутків учених.

У ході дослідження автор теоретично обґрунтовує ідею про те, що підготовка старшокласників до професійної діяльності здійснюється ефективно, якщо дидактика і методика профільно-технологічної підготовки, в контексті якої формуються якості і цінності, співвідносяться як дві взаємодіючі системи знань. Така взаємодія дозволяє розробити ієрархічну структуру методологічних, дидактичних і методичних основ підготовки старшокласників до професійної діяльності. Варто наголосити дослідженням М.І.Піддячого започатковується *профільно-центрична система* підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом.

Запропонована автором система орієнтації учнів на професійну діяльність в умовах профільної підготовки передбачає процес становлення і розвитку системи професійної орієнтації учнів. Автором уточнено напрями профорієнтаційної роботи зі старшокласниками як передумови для профільного навчання; виокремлено значення професійної інформації, професійного консультування, професійного відбору як складових системи підготовки старшокласників до професійної діяльності; теоретично обґрунтовано професіографічну діяльність учнів старших класів з урахуванням особливостей їхніх домінуючих профілів

здібностей; обґрунтовано процес підготовки до свідомого професійного самовизначення.

Позитивні результати засобом професійної інформації досягнуті за допомогою принципів індивідуалізації практичної профільної підготовки, інтелектуалізації профільного навчання, дуального підходу до його організації, професійної перспективності, взаємодії, діалогу культур тощо.

Проведення професійного консультування старшокласників стає все актуальнішим в системі профільного навчання, спрямованого на свідомий вибір майбутньої трудової діяльності. Старшокласники набувають готовності усвідомлювати себе суб'єктом конкретної професійної діяльності з самооцінкою індивідуально-психологічних якостей і співставленням своїх можливостей з психологічними вимогами професії на основі періодичної діагностики психологічного стану та експертної інтерпретації її результатів.

Під час професійної консультації в експериментальних групах вирішені основні такі завдання: психологічне вивчення учня і його здібностей як складного утворення, яке зумовлює здатність до суспільно-корисної професійної діяльності; аналіз психологічних структур і комплексу вимог, які певна професія пред'являє до психологічної структури особистості (психологічна структура професії); визначення шляхів подальшого розвитку особистості. Вирішення цих завдань дозволило розкрити ті об'єктивні та суб'єктивні фактори, які зумовлюють правильний вибір професії та ефективну діяльність в ній.

Професіографічне дослідження цілеспрямовувалося на самостійний пошук інформації про певну професію чи групу професій. У процесі професіографічних досліджень профорієнтаційна характеристика професійної діяльності є продуктивною, що забезпечило формування достатнього рівня пізнавальної активності учнів, їх ініціативності на рівні евристичного пошуку, а також сприяло розвитку самоорганізації як визначальної якості особистості у професійному самовизначенні. Спостерігається, що одержана учнями інформація виявилась продуктивною у плані її розширення і поглиблення, забезпечення розвитку здатності до аналізу, критичного осмислення, самостійного пошуку потрібних

відомостей тощо. Оволодівши певними знаннями, учні сформували своє ставлення до тієї чи іншої професії, з'ясували сутність кваліфікаційних вимог, що, у свою чергу, сприяло сформованості психологічних цінностей, розвитку ціннісних орієнтацій, інтересу та намірів у напрямі побудови професійної траєкторії.

На основі розглянутих теоретико-методичних засад підготовки старшокласників автором обґрунтовано й розроблено модель системи підготовки до професійної діяльності в умовах профільного навчання за технологічним напрямом у взаємодії соціуму, загальноосвітньої школи та міжшкільного навчально-виробничого комбінату (розділ 3, стор. 245). Головним концептуальним положенням моделі є визначення підготовки старшокласників до професійної діяльності важливою соціально-педагогічною системою, котра сприяє адекватному визначенню особистісно та суспільно зорієнтованої професійної траєкторії в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

У методичній системі профільно-технологічної підготовки старшокласників до професійної діяльності М.І.Піддячим вдало розкрито теоретичний та емпіричний аспекти профільної підготовки учнів до професійної діяльності в умовах соціокультурного та виробничого середовищ; з'ясовано і науково обґрунтовано місце технологічного профілю у підготовці учнів до майбутньої професійної діяльності; виокремлено теоретико-методичні основи профільно-технологічної підготовки старшокласників з урахуванням взаємодоповнюваності предметно-перетворювального та художньо-естетичного компонентів системи; відображено особливості орієнтації учнів на професію вчителя технологій і трудового навчання загальноосвітніх навчальних закладів; запропоновано нові форми і методи профільної підготовки старшокласників до професійної діяльності.

За авторським баченням основні положення багаторівневої підготовки в освітній галузі «Технологія» зреалізовані шляхом включення дисциплін профільно-технологічного спрямування в загальноосвітню підготовку. Старшокласникам надається можливість здійснювати самостійний пошук особистісноціннісної навчально-професійної діяльності. Проведені індивідуальні і колективні дослідження паралельно з навчальним процесом орієнтувались на участь у різних

видах діяльності з використанням методів проектів; гнучку організацію і швидку перебудову навчально-виховного процесу; орієнтацію на підвищення рівня загальнокультурної, профільної підготовки; створення умов для професійної самореалізації; розвиток саморефлексії тощо.

Підтверджено припущення, що розвиток сучасного регіонального ринку праці зумовлюється місцевим етносередовищем: кліматом, рельєфом, традиційними технологіями.

Автором виокремлена орієнтація старшокласників на педагогічну професію в умовах профільного навчання на засадах духовності, моральності, свободи творчості й професіоналізму. У процесі розбудови системи орієнтації старшокласників на педагогічну професію враховані особливості державного освітньо-наукового простору; структурованість сучасної педагогічної освіти і науки; аналіз роботи методичних центрів професійної орієнтації учнів та їх науково-методологічного і методичного супроводу з метою виявлення, формування і розвитку педагогічних нахилів старшокласників та підготовки їх до свідомого вибору педагогічної професії.

Особливу увагу у профільній підготовці старшокласників до життя приділено вихованню їхньої працьовитості, засвоєнню основних трудових процесів, які перебувають в прямій залежності від оптимізації умов навчання і продуктивної праці. До основних з них належать: оптимізація фізичних і нервових навантажень старшокласників у процесі навчально-виробничої діяльності, що впливає на їхній гармонійний розвиток; підвищення інтелектуального і творчого рівня праці; уникнення негативних впливів виробничого оточення на молодий організм; поступове ускладнення навчально-виробничих завдань і плановий перехід на робочі місця, обладнані на рівні виробничих умов (продумана система організаційно-технічних заходів, що забезпечує успішну профільну підготовку учнів).

Аналіз роботи засвідчує, що *експеримент*, включений до складу наукового дослідження М.І.Піддячого, є інформативним способом отримання дослідником нових наукових знань. Постановка та організація експерименту визначалася його

завданнями. У процесі експериментального дослідження автором ретельно враховувалося, що процес підготовки старшокласників до професійної діяльності відзначається складною структурою і великою кількістю взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, і що зміна стану окремих елементів структури призводить до зміни стану всіх інших структурних елементів підготовки до професійної діяльності. Саме це дозволило отримати автору наукової роботи об'єктивно істинне наукове знання про предмет дослідження.

Оцінюючи дисертацію позитивно, водночас виділено питання, які, на наш погляд, залишились непроясненими або вимагають обговорення. Вони такі:

1. Тема дослідження науково-проектна і на нашу думку виграла б і засягла новими науковими гранями коли б автор економічно обґрунтував позитивні і негативні аспекти профільного навчання в умовах ринкових відносин. Яка освітня і державницька вигода від тотального впровадження цієї складової навчально-виховного процесу? Слід додати, що перед нами дослідник який має базову економічну освіту.

2. На нашу думку бажано було б показати відмінності системи профільного навчання старшокласників у сільських школах і міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (МНВК) та міських. Чому вони є і що слід робити для продуктивної організації навчально-виховного процесу у сільській і міській місцевості? Чому скажімо у Сімферопольському МНВК справи ідуть гірше ніж у Степанівському МНВК? І взагалі дуже хотілося б щоб автор більш критично оцінив діяльність МНВК.

3. Робота виграла б якби автор вмотивовано розглянув проблему управління профільним навчанням. На нашу думку цей сегмент додав би науковій значущості цієї без сумніву змістовної роботи.

4. Я ніяк не можу зрозуміти чому автор зі свого наукового бачення випустив проблему, яка сьогодні інноваційно впроваджується в практику загальноосвітніх шкіл це – освітні округи. Яка специфіка і особливості профільного навчання в цих умовах?

Є й інші зауваження але на нашу думку вони не впливають на змістовний

характер цієї новаторської й інноваційної роботи нашого дослідника.

Наведені зауваження і побажання не можуть ставити під сумнів позитивну оцінку виконаного М.І.Піддячим дисертаційного дослідження.

Всебічна оцінка дисертаційного дослідження дає підстави зробити висновок: воно є завершеною, самостійно виконаною М.І.Піддячим працею, в якій одержано нові науково обгрунтовані результати, що у сукупності вирішують актуальну наукову педагогічну задачу, яка має суттєве значення для теорії та методики трудового навчання.

Автореферат і публікації відбивають зміст і основні результати дослідження. Висновки ґрунтовні й перспективні.

За змістом, завершеністю, достовірністю отриманих результатів, новизною, теоретичною і практичною значущістю дослідження Піддячого Миколи Івановича “Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання” відповідає вимогам, які висуваються до докторських дисертацій, а його автор – Піддячий Микола Іванович заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук із спеціальності 13.00.02 - теорія та методика трудового навчання.

Офіційний опонент,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії
та історії педагогіки
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

О.Т. Шпак

ВІДГУК

наукового консультанта на дисертацію Піддячого Миколи Івановича
“Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної
діяльності в умовах профільного навчання”, представлену на здобуття
наукового ступеня доктора педагогічних наук із спеціальності
13.00.02. – „Теорія та методика трудового навчання”

Слід відзначити сумлінне, відповідальне ставлення Піддячого М. І. до проведення усіх етапів дослідження. Дисертант тривалий час успішно досліджує проблеми підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання, має продуктивне напрацювання з дидактичного забезпечення профільної освіти, з дослідно-експериментальної перевірки змісту, форм і методів профільного навчання і виховання. В ході досліджень ним зібрано досить великий емпіричний матеріал (результати спостережень, анкетування, опитування, тестування, педагогічного експерименту тощо), а тому цілком закономірним виявилось рішення узагальнити, теоретично осмислити, додатково дослідити ряд проблем і оформити все це в докторській дисертації. Докторант самостійно сформулював проблему й тему дослідження, обґрунтував їхню актуальність, визначився з об’єктом, предметом, метою й завданнями дослідження, коректно опрацював методологічні й теоретичні засади дослідження, обґрунтував обрані методи дослідження, самостійно спланував й кваліфіковано провів дослідження, проаналізував емпіричний матеріал і зробив об’єктивні наукові висновки.

На високому науковому рівні Піддячий М. І. виконав теоретичний аналіз теоретико-методологічних засад профільної освіти в системі загальної середньої освіти, наукових засад системи профільної освіти, її структури і компонентів. В аналізі докторант не просто реферує зроблене іншими, а висловлює своє бачення проблеми. В результаті аналізу докторант прийшов до ряду обґрунтованих теоретичних висновків щодо побудови системи

підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання, здійснення системного підходу до профільної освіти, відображення в її змісті морально-етичного і продуктивного компонентів тощо.

Важливе теоретичне і практичне значення має робота, виконана докторантом з теоретичного й дослідно-експериментального обґрунтування змісту профільної освіти, його структурування в навчальних програмах і підручниках, з опрацювання дидактичного й методичного забезпечення профільної освіти.

Теоретично обґрунтовані методологічні засади, система і її концептуальні засади, педагогічні технології профільної освіти були перевірені в ході кваліфіковано організованої і проведеної дослідно-експериментальної роботи, в ході якої грамотно застосовувалися різні методи педагогічного дослідження: спостереження, анкетування, метод експертних оцінок тощо.

Докторантом була забезпечена належна чистота експерименту, надійність одержання вірогідних емпіричних даних.

Кваліфіковано здійснено аналіз емпіричних даних і формулювання вірогідних об'єктивних висновків.

Значна робота проведена докторантом з публікації результатів дослідження, апробації на багатьох наукових зібраннях.

Виконане Підд'ячим М. І. дослідження розв'язує актуальну соціально-педагогічну проблему на рівні вимог до докторських дисертацій з педагогіки, його результати мають необхідну наукову новизну, теоретичне і практичне значення. Докторант виявив необхідну наукову ерудицію і компетентність, вміння самостійно вести серйозні наукові дослідження і заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора педагогічних наук.

Науковий консультант:

доктор філософських наук,

професор, академік АПН України

І. А. Зязюн